

502.707⁵

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MONUMENTA

HUNGARIÆ ARCHÆOLOGICA.

VOLUMEN III.

PARS ----- II.

MONUMENTA HUNGARIÆ ARCHÆOLOGICA.

MAGYARORSZÁGI
RÉGÉSZETI EMLÉKEK.

—••—
KIADJA

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIÁNAK
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

III. KÖTET.

II. RÉSZ.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEμία KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(AZ AKADEμία ÉPÜLETÉBEN.)

1878.

LÖCSÉNEK RÉGISÉGEI.

IRTA

HENSZLMANN IMRE.

XIV TÁBLÁVAL ÉS 88 FÁMETSZETTEL

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

1878.

NYOMATOTT A FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJÁBAN.

TARTALOM.

Bevezetés, Sperfogel naplója	VII—XVI
A lőcei chronika.....	1—6
Lőcsének eredete.....	6
Byzanz erődítése	7
Byzanz falai.....	7
A szárazföldi kőrfalak tornyai	16
A fal- és kaputorony fejlődése a középkorban	17
Lőcsének helyszíni terve.....	21
Lőcsének kőrfalai	23
Lőcse kapui	25
Lőcsének kőrfaltornyai	26
Lőcsének parochialis temploma, történelmi adatok	30
Építészeti leírás	34
A templom arányai	47
A lőcei parochialis templom szobrászati és festészeti művei.....	51
I. Régi oltárok: A lőcei főoltár	52
Mária-hó-oltár	67
Passio-oltár	70
Péter és Pál-oltár	72
Sz. Katalin oltára	74
Sz. Miklós oltára	76
Sz. János oltára	77
Sz. Anna oltára	78
Sz. Erzsébet oltára	78
II. A lőcei falképek. A halálos bűnök	82
Hét könyöröltes cselekvény.....	93
A Sz. Dorottya legendáját ábrázoló falképek	99
A szentély falképei	112
Szentségház (Tabernaculum).....	113
Orgona	115
Régi egyházi faszékek.....	117

Keresztelő medencze	119
Lakatos munkák	122
Lőcsei kárpit	123
Sírkövek. Thurzó-családnak emlékei	126
A régi lőcsei nagy zárda	139
Templom	141
Építészeti leírás	145
Keresztfolyosó	149
Hálóterem	150
Refertorium	151
A kartansiak kápolnája	151
A lőcsei városház	152
A harangtorony	159
Thurzó-házak	161

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BEVEZETÉS.

E munka 14 első íve ki volt már nyomva, mikor elvégre sikerült kezemhez kapni Sperfogel Konrád, Lőcsei polgárnak eredeti naplóját, melyet Lőcse városa szíves volt indítványomra és kérésére a »Tört. Társaságnak« használat végett megküldeni. Van ugyan a nemz. muzeum kéziratai közt ezen naplónak egy 1764., 65. és 66-ban Sinay Miklós, debreczeni tanár által készítettett másolata (folio 719. l.) de ez nem ment hibáktól és, hogy csak keveset említek a másoló »Keszmarkot« több helyütt »Kesz-korbnak« írja, sok hely- és személy nevet elferdít és gyakran, kivált a német eredetit nem értvén kellőleg, attól az érthetlenségig eltér.

Wagner, mint maga mondja,*) a naplót kivonván, e célra csak más, latinra fordított kivonatot használt, holott az eredeti, felváltva, német és latin nyelven van írva. De másként is Wagner kivonatóban nem volt tekintettel az idestova gyéren előforduló műrégészeti megjegyzésekre; más részt helyesen tette, hogy a napló szerzőjének minduntalan ismételt fárasztó panaszait és fohászkodásait egészen elhagyta. De hogy Wagnernek kivonata az eredetihez képest rövid, kitéünk az oldalak számából is, mely Wagnernél 131-től 188-ig terjedt míg az eredetiben a lapok száma 369, az oldalaké pedig 738. (Csak a lapok vannak számozva.)

Az eredetinek címe »Cunradi Spervogel von Costnitz am bodensee bürting der statt Leutscha gewesenen mitwoner von 16. (azaz 1516.) bis auf das 36. Jar zusammen geschrieben glaubwürdiges Diarium.«

Ez későbbben más kézzel és más papíron van írva,**) valamint a címre következő rövid tárgylajstrom is:

(Regestum super historiam Cunradi Sperfogel).

*) Operi titulum (Sperfogel Diarium praefixit, ego Annales compellare malui, annos enim ubique rite exhibet: dies quandoque non signantur. Caeterum Diarium, aut aliter vocetur, non moror. Autographum apud Leutschovienses adservari intelligo; sed illud videre non licuit: Germanico tamen Idiomate quod Conrado et Leutschoviensibus familiare erat, conscriptum existimo. Ego beneficio Cl. Viri Samuelis Székely de Doba ad Latinum exemplar perveni. Quamquam revera Autographi Epitome solum est et excerpta rerum memoria dignorum: opus ipsum aliquanto spissius esse vel eo conjicio, quod compendium meum bene diffusum est: hoc ipsum tamen decurtare magisque contrahere pluribus de causis necesse erat. Quorum enim tot lamenta? et repetitae usque ad fastidium querimoniae? quibus modo in Zapolyam, ejusque asselas, modo in Ferdinandi militum rapacitatem, atque oscitantiam insurgit. stb. »Wagner« Analecta Scepecsi sacri et profani. Viennae 1774. Pars II. pag. 130.

**) A későbbben a könyv elejéhez csatolt lapok papírgyöze egyfejtűű sas, magának Sperf. kéziratakának papírgyöze különböző: kezdetén és végén egyszerű kereszt, középen lilom, horgony, lant. stb. Ivei kicsinyek, a keresztetek 0,305 és 0,205; a többiek 0,330 és 0,215 centm. amazok vékonyabbak, ezek vastagabbak. Mindnyája úgy meg van hajtva, hogy a kézirat kis negyedréteget képez. A papír külföldi; mert a »Lőcsei Krónika« szerint az első magyarországi papírgyár csak 1613-ban állítottatott Lőcsén.

Maga szerző így kezdi könyvét :

In nomine Domini Nostri jhesu Cristi. Am.

Hic libellus, continet negocia

hospitalis hoc est suscepta

et apposita pro necessitate

familie paup̄r et alia. rerū

ad hoc pertinentiū anno 1516

aliqua acta sub iudicatu meo 1516

Az itt aláhúzott szavak az eredetiben ki vannak törölve miből kitetszik, hogy Sperfogel e lapokra eleinte az ispótálynak ügyeit akarta felírni, melynek gondnokává a löcsei tanács 1515. év végén kinevezte, de szándékát megváltoztatta, miután 1516. elején bíróvá választatott; s e szerint naplóját mint bíró és nem mint ispótálgondnok mindjárt a cím alatt megkezdí és mindig bővítve folytatja 1537-ig. 1537-ből csak kevés van. 1538-ban Sperfogel meghalt. Midőn Sperfogelt, daczára hogy külföldről bevándorlott, 1516-ban bíróvá választották, valószínű, hogy már a XV-dik században telepedett le Lőcsén s így több lehetett hetven évesnél, mikor meghalt. Kétségen kívül vagyonos volt, különben alig választották volna, ama korban, bíróvá és nem is szállottak volna házához előkelők, minő volt Perner, császári hadvezér, ki mint vendége, házánál meghalt. Tekintélyes is volt; mert a bírói hivatalt ötször viselte 1516-ban, 1517-ben, 1522-ben, 1523-ban és mint helyettes bíró egy évnegyedig 1530 végén. E helyettesítést Mild Gergely bírónak rögtöni halála okozta, melyet Sp. így jelez. *)

«Lamentabilis, inopinatus, terribilis, periculosus et vere lamentabilis casus et dolendus obitus iudicis subitaneus anno 1530. stb.

Sp. Mildet keményen vádolja, hogy négy esztendeig tartott bírói hivatalában a lutheranusokat mindig pártolta, sőt maga is lutheranus volt; mondja róla :

Omnium Spiritualium tam Sacerdotum quam monachorum summus inimicus erat et omnis ecclesie ritus et consuetudinis persecutor acerrimus. Greger Mild alias Kyenast iudex leutsj̄is (haec in margine pag. 160. b.). Domini autem de Consulatu, preter duos, omnes summis conatibus secte huic restiterunt, obnixę rogantes iudicem ut a talibus desisteret et hereticos non defenderet contra debitum officii sui, nam iudex ex officio tenetur purgare suam provinciam a malis et nocivis hominibus; sed nihil efficere potuerunt, quia iam iudex totaliter infectus et obstinatus erat volens potius mori quam a tali secta desistere. Etiam subitanea morte periit, que autem sit causa huius, soli Deo constat, nam nostrum non est iudicare quemquam. Misereatur sibi Deus et perducat eum in vitam eternam. Amen. **)

Mildner helyébe a tanács ismételt kérésére Sperfogel elvállalta oct. 19-kén a hivatalt és vitte 1531-dik jan. 9-ig, sokáig szabadkozott, magát öregnek és tehetlennek nyilvánítván, ne dignaretur ipsium tanto aggravare onere: nam ineptus et minium senex et debilis esset örömmel lelép e hivatalról; ***)

Item nona die ianuarii (1531.) vel feria secunda post trium regum resignavi officium iudicatus quod habui a festo Galli post mortem dñi Gregorii Mild i. e. per unum quartale anni, et nota quod per quatuor primas hebdomadas satis convenientem et quietum habui transitum, videlicet usque ad festum sancte Elisabeth, ab inde vero, propter adventum Kosztki et proditionem civitatis Kezmarkt mestissi-

*) L. a. n. muz. kézirat. 326. az eredetinek 160. a.

**) N. M. kézír. 329. Er. 161. a.

***) N. Muz. kézír. 327. Ered. 160. a.

num, inquietissimum et periculosissimum habui tempus propter instantes necessitates. Laus Dño Deo nostro, qui me hoc die ab isto onerosissimo officio sua ineffabili misericordia liberavit. It. eodem die electus est unanimi consensu totius communitatis jn iudicem Civitatis Leutschoviensis prudens et circumspectus Dñus Gaspar Milner vita et moribus probatus *)

Sperfogelnek vallásbeli türelmetlensége és bigottsága, valamint Mildner fölött mondott ítéletéből úgy naplójának számos más helyeiből is kitűnik; őrvend ha nem-katolikusokat üldöznek; azonban, úgy tetszik, mintha saját bírósága alatt erre még nem volt alkalom; mert a lutheranizmus csak 1525 körül csinált proselytákat; de ekkor már hivatalból jártak el a lutheranusok ellen, így írja Sperfogel.

Item Leutschovie incarcerati sunt feria sexta et sabbato et feria 2 post Martini (1529): Petrus Sattler, Balasch Schuster, Joannes Zwilchner cum uxore, item Gabriel Zwilchner cum uxore, item uxor Petri Sattler, item uxor Balasch Schuster item Jörg Rupitzer, item Strack Hans Sutor, item Joannes Aurifabri (sic) cum uxore, item Lorenz Schustel, item Michel Schusteryn, item Anna uxor Alexij, item Frater Petri Sattler, item servus Petri Sattler, item Jacob Schneyder. — Item in vigilia Sancte Catharine dimissi sunt de carcere Joannes Aurifabri (sic) cum uxore, item Lorentz Schustel, item Georg Rupitzer, item Stach Hans, item Michel Schusteryn, item Anna uxor Alexii, item uxores Zwilchner eo modo, quod primo iurauerunt strictissimo iuramento se abnegaturos tempore vite sue talem heresim eorum, sicut iuramentum continetur infra, item quod posuerunt fideijussores a superiores nostri tales velint habere, ut sisterent eos iudicio. **)

Az eskü pedig következő:

Ich sveer Gott und allen heyligen, dass ich alle dij leer über das hochvirdige Sacrament Gottes Leychnams und wider die tauff auch sammt alle ketzerische leren dij ich gehört und empfangen hab von dem Ketzer Andrea (Fleischer) widerruff, verleugen un absteen wil. Ich will auch vorbass meer mit demselbigen andren und allen die ym anhangen weyter keyn gemeinschaft haben, auch mit keynem andren von solchen falschen und ketzerischen leren, reden, handeln und disputiren und ich geb mich von ytzem widerumb yn dy gemeinschaft und ordnung und aufsetzung der heiligen Cristlichen kirchen von welcher ich durch den Ketzer Andrean abgeführt bin worden. Ich wil auch vorbass meer ir alte gewonheytt, ordnung, aufsatzung und geprauch nicht vorlachen, verspotten noch verachten, sonder wil dij haben und eren und ir gehorsam seyn als eym christlichen Menschen gepürt und zusteet. Auch will ich meynen Oberheiten geistlich und weltlich in allen billichen sachen gehorsam seyn und sie eeren. Auch mich die Oberheit erfordern wirt, wil ich mich gestellen und meine bürgen yn der bürgschaft nicht lassen wo ich eynen oder mer obgeschriben artikel oder ander die in königlicher Majestet mandat begriffen seyndt wissentlich und willklich nicht halten wirdt, so wil ich leyb und gute on alle urteyl verfallen seyn, alsowar helf mir Gott der Fatter, Gott der Son, got der heilige Geist, Maria und alle Gottes heiligen. Amen. ***)

Mindazáltal semmiféle szigor nem használt. Fleischer András és mások folytatták térítgetéseiket Svedlérben s más szepesi városokban és Besztercebányán, és kevés évtized mulva az egész löcsei község is áttért az ágostai vallásra, részint azon élénk közlekedés folytán, melyet a löcseiek Németországgal folytattak, részint azért, mert ama korban a löcsei község még egyöntetű német ajkú volt.

Vallásos buzgóságában Sperfogel siratja az 1526-ik végszükség miatt történt egyházi kincsek

*) L. N. M. kéz. 349. Ered. 169. b.

**) L. N. M. kéz. 244. Ered. 128. l.

***) L. N. M. Kéz. 241. Ered. 128. above csatolt papírszeleten.

beszedését az ország részéről. Naplójának e helyét, mert világot vet az akkori parochialis egyházi készletnek gazdagságára, egészen idézem.

Continuatio precedentis.

Aus oben genannten Sachen ist es dazu kommen, durch heimliche und verdeckte anschlege der ratgeber des Königs, dass man hat aufgeben yn alle gestet des Königs bapstliche, bischöfliche königliche streng Brief alle gütter der Kirche die helft zu geben, zu bestellen folk wider dy Türken. Der Bapst gebot und der Bischof der König bej verliering Leybs und Guts keyne Güter der Kirchen noch Geld zu verschweigen noch zu verpergen, sonder dy alle bej obgemelter Buss und poen zu zeygen und zu weisen und dii helft zu geben. O ve, ve! allen denen dii den König an alle noth in solcher ungehorten unziemliche Sachen und Beraubung der Kirchen bracht haben yn welchen als man sacht und ungezweifelt der Bapst Clemens mit dem Bischoff zu Gran dii grosten Ursachen syndt, sonder wen königliche Majestet nicht so hart geschriben und gepotten het, man het auffs Bapsts noch Bischoffs gepot nicht eyn makorn (mákszem) g-geben dii Zeit wen ysz gieng auss keyner gerechtigkeit, sondern aus erdachter betrüglichkeit. Item am Freitag am Tag S. Laurentii syndt kommen in dii Leutschau die Executores des obgemelten gepotes die Kirchengüetter zu besehen und zu nemen. Der probst von S. Peter von Erlau und der Bot Istvan ein veltlicher und eyn geistlicher und haben begert strenglich an dy Herren der stadt den gepotten des Bapsts, des Bischoffs und des Königs genug zu thun under oberwänten peen. Darnach am Sonabendt haben die Herren mit der gemein und mit dem magistro Sebastiano Henckel Pfarrer der Leutschauer gehandelt und betrachtet was zu thun wär in diisen Sachen und nach den obergenannten Executoribus gesandt die auff dem Pfarrhoff zur Herberg warendt, welche kommen sindt auff Ratthaus mit obergemelten gepoten und Briefffen begerende denselbigen genug zu thun unvorzüglich, liess man sie nach obernantwortung der Briefffen wieder in die Herberg gehen, man wolt ihn kürzlich antwort geben. Darnach ward beschlossen durch die Herren mit dem Herren Pfarrer und mit der gemein sindtemahl dass alle andere Städt sich solliches nicht hetten mögen

(Item den Executoribus haben vir geschenkt etlichen silberne löffel)

bona consilia)

freyen noch entschlagen, so ziemt yss uns auch nicht wider königliche m̄ yn diesen Sachen zu steen, sonder man soldt sich mühen und fleissen ob man von den executoribus etwas gnad oder geringung möcht erlangen den sie vileicht befelnus hetten was noch zulassen. Darum haben sich die Herren mit sampt dem Herren Pfarrer fleissig gemüt gegen ynen, und haben erlangt das sy haben freigelassen die2 monstranzen die zuei grossen creutz und alles vas in ciborio war, das sie sollich nicht haben yn die summa des geschmeids gerecht haben ausz gutwilligkeit, welches alles macht bey 125 m̄r (Mark), und meer auch yn capellen und ym spital haben sie auch frey gelassen. Darumb nach strengigkeit des gebots so haben sie unsz grosse guad erzeugt. Das ander silber und golden geschmeidt als Kelch creutz bilder pacifical haben wir gar vor ynen gewogen, davon haben unsz auch gnad gethan dasz sie nicht meer wan 56 m̄r haben abgesondert dem König wy wol sy wol hetten mögen 82 m̄r nemen und das selbige yn eyn besonderen troncen oder laden verschlossen und versygelt und dass dadurch unser Fleyss und langer beth zu unser getrevuen zu behalten und bevaren gelassen als lang biss das der König schreibt wo hyn man das verschaffen sol. Wir warend yn der Hoffnung das sich k. m. mit der Zeit bass bedenken wirdt und die Kirchengüetter unvorruckt bey den Kirchen lassen. Auch ob man yn der Zeit mocht silber gehaben so vil das man die gütter mocht befreyen wenn die executores sprachen yss war ynen vil lieber und k. m. hets ynen befolgen was man ablösen möcht

mit silber das solt man thun. Item sollich gezwang und beschwerung der Kirchen ist geschehen yn allen gütern des Königs allein, sonder in den gepieten und gütern der landt herren hat man nichts genommen, dabey wol zu mercken ist das sich der König meer von den landtherren fürcht wann sie vor ym. Der almächtig got wol geben unssrem König seyn gnad und hilff und vernunft das her (er) sayn landt möchte regieren got zu lob und dem armut zu nutz. Amen. Item die executores haben wir frey von der zerung gehalten und ynen fleissig gedanckt der gnad dy sie mit uns nach laut des gepots gethan haben wy wol es unsz gar schwer und bitter dunckt unnsren schaden und beschwereniss zu danken. Doch wie sol den thun ys kondt und mocht dy Zeit nicht andersz geseyn. Item dy obgenannten gütter der Kirchen sind bliben ligen bey unsz solang bisz der König yn streit vorgangen ist. Do hat man unsz so oft geschriben der bischoff paul diac (Deák) von Erlau und etliche stul ym namen des landes (wy wol betrüghlich und falschlich) wir solten dy geben in die montz (Münzamt) zu Kaschau sonder wir haben dass nicht wolt thun, wir haben sy behalten bey uns bis aff galli da haben wir dy verkaufft der stadt zu nöten dy $\overline{\text{m}}\overline{\text{r}}$ vor 6 fl. gut gelt dem her paul Koch von neuen sol (Besztzercebányáról), wenn wir betrachtend so wi sy bey unsz lenger hieltendt mochten uns aber etwa von den landhern brieff erlangen und gepotten worden, das wir sy hettend sollend ynen geben also wer der stadt keyn nutz davon kommen. Item 67 $\overline{\text{m}}\overline{\text{r}}$ hat man genommen Kirchen gütter dy man dem paul Koch hat verkaufft darvon ist 1 $\overline{\text{m}}\overline{\text{r}}$ abgangen das war eytel ley m (agyag) in eynem grossen Kelch Summa fuit (?) 402 fl. gut krennitzer gelt das man dy Zeit hat angehoben zu möntzen welches hielt dy mark 8 lott.*)

A vesztegetés, mely által a löcseiek legértékesebb tárgyaikat megmentették, ha Sperfogel adata áll, csak két ezüst kanálba és a végrehajtók ingyentartásába került. Mint Sperfogel más helyeiből is kitűnik, a végrehajtók kegyelme (gnad) általán csekély értékért volt megvásárolható;**) a tárnokot 29 frtnyi értékkel hitték megvesztegethetőnek. A XVI-dik században városaink német ajku polgársága nem bírt többé amaz erélyvel és önállósággal, melyvel a XIV-ben fellépett, midőn vagy a királyok vagy az ország nagyjai kiváltságaik ellen áskálódtak vagy azokat nyilván megtámadták. Kivált a felföld városai folytonosan két ellenséges tábor közt voltak helyezve Ferdinánd és Zápolya seregei és párthívei közt. Innen származott gyűlölségük a nemesség és a magyarság irányában, midőn más részt már a közös nyelv miatt is inkább a német házhoz szítottak. Mind ennek daczára a magyarokkal sem akartak egészen ellenséges lábra állani, hanem igyekeztek a békét lehetőleg fenntartani ama közmondás értelmében: „Ruhe ist die erste Bürgerpflicht“. Ipar és kereskedés e korban még elég élénk lehetett felföldi városainkban, sőt a vagyonosság is nagyobb korunkénél; példa erre Spiesz, löcsei polgárnak hátrahagyott 100,000 frtnyi vagyona, melyhez az akkori és mostani pénzértéket tekintetbe véve, hasonlót alig fogunk találni valamely mai felföldi polgárnál.***) Ennek daczára a városok mindig szabadkoztak minden rend-

*) N. M. kézír. 144. Ered. 84. b. a. k. 1.

**) Am freytag vor judica (1523-ban) haben dy herren den statschreyber gesant geen Ofen zu den herrn Alexio Turso schatzmeyster, von ym zu begeren ob ysz kundt und möchte geseyn, das her (er) unsz erliesse dy zynsz uff georgy nechst kommende von wegen des schadens der unsz an dem nyderthor durch Feuer im vorgangen jare geschehen ist auch den Statmauern auf das wir solliche viderpauen möchtent. Hilff got das wir dy gnad von ym möchten erlangen. So hat her den schatzmeyster nicht doheym funden, dy reysz ist gar umsonst gewesen dy zerung gestedt 7 fl. und etliche dj. so hat her gekauft eyn vergoltes Köpffeyn von .9 fl. hat her dem schatzmeyster her Alexio Turso solt schencken von der statt wegen umb genad zu erlangen, das hat her heym bracht. (L. N. M. kézírát, 113. Ered. 65. b.)

***) Item notandum, quod Dnus Michael Spiesz (1335-ben) improvisa morte obiit et intestatus, quare bona sua devenerunt ad amicos, quibus tamen in vita non favebat, scilicet ad pueros fratris sui videlicet Erhard Meyndl, Hieronymus Meindl et filium Annam, tunc illa bona relicta post mortem eius (quorum ultra 100,000 id est centum milia flor. fuerunt) sunt divisa in tres partes. Item notandum est quod de illis tribus personis unicuique venerunt 18 milia fl. in debitis que post mortem Dni Michaelis manserunt, que autem in parata pecunia et aliis bonis inuenta sunt extendebant se ultra 50 milia fl. et illa inter se dividerunt heredes sepe praedicti, sed breuissimo tempore omnia consumpta sunt. (L. N. M. kézír. 735. Ered. 342. b.)

kivüli adó ellen, bár ezt az ország zilált állapota parancsolólag megkívánta s itt az adószedők megvesztegetése napirenden volt. Mit később nemességünk szójárásának mondtak «vitam et sanguinem, sed non pecuniam» ez a XVI. században alkalmazható volt városainkra is; sőt ez a Ferdinánd királyhoz leghűbben ragaszkodó löcseiekhez és a löcseiek leghűbbjéhez Sperfogelhez is elért; így I. Ferdinándról nem igen nagy homagiumi kegyelettel ír:

In vigilia S. Andree apostoli (1529-ben) dictum est mihi, quomodo tota Almaniam abnegasset Regi Ferdinando suum auxilium contra Ungaros, sed non contra Turcum, allegantes quod si vellet esse Rex Hungarie sua potentia obtineat regnum, nam ipsi nollent pugnare contra Ungaros. Item quandiu Focherones (a Fuggerek) obtinerent negotiationem omnem, for allen handel, non solum in Hungaria sed fere in tota christianitate, timendum igitur est ut Fuchiones suis pecuniis assistent Joannem Zapolia contra Almanos ipsius Ferdinandi subditos, quod si fiat cauendum est quod Rex Ferdinandus succumbat et regnum Hungarie amittat, nam Focherones sunt Rege Ferdinando multo locupletiores.*)

Sőt ennél is tovább megyen és az ország ziláltságáról egyenesen Ferdinand királyt vádolja:

Notandum quod Alexius Turso scripsit (1536.) Perinyo Petro pro nobis, sed vere plus in favorem Perinyi Petri, quam nostrum, quia in his literis dicebat nos esse reos et iniustos, et ipsum Petrum iustum et merito nobis infestum et ideo contra nos agere posset que vellet. Nos autem sperabamus Tursonem fautorem nostrum et amicum. Ex illis autem literis intelleximus illum fore pessimum inimicum. Ideo neque ei de cetero confidemus quod aliquid pro commodo nostro expediat. Valeat igitur et abeat in crucem malam. Nos autem speramus in Dñ Deum nostrum. — Tyrannus tyranno favet et alter altero ad perpetranda facinora, latrocinia instigat. Ideo fideles civitates ius suum et iustitiam exercere non audent. Sic nunc agitur in Ungaria et omnium malorum ipsorum solus Ferdinandus est causa, quia penitus derelinquit nos et in nullo se ostendit tamquam defensorem, sed potius ad destructionem iustorum fidelium est et amator impiorum et improborum, duat Deus ad sanio rem mentem.**)

Feltűnő, hogy Sperfogelnél, vallásossága és irodalmi műveltsége daczára nem vesszük észre azon előszeretettel és érzékelt a művészet iránt, mely hasonló sőt csekélyebb műveltségű kortársait oly jellemzőleg kitűnteti. Ő sehol sem büszkélkedik Lőcse városának e tekintetben kitűnő és fényes állásával, csekély ide vonatkozó adatai ezek:

Epistola dñi rñi Georgij ep̃i quinq̃ueeclesiis prudentes et cir̃spectis Dñis iudici et juratis ac toto consulatui civitatis leutschoviensis dñis et amicis honoram̃.

Prudentes et circumspecti Dñi et amici nobis honoram̃, facturi sumus quosdam labores et vellemus inter alia aquam quandam de uno loco in alium ducere In quo non habemus magistrum peritum hujusmodi mesure aque et aliarum rerum ad id pertinentium. Intelligimus autem istic esse apud ṽras do. quemdam magistrum Gregorium huiusmodi mensurarum esse peritum et ultra hoc etiam bonum architectum et fabrum lignarium. Quapropter rogamus do. ṽras velint intuitu nostri ipsum magistrum Gregorium ad aliquod tempus huc ad nos mittere, mittant autem ipsum Budam ad provisionem prepositure nostre de Felhewiz qui habet commissionem a nobis ut eum statim ad nos cum secura et bona comitiva (expediat) Vestras dominationes optime cupimus valere. Exp. Quinq̃ueeclesiis feria quarta proxima post octavas Epiphaniarum. Gregorius ep̃us Quinq̃ueeclesiis.***)

1516. It. Sabbatho ante letare hoc est prima die martij habendt wir gesant den Meyster Greger

*) L. N. M. kézír. 249. Ered. 130. b.

**) L. N. Muz. kéz. 768. Ered. 358. a.

***) N. Muz. kéz. 46. Ered. 29. b.

Zimmermann zu dem hochwürdigen Herrn Görg Tzotmar bischoff zu Fünfkirchen, welcher im durch sein schreiben an uns gethan fleissicklich begert hat ym etlich arbeit zu vorbringen. Item wir haben mit demselbigen meyster greger gesant paul brendörffer ym zu geleiten wenn her kann der sprach nicht. Auch haben wir yn beeden geben III fl. zuzerung. It. derselbig Meyster Greger ist widerkommen in die Leutschau am Sonntag quasi modo geniti und hat mit ym bracht durch unser befelnusz den organisten herrn Greger von Cronstadt aus sibenburgen. Item nota dasz derselbig meyster Greger Zimmermann ane urlaub von dem bischoff geschieden ist, wenn der bischoff meynt her solt ym bald arbeiten, so war meyster Greger nicht geschickt, wenn her hät sein zezeug zu der arbeyt nicht mitgenommen, da ward der bischoff zornig und ungebittig, also zog meyster Greger davon. *)

Anno domini 1516. Novus Organista. In ferias sept̃a post quasi modo geniti que erat festum S. ambrosii suscepimus organistam presbyterum dominum gregorium de Cronstat ex septemcastris, cui in assumptionem eius dedimus lecturam supra altare Ste anne de qua habet annuatim 20 fl. et decem fl. de organo^o et habet annuatim 30 fl. exceptis his qui ipsi a fratribus s. corporis christi et assumptionis dabuntur secundum fratrum beneplacita et exceptis etiam votivis accidentalibus eorum; et nota quod magister gregorius carpentarius seu aqueductor predictum organistam ex commissione dominorum de consulatu in suis propriis expensis conduxit eum de Buda usque ad nos, nam alias non venisset. Oportuit igitur nos magistro georgio expensas huiusmodi solvere. Dedimus ij fl. **)

Toronyórá.

It. anno domini 1517. hat man angedingt dem meyster niclas eyn newen seyger zu machen davon sol man ym geben 40 fl. It. a. d. 1518. am donerstag, freytag, und sonabent vor judica hat meyster niclas den newen seyger gesetzt. ***)

Fontos a főoltár és más emlékek készítése idejének meghatározására a következő hely:

Anno domini 1522. vicesima die martii que erat feria 5-ta post reminiscere in vigilia sti benedicti de mane hora 2-da vel circiter antemeridiem obiit prudens et circumspexus dñus melchior mössinslecher (Messingschläger) alias polirer qui ultra 30 annos fuit in consulatu et bina vice iudex prius per duos annos secundo per tres annos. Et multa memoria digna fecit nam claustrum restauravit et multa in eo edificavit nec non domos certas in civitate edificavit et refecit que alias annihilate fuissent. Item per decem annos fuit uitricus ecclesie sancti jacobi per quos annos multa edificavit tabulam namque magnam in altari s. jacobi que diu ante steterat in ligno totaliter deauravit et depinxit ac perfecit sicuti nunc est. Item tectum in plerisque locis restauravit organum magnum edificavit ossarium mortuorum reformavit ornamenta ecclesie plurima comparavit et alia multa que vidit necessaria ecclesie edificavit fuit quoque singulare refugium omnium pauperum requiescat igitur in sancta pace amen. †)

Knoff uff dem turm.

Item a. d. 1526. circiter festum bartolomei hat man von dem Kirchthurm den Knoff und das kreutz abgenommen und das lassen vernemmen und den knoff mit malergold vergolden und das tach des turms allenthalben bessern. It. den knoff und das kreutz hat man viderum aufgesetzt am

*) N. Muz. Kéz. 16. Ered. 7. a.

**) N. Muz. kéz. 17. Ered. 8. a.

***) N. M. kéz. 21. Ered. 9. b.

†) N. Muz. Kéz. 80. Ered. 47. a.

tag s. egidii das was am sonabendt umb mittagszeit den hat gesatz meyster jacob wasserleyter der stotzimmermann bey den zeiten des gotzs vaters herr bernhart molers. It. nach elisabeth ist das kreutz vom turm gefallen durch den windt.*)

1530-ban Sperfogel házánál, mint vendége, meghalt Perner császári hadvezér. Sp. a temetés szertartását hosszasan leírja és a sírdíszítésnek mesterét Valentin festész névezi.

Item nota quod lapis super sepulchrum dñi cristophori perner positus est 5-ta die maji anno 1531. qui constat 10 fl. it. vexillum et clipeus constant 20 fl. Item valentinus pictor perfecit lapidem, vexillum et clipeum et soluti sunt sibi per philippum osterman 30 fl. rhen. **)

Sperf. Még egy festész legényt említ, kiről a lőcsei zárdánál lesz szó.

Lamentabile factum destruitur eccla ste elisabeth Item feria 6-ta post Erasmi (1532.) eccla ste Elisabeth foris civitatis funditis destructa est, ex inductu capitaneorum et almanorum equitum qui tunc fuerunt leutschovie ad 40 hy omnes induxerunt communiatem ut consentirent quod esset maxime nociva civitati si obsideretur. Communitas autem prona fuit que semper plus vergit in destructionem quam ad edificationem. Et notandum quod populus communis quem consulatus putabat fidelem et non rapine cupidum in destructione quidquid quivis habere capere et rapere et annihilare potuit contra voluntatem dominorum de consulatu cepit. Nam consulatus intendebat omnia illa vertere in communem utilitatem civitatis. Et igitur non mirum si deus permittit nos tribulari et angustari multis angustijs quia leutschovia habet majorem partem populi superioribus inobedientem et rapine cupidum et commodum civitatis negligentem. Nisi igitur deus nos sua ineffabili misericordia liberet ab iniuriis timendum est quod tota civitas propter maliciam populi ad maximum deveniet periculum, stb. ***)

Érdekes a következő leírás:

De convivio dñi catzianer in pretorio leutschoviensi celebrato. (1534.)

Item fecia 3a carnisprivii dñus Catzianer celebre fecit convivium pretorio leutv dñis consulibus et precipuis de civitate cum uxoribus ipsorum et dedit duo prandia videlicet hora decima diei et hora sexta pomeridiana multis et variis ac optime preparatis ferculis et in die coream satis magnam cum militibus celebravit cum omni decencia. Item omnia satis bene et laute fuerunt per eundem dominum in potu et cibis disposita suis expensis. Dñi autem de consulatu solummodo aliquot cantaros vini ad hoc convivium propinaverunt ad 40 pintas ad maximum. Item post cenam iterum facte sunt corea et ludi uid. tournier ubi 10 b-ne armati se se perculserunt satis acriter sed in ioco. It. hoc convivium dñus Catzianer celebravit ad honorem civitatis et civium leutschoviensium quibus super omnes alias civitates (ut ipse fatetur) est favorabilis et amicus, sed parum aut nihil prodest.

It. notandum quod dñus Catzianer sit nobis maxime familiaris et amicus, tamen in hoc nullum habemus alleviam nostrarum angustiarum et tribulationum quas ad hunc usque diem patimur et in toto depauperamur et ultra vires nostras cogimur cibare et sustentare equites et pedites et nihil nobis solvitur licet catzianer nobis promisit solvere expensas quod cum factum fuerit credatur, nondum enim factum est. †)

A következő világot vet az ország akkori állapotára.

De dieta tirnavie celebrata frustra.

*) N. M. Kéz. 138. Ered. 81. b.

**) N. M. Kéz. 306. Ered. 152. a.

***) N. M. Kéz. 444. Ered. 209. a.

†) N. M. Kézir. 609. Ered. 291. a.

It. notandum quod per Ferdinandum instituta est dieta in tirnavia ad festum s. Francisci (1533.) et mandatum a Ferdinando quod omnes comitatus deberent ibi habere homines suos ad tractandum ea que pacem et tranquillitatem huius oppressi regni concernerent. Sed notandum quod ibi penitus nihil est conclusum neque actum quia major pars regni ad illam non veniret, ideo presentes tractaverunt de alia dieta fienda scilicet ad festum s. Andree proxime futurum et quod Ferdinandus strictissime mandet omnibus regnicolis et sedibus et civitatibus quod habeant illic suos homines et quod ibi conclusum fuerit ab omnibus firmiter teneatur. Et notandum quod convenientes ad tirnaviam quinque articulos inter se tractarunt et illos cum plena instructione ad regem miserunt petentes quod Ferdinandus in propria persona cum suis consiliarijs et baronibus ad festum S. Andree celebrandum interesse velit quia alias penitus nihil concludi posset. Dicebant autem has esse causas oppressionis et destructionis huius miserrimi regni: primo turcum secundo tyrannos in regno, qui ultra modum impune depredantur pauperes ubique in regno, tertio homines illi quos misit Ferdinandus pro defensione regni ab his ultra modum destruuntur, depauperantur et depredantur miseri regnicoli (sic) et tamen in minimo non defenduntur ab inimicis jmo ipsi inimicis plus favent et prosunt quam fidelibus Ferdinandi subditis 4to depravatio monete que a tyrannis et baronibus sine omni metu cuditur. Illos et plures alios articulos miserunt regi petentes ut super his deliberare velit quia de ipsis tractandum est in futura dieta. Dñs Deus det gratiam ut tandem hoc miserimum regnum ab oppressionibus liberetur. — Item articulum (5tum) de divisione seu secessionem regni scilicet quod duo sint reges et populus sit divisus pro magno damno huius regni etiam estimaverunt illi qui tirnavia fuerunt ad festum s. Francisci allegantes dictum evangelium: omne regnum in se divisum desolabitur, petunt igitur quod unus sit rex sed eum non expriment, presumitur igitur a quibusdam quod si Ferdinandus ad congregationem ad festum s. Andree non venerit quod Joannes Zápolya manebit rex, quod Deus avertat (in margine).

Ferdinandus nomine rex potentissimus re autem inops et pauperimus.

Lamentabilis et inopinatus casus 1530. Mors capitanei Cristofori Perner.

It. 23. die augusti feria 3-a in vigilia S. bartolomei apostoli in nocte sequenti hora undecima permagnificus nobilis ac strenuus miles cristoforus perner de Schachen capitaneus castri scepusiensis obiit leutschovie in domo conradi sperfogels non confessus nec communicatus nam non timebat se hac infirmitate moriturum. Fuit autem vir bone consciencie expertus in rebus tam bellicis quam civilibus, venit autem feria 5-ta ante bartolomei Leutschoviam valde infirmus de Ungaria cum almanis stipendiariis nam eo tempore fuit capitaneus super unum vexillum idest 500 lantz knecht cum quibus ipse et dñs ruprecht herbersteyn et veneeslaus haubitz cum 1000 lantz knecht et 100 equitibus ceperunt per dedicationem tria castra, videlicet tockaj et boldogkő quo tempore plurimi de exercitu infirmati sunt et multi mortui et precipue virores istius exercitus ita quod vix 600 reverterunt ad scepusium quod ipsis ex inordinata ipsorum vita dicitur contigisse, aliqui dicunt quod ungari dedissent ipsis vinum intoxitatum bibere (úgy tetszik Sperfogel azon hajlamánál fogva, melylyel a magyarok irányában viseltetik könnyen elhiszi).

Item nota altera die post bartolomei feria 5-ta idem dñs cristoforus magister cum solennitate in ecclesia S. jakobi leutschovie in coro medio ante pulpitem scolarium sepultus est in qua sepultura philippus osterman fidelissimus ejus servitor maximam habuit curam et sollicitudinem ut digno tali viro sepeliatur honore et obtulit equum magnum album et pulerum tectum nigro panno. Constatat vero equus 22 fl. ungaricales et pannus 2 fl. Item servus suus joannes nomine indutus totaliter armis bellicis, gantz harnisch, portavit ante equum hastam perverso ordine quam prius quam funus fuit

demissam in sepulcrum fregit in tres partes almanice sic loquens (sic) herr cristoff perner von Schachen königlicher majestet in Ungarn und böheim eyn oberster hauptmann in Zips heut hauptmann und nimmermeer. His dictis fregit lanceam in tres partes et abiit, requiescat in pace. Amen.

Item ad candelas habuit 27 libras cere, item habuit 10 faculas virides in unaquaque 12 den. item maltus alias candelas parvas, super feretro una cum scutella in qua erant pecunie ut qui velit posset accipere 1 den. et candelam et ire ad offertorium.

Item solum ad unum altare itum est post euangelium ad offertorium hoc ordine primo ivit servus indutus armis cum hasta deinde ducebatur equus predictus post hec sequebantur nobiles cum viridibus candelis posthec ciues post communis populus ultimo sequebantur mulieres in magna copia pauperes et divites. Item finita missa omnes sacerdotes circum steterunt funus legentes myserere de profundis laudat anima mea dominum cum collectis et versiculis posthec cantabant salve regina, hoc finito mittebatur funus in sepulcrum et plebanus proiecit tribus vicibus terram desuper et adpersit et abiit omnis populus.

Item nota quod philippus procurator fidelissimus dedit unicuique sacerdoti legenti missam (quorum multi de villis aduenerunt) 12 den. et aliquot candelas paruas. Item nota quod cum cito moriebatur dñs capitaneus misit philippus in media nocte pro scholaribus ut psalterium legerent qui legerunt unum psalterium usque ad diem in die vero et nocte sequente sacerdotes legerunt 4 psalteria. 5-ta feria autem hora 8-va sacerdotes et scolares cantauerunt vigiliis cum devocione quibus finitis funus cum magna solenitate et confessione populi portabatur ad ecclesiam equus autem cum armigero precedebat funus immediate usque ad januam ecclesie et ibi foras ecclesie detentus est usque post euangelium ubi ducebatur ad ecclesiam primo ad funus quod steterat coram sepulcro deinde ad altare ad offertorium ubi offerebatur et circa altare servuus plebani accipiens equum duxit domum cum panno tecto (tectum). Tali modo et ordine sepultus est nobilis egregius et strenuus miles capitaneus terre scepusiensis cristoforus perner de Schachen cuius anima requiescat in pace amen. *)

*) N. M. kézirat 303. Ered. 151. b.

A LŐCSEI CHRONIKA.

Nincs hazánkban város, melynek oly bő, oly részletes chronikája volna, mint milyen a löcsei. Chronikánk több írott példánya, különféle helyen létezik.

E chronikából Wagner Károly kivonatot adott ki «*Analecta Scepusii*» című 1774-ben 3 quart kötetben Bécsben megjelent munkájának első kötetében; hol szerzőjének (inkább összeállítójának) Hain Gáspárt, löcsei polgárt *) mondja: «*Diese nachfolgende Zipserisch-Leutschauerische Chronik ist aus nachgesetzter Herren Anmerkungen und Diariis zusammengetragen worden, als: Dr. Conradi Sperfogels Notarii **)* et *Judicis Leutschoviensis*; *Dr. Danielis Tureus, Notarii et Judicis Leutsch. ***)*; *Dr. Joannis Heinisch, Judicis Leut. †)*; *Cristophori Kohl, Pastoris Durandivlaensis*; *Dr. Caspari Crameri J. U. Cand. et Judicis Leut. ††)*; *Dom. Petri Czakk, Aedilis et Senatoris Leut.*; *Dm. Martini Fröhlich, Senatoris Leut.*; *Dr. Nicolai Hain, Judicis Leutsch. †††)*; sowohl auch aus gemeinder Stadt Leutschau Jahrbüchern und Verrechnungen. De Authore quidquid sit, apparet posteriora Anno 1515, quae videlicet Sperfogelius, aliique synchroni scripserunt, omni fide digna esse: vacillant quandoque media, et haud scio, an probatis Authoribus consentiant: de anteriorum autem veritate plane nolim vadem agere, quod ex Jornande, Aenea Sylvio, Bonfinio aliisque minus sinceris fontibus hausta satis constat».

Justus ur, löcsei polgár, szíves volt nekem a löcsei chronikának egyik másolatát használat végett átengedni. Ezt Justus urnak egyik előde másolta le a mult században. Címzlapján két allegorai alak közt fel van írva a Justus név (kereszt-név nélkül), ez alatt Lőcsének képe látható és ez alatt J. V. 1845, azon esztendő, melyben a könyv mostani birtokosa az elveszett címzlapot a mostanival pótolta. Az első lapon e cím olvasható: «*Zipser'sche oder Leutschauer Chronika und Zeitbeschreibung zusammengetragen der lieben Posteritait zur Nachricht von Caspar Hain*». A lap második oldalán: «*Diese nachfolgende*» stb., mint fentebb Wagnernél.

* Hain Gáspár löcsei bíró volt 1674-ben, 1682-ben és hihetőleg 1683-ban is. Biráskodása idejében vették el az ágostai hitvallásuaktól a templomokat és iskolákat.

** Sperfogel Konrád löcsei bíró volt 1516-ban, 17-ben, 1522-ben és 23-ban.

*** Türk Dániel löcsei bíró volt 1555, 56 és 57 és ismét 1565, 66 és 67-ben.

† Heinisch vagy Hanisch János löcsei bíró volt 1568, 69 és 70-ben.

†† Cramer Gáspár löcsei bíró volt 1619, 20 és ismét 1630 és 31-ben és ismét 1637 és 38-ban. A Cramer-család igen tekintélyes lehetett: mert annak több tagja részeit a bírák, részeit a tanácsosok sorában szerepel a chronikában.

††† A löcsei bírák sorában 1647-ben Hain Miklóst találjuk, e hozzáadással Norimbergensis, utána csak 1652-ben nevezetik meg Genersich David, miből következik, hogy Hain Miklós a bírói hivatalát öt esztendőig folytonosan viselte.

A chronika végződik a quart-kötet 608-ik lapján az 1684-ik évvel, azonban az ide s tova marginaliter felírt jegyzetekből és a kötet végén előforduló czikkekből (az egész 956 lapból áll) kitünik, hogy itt több van adva, mint más lőcsei írott chronikákban; itt tehát Hainnak bővített íratával van dolgunk. A bővítő Adami lelkész, Adamiról pedig a mult századi leíró, a kötet 292 és 293 lap közé szurt (nem számozott) lapon ad felvilágosítást, részint maga a leíró személyében, részint midőn magát Adamit önmagáról szólva bevezeti:

Martinus Adami, Teuto-Broda Bohemus ist Ao 1618 d. 18 8bris in Deutsch-Brod in Böhmen geboren. Sein Vater war der Wohlehrwürdige H. Wenceslaus Adami, Pfarrer der Gemeine in Deutsch-Cerekwa, daher er in der Böhmischen Verfolgung ins Exilium verjaget worden.

1626 ist er von Deutschen-Brodt mit seiner Frau Mutter ins Ungerland gezogen zu seinem Herren Vater nach Grosser-Drittoma, da sich der H. Vater aufgehalten, u. er in Trentschin in die Schule gegeben worden. Da damahls Rector war H. Parschitius.

1627 bin ich (itt maga Adami kezd szólni) mit meinen Eltern nach Rosenberg in Liptauer Gespanschaft gezogen, da ich zur Schule ging u. die Musica erlernet.

1628 ist der H. Vater zu einem Prediger in Nieder-Kubin in der Gespanschaft Orawa (Árva) befördert worden, da ich auch in die Schule gegangen.

1630 hat mich der Wohlehrw. H. Georg Transcius Pfarrer zu St.-Nikolas zu sich genommen, da ich auch in die Schule ging. Der H. Rector war M. Andre Stupanus, nach ihm Johann Burius.

1632 bin ich nach Banowetz ins Gymnasium Illust. Comit. Stephani Illeshazi gekommen, da ich ein Discantist war. H. Rector war Matthias Lani.

1635 gab mich Rev. Dnus Transcius in die Königl. freye Stadt Leutschau die deutsche Sprach zu erlernen, da Rector war H. Joh. Windisch.

1640 begab mich in Preissen meine Studien zu continuiren, u. blieb zu Thorn ein halbes Jahr.

1641 begab mich von dannen nach Königsberg auf die Universitaet, da ich in meinem Penal-Jahr war für einen Amanuensem beym Gestreng. H. Friedrich von Creutzen. Ao 44 bekam eine Paedagogi beym Gestr. Herrn Petrum Schnizling J. Ctm.

1646 begab mich wieder ins Ungerland u. kam nach Leutschau. In demselben Jahr bin ich pro Connectore Gymn. Leutschov. vocirt von E. Edlen Rath. Eodem anno bin ich nach Neere bey Kaysmark vocirt, habe aber die Vocation nicht angenommen, wolten mich auch nicht lassen.

In demselben Jahr bin ich von den Einsiedlern beruffen, u. den Beruf zum Pfarr-Amt angenommen. In Bartfeld empfing ich die Weihung von H. Superintendenten Martino Wagner, wo alsdann ich das Pfarr-Amt 10 Jahr bedienet.

1656 bin ich in die Lettsch pro Substituto beruffen worden, weil Excell. Dr. D. Christophor Schlegel Pfarrer von ihnen nach Schlesien zog, da ich verrichtet bis 1660. Seine Wohlehrw. H. Franciscus Nemeth Diac. Germ. abgedanket, u. ich in seine Stelle kam.

1674 am Mittwoch nach Ostern, sind wir in Ministerio als Rev. D. M. Xstian. Seelmann Pastor, Rev. M. Joachim. Erythraeus Archi-Diac. Rev. D. Mart. Adami Diac. Germ. Rev. D. Augustinus Lazari Diac. Slav. abgesetzt worden. Darauf d. 26. April mit einander aus der Stadt mit viel 1000 Thraenen u. Seufzen in Begleitung vieler Menschen ins Exilium gezogen, u. uns nach Breslau in Schlesien gewendet. Ich blieb von derselben Zeit in der Stadt nahm eine Paedagogi an bey Exc. Dno Godofredo Thelesio, vulgo Tilsch.

1682 d. 15. Mart. bin ich sammt dem Rev. D. Lazari von denen H. Leutschauern revocirt, abgelohnt, u. am grünen Donnerstag in die Stadt eingezogen, Den 1. Trinit. das Amt angetreten in Schwabariou Hause, u. da uns Evangelischen die Kirche wieder übergeben war durch Ihre Durchl. Commissarios (Tököly Imréc) den 14. Trinit. die erste Predigt gehalten.

1690 d. 21. 8br habe mein Amt aufgegeben, u. publice valedicirt, weil mein Successor Ephraim

Kretschmer nach Bartfeld pro ordinatione gereiset, u. ist Dnica 22. Trinit. introducirt worden. (Itt vége van Adami önéletírásának, melyhez Justus a következő pár sorokat adja):

1699 im Monath Febr. im 81. Jahr seines Alters ist H. Adami gestorben, die Leichen Predigt hat R. D. Xtianus Pfanschmied verrichtet.

Az előttem fekvő chronika fölötté érdekes könyv, ha nem is annyira hazánk régiebb korára, hanem mégis a xiv-ik és a következő századokra nézve egészen a xviii-ik századig. Eddig csak keveset ismertünk a szabad kir. városok középkori életéből és mégis bizonyos, hogy hajdan hazánkban is volt középrend vagyis polgári osztály, melynek hiányáról újabb időben oly sokszor panaszkodtak. Áll ugyan, hogy hazánk ezen középkori polgár-rende nem igen volt nemzeti érzelmű, miről nem csak ruházata és egyéb szokása, hanem elzárkózása is tanuskodik: azonban e nagy hátrány mellett előny is volt, t. i. az, hogy a városokból az ott őrzött német polgárosodás lassan-lassan elterjedt az országra és hogy e városok polgárai igen híven megőrizték önkormányzati jogaikat. E viszonyokat írja le a löcsei chronika, megismertet bennünket a városi élettel és ennek hatásával az országra; a városokban volt a tudománynak, a kereskedésnek és iparnak székhelye, még pedig kiválólag Lőcsén, mint a felföld egyik legnevezetesebb városában. Gimnasiunát sokan látogatták, még külföldiek is, nevezetes továbbá Lőcse mint az árucikkek szabadalmazott rakhelye, végre iparosai közt az aranyművesek igen kitűnő helyet foglalnak el annyira, hogy nem csak a löcseiek, hanem más városbeliek is előkelő vendégeiket csak nem mindig, Lőcsén készült, aranyozott ezüst serleggel ajándékozták meg, de nevezetes még az is, hogy Lőcsén keletkezett az első papirgyár Magyarországon, mit a chronika így ad elő:

Ao 1613 primus in hoc Hungariae Seepusio imo in tota Hungaria nostra Officinam Chartariam sive papirificinam exstruxit et erexit Excel. vir Samuel Spielenberg ex Med. Doct. Leutschoviensis in pago Leutschoviensi Teplicia.

A Spielenberg-esalád későbbben patriciussá lett és egyik tagja, szintén orvos, 1670-ben löcsei bíróvá választott.

Chronikánk nagy érdemei közzé tartozik, hogy bennünket a városok igazgatásával, még részleteiben is, megismertet, látjuk abból, mikép nem csak a bírói, hanem a tanácsosok hivatala is minden évben, január hóban, az egész község szabad választása által megújított, elannyira, hogy még a tanácsnokság sem tartott, mint későbbben, élethossziglan; e szokásról világos tanúságot tesz a chronika, midőn minden év kezdetén feljegyezi a tisztujítás folytán választottak lajstromát; de tegyen tanúságot a Cramer nevű patriciusi család egyik tagja is, kit a chronika (225. l.) így beszéltet, miután az 1634-ik évi választásban megbukott:

„Ipsa Communitas, nulla facta in electione reliquorum Senatorum mutatione, omnes pristino loco et honore restituit, me *exleuso*. Atque sic pro tot tantisque laboribus, curis, vigiliis, molestiis, difficultatibus, periculis, angustiis, injuriisque in schola quondam Patria per annos continuos 15 indeque in curia, in officio Senatorio et Judicatu meo laboriosissimo per integros annos 18, et sic in universum post annos continuos 33 ex singulari in patriam amore, fortiter et constanter perpessus, feliciterque per Deigratiam et Praesentissimum Div. Majestatis ubique auxilium, exantlatis, pro more hujus et populi et seculi perversissimis, ab ingratisissimis meis sympatriotis has refero grates, haec proemia digna reporto. Atque sic ipsemet comperio, nimis verum esse et admodum frequens hic quoque apud nos, quod olim Baro quidam a Dona ad Doctissimum Doct. Prück Cancellarium Electoralem Saxon. fidelissime dixisse fertur.» Idem proemium dari hypocautum purganti et maculanti. Vere et sapienter dictum:

Der Brauch hier auch wird obsviret,
dass der so in die Stub hofirt
und der so solche rein purgirt

in gleicher Ehr gehalten wird
ja wird noch wohl mehr respectirt
der's maculirt, als der's purgirt
was macht's? Herz Omnis insanirt

Hic mos est horum, Undanek in fine laborum.

Egyébiránt a lőcseiek magukba tértek és épen az így panaszkodó Cramer Gáspárt 1637-re és 38-ra ismét bírónak megválasztották.

De a választási jog még ennél is tovább terjedt ki; mert találunk a chronikában több esetet, melyben még a hivatalos esztendő folyamában nem csak tanácsosok, hanem bírák is hivatalaiktól elmozdítottak és mások tétettek helyükbe: szóval az autonomia, az önkormányzás, legnagyobb mérve tűnik ki a chronika csaknem mindegyik lapján; és épen ez teszi a szabadsalmak lényegét, mely által kecségetve a városi lakosok régi hazájok elhagyatására és az ujnak gyarmatosítására birattak. Nem tagadom, hogy a szabadsalmak ezen élvezése az egész ország érdekei előtt némi elzárkózást vont maga után.

Chronikánk elég élénken festi a XVII-ik század háborgásait és Lőcsének lassankénti, hanem folytonos hanyatlását s leszállását azon fényes polczióról, melyen, ellentétben a török által pusztított alsó vidékkel, a XVI-ik században állott.

Kéziratunk fénypontja a vallásbeli üldözésnek leírása: itt elhagyván a chronikai rövid előadást, a valódi történelmének veszi fel; s ebből is kitetszik, hogy egyik szerkesztőjében inkább egyházi, sem mint világi egyént kell felismernünk. Az 1674. esztendőben Lőcsén történtek leírása 20 lapot foglal el, melyben előadatik, miként vették el erőszakkal a nagyknak nevezett Lipót alatt, a lőcseieknek minden templomát, iskoláját és közfundatióit azok számára, kik nem léteztek, legalább Lőcsén nem, mint kellett a lőcseieknek bíráit és tanácsának felét idegenekből választani; mert Lőcsén arra való róm. katolikus nem találkozott. stb. stb. Jezsuita létere Wagner ezeket egészen elhagyta, bár ezek teszik, mint említém, a lőcsei chronikának fénypontját.

De azon körülmény, mely szerint e chronika egyik szerzője egyházi ember volt, legnagyobb előnnyel bír épen specialis tárgyunkra nézve; mert ez oka annak, hogy különös figyelmét fordította a parochialis templom eseményeire: feljegyezte részletesen a tűzvészeket és azok által szükségessé lett restaurációkat, a nagy oltár, a harangok, a siremlékek, sőt még az egyházi székek történetét is úgy, hogy nincsen templom Magyarországon, melynek történetét a XIV-ik századon innen úgy ismerhetjük mint a lőcseieit.

A felhozott tekintetekből a lőcsei chronikának teljes kiadása hazai történetünk érdekében fölülte kívánatos; ez akadémiánk egyik kiváló feladata. Wagner, mint már említém, e chronikát csak igen rövid kivonatban ismertette meg; szövege egész kiterjedését találjuk ugyan a »Magazin für Geschichte, Statistik u. Staatsrecht der österr. Monarchie« című, több osztrák tudós által 1806-ban és 1808-ban kiadott könyvben; azonban e munka a 2-dik kötettel megszakadt s így a kezem alatt levő másolat 684 lapjának csakis 124 lapja jelent meg a güttingi könyv két kötetében.

Egy másik, hasonló tartalmu iratnak kiadása szint oly kívánatos, annál is inkább, mivel azon időszakra nézve, melyről szól, az előbbinek kutorrásaként tekintendő. Ezen irat Sperfogel Konrád chronikája, melyet szintén Wagner, hanem ugyanis száraz kivonatban közöl: »Contracti annales Scepusiensis ab Anno MDXVI ad MDXXXVII« cím alatt.

Sperfogel constanzi születést vult, Lőcsén a XVI-ik század elején letelepedett, hol 1516-ban és 1517-ben és ismét 1522-ben és alkalmasint 1523-ban is bíró volt; legalább befolyására látszik mutatni Henkel adomány, melyről a chronika tesz jelentést:

Eodem Anno (1523tio) in Vigilia Dorotheae übergab H. Johann Henkel der Zeit Pfarrherr in Caschau (előbb lőcsei plébanus volt) die Obermühl in Neudorf, die er von Grund auf neu gebaut hat den Herren von der Leuttsch, welche mit 4 Raeder gangen ist, mit der Condition, dass sie dieselbe 50 Jahr

in Bau u. Besserung halten sollten, u. sollen jaehrlich davor geben fl. 25, davon die Helft den armen Leuthen ins Spitalh und Siehhauss, die andere Helft ein Jahr den armen Dürnen, die sich verändern wollten (azaz a férjhez menőknek), dass andere Jahr *den fremden Handwerkern, die sich niederlassen wollten* (kik Lőcsén telepedtek le).

Legyen szabad Sperfogel munkájából még néhány oly helyet idéznem, mely magában igen érdekes adatot tartalmaz, de melynek idézésére e könyv szövege többé alkalmat nem fog nyújtani.

Wagner Pars II. p. (ad ann. 1516): Georgius Zotmar Episcopus Quinque Eccles. petiit a Leutschoviensibus Magistrum Greyer (Gregor?) Zimmermann sibi mitti, cum aliquid aedificare vellet, quod et obtinuit ab eis, qui ei, qua linguae Hungaricae ignaro adjunxerunt socium itineris Paulum Brendorfer, datis ambobus pro viatico tribus florenis Leutschovia usque ad Quinque Ecclesias: qui Architectus nulla instrumenta secum adportaverat, et re infecta ab Episcopo irato recessit (ez 1516-hoz van feljegyezve).

Wagner Pars II. pag. 142. (ad annum 1522 in quo Sperfogel iudex erat.): Dum Magistratus Leutschoviensis omnia remedia quaerit, quibus plebi succurri possit, plures ex plebe cum injustitiae accusant: Magistratus communitatem et *plebem omnem* convocat, Iudex, Senatores, ac omnes Magistratuales ex composito suis se abdicant officiis, eademque communitati et *plebi*, dignioribus conferenda resignant et recedere volunt. Clausis foribus Curiae nemo eorum dimittitur. Hi urgent resignationem officiorum, recusat communitas et plebs obsecrantque parcatur imprudentiae eorum, volvuntur lachrymae, non tamen prius quidquam effectum est, nisi precibus et obsecrationibus ob amorem Dei addidisset *plebs* merita Beatae Mariae Virginis et sancti Jacobi Patroni Leutschoviensium et omnium sanctorum. Mitescebantur postea exulcerati animi lauto prandio. Tehát már akkor is, még pedig német városban, fényes lakoma!

Wagn. P. II. p. 173. Dominica ante Pentecostem Magister Benedictus Lietor, quem Katzianer cum suo exercitu, altero die post Simonis Judae anno 1533 secum adduxerat, publicam egit poenitentiam, seminudus vadens ante altare summum per totam Missam, et postea per Dominum Plebanum aliquoties percussus est, et lectione septem psalmodum poenitentialium absolutus Dominus Deus dignetur eum confirmare in bono proposito.

Wagn. P. II. p. 179: Ferdinandus I. (ad ann. 1535) *depositorium mercium* seu *Niederlag* privilegio mediante contulit Leutschoviensibus: Laszki Viennam profectus, cooperante Fratre suo carissimo Katzianero, omnia privilegia Keskarmarkensium confirmanda curavit; etiam depositorio mercium prius Leutschoviensibus per Ferdinandum attributo. (A két város közti versengés e szerint már megglehetős régi.) Praeposito Seepusiensi Joanni Horváth de Lomnitz iter ad Ferdinandum paranti adjungere se volebat comitem itineris, Loboczky fratrulis Laszky: termino adveniente, non scitur, quibus negotiis praepeditum (se) ajebat, significans latroni Laszko ut octuaginta sociis sibi adjunctis, ex insidiis aggregiatur in silvis Praepositum; quod is futurum praevideus non abiit illo tempore, sieque periculum evasit. Tanta fides attribuenda Loboczki, quanta fratri ejus Laszko. stb. stb.

Értesültem, hogy Sperfogel saját kezével írt igen terjedelmes chronikája még létezik Lőcsén s alkalmasint, ennek német szövegéből, kivonva készítette Wagner közlését.

Van még egy harmadik Dőse történetére vonatkozó chronika vagyis inkább napló, melynek szerzője a kassai születésű Türk Dániel, ki 1555-ben és 1565-ben löcsei bíró volt. E naplót közelebbről nem ismerem s hollétét nem tudom.

A negyedik, különösen a Szepességről szóló chronika Leibitzer Joachim és fia Israelnek munkája, melyet Wagner szintén csak kivonatban közöl. E chronika kezdődik az 1241-ik évvel és végződik az 1637-kivel. Itt Lőcsének története csak annyiban van tárgyalva, mennyiben Lőcse a Szepességnek fővárosa volt ezen időben. Nem tudom, létezik-e még eredetiben ezen chronika?

Vizsgáljuk most, mennyiben egyeznek meg az idézett chronikák adatai azon emlékekkel, melyek Lőcsén jobb vagy rosszabb karban reánk jutottak.

LÖCSÉNEK EREDETE.

Erről a löcsei chronikában ezt olvassuk :

Anno 1245. Wie die Tartarn aus dem Lande waren, haben des Bergs (lapidis refugii) Einwohner den Berg gedacht zu verlassen, weil alda ein grosser Mangel u. ein steinigter Acker das Feld zu bauen, von allen Seiten Drangsahl, das ihrige auch durch die Flammen ganz verzehret war. Haben dergewegen sich um eine andere u. bessere Gelegenheit umschauen wollen u. erstlich angefangen bei Georgenberg (Szepes-Szombat), wo jetzund die wüste Kirch stehet, auf der Ebene zu bauen, mussten aber aus Mangel an Stein u. Brunnenwasser den Orth verlassen. Kehrten sich derhalben auf Kirchdorff zu und wollten den Felsen der gerad dem Schlosz überstehet befestigen, u. eine Stadt darauf bauen: musten aber den Ort wieder aus Mangel Wassers u. wegen der schweren Zufuhr verlassen. Begaben sich derothalben 3tens auf den Stadtberg, verliessen aber solchen Berg wiederum aus Mangel Wassers u. erkieszten endlich auf Gutachten des Bau-Meisters diesen Berg, da itzund die Leitsch stehet, alda sie Brunnwasser genug funden. Befestigten demnach den Berg u. baueten jedoch mit Furcht u. Zittern eine Stadt, die sie Leutschau nannten. Auf dem Berg, wo die Stadt Leutschau ist gegründet worden, soll vor Zeiten ein Eichwald gewesen seyn, wie denn auch noch Wurtzeln u. Blöck in etlichen Orten u. Kellern sich finden sollen. Die anderen Leuthe aber sind wieder zu ihren Aeckern gezogen, ihre Haeuser wieder erbauet, unter welchen nicht ein geringer Streit wegen der Güter vorgefallen.

Die Stadt Leitschau aber soll wie etliche meinen den Nahmen von Albanern Hunnorum progenitoribus schon vor langer Zeit empfangen haben (?!), denn λευκος so viel als Album oder Weisz bei den Griechen heisset u. daher Leucovia. — Sed verius, dass die Stadt den Nahmen bekommen habe von Wache-Hausz, so gegen Morgen der Stadt auf dem Berg gelegen, wo jetzund das Bild ist. Denn weil die Tartarn gedreuet wieder zu kommen, wie denn auch geschehen war, als hat man von der Höhe die Bauleute u. Bürger der Stadt gewarnet, indem sie laut geschrien u. geruffen Leuth schaut, gebt Achtung, stellet euch zur Wehre, der Feind kommt, wie man denn von der Höhe, da jetzund das Bild noch stehet (wiewohl fast eingefallen) ziemlich weit um sich sehen kann. *)

Az itt említett erősítés bizonyosan még falazott nem volt, hanem csak földsánczokból állott; mert a Tatárjárás előtt történetünk föld- és favárakat elég gyakran emleget, de falazott várakat abból a korból alig tudunk biztosan kimutatni, kivéve azon magyar városok falait, melyek még a római korból felmaradtak, p. o. Ó-Budaét, Esztergomét.

De hogy Löcsének, valamint általán a középkori városok erősítéseit kellőleg megértsük, szükséges tekintetünk Byzanz falaira vetni; mert ezek azon ponton állanak, hol gyökerét a régi római rendszerbe vetve, törzséből a középkori rendszert fejlesztik.

* Ezekhez hozzá adom, mit fötízst. Still Pál velem, a Leibitzerek chrónikájából, — melyet Wagner szintén csak száraz kivonaton közöl, — kivont: Chronicon Leibitzerii diot: 1245. Leutschovia a Scepsui incolis constructur, 1263 heistet sie noch villa Lywehe, 1271 im privilegio, in welchem die Freiheiten der Zipser Sachsen bestetigt und erweitert werden, heisst Lewcha schon Civitas capitalis provinciae, nemlich laut Königs Andreas III. privilegium, welches derselbe dem Orte Schmögen 1293 ertheilte, konnten die Sachsen de Lewche s. alii populi liberarum villarum de Scepus, noch nicht alle Prozesse entscheiden. A civitas capitalis kitétél előfordul V-ik István 1271-ki privilegiumában, hol ez olvasható: Comes illorum (a Saxonibus libere electus) cum comite, po tempore constituto, omnes causas inter ipsos emergentes iudicabit in *Letscha civitate provinciae capitali* &c. l. 70. Anal. Scp. I. 190. Robert Károlynak az előbbt 1328-ban erősíté német nyelvű okmányában ez áll: das man die Einwonner der Zyps mit nichte geladen mag vor unser Majestet in keinerley weis, sunder der Graw und der Burgow (a szepesvári?), der dozu der Zeit wird, von der königlicher Gewalt durch sich selbst, aber durch seinen Untergrawen mitsamth dem Landgrawen, die zu ihm gebören, allerley sachen zu erforschen, und zu richten in *unser Schiatt Leutsch*, nach der gewonheit des Lands Rechten, und der Freythumb ihres Lands, und ihnn altm Gewonheit &c. l. W. Anal. I. 197. l.

BYZANZ ERŐDITÉSE.

A mai török város, Stambul, sok dombos téren áll úgy, hogy azt a byzantiak, utánozván ebben a régi rómaiakat, szintén hét hegylélek mondták, és ugyanis tizennégy részre (regiones) felosztották; sőt az utánzás még tovább ment; mert, valamint Rómának egyik régiója (a xiv-ik) a vizen, a Tiberisen tul feküdt: úgy a byzantiak is városuk egyik részét, de már itt nem a xiv-iket, hanem a xiii-ikat — az aranyzarv nevű tengeröblön tul tették, a mai Galatá-ba.

Stambul alakja nagy háromszöget képez, egyik szöge kelet-, másik észak-, harmadik délfelé esik; észak-keleti oldalán végig vonul az aranyzarv nevű öböl vagy tengerszoros, kelet-délin a Bosporus, déli oldala pedig a száraz földnek fordul s itt emelkednek legnevezetesebb erődfalai.

A legrégibb Byzanz, még fejletlen s csekély terjedésű korában, csakis a keleti szögöt foglalta el, honnan kiindulva Constantin városát délfelé tágítá, újabb kiterjedését dél- és északfelé Konstantinápoly leginkább ifjabb Theodosius alatt nyerte és ezen újabb kiterjedést a török is megtartotta Stambulában.

A háromszög minden szögében, ha nem Constantin, minden esetre már Theodosius alatt, egy-egy császári palota állott, a fő palota a városnak legrégibb lakott helyén; a déli szögben az ugynevezett kyklobion vagyis hét tornyu vár, a törökök jedikulelere; az északiban az ugynevezett palatium Constantinum vagyis hebdomon, a török takfur-seraj.

Byzanznak erődítése két fő elemből állott: körfalaiból, melyekbe a kapuk voltak törve és a körfalak melletti tornyokból, e három építészeti részt egymás után fogjuk vizsgálni.

BYZANZ FALAI.

Byzanz falai fenmaradtak, nem ugyan régi állapotukban; mert azokat időnként többször ki kellett tatarozni, mit még a török is tett, felhasználván e ezéla a leomlott díszépületek maradványait is úgy, hogy több helyen a mai falban százanként is láthatók pótléku alkalmazva a legdrágább anyagból készült oszloptöredékek: de mind a mellett az így eredetiségükből kivetközött falakban is ráismerhetni még a régi állapotra és azon építészti rendszerre, melynek eredetét köszöni.

A tulsó oldalon (első ábra) adja a szárazföldi falak szelvényét, melyet Dethier, a konstantinápolyi császári muzeum igazgatója, szíves volt velem közleni.

Meg kell jegyeznem, hogy a kis mérvű eredeti kép az ez után készült másolatra nézve tökéletes szabotasságot nem engedett; de ezért meg van abban minden mi lényeges.

Gyllius Péter e falakról következőleg szól »De Topographia Constantinopoleos I. köt. 19-ik fejezetében:

»A konstantinápolyi falak részint faragott négyeges, részint termés köböl épültek, közbe vegyített téglával. A száraz földi fal kettős (sőt hármás DE, HG és LK), előtte 25 lépés (C 63') széles árok vonul el, melynek mindkét oldala (B és DE) ki van falazva (tehát Gyllius az árok benső falát az árokhöz tartozónak tekintti, s ezért csak kettős falról szól), a benső lörékekkel (E) ellátott kifalazás kissé tulemelkedik az árkon. A kettős fal közti tér 22 lépés széles (I szintén 63', tehát ugyanis 25 lépés széles). A benső fal magas és 20 lépés vastag (Gyllius a falvastagságot nagyítja; mert LK nem mér többet 15,81'-nál), azon 240-nél (?) több torony emelkedik, mindegyike tetejéig felfutó lépcsővel (I. egyik lépcsőt Q betű alatt). A külső fal a belsőnek csak fél magasságára száll fel (ez, mint ábránk mutatja, nem áll). A kettős fal és az árok közti tér magasabb mint az árkon túl levő mező (a középső és külső vagy árokkal közti tér époly magas mint a mező), a kettős fal közti tér pedig ismét magasabb az előbbeninél. (E hely-

ből kitetszik, hogy Gyllius a három falat jól ismerte, hanem arra tekintettel nem volt, hihetőleg, mert más erősített városokban csak két fal fordul elő). Az erődön kívül elvonuló mezőn nincsen épület, s ez részint sík, részint dombos; e mezőt messzire átpillantathatni a falakról s így nincsen kétség, hogy a várost igen erőssé lehetne tenni.»

«A tengerparti falak alacsonyabbak a száraz földiekénél, amott csak egyetlen egy fal emelkedik, de ez vastag és szinte tornyokkal van ellátva; az északi oldalon a fal az aranyiszarv vizének mintegy 50 lépésnyi távolságában emelkedik, a Bosporus partján pedig a tenger tőszomszédságában, e helyütt lépcsők vannak alkalmazva, de hol kikötő nincsen, ott a lépcsők és a fal közt közbtűlő (szűk) tér foglal helyet. Zonaras írja, hogy Theophilus császár (829—842) a város tengeri falait, melyek régiségük és a tengerhabok odaütődése miatt meg lettek rongálva, újította, és magasabbra, mint voltak az előtt, emeltette.») Ezt tanúsítja Theophilus neve is, melyet a fal több helyén nagy betűkkel kiírva vagy kivésve olvashatni.

Nikephoros császár (963—969) a falak kitatarozása végett tetemes, «dikeraton» nevű, adót rótt a lakosokra.»

Hogy Justinian alatt régebb és újabb fal létezett, abból tetszik ki, hogy e császár nagyobb díjat határozott a teherhordókra, ha terőket vagy holt testeket tul kellett vinniök a régebb falon: miből azon következtetést kell vonnunk, hogy Justinian korában mind a két fal állott, azaz, nem csak ifjabb Theodosé, hanem még Constantiné is: Konstantinápolynak régi leírása még nem szól az egész falról; mert az apostolok templomát közel helyezi a város falához, és a város tizennegyedik osztályát e falakon kívül helyezi, holott az jelenleg a falon belül van. Ifjabb Theodosios korában a Blachernák is a falakon (a száraz földiekén) kívül voltak, és jelenleg ezek is belül vannak; sőt a blachernákat Procopius, még Justinian korában is, a városon kívül levőknek mondja, ugyan ezt teszi Procopius a hét toronyra és a míg azoktól is jókora innen eső Studius templomára nézve is, mind ezeket a falon tul levőknek tekintvén.»

*) οὗτος ὁ βασιλεὺς καὶ τὰ παράλια τεῖχος τῆς πόλεως πεποιητότα ὅτις, καὶ ἐκ τῆς τοῦ χρόνου παραβροῆς, καὶ ἐκ τίνων συμπωματιῶν ἑτέρων, ἀνεκαίνισε μεγαλοπρεπῶς εἰς ὕψος πλείον ἢ πρότερον ἦσαν ἔκτισσεν αὐτά. Zonares. Ann. II. köt. 27-ik feje. kezdete.

Igen nevezetes Zonaras helye; mert ezen író a xi-ik század második felében élván, «Annaleseit» csak két századdal Theophilos után írta; nevezetes továbbá azért is; mert nem csak Zonaras és Gyllius olvasta a Bosphorus parti falakon Theophilos nevét, hanem ez ott még ma is több helyen látható; néhány ily felírást Du-Fresne és Du-Cange is közölnek (l. Const. Christ. I. k. 13. fejez.); azonban tüzetesebb, byzanti falakat tárgyazó munkát csakis Mordtmann és Dethier uraktól várhatunk, kik, mint konstantinápolyi lakosok, több év óta foglalatatoskodnak a régi erősítés vizsgálódásával.

Zonaras a száraz földi falakról hallgat; de értesít bennünket azokról több más byzanti író. (l. Du-Fresne és Du-Cange idéz. munk. I. köt. 10. fejezetét.) Ezek után kiderül, hogy íjf. Theodosios, a várost kitágítván, déli, azaz száraz földi falát azon helyen építette, melyen ez még jelenleg áll, miért is e falat a tudomány még ma is theodosi-nak nevezi, ámbár az későbbben ismételve megrongálva, többször újra emeltetett, még pedig először ugyanis maga Theodosios, utóbb különféle utóda alatt.

Az első theodosi falat még e császár kiskorúsága idején Anthemios, gondnoka, építette, 413 táján. E fal, földindulás következtében, omlott össze Theodosios kormányának 39-ik évében, azaz 447-ben. Ujra építése oly módon történt, hogy a circusnak «veneta» pártja, Magdalas vezére alatt, nyugaton a Blachernak táján a «prasina» párt pedig, Charsias vezére alatt, keleten fogván a munkához, egymás felé közeledtek. A két párt mindegyike állott 8000 emberből és dolgozott 60 napig, míg a kitűzött vonal csaknem közepén találkozott. A találkozás pontján kaput nyitottak, melyet a munkások nagy száma miatt sok- vagy ezer ember kapujának neveztek (polyandra vagy myriandra). Így írja le a építést többek közt Codinus is;*) de tanuskodik e mellett több felírás is: melynek kettejé Du-Cange idézi. Az első, nézetem szerint, hajdan a Blachernak elővárosa fa-circusának (Xylocircus) kapuja fölött, a második az aranykapu fölött létezett, mindketteje pedig egyaránt állította, hogy a szárazföldi falat, Theodosios alatt, Constantinus előjáró 60 nap alatt építette.

Θεοδοσιος τῷδε τοῖς ἀναξ, καὶ ὑπαρχος Εὐδας
Κωνσταντίνος ἔτευξεν, ἔν ἡμασιν ἐξήκοντα
ἔς

Ἡμασιν ἐξήκοντα φιλοσκήπτρου βασιλεῖ
Κωνσταντίνος ὑπαρχος ἰδεήματο τοιχεῖ τοίχος.

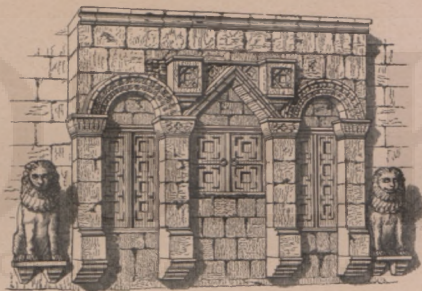
Meg kell jegyeznem, hogy az itt megnevezett város előjárója, Constantinus helyett másutt a Cyrus nevet olvassuk, ez utóbbinak a Blachernák falának, az ezen elővárosban létezett b. szűz templomának, a fa-circusnak és más e tájon állott épületeknek emeltetését tulajdonítják: azonban Du-Fresne valószínűleg teszi, hogy Cyrus és Constantinus ugyanazon, csak két nevet viselő személy volt.

A fent idézett görög felírás mindketteje elveszett és Du Cange azt csakis az anthologiából idézi: de fenmaradt egy harmadik, mely latin nyelven ugyancsak annyit mond, mint a két görög; e felírás pedig még ma is a régi polyandra-kapu íve mellett ekként olvasható:

Theodosii jussis gemino nec mense peracto
Constantinus ovans haec moenia firma locavit
Tam cito tam stabilem Pallas vix conderet arcem.

* Codinus tudálte Konstantinápoly bevételét a török által, és Olaszországba menekülván, ott halt meg 90-ik évében azonban munkáját az övénél régibb munkákból szerkesztette, az utóbbiakat gyakran egyenesen leírván, különösen pedig haasmálta, Konstantinápoly épületeinek leírásában ama névtelen írást, ki saját vallomása szerint, a Komnenek alatt élt; e azért alig tesz különbséget, akár a régiekkel Codinusnak tulajdonítjuk a neve alatt ismeretes «De aedificiis» című értekezését, akár azt, az ujjabbakkal más szerző által szerkesztetnek tartjuk.

Gyllius a tengerparti falakon is létező tornyokat említ; nem emlékszem, hogy 1862-ik évi Konstantinápolyban tartózkodásom alatt a Bosporosparti falakon tornyot vagy toronymaradványt láttam volna; de láttam az itt másolt erkélyt, mely a magas fal mögött emelkedik, közel az ugynevezett kis (kutsuk) Aja Sophia, hajdan Sergius és Bacchus templomához és a Csatladi kapuhoz. Az erkélyt tulajdonképen vaknak kell neveznünk; mert két oldalablaka és középső ajtaja nem nyílnak meg, hanem inkább csak díszként a kőbe vannak faragva; miért is, úgy hiszem, hogy ezen vak erkély fölött, más valószínű erkély emelkedett, melyről a Propontisra és az ázsiai partra való gyönyörű kilátást élvezni lehetett, s e nézet annál inkább elfogadható; mert ezen erkély része volt a mögötte elterjedő, Boukoleon nevű császári palotának. A palotát a «De aedificiis Constantinopolitanis» című munka (40. l.) ifj. Theodosios által építteti, s ha ez áll, akkor az erkély a palotával egykoru nem lehet; mert, miként láttuk, a Bosporos felé néző falakat Theophilos 829 és 842 közt emelte magasabbra, és az erkély e falak tetején áll, tehát régebb nem lehet a IX-ik század második felénél, sőt inkább a X-ik századnál, mi a jegyzetben van kimutatva.* Gyllius idejében az erkély még magasabb lehetett s így ezt toronynak tekinthet; mindenesetre, jelenleg elveszett, felsőbb részét, ha nyitva volt, védelemre használhatták, bár alig szűkött

2.

ki s így a kiszökő toronynak tisztét csak kevésbé vihette. Különböen ezen erkély, a gyéren reánk maradt nem egyházi építkezések hiányában, igen nevezetes, midőn t. i. mint császári palotának része némileg

* A «De aedificiis Constantinop.» című munka (40. l.) a Boukoleon csak kevés szóval emlegeti, mondván: hogy a Boukoleon, mely a falak fölött áll, ifj. Theodosios építette. «Palatium quod est super murum et vocatur Boucoleonis junior Theodosius condidit». — Hammer «Const. u. d. Bosporus» I. köt. 196. l. Az alsó, a csatladi kapu mellett a tengert érintő palotát Boukoleonnak nevezték, ezt ifjabb Theodosios építtette. Legnevezetesebb részei voltak: porphyre, melyben a császárnék lebetegedtek, és Nikephoros Phokas ebédője vagy tricliniuma (Hormisdas palotája), mely Sergius és Bacchus (még fennlevő) templomának szomszédságában feküdt, és 221. l. A régi császári palota vagy vár sokkal nagyobb tért foglalt el, mint a mai serai, elterjedvén a Propontis oldalán egész a kutsuk aja Sofia-ig és a csatladi kapuig, hol hajdan a Boukoleon állott; az utóbbi oldalával határos volt a Hippodrom alsó részével, melyhez az ugynevezett cochlea, vagyis csigalépcső, vezetett a császár nagy palotájából úgy, hogy a várnak vonala nem fordult meg a serai (sok eszeme) kapuja mellett, hanem egyenesen fatott le a Hippodrom oldalán a kutsuk aja Sophia felé, hol hajdan Hormisdas palotája állott. — Du Fresno és Du-Caus így írnak a Boukoleonról (96. t. velencei kiadás.) «In magno palatio ad Boucoleontem memorat Nicetas in Manuele I. III. IV. Triclinium Nicephori Phocae. Neque aliud fuit triclinium quam id quod ὀρεπεχέωνον palatium vocat Anna Comnena II. 72. Apellatiónis rationem describens, a bovis et leonis invicem luctantibus simulacris, que ad portum, eo in loco manufactum, stabant, non totum duntaxat locum, sed quo circumstant in continenti aedificia, una cum portis ipso Boucoleontem appellari testatur. Et vero Nicephorum Phocam (963—969) palatium aedificiis auxisse munis que propagandas scribunt in illius vita Scylitzes (p. 659) et Zonaras (p. 164) ita ut esset acropolis ac tyrannis sedes contra miseros cives, ait Scylitzes. Acropolis autem in editoribus locis aedificatas palam est, uti fuit Nicephori triclinium, quod a situ dicitur Annae Comnenae superioris palatii, et supereminens regio Tyrio antistiti, inferius palatium Codino p. 50 qui Boucoleontis palatii

mutatja mit birtak előteremteni korában az építészek nagyobb erőmegfeszítéssel, és mint készítették elő a régi római architektúrának átmenetét a középkoriba.

Nem szorúl az erkély szobrászati díszéről, a két oroszlánról, mert ezt tettem a »Pécsnek középkori régiségei« című munkám 353-ik lapján, de szólok építészeti alakzásáról.

Mindenek föltűnő itt a vak arcád és a középső arcád fölötti háromszögű csücs. E két alak legelőször jelenik meg Diocletian császár spalatoi palotájában (l. a miénkhez hasonló csücsöt két mellékajtó fölött Aginc. Archit. III. lapján és a vak arcádot Eitelbergernek »Die mittelalt. Kunstdenkmale Dalmatiens« 67-ik fametszetén a palota »porta aurea«-ja fölött). Diocletian után az arcádok fölötti háromszögű csücsöt találjuk (359 körül) Junius Bassus sarkophagján (l. Aginc. Sculpt. VI. T. 5 sz.) és e példát későbbben több sarkophagon követték. A vi-ik században készült a bécsi cs. könyvtárnak »Dioscorides«-e, melyben, egyik képe szintén háromszögű csücsöt fülle fölött mutat (l. Aginc. Peint. xxvi. T. 2. ábra). Boukoleonhoz hasonló oszlop vagy pilaster fölötti csücsöt találunk a ix-ik században készült görög Menologium számos képeiben (l. Aginc. Peint. xxxi. tábláját). Végre, hogy északi példát is felhozzak, utalok a lorschei (Hassiaában) zárda előcsarnokára, melyen a felső emelet pilasterekből alakított arcádoi meredek háromszögű csücsökben végződnek. Czelunkra nézve mindegy, akár ezen építményt 764 és 774 közt vagy későbbben emeltnék tekintjük, csak hogy szem előtt tartsuk, miként az mindenestre késő római előpéldány utánzására mutat.

A Diocletian idejében, s így az ó-középkor kezdetén megjelenő vak arcádot, a későbbi román építészet kis vagy alacsony arcádainak előkészítőjeként tekinthetni, melyek kivált a román templom apsisainak teteje alatt fordulnak elő, s melyeket Hübsch külön névvel »Kleinbogenstellung«-nak nevez. Továbbá különös rokonságban is áll e vak arcád az ugynevezett román félköríves friessel is, melyet némileg amaz kurításának — a hordozó pilasterek vagy féloszlopok elhagyása után — lehetne tekinteni; ha csak ugyanezen félköríves fries már régi római épületen nem fordulna elő. Ugyanis Hübsch »Die altchristlichen Kirchen« című 1862-ben nagy folioban megjelent munk. xxx. t. 18. ábráján, Ciampini után, egy képet ad, melyen a félköríves fries építészeti díszként van használva. Ciampini rajzát a jelenleg már nem létező St. Andrea in Barbara nevű templom falfestményeiből vette, megjegyezvén, hogy e templomot a régi »Basilica Sessoria«-nak tartja. Hübsch e tekintetben egyetért Ciampinival, a friesest tehát ő is régiebbnek tartja a hason nemű Ravennában előforduló friese-kenél, melyekről azonban megjegyzi, hogy azok nemcsak díszitményi, hanem a falszalagokat összekötő tagok is, és mivel apró téglákból vannak összerakva, egyszersmind szerkezeti jellemmel is bírnak.*)

Háromszögű csücsöt, melyet a görög aethos-nak, sasnak nevezett, a jó görög és római kor csakis a nyeregterítő hordására, vége — és zárásaként alkalmazott, nem pedig ajtó vagy ablak fölött; ellenben már a román építészetben, de főleg a csücsíves stylben ily csücs a kapuzatok díszítésének leggyakrabbi motívumot szolgáltatott, sőt a csücsíves stylben az ablak is gyakran ily föltűtő emelkedő háromszögű csücszel lett díszítve.

Nevezetese továbbá a Boukoleon erkélyén az oroszlánok és pilasterek alatt levő és a vak

conditore Theodosium juniorem agnoscit. Atque inde pars illa magni palatii castelli nomine donatur a Vilharduino (n. 128), cujus munitionem ac fortitudinem praedicat Liuthprandus l. III. c. IX.» Ezek szerint, mivel csak Theophilus császár (829–842) emeltette feljebb a tengerparti falakat, igen valószínű, hogy a Boukoleon erkélyét csak Nikephoros Phokas (963–969) építette, miről némileg Anna Comnena is tanusodik, midőn a Boukoleon palota nagyítását e császárnak tulajdonítja.

*) Hübsch azaival szövege 72-ik folióján ezek: »Also war dieses Kleinbogen-Gesimse, wie die Sonne nichts Neues gesehen hat, vor der altchristlichen Architektur da, und zwar hier so wie auch in dem zu Konstantinopel stehenden Fussgestelle der Säule des Kaisers Theodosius (vgl. unsere Tl. V. Fig. 38 u. Aginc. Sculpt. T. X. Fig. 5), als bloss decorative Form, während die Kleinbogen auf den Monumenten Ravenna's einen constructiven Charakter durch die Verbindung mit den Lesenen, was also ein Eigenthum der altchristlichen Architektur ist, annehmen. Von hier aus gingen sie in die romanische Architektur über und machen dort — wenn von den seltener vorkommenden Consolen Gesimse abgesehen wird — die einzige Gesimbildung aus, verlieren übrigens häufig dort den constructiven Charakter, wenn sie nicht mehr, wie in der altchristlichen Architektur, aus kleinen Steinen zusammengefügt, sondern aus je einem grossen Werkstücke ausgehauen sind.

arcádok közt emelkedő gyámkövek, melyeket, ugyancsak a későbbi építészeti módok nagyra vitt gyámkiszökéselei előkészítőjeként tekinthetni, még pedig annál inkább; mivel a gyámkövek e két neme egyaránt sok apró egymás fölött kiszökő tagokból áll.

A pilasterfők a régi doriai echinus csaknem végképi elkorcsosodását mutatják; itt nyoma sincs többé azon kecseltjes mozdulatnak, melyet a doriai echinus vonala, mint a fölötté levő teher nyomásának engedő ruganyos test képvisel; ellenben a pilasterfő durva és egyedül massif. A kapitael díszét illetőleg, itt határozatot nem mondhatok, rajzomat csak megközelítő vázlatnak tekinthetni; mert az erkélyt nevezetes magassága és az előtte elvonuló tengerpart keskenysége miatt kellőleg nem láthattam, álláspontomat kellőleg nem választhattam.

Ezért az ívek díszéről is csak annyit mondhatok, hogy ez alkalmasint a régi gerendázat tojásfele (ovulum) díszének elkorcsosodásából vette eredetét.

A vak ajtó és ablak zárait után a kor faépítészeti alakzásaival is ismerkedünk meg; mivel amazokat ezek utánzásának kell tekintenünk; állanak pedig ezen alakzások épszögű bemélyedésekből az ugynevezett cassettekből. Hasonló cassette-alakítást a két felső gyámkövön is észreveszünk, csakhogy itt, az egymásba diagonáliter állító geometriai mód is fordul elő.

A párkányzatról biztost nem mondhatok; de már csekély magassága is arra mutat, hogy itt nem a régi gerendázattal, hanem inkább a középkor középparkányzatával (Brustgesimse) van dolgunk.

Sokkal nevezetesebb a tengerpartinál Byzanznak, szárazföldi kőfala; mert itt már nem egyes — bárminő vastag — falat, hanem a falak egész rendszerét látjuk, melyhez még a tornyok védje is járul. E példa, mint említém, a középkor városi erősítésének élén áll és lényegesen különbözik az ebbeli antik rendszertől. Vegyük itt az utóbbira nézve Pompeii kőfalát, mint ezt Görönk „Wanderungen durch Pompeii” című 1825-ben megjelent könyvének xx-ik tábláján lerajzolja. Az igen nevezetes, majdnem három ölnyi vastagságu agger úgy készült, hogy a négy lábnyi kül- és 2 $\frac{1}{4}$ -nyi belső fal közzé a külső árokból (vallum) kiszedett föld lesulykoltatott; mindkét falat mintegy két ölnyi távolságban alkalmazott támasz erősítik, ezek a város felé fordítva lévén csak a belső falból kiszökők látszanak, míg a külső fal befelé néző támaszait a közbelső föld elfüdi. E kőfalhoz három emeletes tornyok vannak ugy alkalmazva, hogy azok be- és kifelé kiszöknek, mint mondják, „à cheval” állanak; a kiszökés kifelé nagyobb mint befelé. A tornyok külső kiszökése kifelé keskenyedő lőrészekkel van ellátva, melyeken keresztül az íjások nyilaikat lőhették, tornyaink emeletei azokon belül levő lépcsők által egymással állnak közlekedésre.

Ellenben byzanzai szárazföldi kőfalunk nem egyszerű, nem egyes, hanem itt (1-ső ábra) négy falat látunk: kettő az ároké, a másik kettő maga közt és az árok belső falával két közbelső tér foglal maga közzé. Rendszeren a középkori kőfalak csak hármassal lévén, a két közbelső tér is egyre olvad le, melyet a német „Zwinger”-nek, a francia „fausse brai”-nek nevez. Van tehát Byzanznak két közbelső tér, kettős Zwinger: külső és belső, amazt az ároknak belső és a középfal foglalja maga közzé, ezt a középső és a belső fal; az előbbit Dethier, görög szóval, „protichion”, falelőtinek, az utóbbit „peribolos”, körülvérvőnek, nevezi. E kettős tér kettős védnek tekinthető; mert ha az ellenség be is jutott a külső sánczba, a belsőt még mindig védeni, sőt a berontott ellenséget a külsőből is lehetett kiűzni, részint a középső falról, részint a külső tornyokról. Béke idejében a fal közti tért, a Zwingert, nagyobb kiterjedésű tárgyak, főképp a tűzifa rakhelyének használták; felvidéki városaink e szokást addig megtartották, míg nem a városok erősítéseiről egészen lemondván, e tért más célra, többnyire kertekre, felhasználták.

A pompeii faltámas hiányát Byzanban, valamint a falazás nagyobb vastagságával ugy azzal helyettesítették, hogy a falakat rézsutos vonalban építették. Eredeti rajzom csekély mérve nem engedi e vonal szögének pontosabb meghatározását.

A tornyok rovatkáiának analogiaján indulva, a kőfalakat rovatkásoknak kell tekintenünk s ezért azokat így és fölött lőrészekkel is ellátva rajzoltam.

Kőfalaink tornyairól későbbben szólandok, itt csak annyit jegyzek meg, hogy azok, nem, mint Pompeiiben, a cheval állanak a körfalon, hanem abból egész testükkel kiszöknek, és hogy kettősek, t. i. a belső és a középső fal mellettiek.

A belső fal (LK) városi oldalán M lépcsőt látunk, mely azért volt szükséges; mert e fal sokkal nagyobb magasságra emelkedett; hogy pedig a védők e lépcsőn kényelmesebben felmehessenek a falra, a lépcső kettős akként volt, hogy két az ellenkező oldalon felmenő a fal tetején találkozott.

Az árok külső partját is ezülpözéssel, Pallisaden erősítették meg, melyek mögött harczolva az ellenség első rohamát feltartóztatták; azonban ha már ennek többé ellent nem állhattak, az árok vonóhidján keresztül bevonultak a külső (itt a harmadik) körfal mögé, s magok után felhuzván a vonóhidat, így magok és az ellenség közzé az árok védjét helyezték. Nem tudjuk bizonyosan volt-e már vonóhid Byzanznak ezen erősítésében.

Byzanz szárazföldi kőfalának kapuairól újabb időben irtak Gyllius és Banduri, Du-Fresne és Du-Cange, még újabban pedig Hammer-Purgstal «Constantinopel u. der Bosphorus» című munkájában és Salzenberg.

Nézetem szerint Gyllius és Banduri e kapukat legjobban rendezték el, jobban ugyanazonosították a régiekkel, mint Du-Cange, Hammer és Salzenberg. Gyllius és Hammernél e kapuk nyugaton kezdve így következnek egymásra:

Gyllius és Banderinál		Hammernél	
török név	régi név	török név	régi név
—	Xyloporta	—	—
egri kapu	Charsiae	egri kapu	porta Charsiae
drinápolyi kapu	Romani	drinápolyi kapu	Polyandri
mevlevi kapu	Polyandri	mevlevi	Romani
jeni kapu	Quinti	jenisi kapu	—
silivri kapu	Exociorium	silivri	Selymbriae
(befalazott)	Porta aurea	kapalu	aurea?

Salzenberg állítja, hogy Theodosios a körfal építését a mai egri vagyis görbe kapunál, a régi charsiae-nél kezdte és hogy a mai edrene vagyis drinápolyi kapu a régi poly- vagy myriandri-nak felel meg. Igaz, hogy ugyanezt Du-Cange és Hammer is állítják, igaz, hogy *záποιος* görbét jelent, de igaz az is, hogy ezen azonosítás nem felel meg a fent idézett, a falak építéséről szóló, byzanzai elbeszélésnek.

E szerint az építkezés, nyugaton a fakapunál (xyloporta) kezdetet meg, keleten az aranykapunál és nyolcz-nyolcz ezer ember haladott mind két pontról a közben fekvő középpont felé stb. ebből következik, hogy a két munkás párt közelítőleg egymáshoz hasonló két tért épített be. A Hammerféle, Konstantinápoly város térképén e viszony így van kifejezve, hogy a charsiae kaputól a drinápolyi-ig terjedő tér, az egész, azaz a charsiaei az aranykapuig terjedő vonalnak csakis egy ötödét teszi, e szerint tehát 8000 ember ugyanazon idő alatt az egész munkának csak egy ötödét fejezte volna be, míg más 8000 ember annak fennmaradó négyötödét végezte. Ellenben ha, mint azt Du-Fresne és Du-Cange is teszik, ellenkezőleg későbbi állításukkal, I. k. 10-ik fejez. az egész vonalat a fakapunál kezdőnek és az aranykapunál végzőnek vesszük, a mai Mevlevi-hane-kapu e vonalnak közepére esik; sőt másrészt e kaput a két párt összefüvetele pontjának az a fölötti azon felírás is mondja, melyet fentebb idéztünk.

Theodosii jussis gemino nec mense peracto
 Constantinus ovans haec moenia firma locavit.

Gylliussal és Bandurival majdnem tökéletesen megegyez, mit Phranzes protovestiaristól (xi. p. 95. ed. veneta) tanulunk azon alkalommal, midőn Konstantinápolynak 1453-ban történt bevételét leírván, előadja, miképen voltak elosztva, a kapuk szerint, a védők a városnak szárazföldi falain.

«Manueli e Liguria regio ad portam, quae aurea dicitur, cum 200 sagittariis mandatur. Paulus Antonius, Troilus, germani fratres Myriandro (vagy Polyandro) praeficiuntur, quo in loco urbs laborabat magis, et diu noctuque a pedilibus et equitibus Turcis magna multitudine, fortiterque et strenue oppugnabatur. Theophilo Palaeologo, homini experientissimo, graecarumque disciplinarum scientissimo custodia prope portam Selybriam contradita est. Justiniano autem, summo duci, et undecunq apto atque idoneo, cui imperator etiamatque etiam propter generositatem, fortitudinem et audaciam fidebat, cum 300 Italis et Romanis regio ad portam s. Romani ad defensandum data est, ubi Turcae, inimicitius mortem urgebant, ubi helebolen magnam, et helopolim illam statuerunt, et quod locus esset ad moenia urbemque oppugnandam oppositus et Ameriae (II. Mehmed sultan) e regione tabernaculum. Theodoro et Caristo, viro bellicosus, et industria, et sagittario longe excellentissimo, item Joanni Germano, machinarum militarium justo artifice, regio in Caligariis (portam Charsiae eandem putat Leunclavius, quae paulo ante expugnatam Constantinopolim caligaria appellatur, a caligariis, sive sutoribus ad hanc portam habitantibus defendenda cessit. Hieronymo et Leonardo Liguribus vicinia ad portam Xylinam» etc. (Du-Fresne és Du-Cange Constantinop. christ. I. xv. num. VIII.)

Phranzasnál e helyén csak egyetlen egy eltérés van Gyllüstől, t. i. az: miszerint az aranykapu után nem a selymbriai, hanem közvetlenül a polyandri kapu tétetik; azonban, hogy itt tévedés van, vagy, hogy Phranzas a kapukat rendes sorában nem is akarta felhozni; világos ebből, miszerint a régi selymbriai vagy selimbriai kapu mai napig megtartotta helyét és nevét, első levén nyugatfelé a kapalu, vagyis a mindnyája által a régi porta aurea-nak tartott kapu után; a selymbriai kaput, annak nevezték: mert a régi Selymbriába vezetett, mely mai nap is megvan a Silvri helységben. Ezen és az ugynevezett aranykapu (kapalu kapu) közt más nincsen és nem is volt; tehát a myriadi vagy polyandri kapunak keletfelé fektűt a selymbriai, s azért az utóbbit az előbbi előtt kellett volna megnevezni Phranzasnak is, ha t. i. a valóságos rendet meg akarta volna tartani. Ehhez hozzá járul, hogy, ha Phranzasnak rendje helyes, akkor hasonló valószínűlűten eset áll be, mint a mely Hammer és Salzenberg feltevéseiből következik, valamint t. i. ebben a veneta pártnak csak az egész vonalnak egy ötöde jutott volna, ugy amabban ugyanez történt volna a prasina párt munkásaival. A silvri és a mevlevi (polyandri) kapu közt van még egy kapu, t. i. a jeni (Quinti), de erről Phranzas nem tesz említést, valamint a polyandri és fakapu közti egri kaput sem említi, ha csak az incaligariis vidéket a porta Charsiae-val nem akarjuk azonosítani.

Ha ezek után Gyllius rendjét a valóznak megfelelőnek kell tartanunk: a középső, poly- vagy myriandri kaputól nyugatfelé a Xyloportáig terjedő tért, csaknem egyaránt hosszúnak fogjuk látni keletfelé a befalazott kapuig, porta aurea, vonuló térrel és a nyugati ponttól a középsőig három, és a keletitől a középsőig szintén három főkaput fogunk olvasni, mondom főkaput; mert ezek mellett volt több kapu is, melyek némelyikében Du-Cange helyesen «poterne» vagyis kirohanási kapura ismert.

Az 1453-ki máj. 29-kére eső város bevétele alkalmával a leghevesebb ütközet a drinápolyi (porta S. Romani) táján folyt le, itt működött az Orbán házkülfiatól Mehmed parancsára üntött óriási ágyu (Phranzasnak helebola magna-ja), itt támadott legerősebben a török hadnak virága, a janicsárság, itt esett el a byzanti császár Constantinus is, és ezzel együtt toledoi Ferencz, dalmata János, Theophilus Paleologos és más byzanti hős.

Phranzasnak a védő sereg elosztásának elbeszéléséből kitétnik, hogy a hebdomonnak és az azon túl fekvő város-résznek védelmére kevesebb gond fordított; mert a palotát magát igen erős pontnak tartották: de épen ezen hanyagság volt oka, hogy a drinápolyi kapu (porta S. Romani) védőit hátról is támadhatta a török; mint ezt Ducas xxxix-ki fejezetében leírja: «Turci alia porta in urbem clam intravere. Conspecta enim quam Cereo portam diximus (Du-Cange a xyloportát a kerkoportával ugyanazonosnak helyesen állítja), porta patente, quinquaginta ferme viri inter tyranni satellites insignes per eam irruerunt: qui postquam in muri pinnas evasere, cum ardore pugnantes obvios quosque, qui inde jaculabantur, caedunt. Facile deinde scalis applicatis in muros, aquilae volantis similes, subierunt Turci» és

«Porro dum in urbem hora dici prima, nondum orto sole perrumperunt in urbem Turci. Urbemque ingressi et a Charsi porta ad palatium (Hebdomon) diffusi» etc.

A charsiai és a xyloporta — ezek szerint — a Hebdomon tul, azaz innen nyugatfelé nyíltak, és a palotán innen volt és vagyon a drinápolyi vagy sz. Roman kapuja, ezen innen vagyis keletfelé helyezte, Phranzas a polyandri kaput és Ducas is a fakapun betörő törököktől először a görbe vagyis egri kapuhozi innen a Hebdomon nevű palotához (a Charsi porta ad palatium) és végre innen sz. Roman kapujához, vezeti hol ennek védőjét hátról támadják. Talán a védők a középső falat sem hagyták még el, és a berontott török csapat a város felül védtelen lépcsőn felmenvén a belső falra (in muri pinnas evasere), innen fíjazzák hátul a középső fal védőit s azok eltízése után a középső falat támadó külső török sereg könnyű szerral lábtón mehetett fel a középső és innen a belső falra. «Facile deinde scalis applicatis in muros, aquilae volanti, similes, subierunt Turci».

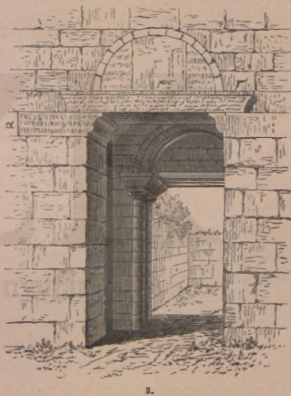
Vizsgáljuk most a poly- vagy myriandri, ma mevlevi-hane-kaput, melyet Konstantinápolyban 1862-ben lerajzoltam.

A későbbi középkorban e kaput nem erősített kapunak, hanem csak kirohanásinak, «poterne»-nek, nevezték volna; mert itt hiányzik azon elvnek alkalmazása, mely szerint az erősített kapu vagy tornyot keresztül tört, annak aljában nyílt, vagy ikertorony közt volt elhelyezve, melyek s annak nyílását erősen védték, annak bemenetét az ellenség előtt bezárták nyílazói és hajítógépei segédelmével. E körülmény annál feltűnőbb, mert hiszen már a rómaiak és görögök is ismerték és alkalmazták a toronnyal erősített kapukat, sőt, hogy többet mondjak, a tornyos-kapu előpéldájára már az egyiptomiak pylonjaiban is ráismerhetni, ámbár ez utolsó példában az erősítés maga czélul nem tűzött ki. Meglehet, hogy Byzanzban a faltornyok nagy számát és egymáshoz közelfekvését elegendőnek tartották, sőt azokat, hol kettő közt kapu nyílt, iker-kapu-toronnak tekintették s ezért nem alkalmazták a különben szokásos rendszert.

E kapu város feletti oldalán fordul elő ama többször idézett latin felirat, mely azt a szárazföldi körfal közepén fekvőnek jelzi, hol a veneta és prasina párt munkásai, működésük második hónapja végén találkoztak.

Kapunknak külső és belső nyílása vagyon. A külső nyílás egy a körfalon kissé kiszűkő fal tömörbe van törve, zárása egyenes vonalú, de ez nem az antik gerendázat elve után idomított, a kapu tengely felé kiszűkő vállkövek a felső zárást úgy alkotják, mint azt gyakran a román építészetben, sőt kisebb csúcsíves kapuknál, vagy ajtóknál látjuk s ezen emlékeztetés még kisebbé tündet ki az amugy sem tágas, sem magas nyílást. Az egyenes vonalú zárás fölött keskeny téglaiavet látunk, mely épen e gyöngesége miatt alig képes az ugynevezett arc de decharge szerepére. A vállköveken, a záriver és az ív alatti mezőn több, nagyon is eltompult görög felirat látható, melynek magyarázatát Mordtmann és Dethier uraktól várjuk. Közel a külső nyíláshoz látjuk azon függőleges rést, melyen a hulló rácst (das Fallgitter) leeresztették, midőn a külső kapunyílást elzárni akarták; rajzunkon e rést egy fekete vonal jelzi.

A kapu belső nyílása oldalbélletei beszűkése miatt keskenyebb a külsőnél és egyszersmind díszesebb is; mivel ezt oszlopok szegélyzik. Meglehet hogy a föld feltöltése miatt az oszlopok lába nem látszik, én ugyan csak nyomát nem találtam. Az oszloptól egyszerű, több hengerből (Trommeln) álló, mely elköresodott csigás (ioniai) oszlopfőnek szolgál támaul, a capitael fölött alacsony vállkő látható; de itt az oszlop nem végződik, mint az antik oszlopnál, hanem, a byzanti modor szerint uj, az oszlopfőnél

sokkal nagyobb kővánkost vagy rakványt (Aufsatz) hordoz, melyen végre a félkörű hevederívnek lába áll. Nevezetes azonban, hogy ezen ív is, épen úgy mint a külső nyílásé, sem nyílt, hanem alatta elterjedő falazattal van zárva. Hogy pedig e falazatnak alapja legyen, az egyik oldal vánkostól az ellenkező oldalnak vánkosaig, s így mindkettőtől hordva, két oszloptól van felrakva, mi kétségen kívül teszi, hogy itt nem eredeti munkával, hanem későbbi foltozással van dolgunk. Eredetileg tehát a félkörű heveder nyitva volt s csak később, alkalmasint csak a török alatt falaztatott be.

A kapu belső nyílásának keskenyebb voltán — ha ezt a külső nyílással összehasonlítjuk, és a hullórács leeresztésére szolgáló résen kívül alig van e kapuban tárgy, mely közvetlenül erősítési célra emlékeztetne; de hibázik minden nyoma annak is, hogy e kapu előtt valaha lett volna árok és ezen át vezető vonóhid; *) mert különben az utóbbi lánczai lyukának kellene látszatni, hogy pedig ezek nem későbbben töltettek ki, következtethetjük a görög felírásokból, melyek schol sem mutatnak áttörést.

Theodosios kapui közt ez az egyetlen egy, mely épebb állapotban ránk jutott, a többin sem a stílt, sem az akkori erősítési rendszert nem tanulmányozhatni. A török e kaput mevlevi-hane-kapunak hívja azon mevlevi nevű dervisek zárdájától (hane), mely a városon kívül fekszik és melyhez e kapu vezet.

A SZÁRAZFÖLDI KÖZFALNAK TORNyai.

Első ábránkon két tornyot látunk: az egyik a középső (S), a második (O) a belső falhoz támaszkodik; másutt, hol csak egy Zwinger létezik, csak a belső falhoz támaszkodó tornyokat látunk.

A külső torony sokkal kisebb és alacsonyabb a belsőnél s ezért az ellentállási célzt kevésbé hathatósan teljesíti; a harmadik ellenségi rohamnak szolgál akadályul, ha t. i. az első rohamot az árokra, a másodikat, annak bevétele után a külső Zwingerre irányzottknak tekintjük, a harmadik roham a belső Zwingernek tart s ennek visszaverésére állítatott fel részben e kisebb tornyok sora is. A toronynak oldala mintegy két öl, magassága az árok fenekétől közel 62 láb, a külső Zwinger fölépétől mintegy 42 láb. Eredeti rajzomon a torony egészen tömör, nem látszik rajta még lőrés sem, ámbár a római tornyok analógiája nyomán ilyent feltennünk kell, legalább felső emeletein. Legnagyobb védje e toronynak tetejét koronázó rovatkaiban áll, melyek közt nyílat, köveket vagy más súlyos vagy égető szereket lehet az ellenségre dobni.

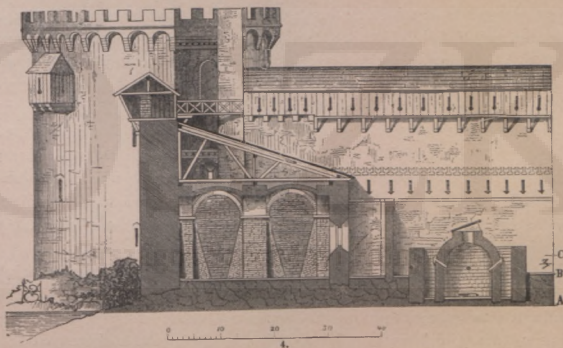
Sokkal erősebb a külső toronynál a belső, O. Négyyszögének oldala mintegy 47 lábat mér; magassága az árok feke föltt csaknem 95 lábnyi, a belső Zwinger fölépétől pedig mintegy 56 láb; innen kitetszik, hogy a tetejétől ledobott súlyos terhek hatása sokkal nagyobb a belső falat ostromló ellenségre és hogy nagyobb térfoglalata miatt sokkal több védőt is fogadhat magába, mint a külső kisebb és alacsonyabb torony. Azonban e nagyobb toronyban is nélkülözzük, legalább rajzunkon, a római, igen keskeny lőréseket; sőt azt se tudjuk, vajjon a rovatkák úgy voltak-e alkotva, hogy nemesak a tömör fal közti réséken át, hanem e tömörségbe vágott réséken is lehetett nyilazni? Más különbség e byzanzai és a későbbi középkori tornyok közt abban áll, hogy az előbbieknak rovatka-koszorúja vagy koronája nem szűkik ki a torony testén, hogy tehát itt nincs helye ama járdának (Mordgang), melynek padozat lyukain keresztül a közvetlen torony aljához közeledő ellenségre nyílat, követ, olvasztott szurkot, forró vizet stb. lehetett lőni, dobálni és önteni s így az aláásatás és rombolás veszélyét elhárítani. E nagyobb torony sokkal magasabbra emelkedett a belső fal föltt, mint emelkedett a kisebb torony a középső föltt. A kisebb alkalmasint belső lépcsőt foglalt magában, míg a nagyobbban a tetejére vezető lépcső, ép úgy mint a belső körfal lépcsője is belső oldalához volt alkalmazva, és hihetőleg, mint ez, kettős volt. E tor-

* Egyébíránt megjegyzendő, hogy a rómaiak a vonó hidat még nem ismerték, és ez hihetőleg csak a későbbi középkorban találtatott fel.

nyok bensejében alkalmasint falépesőn történt a közlekedés az egymás fölötti emeletek közt. Pompeii tornyaiban kölépesőt találtak s ezenkívül a padozat részsütosan ereszkedett le (l. Goro id. munk. xxi-k tábl. 4-ik ábráját). Tornyunk alján nagy oldalkaput látunk R betű alatt, ez kirohanási kapu; ezen keresztül a belső Zwingerbe lehetett menni és a netalán már eddig haladt ellenséget oldalról vagy hátul megtámadni, megsemmisíteni, vagy kifelé üzni. Hasonló kirohanási kapuval Goro pompeii tornya is bir (l. a xx-ik t. 3. ábrájának h betűjét), csak hogy a pompeii kirohanási kapu, a poterne, mivel itt csak egyetlen egy fal volt, nem a Zwingerbe, mely nem létezett, hanem az árokba vezetett, tehát csak akkor volt használható, mikor az árok nem volt vízzel megtöltve, vagy ezen esetben csolnakot kellett használni.

A FAL- ÉS KAPUTORONY FEJLŐDÉSE A KÖZÉPKORBAN.

Hogy képsé tehessem még a kevésbé avatott olvasót is fogalmat szerezni az ó- és későbbi középkori erősítési tornyokról és az utóbbiaknak az előbbiekből fejlődéséről, adom a következő fametszetet, mely a kalocsai érsek költségén felásott bácsi vár egyik sarkatornyát restaurlva adja.

A különbség és a haladás öt momentumban nyilatkozik: a torony alakjában, nyílásában, tetőzetében, faerkélyében és lőréseiben.

A byzanti tornyok négyszögű alakja itt kerekdedd válik, amott volt paralellepipedumunk, itt hengerünk vagyon. Az erősítésekben, mennyire lehet, kerülük a szögletet; mert szöglet körül mint mondják löni vagy védeni nem lehet (Man kann nicht über Eck schiessen); hol azonban az ugynevezettholt szögletet nem tudták elkerülni, oda, mint ezen esetben, a szögletet toronnyal rakták meg, még pedig legjobban kerek toronnyal, melyről a kőfalat minden irányban átpillantani és védeni bírták.

A byzanti torony alig volt nyitva, mint a bácsi tetőtől talpig, ezen nyílás az udvarfelől a védőknek tág bemenetül és kellő elszéledésül szolgált; más részt itt nem volt a nyílás előtt semmi nehézkes lépeső, minőnek a byzantit lehet tekinteni; hanem a torony négy, vagy — a terasse-al együtt — öt emelete a torony bensejében levő falépesőzettel volt összekötve, a védőket tehát könnyen minden pillanatban akár mely lőréshöz indíthatták.

Tornyunk tetőzete koronázva volt ugyan a byzantiéhoz hasonló rovatka párkányzattal, hanem e párkányzat gyámköveken a torony körül kiszökött, s így alkalmas volt arra, hogy a gyámkövek

közt, a kiszökő járda padlózatában lyukakat hagyhattak, melyekből a közvetlen a torony aljához nyomuló ellenséget nagy erővel megtámadni s elűzni vagy megsemmisíteni könnyű volt.

Tornyunk negyedik emeletét három nagy körívrű ablak törte keresztül, melyekből a torony aljához nyomuló ellenséget nagy gyámkő szűkítője ki, melyre háboru idején felraktak egy lőrésekkel ellátott faházikót, a francziák echaguette-jét. E házikó, alján, ugyan azon célra épen úgy volt szerkesztve mint a föllette levő rovatka-korona.

Vége volt több lőrés a bácsi torony minden emeletén. A torony nyílásában látjuk minő módon keskenyedett a lőrés kifelé. Az emeletről könnyen lehetett az itt tág lőrésekbe bemenni és azok külső nyílásain át löni; hanem csakis löni, a nyilat s későbbben a puská golyót e résen keresztül eresztetni, de nem úgy kívülről a toronyba bejutni, vagy az innen kilövőt nyíllal vagy golyóval elérni.

Ime ezek: a két nembeli torony közti különbségek és a bácsi sarkortornynak tökéletesebb előrehaladt szerkezete.

A körfalak fájárdái, melyek szintén ábrákon előfordulnak, alább fognak magyaráztatni; itt tehát az olvasót csak két tárgyra figyelmeztetem: az egyik az éléstár, a második a víztartó.

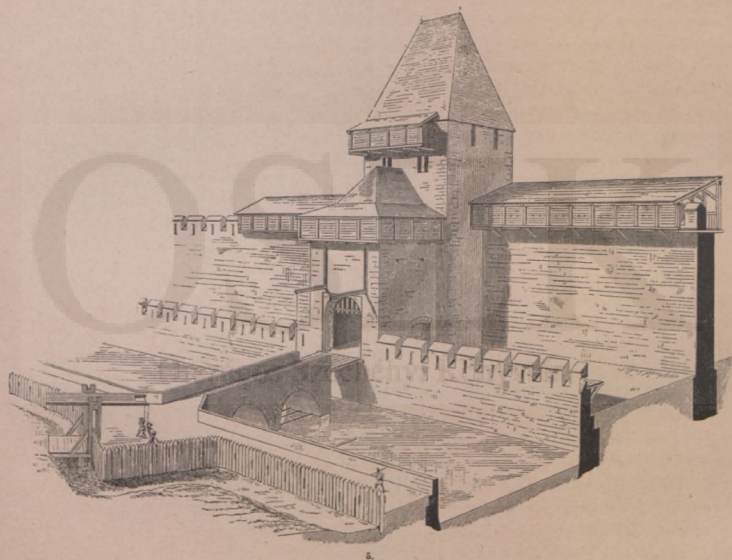
Az éléstár a baloldalon levő falhoz csatlakozik, kettős hajóból áll, mely dongabolttal van fedve; a boltot középső pillérek és oldal-pilasterek, vagy félpillérek hordják. Későbbben a pilléreket és pilastereket nem tartották elegendőknek a boltozat hordására s ezért azokat háromszögű támokkal erősítették. Hogy e helyiség nem volt lakhely, kitűnik valamint alja keskenységéből úgy hiányos világításából; az egész hosszú épületben csak azon egyetlen egy ablakot találtam, melyet rajzunk is mutat: itt tehát egyéb mint raktár nem lehetett, elraktak pedig ide más szükséges tárgyak közt lelmi szereket is, minőkre ostromlott várakban legnagyobb szükség nagyon.

Ezen éléstár jobboldalán, tovább a mélybe ereszkedve, áll a víztartó; hogy pedig az volt, bizonyítja egész szerkezete, falának téglái vízmentes cementtel vannak összekötve s a kettős fal közt finom folyóvízi homokot találtam, melyen keresztül menvén a víz tisztult. A benső hengeralakú fal magasságában négy az egész falon keresztül menő vascső van alkalmazva, melynek külső végén egy-egy vasszita a homok által tisztított vizet a belső csatornába eresztí. Felül a víztartót hengeralakú kúnyíllás töri keresztül, melyen át a tiszta vizet a Mosztonga-csatornába merítették.

Eddig erősített sarkortornyot vizsgáltunk, tekintsünk most egy kaputornyot, minőt a középkoriak erősített városokban használtak. Példánk Friesach Karintjának egyik erősített városából van véve. Essenwein, jelenleg a nürnbergi german museum igazgatója, e tornyot úgy restaurálva adja elő, minő az háboru vagy épen ostromlás idejében tűnt fel; ábránk a bécsi régészeti közlemények 1863-ki köt. 161-ik lapjáról van véve, hol Essenwein e toronyról és környezetéről ezt mondja:

A város körfalának magassága változik, átlagosan 36'-nyi (körülbelül mint a bácsi) vastagsága 4—5' (a bácsié 7' mindenütt). Tetején keskeny körjárdát hord, melynek a város felé fordított oldala nélkül a kartamot, kifelé pedig rovatka-sorral van ellátva. E járda oly keskeny, hogy ostromlás alkalmával nem enged helyet sok védőnek és azok közlekedésének; de ily esetben, mint ezt a falban fenmaradt lyukak mutatják, a fal koronájára fájárdát alkalmaztak. A Zwinger föléje jelenleg fel van tűtve, de alkalmazást csak törmelékekkel; azonban e térnek a mennyire csak lehetett, síknak kellett lennie; mert külső fala mellett a fővédelemnek volt helye, s így az őrségnek és hadi szereknak szabad mozgathatásáról kellett gondoskodni. Az előtérnek (Zwinger) külső fala ugyanis rovatkákkal van ellátva, alkalmasint ide is alkalmaztak fájárdát a keskeny kört szélesbítésére. Ezen alacsony fal előtt vonul el a városnak árka, melynek átlagos szélessége 48'-nyi, feneke pedig a Zwingernél 20'-al mélyebben fekszik. Az árok mellett elmenők biztonsága tekintetéből, hihetőleg, mint most, hajdan is alacsony fal emelkedett az árok külső partján. Háboru alkalmával cölöpöket sorban (Pallisadenreihe) vertek az árok előtt, s még ezek előtt is sekély száraz árkot ástak ki; ezen elrendezés az ellenség első rohamát tartotta fel, vagy a szabad mezőről visszavonuló védők pillanatnyi biztosítására szolgált. A fenmaradt fal lényegében az erőd 1134-ik évi állapotát

mutatja (részemről egész századdal későbbinek hiszem). Az árok mély, az ellent visszatartja a faltól, pedig annál inkább, minél több vizet foglal magában. Az árok mögött a védő két sorban állott; az alacsonyabb külső és a magasabb belső falon. A nagy parityágépek e két fal közt állottak. Az ellenség szemügyét főképp a belső körfalra fordította: e falba vagy rést kellett törnie, vagy pedig azt megmászni, az utóbbi célra szükséges volt a hengertornyot (Rollthurm) a falhoz hengerezni, hogy így az e toronyról leeresztett hulló hídon az ostromló a védővel közvetlenül mérkőzhessék. A falnak helyenkénti áttörésére és a fajárda alatti védők eltávolítására használták a nagy parityágépeket. Az ostromlók iparkodtak minél közelebb az árokhoz eljutni és abban gátot feltölteni, hogy e gáton mind magok, mind hengertornyuk elérhessen a belső falig. E közben a védőknek nyilazásának voltak kitéve; az első ellentállást a czölöpsorban találták, ha a védők innen visszaszorítottak, a czölöpsort meggyújtották, nehogy az ostromlók

8.

hasznára válják. E tér elvesztése után a védők csak kevés hasznát vehették a Zwingerben felállított nagy parityágépeknek, mert ekkor az ellenség már igen közel volt; itt tehát beállott a szükség, az ostromlott pontokat minél több íjazók által védeni, a védőfajárdának e célra tágasabbnak és fenéken áttörve kellett lennie; így a védők kettős sorát lehetett alkalmazni, egyikét, mely ezen áttöréseken, másikat, mely a rovatkák közt lövődözhet a fal aláig eljutott ellent. A külső fal támadására, alacsonyága miatt, a hengertornyot nem használhatták, itt tehát a kosfejű faltörőt (aries, Sturmbock) alkalmazták, melyet tető alatt a falhoz toltak, vagy pedig lábtőn mentek fel a falra. A netalán bevett külső falat lerombolták, legalább annak a feltöltött gátnak megfelelő részében, mivel alacsonyága miatt nem védhették a magasabb belső fal ellen. Most érkezett a nagy hengertorony szerepe, az ostromlók súlyos tárgyakat, égszalmát, sőt görög tüzet hajigáltak a fajárdára, hogy ezt meggyújtván, a védőket onnan elűzhessék. Néha a

hengertorony alkalmazása helyett tetők védje alatt, vagy fával fűdött árkokban a magas falat megközelíteni vagy azt kosfejű faltörővel lerombolni iparkodtak. Az utóbbi ellen a védők a fájárdá aljának lyukain keresztül nagy köveket hajgáltak, tüzet eresztettek, vagy forró vizet vagy olvasztott szurkot stb. öntöttek.

Természetes, hogy a körfalból kiszökő *tornyok* a vérendszert nevezetesen érintették. Eltekintve attól, hogy maga a torony a fal vastagságát, erősségét öregbíté, a védőket, ha két torony közé kerültek, ezekből oldalt lehetett megtámadni. A tornyokon alkalmazott védjárdák és egyes erkélyek az ostromlók lövedőzvetését igen-igen hathatósá teheték. E czélból a rómaiak ily tornyokat bizonyos távolságban helyeztek el a körfal mellett. Ellenben a korábbi középkor, bár e tornyok értékét ismerte, azokat mégis költségeseknek találván s így, kivált a xii-ik század a németországi városok körfalain elég gyéren alkalmazta (már ezen okból is nem tarthatjuk Essenweinnek Friesach városának adott erősítéseit xii-ik századbelieknek). A tornyok csakis a xiv-ik és xv-ik században szaporodtak. Friesachban csak a kapuk fölött fordulnak elő. — Az itt kiegészítésében előadott kaputorony négyszögű; a torony egyik oldalán a körfal ezen oldalnak közepét érinti, mint mondják a torony a falra nézve «à cheval» áll, más oldalán a fal ugyanazon felületen áll a toronynyal, a torony tehát csak egyfelől szökik ki a falon, másfelől egészen beszökik a városba. A város felé forduló kapukon határozottan román stíly. Tornyunk külső oldalán, a kapu oldalán, még áll egy-egy pillér, ezek függőleges réseiben mozdult a hulló rác. Maga az ajtó két szárnyu volt, erős sarkon fordult, szárnyát erős cserfa, alkalmasint vaspléhhel fűdött cserfalapok képezték. Ezen ajtón belül az oldal-falban lyukat látunk, melybe, ha az ajtót erősen zárni akarták, nagy fagerendát illesztettek keresztbe; e lyuk, a gerenda könnyebb mozgathatása végett, négy deszkával van béelve. Az ajtó előtt az előkapu oldalfalai megmaradtak. Merian munkájában ezen előkapu még le van rajzolva; mert ez a xvi-ik században még elég ép volt. Az előkapu előtt híd vezet a város árkán keresztül, e hídnak van három íve, a legközelebb a városhoz fekvő legkisebb és csak későbbi eredetű; mert kapcsolata a másodikhoz még világosan látható, ugy szintén láthatók az utóbbiaknak erős vaskapcsai, melyek nem volnaak szükségesek ha e második ív a harmadikkal lett volna határos. A harmadik, újabb ív helyét, hajdan vonó híd foglalta el és talán hulló rác volt az előkapuban. Ostromlók alkalmával a tornyok is, valamint a körfal, fájárdával birtak, rajzunkon e járdát helyenként elhagytuk, hogy a torony alakját világosabban kitüntethessük).

Ily torony ostromlásánál az ellenség iparkodott a vonóhidat hatalmába keríteni, vagy pedig ennek helyébe, a kőhid folytatásaként, gátot feltölteni. Ennek megakadályozásán rendesen faerkélyt (a francziák bretéché) szöktettek ki a tornyon, kapuja fölött, ebből aztán, mivel feneké át volt törve, az ellent könnyen távol tarthatták a kaputól. Határozó pillanatban a vonóhidat leeresztették, hogy részint az alatta támadót összezúzhassák, részint kitorhessenek és aztán ismét visszavonulhassanak. Ha a vonóhidat nem lehetett többé felhuzni, leeresztették a hulló rácot, ez is összezúzhatta az épen betörőket, a már behatoltakat pedig kelepeczében megfogta. Mind ez már az előkapuban történt és a főkapu alatt ismételtethetett. Végre ha az ellenség mindkét kaput elfoglalta is, a benső kapu előtt gyorsan torlaszokat emeltek s így még itt is védhették a várost.

A már említett a város árka előtti czölöp sor közvetlen a híd előtt kis előudvart képzett, a visszavonuló őrség ide menekülhetett, itt sorakozhatott újra s vagy rendben támadhatott kifelé vagy bevonulhatott a városba!!

Essenwein e jegyzeteihez csak azt adom hozzá, hogy a vonóhid kétféle volt: az emeltyűs (pont à basecule) és a tulajdonképi vonóhid, melyet kerék segítségével húztak fel. Rajzunkon a vonóhid emeltyűs, előnye az, hogy könnyen jár, hátránya, hogy szerfölött nagy helyet foglal el és hogy nem hull oly súlylyal és erővel az ellenség fejére ha leeresztik, mint a másnemű vonóhid. A másnemű vonóhid oldalához egy egy láncc volt alkalmazva, mely az ajtón belül levő kerék körül forgott, maga a kerék külön keskeny helyiségben állott, melyet lánccamarának neveztek; ily lánccamarát Bácsban is találtam az előudvarban vagy előtoronyban (a barbacane-ban). A vonóhidat tehát a kerék forgásával lehetett felhuzni s akkor ez

a kaput is bezárta, mintegy alólról felülre mozgó ajtó szárnyaként használtatt; ez utóbbi ugyancsak az emeltyűs vonóhidnál is megtörtént.

Ugy hiszem, hogy az előrebocsátottak után a kevésbbé jártas olvasó is megismerkedhetett a középkornak védszer módjával s hogy már most ennek szempontjából könnyen vizsgálhatjuk a lőcsei erősítéseket is, mennyire t. i. azoknak régi állapotjára a fennmaradottakból ráismerhetni.

LŐCSÉNEK HELYSZINI TERVE.

A városnak itt adott helyszíni tervét (Situationsplan) tökéletesnek éppen nem, hanem mégis a létezők között legjobbnak mondhatom. Összehasonlítottam a rajznak tornyok számát a még fennmaradtakéval s még a számra nézve is találtam különbséget, hogy ne is szóljak az egyes tornyok alakjáról; mind a mellett, daczára a terv nem szabatos voltának, mégis jobbnak hiányában ezt kellett másolnom, hogy az olvasónak legalább megközelítő fogalma legyen Lőcsének hajdani erősítéséről.

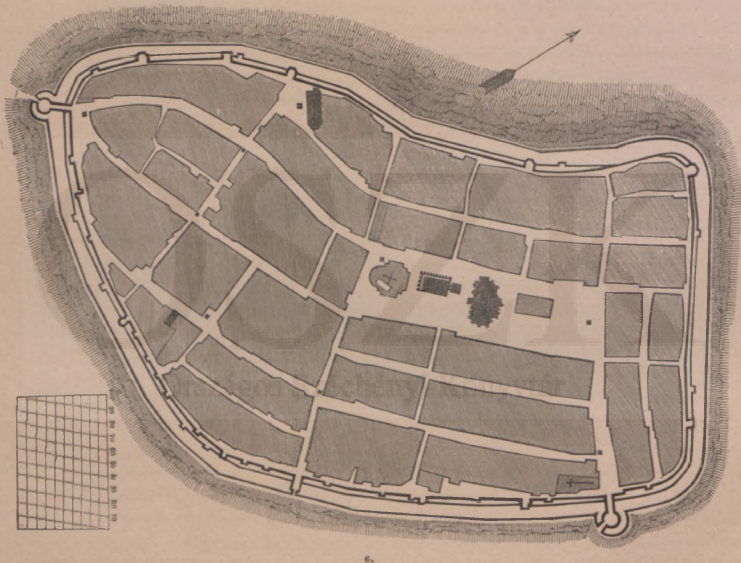
A chronika városunk alakját a lantéhoz hasonlítja, nekem inkább vastag harisnyába burkolt emberi lábhoz hasonlónak tetszik, és ezen a dombnak — melyen fekszik — alakjához alkalmazott időmában feltűnő, miként építője gondosan elkülte a holt szögleteket, azokat mindenütt kis ívonalakra kerekítvén ki.

Falakkal mindenütt körülvelt városunk dombokkal, sőt hegyekkel körülvelt dombon (a chronika éppen hegynek nevezi) fekszik, legmeredekebb észak-keleti oldala, hol a domb elég mély völgybe száll le, melyben a vidék kis patakja foly; e domboldal, meredeksége miatt nem kívánt gondosabb erősítést; miért is itt sokkal kevesebb tornyot látunk, mint az ellenkező oldalon; de éppen e meredekség miatt itt csakis egy bejárás, egy kapu volt, a zárdakapu. Északról délre már maga a város talaja is nevezetesen lejtős, más lejtő mutatkozik keletről nyugatra úgy, hogy a város legmagasabb helyén fekvőnek tekintetn a nagy térnek észak-keleti részét, körülbelül még a parochialis templom fölépét is. E lejtőből következik, hogy, bár az ugynevezett Zwingert, eredetileg mindenütt árok vette körül, ezen árkot vízzel megtölteni nem lehetett, az árok tehát csak száraz árok volt. Kassán, mert e város síkon fekszik, az erőd árkat a Hernád folyóból könnyen vízzel lehetett megtölteni; Kassa tehát e tekintetben is sokkal erősebb város volt Lőcsénél.

Mi már most Lőcse belvárosának elrendezését illeti, itt a későbbi kor keveset változtatott ezen: eredetinek látszik a nagy térnek nevezetes kiterjedése, a németek ugynevezett Ring-je, melyen az előtt a parochialis templomon kívül állott a kereskedők nagy raktára, a németeknek, — némiképp a mai Börse-nek megfelelő „Kaufhaus”-ja, ennek helyét jelenleg, a nagy templom északi oldalán, a real-iskola és a casino, egymással határos, épülete foglalja el; a parochialis templom déli oldalán a XVII. században renaissance-modorban épített négyszeg alakú harangtorony áll, délnyugatra attól a szintén 1616-ban épült városház, melynek részét a későbbben a toronyhoz épített osztálya teszi. A városház dél-nyugati oldalán végre, a hajdani mészárszékek helyére, századunk kezdete óta, emelt ágost. vallásuak stytlén temploma áll.

Hajdan e tért körülfogó házak földszintén félköríves arcadok vonultak végig, részint, mint a chronika mondja, áruraktáru, részint arra szolgálván, hogy alattuk, rossz időben, kényelmesen közlekedni lehessen. Ma csak két vagy három ház bír ily arcaddal, az egyik a tér déli szögletén áll, a másik a tér észak-nyugati szögén szűkíti ki a katonai laktanya előtt. A lőcseiek az arcadokat „Löben”-nek neveztek, Németországban azokat Lauben vagy Laubengänge-nek nevezik; valamint más felföldi városainkban úgy Németországban is előfordulnak, de leggyakrabban azokat az olaszországi városokban találhatni, p. Paduában, hol az egész városban láthatók, Olaszországban alkalmasint a napsugarak elleni biztosítékként használták.

Középkori lakházakat Lőcsén nem találtam, a fenmaradt legrégiebbek nem mennek túl a renaissance korszakán, mely Lőcsén, mint ezt jól datált harangtornya és városháza tanúsítja, alig kezdődik a XVII. század beállta előtt. Nem tudom hol állott a mostani városház építtetése előtt a régi, melyről a chronika több helyen szól. Különb, a chronika utmutatása szerint, a város közdolgait egyéb helyen is végezték, részint a város bormérési házában, »im Weinhaus«, részint a parochialis templom sekrestyéjében, sőt magában a templomban is, hol t. i. a megválasztott bírót a főoltár előtt felemelték. Ki a középkori franciaországi ebbeli szokást ismeri, az utóbbiban különöst nem fog találni; mert be van bizonyítva, hogy a francia község- és városi előljáróság, mielőtt a városházak meghonosultak, csak-

nem minden teendőjét parochialis templomában végezte s főleg itt tartotta számos főből álló községi és népgyűléseit.

A lőcsei chronika is különbséget tesz a község és a nép gyűlése közt, tanúsítván, hogy capitalis ügyeket nem községi, hanem népgyűléseken végeztek, p. 1674-ben a vállásügyet, midőn t. i. a császáriak erőszakosan elvették a tisztán ágostai hitű községtől a templomokat és iskolákat az akkor Lőcsén még nem létező római katolikusok javára.

De ha régi lakház nincsen Lőcsén, van a parochialison kívül még két középkori templom: az egyik az ugynevezett zárda-kapu mellett fekvő gymnasium temploma, a második a néhai karthausiak kis kápolnaszerű templomkájja, mely a város délnyugoti oldalán fekszik és jelenleg a katonai laktanya

részét képezvén, kettős egymásfeletti hálóteremre van osztva. A negyedik a felső kapu közelében emelkedő katolikus templom, mely a minoritáké, ép úgy, mint az ágostaiak temploma, egészen modern épület, és csak egy elhordott középkori egyház helyét foglalta el.

A város lakott része vagy zöme nem igen áll arányban a nem lakhelynek szolgáló térhez, az utóbbi az előbbihez képest túl nagyának tűnven fel. A chronika 1670 és 80 közt Lőcsének 4588 lakost ad, ma a lelkek száma 6000-nél többre emelkedik; azonban tekintetbe veendő, hogy jelenleg a körfalakon túl is vannak házak, némileg elővárosok, míg a középkorban a körfalakon kívüli lakók csak nem szüntelen ellenséges támadásoknak ki levén téve, senkinek kedve nem lehetett a városon kívül letelepedni. E körülménynél fogva feltűnő, hogy Lőcsén kevés emeletes ház van, sőt a házak nagy száma csak földszinti, holott fel kellene tennünk, miképen a lakosság a körfalak belőli térre levén szorítva, azoknak legalább a házakat nagyobb magasságra kellett volna emelniük, s mivel ez nem történt, következtetnünk kell, hogy a lakosság száma a középkorban állandó maradt. A chronika értésünkre adja, hogy a lőcséiek német nemzetiségűkhöz szívesen ragaszkodtak, sőt hogy Szepes megye nemességének letelepedését városukban állhatatosan ellenették, ezt telepek vételétől eltiltották akkor is, midőn a zavargó időjárásban biztosabb menhelyül szolgált a város, sem mint a vidék. Tudjuk pedig, miként az igen hasonnemű faj kevésbé szaporodik, mintha más fajjal keresztezésbe lép. Vegyük ezekhez, hogy a háborus idők kivált a fiatalságot és a középkorban oly gyakran előforduló éhség és döghalál az egész községet tizedelte, és nem fogunk csodálkozni, ha a lőcséiket századokon át eredetileg elfoglalt és körülkerített területökkel megelégedni lájtuk.

Elnézve a nagy, hanem egyedül térnek aránytalanságától a lakott rész zöméhez, a várost jól tervezettnek kell neveznünk, az utcák tagasak, meglehetősen épszőgűek és egyenes vonalúak, kevés van, mely vakon végződik, mi a könnyű közlekedésnek akadályul volna; de a közlekedést akadályozza maga a város fekvése, mely délről és nyugatról meredeken száll fel észak és kelet felé úgy, hogy kivált télen a járda igen sikkamlós és hogy a szekerek mozgása elég nehézkes és kényelmetlen. E tekintetben Lőcsét Selmeczbányához lehet hasonlítani, mely város szintugy meredeken emelkedő hegy oldalán fekszik.

LŐCSÉNEK KÖRFALAI.

Mikor vették körül Lőcsét falakkal, a chronika nem mondja, de említi, hogy Kassa falait 1290-ben, Eperjesét pedig épen csak 1394-ben emelték.

1290 „ist Caschau erbauet worden“; mire már Wagner is helyesen megjegyzi, hogy ezen évszám nem a városnak, hanem egyedül körfalainak építésére vonatkozhatik, és

1394 „Faehet an Eperies sich mit Mauern umzuringen, da es vor diesem nur offen war“.

Vegyük már most, hogy a felföld öt-hat sz. kir. városai közt az első hely Kassáé, a második Lőcséé, a harmadik Eperjesé volt; s így Lőcsé körfalának építése sem 1290 előtt sem 1394 után történetnek nem gondoljuk, de nem tudjuk, melyik évben e kettő közt történt. Általánosán kimondhatjuk, hogy városaink virágzása csak a tatárjárás után kezdődik, a kipusztított népesség pótlására behívott németek segélyével. A tatárjárás előtt nem ismerék magyar várat, mely kőfallal birt volna, s ha mégis volt ennek csonka vagy szakadozott körfala, ez még a római időből származhatott p. o. Esztergomban. A székesebérvári erődfalak a tatárjárás után emeltettek.

Hogy a lőcséi körfal régibb az eperjesinél, azon körülményből is sejthetni, mely szerint István nádor Lőcsét 1400-ban nem tudta bevenni, ugyanis a chronikában ez áll:

*) Bátfá eredetéről a chronika ezt mondja: 1324 hat König Carolus die Stat Bartfeld fundirt und Innwobner eingesetzt; Kis-Saeben alapításáról a chronika nem szól, Késmárk pedig a Tökölly-családtól magát csak 1651-ben megváltotta.

«1400 ward die Stadt Leitsch belaeget vom Grosz-Grafen, aber nicht eingenommen».

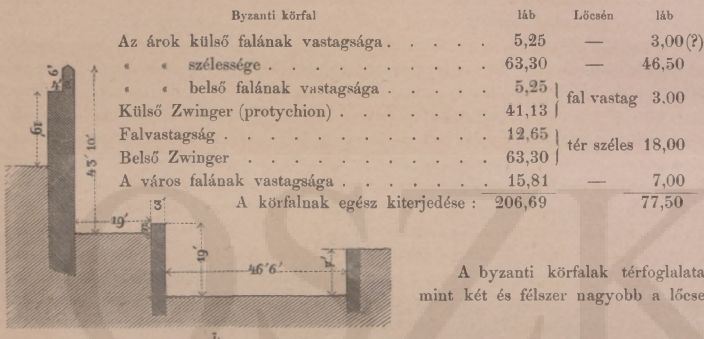
Későbbben a hussiták kétszer vették be Késmárkot;*) mert hiszen ennek vára csak 1461-ben építettett, a chronika szerint:

«1461 praetorium Kaesmarkense extructum.» Mindkét alkalommal Lőcsét falai megóvták.**)

Lőcsének ránk maradt körfalai alig különböznek lényegileg az eredetiektől, s hol legépebb állapotban vannak megtartva a következők elrendezést és arányt mutatják:

Hogy azokat a byzantiakkal jobban összehasonlíthassam, itt ugyanazon mérvet vettem, melyben amazok vannak rajzolva.

Nézzük e mérveket közelebből.

A byzanti körfalak térfoglalata tehát több mint két és félszer nagyobb a lőcséinél.

Byzanti körfal	láb	Lőcsén	láb
Az árok mélysége (jelenleg)	22,10	jelenleg	12,00
A külső Zwingernek magassága (az árok fenekétől)	22,10	—	16,50
A belső Zwingernek magassága (az árok fenekétől)	38,80		
A város fölepe (az árok fenekétől számítva)	19,00	—	35,33
A két Zwinger közti falnak magassága (az árok fenekétől, rovátkák nélkül)	44,30	—	?
A belső falnak magassága (rovátkák nélkül)	67,98	—	60,33

A más rendbeli mérveknél a különbség sokkal kisebb, sőt azok majd nem egyeznek meg egymással; miből kitetszik, hogy a középkoriak erősítésöknél a kiterjedést nem tekintették főtényezőnek, hanem annak tartották magasságukat; mert ez adja meg az innen dobott súlyos testeknek a kellő

*) A chronika így szól: 1415 verderbten die Hussiten das Land Ungarn. — 1433 haben die Hussiten das ganze Land verheeret u. am Tag Margareth durch ihren Hauptmann Perdus die Stadt Kaesmark eingenommen, gesenget und gebrennet darinnen, auch viel niedergemordet, die übrigen hat er gebunden mit grossen Raub u. Gut durch die Lipt (Liptómegye) weggeführt. — 1441 ist Kaesmark durch die Böhmen nochmal eingenommen.

**) Késmárknak is volt fala már 1433 előtt, de ez nem óvta meg a Huszitáktól. A régibb falról említett teszen Zsigmond királynak leírta, melyben ezek állanak: Super quo fidelitati vestrae firmissimo nostro Imperiali sub Edicto precipientes mandamus, quatenus premissum murum, aut quocunque alia fortalitia praetitulatae Civitatis Nostrae Keszmark quovis modo, in quacunque rei parte rumpere, detrudere, aut vertere in ruinam, rumpique, et detrahi, ac abolere, et destrui facere nequaquam presumatis: quin potius ipsam Civitatem nostram Keszmark in omnibus suis muris, munitionibus, atque fortalitiis pro viribus recuperetis et restauretis. (Wagner Analecta P. I. p. 54.)

hatást; ez zavarja meg leginkább és tartja távol az ellenséget, ez akadályozza legjobban az ostromot lábtóval, kosfejű törőgéppel és hengertoronylyal; itt természetesen szó nem lehetvén ágyuról, melyet mikor e körfalat építették, még nem ismertek, vagy legalább nagy sikerrel még nem alkalmaztak; ezek ellen kezdtek ugyan a xv-ik században módosítani a körfalat, de itt már nem volt elegendő a tornyok és bástyák sokszorozása és azok és a körfalak áttörése nagyobb, ágyuknak is szolgáló, lőrésekkel; itt meg kellett volna változnia — mint megváltozott később — az egész védrendszernek.

Mivel a löcsei körfal későbbi eredetű, mint a byzanti, az előbbiben máris a sok torony helyett körfalainak gyakori kisebb épszögű kiszökéseit találjuk, melyeket sem tornyoknak, sem bástyáknak nem nevezhetünk; ezekben többnyire egy, de néha három ágyulőrészt is látunk; magasságuk ugyanaz mint a körfalé, kiszökések nem nagyobb, mint a minőt az ágyuk elhelyezése kívánt. Ezeknek száma sem egyezik meg a valósággal a 6. sz. alatt adott helyszíni terven.

Hogy a fal teteje rovátkákkal volt ellátva, azoknak ide s tova mai napig fennlevő maradványai bizonyítják, de a körfalnak fajárdávali ellátását csak háboru idejében tehetjük fel; mert a chronika ilyen nem említ, midőn az 1550-ki nagy tűzvész alkalmával esett károkat említi.

• 1550 die 7. Juni an einem Sonabend um 3 Uhr nach Mittag, bei einem grossen Wind ist in der Leütsch ein grosses Feuer auskommen — — — so ist auch *verbrunnen* (sic) die Kirch mit den Thurm, sammt 4 schönen wohlklingenden Glocken, die Thor u. alle Thürme an der Stadt-Mauer, denn es konnt wegen des grossen Windes, dem Feuer niemand widerstehen. • Ha már most a körfal állandóan fajárdákkal (Wehrgang, Mordgang) lett volna ellátva, természetes, hogy valamint a tornyok tetejének, úgy a járdának leégését is említette volna a chronika.

E járdának alapja a város jelenlegi telepének 19 lábnyi magasságában emelkedik s így a felmenetre lépeső kívántatott, melynek nyomai több helyen még fenmaradtak. Olyanok azok mint a byzanti körfalaké; azaz két ellenkező oldalon fel lehetett menni és az ellenkező oldalon felmenők a járda kezdetén találkoztak. E lépesők meglehetősen nagy tért foglaltak el, s így a falhoz épített házikók csak későbbben rakattak ide. Az ágyukat a körfalnak mintegy fél magasságában állították fel, az ezekhez vezető kölépesők tehát alacsonyabbak a többiekénél.

Löcsének 6-ik számú helyszíni tervét vizsgálván különbséget fogunk találni a város észak-keleti, dél-nyugati és dél-keleti falai erőssége közt, amott a tornyok is gyérek és alig látunk falkiszökést, itt a tornyok sűrűek és a falkiszökések is gyakoriak. — E különbséget a városnak környéke okozta: északon, mint említve volt, a várost körülvevő hegyek távol állanak és köztök és a város közt mély völgy vonul el, a város dombja itt meredek, ez oldalról tehát a várost nem kellett annyira féltetni; ellenben a déli oldalon a város dombja csak lassan száll le a nem mély völgybe és közel a körfalakhoz dombok emelkednek, melyekről a várost lövöldözni könnyű volt nem csak ágyuból, hanem még a középkor régibb idejében már ismert vetőgépekből is. A körfalat tehát minden ostrom alkalmával ez oldalról támadták, itt kellett tehát a legnagyobb ellentállásnak s a legnagyobb erősítésnek lenni.

LÖCSE KAPUI.

Löcsének körfalait még jelenleg is három nagyobb és egy kis kapu töri keresztül; mind a négy már a középkorban is létezett: ugyanis az északi falban a zárdakapu, a déli falban pedig az alsó- és felső- és e kettő közt a kisebb ugynevezett menhardi kapu. A chronika is tesz említést e kapukról ugyanis 1531-bez:

1531 Sint (azaz mivel vagy mióta) das der Koszka (Kosztká) Kaeszmarck innen hatte, warn zu Leütsch 3 Thor, als das Niederthor, das Klosterthor, und das Menhards Thüre verschlossen und ver-

fület. So waren ingeleichen alle Thürme an der Mauer, sowohl die Mauer von allen Daechern*) entblöset, und befreiet, welcher Schad hernach mit etlich 1000 fl. kaum konnte zurecht gebracht werden.

E hely igen tanulságos, megtudjuk ebből nem csak a kapuk régi számát (mivel hárma be volt tűnve, legalább egynek a negyediknek kellett nyitva maradnia, ez pedig a felső kapu volt); de megtudjuk háromnak régi nevét, továbbá azt is, hogy a menhardi kapu nagynak nem tekintetett, hanem csak kirohanási kapunak (Thürl, poterne), végre megtudjuk, hogy veszedelem alkalmával szokás volt a kapukat belülről feltölteni, nem pedig csak eltorlasztani, mint jelenleg történik. A tornyokra vonatkozó tanulságról alább szölandok.

Helyszíni tervünk (6-ik fametszet) Lőcsének délnyugoti és délkeleti részén, épen ott, hol a körfal kanyarodással megfordul, volt nevezetesebb kapuja, mely előerőddel, az ugynevezett Barbakan-al volt ellátva.

Jelenleg e két előerődnek nyoma sem létezik már, a felső kapuét régebben hordták el, az alsó kaput véggépen csak tavaly tisztították meg (!) minden régi maradványtól. Nem tudom vajjon a barbakan volt-e kaputoronynál ellátva vagy sem? Helyszíni tervünk egyszerű köralakú előerődöt mutat, mely messze kiszökve a körfalaktól külön, de a fő árok folytatásának tekintendő árokkal van körülveve; a rendes városárkon keresztül hosszabb híd vezetett, a külön árkon rövidebb vonóhid, hihetőleg a hosszabb hídnak része is felvonható volt. Ötödik fametszetünk a lőcsiekéhez hasonló előerődnek felrajzát adja, csak hogy itt a torony, minő e helyen Bácsban létezik, hiányzik. Ezen előerődöt az első rohamban védtek s itt készülték kirohanásra is. Természetszerűleg a külön árkot is faczölöppel körülvetettnék kell tekintenünk.

Nem valószínűtlen, hogy az erődöt két vonóhid felhuzása által egészen elszigetelni lehetett. A bácsi várban erre világos példát találunk.

A két előerőd közbe eső Menhardt kaput némelyek ujabbkorúnak hiszik, azonban a chronika erről is tevén enlitést, ezt is a régiek közé kell soroznunk.

A zárdakapu azzal különbözik a többitől, hogy itt: legalább egyfelől megmaradt a kaputorony, mely egyszersmind a zárda templomának tornya is, a többi kapunál nyoma sincs ily toronynak; s ezért is hihető, hogy az alsó és felső kapunál a kaputorony hiányát a Barbakan pótolta. Megjegyzendő még, hogy helyszíni tervünkön a zárdakapu nyílása, hibából, elmaradt, megvan ez ma, és megvolt az, mint a chronika tanúsítja, a középkorban is.

LŐCSÉNEK KÖRFALTORNYAI.

Ismételve megjegyzem, hogy helyszíni alaptervünkön a faltornyoknak sem száma, sem alakja nem felel meg szabatosan a még fenlevőknek, mindazáltal pontosabb terv nem létezőn, az adottal kellett megelégednem; mert hiszen a lényegest ez mégis elég tanulságosan mutatja.

E terven a tornyok inkább szöknek ki a jelenlegieknél és elfoglalják az árok szélességének nagy részét, alakra nézve különböznek egymástól; mert van négyszögű, hatszögű, kerek stb. torony; jelenleg különféle célra használtatnak, lakházként, mint puskapor- és katonai készlettárok és kerti díszként (nálunk filagoriák-nak nevezik). Valamennyi fenmaradt torony földdel van ellátva, mi a középkorban is megvolt béke idejében, míg veszedelem alkalmával, sok esetben, a födelet a tornyokról leszedték, hogy a legfelsőbb emeleteken a védők a ledobandó szerekkel együtt szabadon mozoghassanak, későbbben pedig még az ágyukat is kezelhessék; ez az, mi mai nap is történik útközet alkalmával, kivált a hajók földelzetén, mit az angol tisztításnak nevez «to clear the deck». Ezt jelzi, nézetem szerint, a chronika fenidézett helye is: «So waren ingeleichen i. J. 1531 (t. i. mikor a veszedelem Kosztka részéről fenyegetett, ki Kaes-

*) Ezen kitétel: «Die Mauer von allen Dächern entblöset» nem vonatkothatik egyébre mint a falak hiányzó fájárdáira.

markot elfoglalta) alle Thürme an der Mauer, sowohl auch die Mauer von allen Daechern entblösset, und befreyet, welcher Schad hernach mit etlich 1000 fl. kaum konnte zurecht gebracht werden. » Az első szak tökéletesen érthető, de nem érthetem, ha csak tévedésnek nem róvóm fel, a második szakot; mert hisz itt csakis a körfalnak fajárdájáról lehet szó és éppen ezt rakták ide, ha folyvást nem állott ott, minden veszelelem idejében.

Chronikánkban két hely fordul elő, mely a középkori városok védmódjával az ostromlás alatt ismert; az egyikről az 1605-ik, a másikat az 1670-ik évhez találjuk.

« Den 4. May hat E. E. Rath sammt den H. Vormündern 4 Hauptmannschaften angeordnet, und damit die Stadthor möchten vor den Feind desto besser verwahret seyn, zogen alle Tag 2 Hauptmannschaft auf. Und sind die Hauptleuth sammt den Faehnrichen gewesen (következnek a kapitányok és zászlótartók nevei, hadnagyokról pedig nincs említés). » Ist also diese Stadt in 4 Theil getheilet worden.

Neben diesen hat auch E. E. Rath den Zechen die Thurm an der Mauer ausgetheilet. Das Oberthor den Kirschnern, das Menhardtsthür den Schneidern, der dicke Thurm den Becken, Kannengiessern u. Kupferschmieden, das Niederthor den Rothgerbern. Den Putschenthorn den Tischlern u. Bindern. Den Hentzenthorn den Fleischhackern. Den Klosterthurm den Schustern, den Haberthurm den Weiszgerbern, den Wasserthurm den Schmieden u. Schlossern. Den Klein u. grossen Scharfeneck den Tuchmachern. Den Schützenthorn den Huttern, den verbritten Thurm den Riemern u. Sattlern. Zu dieser Anordnung hat auch E. E. Rath eine Katze gebaut ober den Bittelhausz; és

1670 den 17. Aprill hat Gemeine Stadt Leutschau, bey solchen gefährlichen Aufstand u. Unruhe (Rákóczy György részéről), die Mauer-Thürme visitiret u. haben darauf befunden.

1. Ober-Thor haben die Kirschner inne, darauf befand sich 2 Falckaun à 1 \mathcal{A} . 1 eiserner Mörser, u. 18 Doppelhacken. In den Schrott daselbst welchen die Schmiede inne haben, sind 10 Doppelhacken it. 1 Metall-Haubitz, schiess 12 \mathcal{A} Stein, 1 do 4 \mathcal{A} 1 eiserne Katz 2 \mathcal{A} und 1 Orgel mit 5 Pfeiffen. *)

2. Die neue Pastey haben die Schneider inn, darauf befand sich 1 Feldschlang 6 \mathcal{A} eisen, 1 Falckenetl $\frac{1}{2}$ \mathcal{A} . 1 Scharffetel u. 18 Doppelhacken.

3. Menhardtsthurm haben die Messerschmiedt, hat 1 Falckaun 2 \mathcal{A} u. 12 Doppelhacken.

4. Die neue Pastey ist den Nadlern u. Krahmern conferirt worden sammt 1 Feldschlang 8 \mathcal{A} Eisen, 1 Falckenetl, u. 12 Doppelhacken.

5. Achatius Thurm haben die Zischmenmacher inn, ist nichts drauf.

6. Dicke Thurm haben inn die Kupferschmiede und Beck.

7. Nieder Thor ist der Rothgerber, hat 1 Falckaun 2 $\frac{1}{2}$ \mathcal{A} , 1 Falckonetl 1 \mathcal{A} u. 10 Doppelhacken, in Schrott sind auch 5 do mehr unten in Schrott 1 Haubitz 9 \mathcal{A} Eisen. 1 Orgel mit 2 Pfeiffen.

8. Fleischerthurm hat 1 Scharfetinl, 13 Doppelhacken u. 4 Staeb.

9. Tischlerthurm hat 1 Falckenetl, 8 Doppelhacken u. 3 Staeb.

10. Schleiffer oder Klosterthurm haben inn die Schuster, befand sich darauf 1 Falckenetl u. 9 Doppelhacken.

11. Haberthurm haben Beittler u. Zwillcher, hat 7 Doppelhacken.

12. Wasserthurm haben Bittner u. Wagner, hat 1 Scharfetinl, 1 Stellbüchs, 9 Doppelhacken u. 1 Stab.

13. Klein Scharfleck der Tuchmacher hat 1 Scharfetinl, 1 Wolff, 11 Doppelhacken u. 7 Staeb.

14. Grosz Scharfleck der Tuchmacher hat 1 Falckenetl u. 1 Mörser, schiess 8 \mathcal{A} Stein.

15. Schlosserthurm mit den Huttern hat 1 Regiment Stuck 2 $\frac{1}{2}$ \mathcal{A} u. 10 Doppelhacken.

16. Riemer u. Sattlerthurm hat 1 Falckaun u. 12 Doppelhacken.

Summa gross Gewehr 23 Stück, Doppelhacken 190, Staeb 18.

*) Az «Orgel» alkalmasint pokolgép.

Den 19. Aprill hat man die Bürgerschaft gemustert u. in 4 Theil abgetheilt, derer Officierer waren (következnek a tisztek nevei, de már itt 4 hadnagy is említetik).

So hat man auch die jungen Pursch gemustert u. ihnen vorgestellt zum Hauptmann H. Tobias Lebheldter.

Lieutenant Georg Kassel.

Fachrich Stephan Novosadj.

Zur Reuterey Hauptmann H. Barthel Alanda.

Cornet Caspar Ammon.

A fiatalság, mint a chronika más helyén említi, a város terén volt felállítva, hogy innen könnyű móddal minden veszélyeztetett pontra indítható legyen.

Az idézett két hely, elnézve a különféle fegyverek magyarázatától, mely nagyon messze vezetne, két észrevételre ad alkalmat.

Ha ugyanis összehasonlítjuk a toronyok neveit, úgy tetszik, mintha 1605 és 70 közt két új bástyát építettek volna, továbbá hogy több torony ezen időszak alatt megváltoztatta nevét, u. m. Fleischerturmra a Hentzenturm, Schlosserturmra a Schützenturm és Riemerturmra a Verbritten (?) Thurm, hogy a régibb lajstromban két torony egybe van foglalva, t. i. a Fleischer- és Tischlerthurm Hentzenturm név alatt, végre hogy a dicker Thurm hamis helyen fordul elő a régi lajstromban.

A fegyverek ugyanazon toronyot védik a régi és új lajstrom szerint, másrészt a két lajstrom itt egymást kiegészíti. Tanulmányos e tekintetben mily iparágat ítétek a XVII-ik században, és minő iparág virágzott leginkább; itt főleg a posztósok nagy száma feltűnő; mert czéheknek két torony is adatik át védelemre; feltűnő továbbá némely iparág mint ujlak meghonosított, mivel a régibb lajstromban nem fordul elő, végre feltűnő, hogy a chronika az aranyművekről nem tesz említést, holott más helyeiből kitűnik, miként ez iparágak különösen kellett virágoznia Lőcsén; ennek tanúságul szolgálhatnak ama sok kelyhek, poharak s m. e. ajándékok, melyekkel, mint a chronika számos helyen emlegeti, a lőcséiek kiváló vendégeiknek kedveskedtek, szolgál továbbá a chronika e helye:

Ao 1551 hat Meister Hansz Kühn ein *Stadt Kind* u. Goldschmied zu Neusohl, zum ewigen Gedechnitz u. seinen *Vaterland zu Ehren*, das grosse Petschaft gemacht, u. der Stadt verehret.

De szolgál végül más tapasztalás is:

A régészeti és építészeti közönség nagy sajnálatára oly korán elhunyt Schultz Ferencznek az archaeologiai bizottság által megvett rajzaiban, vázlataiban és jegyzeteiben találtam Segesvárnak egy vázlatát, mely körfala tornyai mellett a következő czéheket látom feljegyezve: *aranyművesek*, kötélgyártók, mészárosok, szűcsök, takácsok, szabók, csizmadíák, lakatosok, bodnárok, kovácsok, börgyárosok, czinöntők és német susterek czéhét. Az itt megnevezett czéheknek külön-külön volt kiosztva egy-egy torony, a 13-ik torony mellett nincsen semmi czéh neve, hanem ez egyszerűen óratoronynak címeztetik. A lapon még az is áll, hogy a czéhek megnevezése Wenrich Vilmos után van feljegyezve. Ha már most az aranyművesek Segesváron oly nagy számmal voltak, hogy magukban is külön toronyt védhettek, feltűnő, hogy ezek a lőcséi chronikában még más czéh társaságában sem védenek toronyt.

Kiosztani védelemre a külön toronyokat külön czéheknek német szokás s régi hazájok e szokását a jövevények nálunk is meghonosították.

Lőcsé városa, természeti fekvésénél fogva, nem lehetett igen erős, és az ágyúzásnak csak nehezen állhatott ellen; ennek daczára a lőcséiek és a várórség kétszer vitézül sokáig tartották a várost. A chronika két rövid ostromlásról tesz említést:

1682 den 2. Sept. sind die Hochgraeflichen Commissarien als H. Szirmaj Peter u. H. Comiati zu uns ankommen, u. nach Gebühr empfangen worden, welchen *alsbald* (daczára az osztrák ház iránti hűségnek) die Stadt, in Thro Hochgraefl. Excell. H. Emerici Thetkölj devotion angemenen.

A második hely terjedelmesebb és leírásában tüzetesebb, itt a chronikai styl el van hagyva és a történelmi felkarolva: ezért csak kivonatot adok abból.

1683-ki decz. hó 5-kén megjelentek a Dünewaldt tábornok alatt csatározó császári hadseregnek előhadai Löcse előtt s a tábornok a várost feladásra szólította fel, de a város magyar parancsnoka e felszólításnak nem engedett;

decz. 6-kán a német hadsereg egész a város faláig közeledett, keresvén, hol helyezhesse el legjobban ágyutelepeit; e napon mindkét részről csatároztak;

decz. 7-kén a császáriak ágyutelepét a felső kapu közelében elhelyezték, és két 4 és 8 fontos ágyuból löni kezdtek: und fingen Abends halb 4 Uhr, da die Leuthe eben aus der Kirche gingen an zu schiessen, der erste Schuss kam auf den Niederring, u. gieng die Kugel durch die höltzerne aufgerichtete Kuchel, so noch auf den Platz gestanden, u. vor (für) dem Fürsten aufgerichtet worden war hindurch, u. ferners an das eiserne Thor im Rollichen Haus, allwo Frau Hainin aus der Kirch kommende bald waere getroffen worden, solches waehrte bis in die Nacht.

(1682 és 83-ban Hain Gáspár volt bíró, az itt megnevezett Frau Hainin talán neje volt, miből világos miért fogta el oly hamar az ijedség a löcseieket.)

den 8-ten gieng das Schüssen sowohl von aussen als in der Stadt alsobald Morgens an, u. wehrete den gantzen Tag über, wovon doch niemand Gott lob in der Stadt beschaedigt worden. Nebens der vorigen Batterie, ward noch eine etwas höher auf den Berg geschlagen, u. giengen viel Schuss auf das Oberthor u. den Riemerthurm zu, auf welchen Thurm sie die Brustwehr ziemlich ruinirten, dasz man hinunter weichen musste mit dem Geschütz. So wurden auch die Mayerhöffe bey dem Niederthor angesteckt u. verbrennet.

den 9-ten sind wieder etliche Schuss geschehen. — Uj felszólítás a megadásra; megkezdik már az alkudozást is.

Utólag megemlíti a chronika, hogy az ellenség már 8-án a pallásadokig haladt volt: dasz noch den Tag bevor, die deutschen Soldaten bey anführung H. Obristen Graf Scharffenbergs, bis unter die Staketen am Niederthor kommen, sich darunter vergraben, u. ziemlich scharf Feuer auf das Niederthor gegeben, dasz sich fast niemand beweisen konnte, so ward hingegen auf die Soldaten scharf los gebrennet. Bey niedersten Gasthaus auf dem Stadtberg ward auch eine Batterie geschlagen, von welcher man mit 2 Stück auch scharf auf den Niederthorthurm stürmte, u. bearbeiteten sich die Deutschen so starck, dasz sie Nachts in den Schrot hinein kamen, u. in der Wachstuben sich verstaerckten, auch allerhand Bretter an die Zugbrücken stieszen, in Meinung solche aufzuhaben, so aber von den unsrigen bald vermercket worden, weswegen sie mit Schüssen, als auch Handgranaten u. Pechkraentzen fortgestöbert worden. Und ob sie wohl aus dem Wachhaus oder Stuben starck Feuer gaben so mussten sie doch mit hinterlassung etlicher todten raeumen, u. sich wieder hinter die Staketen machen, die Bretter von der Zugbrücken wurden mit Stangen u. Hacken von oben her geraeumt u. zuworffen. So ward auch die $\frac{1}{4}$ Carthaus von 12 \mathcal{A} in die Neugasz, in des Wagners Haus gepflantzet, womit man über die Mauer scharf auf des Feindes Batterien losz gebrennet, u. damit ziemlich Schaden gethan.

10-kén reggel a polgárság és magyar őrség az átadást még egyaránt ellenezte, de ugyanaznap este, mióta az ellenség egy a felső kapu közelében fekvő házat meggyújtott s az elotás, az ellenség lövöldözése és a nagy szél miatt nem sikerült, kitűzték a fehér lobogót — darauf man capitulirte u. noch diese Nacht 50 Musqveter, sammt H. Obristen Graf Scharffenberg, so voriges Jahrs allhier Commandant gewesen in das Niederthor einlassen musste, so alle, weil die Zugbrücke verschüttet war, über den Graben mit leitern zu den kleinen Pfortl herein steigen mussten. H. Graf ward alsbald beym Schmiedt am Thoreinlogirt, die deutsche Soldatesca aber musste im Thor bleiben umringter u. verwachter von der Ungrischen garnison.

den 11. Xber ist H. Graf Scharffenberg mit der Capitulation, um dasz der H. Grál solche unterschreiben sollte hinaus gelassen worden, u. unterdessen hat man die beide Stadthor, so verschüttet waren

geraeumet, u. ist Radi Laszlo, gewester Commandant — mit dem Ratz Adam, u. andern Officirern, wie auch einen deutschen Hauptmann, nachdem sie von der Stadt ihren Abschied genommen, u. von der Stadt mit einem Viatico versehen worden, um Glock 9, sammt ihren bey sich habenden Leuthen, bestehend in 652 zu Fusz u. 200 u. mehr Reuter zum Oberthor hinaus marchiret u. abgezogen. Vorm Thor hielt H. Gral Dünnewald mit vielen Officirern, u. sahen sie abmarschiren. Von denen Deutschen aber überredeten sie viele, dasz sie Kaiserliche Dienste annehmen, u. zurück blieben.

Igy végződött, nem egészen három napi lövetés után ezen ostromlás. Egyébiránt Lőcse későbbben még kétszer, pedig igen komolyan, ostromoltatott; miről Thaly Kálmán barátom, a lőcsei levéltárban tett nyomozása folytán a következőket szíves volt velem közölni:

•Lőcsét Rákóczi részére 1703 végén Luby György ezredes foglalá el, capitulatio által, hosszas ostromlás után. Rákóczi ezután mindig tartott benne némi helyőrséget, sőt Berthóti Ferencz, felső Magyarorszag altábornoka is gyakran székelt benne.

A lőcsei polgárság híven ragaszkodott Rákóczi és a magyar confoederatio ügyéhez úgy, hogy midőn 1709 folytán a közeledő császáriak Szepesbe be-betörték: a város maga kért a fejedelemtől nagyobb helyőrséget, hogy sikeresen védhesse magát. Rákóczi b. Andrassy István tábornok és a szepesi születésű Czelder Orbán dandárnok alatt mintegy 2000 gyalogot küldött a városba. Ez most már oly keményen tartotta magát, hogy midőn 1709 nov. 18-kán Heister és Löffelholz cs. tábornokok alája szállottak s az u. n. akasztó-hegyen felállított ágyútelepeikből több napon át erősen bombázták, lövették s részben le is égették a várost; rohamuk véresen veretett vissza, annak daczára, hogy egyik bástyatornyot a fellobbant lőpor épen a roham pillanatában fölvetete.

A megszállás azonban tovább tartott, miután a koronként Szepesvár felől az ostromlók táborára száguldozó kurucz lovasság nem volt elégséges az ostromlott város felmentésére.

A védelem mégis oly erélyes volt, kivált a polgárság és hadak szellemét folyvást lelkesíteni tudó Czelder Orbán buzdításai folytán, — hogy a bevétel csak több mint három hónap mulva t. i. 1710 febr. végén sikerült, és ekkor is csak ármany által. Löffelholznak ugyanis titokban, női kezek által, sikerült megnyerni Andrassyt, a kinek is kedvese, egy éjjel a németeket az u. n. Menhardt-thürl-n bebocsátotta, kik egyszerre csak a piacon termettek, a lőcseiek meglepetésére.

Czelder még ekkor is riadót veretett, fegyverhez kapott és Löffelholznak csakis összes privilegiumaikat biztosító capitulatioval sikerült még ekkor is a lőcsei lakosokat fegyverlerakásra bírni.

Ez volt Lőcsének utolsó ostroma.

LŐCSÉNEK PAROCHIALIS TEMPLOMA.

TÖRTÉNELMI ADATOK.

Merklas Venczel, ki a német kormány alatt a lőcsei gymnasiumnak tanára volt, megírta a parochialis templom történetét, elébb a bécsi archaeolog. közlemények (Mittheilungen) 1858-ik évi folyamában, későbbben, kivonatilag, egy »Die Stadtpfarrkirche S. Jacobi major. in der k. Freistadt Leutschau« című 1862-ben Lőcsén megjelent kis könyvecskében. E két iratot és a sokszor említett lőcsei chronikát használnván, a következő történelmi adatokat gyűjthettem össze, melyekre nézve sajnálattal kell megjegyezni, hogy a templom keletkezési koráig nem mennek vissza s így ezt, mit Merklas is helyesen megjegyez, csakis az épület stýljéből lehet meghatározni.

Kis könyvecskéje 5. l. Merklas egy újabb visitationalis jegyzőkönyvet említ, melyben sz. Jakab temploma máris mint 1200-ban meglevő hozatik fel; azonban nincs ok a mely miatt e régibb okmányra nem hivatkozó jegyzőkönyvnek hitelt adunk; ellenben a templomot minden körülmény csakis az 1245-ik évben bevándorlott gyarmatosok műveként mutatja fel.

1274—1299-ig említették Henricus plebanus de Leucha (Merk. k. könyv 53. l.) *)

1392-ből fenmaradt a templom egyik kápolnájában Ulebach György, plébános, sírköve.

Merk. k. könyvből (53. l.) hat plébánust nevez meg a xv-ik században, a xvi-ban a sorozat már nincsen megszakasztva.

Nézzük meg most a chronika adatait.

1484 ist die grosse Glock in der Leütsch gegossen worden, die hernach 1550 in grossen Brennen zerschmolzen ist.

1513 ist die grosse Glock gegossen worden am Tag Barnabas um 8 Uhr vor Mittag von Hansz Glockengieszer in Neudorf.

1517-hez Sperfogel annalesei-ben megjegyzi, hogy a löcséiek Miklos mesternek a toronyórát fizettek 40 frtot, az örnek évenként 36-ot, s az utóbbi szolgájának hetenként egy orthot fizetett; Wagnér az orthot 25 denarba vagyis öt garasba számítja.

1522 (Sperf. után Wagn.) die xx martii Melchior Messinslaer, alias Polirer, qui ultra triginta annos fuit in consulari, et bis iudex, decessit, multa aedificia publica restauravit, una cum claustro, ossario (ossuario), tabula altaris, major tamen laus ejus, quod singulare refugium omnium pauperum fuit.

1526 circiter Festum S. Barthol. hat man zu Leütsch das Kreutz u. den Kuopf vom Kirchthurm abgenommen, u. am Tag Aegydi wieder aufgesetzt. Nach Elisabeth ist das Kreutz wieder von Thurm durch den Wind gefällt worden.

1550 die 7ma Junii an einen Sonnabend um 3 Uhr nach Mittag bey einem grossen Wind (wie denn zuvor fast bey 3 Wochen grosse Winde gewesen) ist in der Leütsch ein grosses Feuer auszukommen. — Das Feuer hat durch den Wind so gewüthet, dass innerhalb anderthalb Stunden, die gantze Stadt ohne 118 Haeuszer von der Ober Badstuben an bis zur Stadt Mauer mit sammt der Rosen Gasz u. wieder von Ulrich Wöldner die eine Zeil in Katzwinkel bis zum Oberen Thor gerechnet, so gantz verblieben, im Rauch aufgehen u. verbrand worden ist. In diesem Feuer ist auch das Rathhaus abgebrand worden, mit allen Privilegien, Registern, Büchern, Geld u. alles was oben war, weil die Gewölber u. Mauern eingestiegen, so ist auch verbrunnen die Kirch mit den Thurm, sammt 4 schönen wohlklingenden Glocken stb.

1550 den 8. Octobr. locatum est praedium Zabranecz, quod suggestui templi nostri perpetuis temporibus assignatum est etc. etc. vocatur hoc praedium etiam alio nomine Nadesch.

1551 den 10. Jan. ist die grosse Monstrantz nothhalber zur Erbauung Gemeiner Stadt gebaeude, so von Feuer verdorben worden, zerschmolzen worden, hat gewogen 32¹/₂ Mark, ist noch mehr Silber dazu gegeben worden, dass alles in einer Summa fl. 600 gemacht.

1554 hat Ihro Königl. Majest aus sonderbahrer Gnade Gemeiner Stadt Leutschau 10 Zentn. Kupfer zur Erbauung des Kirchthurms verehret.

1555 ist die grosse Glock ein wunderbares Stück durch Frantz Illefeld gegossen worden, wog 118 Centn.

*) Ezen Henrikkel megismerkedünk IV. László 1274-ről kelt okmányában. (Anal. Scepi. I. 262), hol ezek állanak: accedentes ad Nostrae Majestatis praesentiam Henricus plebanus de Leucha et Conradus plebanus de Leybicz, Decanus plebanorum de Scepus, humiliter sunt conquesti, quod comes de Scepus pro tempore constitutus, in perniciem ecclesiasticae libertatis ipsis plebanis, volentibus in ultimo suae voluntatis eulogio, sibi propriis bonis, suis laboribus, et ecclesiasticis beneficiis acquisitis condere testamentum, vel aliquibus personis sibi famulantibus, vel propinguis, aut ecclesiis intuitu pietatis, religionis, vel cognationis amore aliquis relinquere, vel legare; sicut, juris, et moris est ecclesiasticae libertatis et testamenti, vel legati ordinem sine respectu justitiae visco cupiditatis satagens, violare, hujusmodi testamenta, vel legata post testantis obitum procedere non permittit, omnia bona decedentis plebani sine delectu justitiae auferendo in periculum animarum; ex quo contingit, ut et animae decedentium instituta, et optatis suffragiis defraudentur et propinguorum, sui famulantium personae commoda debita non consequantur &c. IV. László tehát megadja a szépei plébánosoknak a kívánt jogot; egyébaránt a sz. György kápolna fölötti hajdan könyvtári helyiségnek falfelirataiban a plébánosok aza csakis Hermannal kezdődik:

Plebani Leutschorienses eliguntur

MMMMX Hermannus Artium, et utrinque Juris Doctor. Institutur Fraternitatis Corporis — &c.

1559 den 31. Martii von einem E. Rath, in Beywesen des Ehrwürdigen Ministerii, sind dem Jacob Kramer, als Kirchenvater überantwortet worden nachfolgendes: das Kirchen Geschmeid hat gewogen alles was silbern gewesen 54 Marck 5 Loth. Der Kelch sind 15 sammt den Patellen. 2 Ciboria, 3 silberne übergülte Kreutz 2 grosse silberne Ampullen übergülte, 2 kupferne Monstrantzen übergült. 1 messingene do übergült. 2 kupferne Kreutz übergold. Die Kaseln: St Jacobs Kasel, ohne den silbern Stab, u. ohn alles Edelgestein u. allerbesten Perlen. Ein rothe Goldstückene Kasel mit einem weissen Kreutz u. das humeral mit Perlen, darinnen sind 3 Laemmlein. Ein rothe do von Goldstück mit einem Francisco. Eine grüne goldstückene do mit einem Kreutz, das humeral ist mit Perlen beheft u. dreyen Bildern. Ein schwartze Goldstückene Cosel mit einem † und schwarz goldstücken humeral. Eine rothe goldstückene do mit einem † u. die Evangelisten it. 1 humeral desz H. Tomasy etc. ohne andere Sachen.

1572 ist die Abseit (mellékajó) auf der Kirchen gegen der Schulen mit Kupfer gedecket worden, dazu von Ihro Kön. Majest. die Stadt 20 Centn. Kupffer verehret bekommen. So ist auch die Sommerszeit (a déli mellékajó) mit Kupfer gedecket worden.

1575 ist die Abseit auf der Kirch gegen der Waag mit Kupfer gedecket worden, u. sind beide Capellen unter dem Zeiger des Thurms an der Kirche mit Kupfer gedecket worden.

1586 ist der Kirchthurm zu Leutschau mit einem neuen Kupffernen Dachwerck gezieret worden, da er zuvor nur schlecht mit Schindeln ist bedeckt gewesen.

1599 den 15. Sept. um 4 Uhr Abends ist abermahl die Stadt in Brand gesteckt, u. fast die gantze Stadt, sammt der Kirchen u. Thurm, mit allen Glocken u. Seiger, die Orgel in der Kirch, Schuhl, Rathhaus, viel Thürme an der Mauer, sammt etlichen Mayerhöffen vor der Stadt, innerhalb 2 Stunden, cum damno civium et civitatis abgebrannt u. eingeaeschert worden, u. sind nur 45 Haeuser in der Neugasse sammt dem alten Kloster geblieben.

1608 den 29. Sept. am Tage St. Michaelis von Morgens Frühe an bis um 12 Uhr sind erschreckliche Wetter gewesen, mit Donner u. Blitz. Um 10 Uhr hats bey Valten Luntzer in der Klostergassen in die Stuben eingeschlagen, aber niemanden verletzt. Zwischen 11 u. 12 Uhr hats in den Kirchthurm eingeschlagen, die Seiger Glocken in etlich Stück zerschlagen und den Thurm angezündet, dasz der Thurmer mit den Seinigen sich kaum hat salviren können. Ist also der Thurm sammt dem Singer (Saenger Chor?) welcher mit grossen Unkosten erbaut worden gar ausgebrannt, weswegen Gemeine Stadt nicht geringen Schaden empfangen.

1610 den 17. Nov. um 11 Uhr in der Nacht ist die jetzige Singer Glock, sammt der andern kleinen Glock in der Mangel gegossen worden und den 24. sind sie auf den Thurm gezogen worden.

1617 den 22. Oct. ist die Bethglocken von 36. Centn. von Meister Philipp gegossen u. den 16. Dez. auf den Thurm aufgezogen worden.

1617 ist der Kirchthum vernürt (erneuert) u. ausgebessert.

1625 sind die neuen Laden an der Kirchenmauer neben der Waag erbaut worden. (Jelenleg már nem léteznek.)

1644 den 11. Junii hat man angehoben an den alten Kirchthurm zurüsten und denselben neu wieder aufzubauen.

1646 den 3. May hat man angefangen das Thurmdach abzubrechen. Gott gebe dasz der Bau glücklich fortgehen möge — den 9. Junii hat man angehoben die Stein des Ganges auf den Kirchthurm aufs neu zu setzen. — Den 24. und 25. Oct. hat man die Spitz am Kirchenthurm, daran der Knauf (darinnen 7 Kübel Getraid gehet) u. das Kreutz (?) Centn. schwer am Eisen, aufgezogen. Der Knauf u. die Stein sind mit 82 Ducaten verguldet worden durch die Goldschmiede, haben aber am Knauf schlechte Ehre eingelegt.

1697 den 31. Sept. sind die Kupferdecker mit den Thurm fertig worden, haben den 21. May mit den Baltz Pusch von Absam aus Tyrol, einer ledigen Person gedungt, so von Crackau H. Lang

herkommen lassen, vor den Centn. 4 Rthl ohn die Abschnitt, hat zu sich genommen zu Gehülffen den Math. Szalay von Preszburg, auch einen Kupferschmiedgesellen. Kupfer in allem ist aufgangen auf das Thurmdach Centn. 100 *u.* 92.

1654 den 4. Sept. hat man anheben die Kirch zu decken u. haben das Kirchkreutz aufgesetzt.

1661 den 15. Jan. ist ein starcker Sturmwind allhier gewesen, dasz er auch von der Kirchen ein Stück Dach weggerissen, auch auf Zipserhausz u. in Oberland grossen Schaden gethan.

1662 den 30. Oct. hat H. M. Hiob Zabler H. Pfarreherr die untere neue Cantzel so auf den Thurzischen Begräbnisz stehet eingeweihet u. auch zum erste mahl das Kirchen Gebeth darauf gehalten.

1667 den 9. May ist das neue Chor in der Kirchen zu bauen angefangen worden, u. wurden 2. Julii glücklich vollendet, dessen Angeber H. Gregorius Gerstner war.

1674-ki april havában az ágost. hitvallásuaktól elvették a templomokat és iskolákat, mit a chronika hosszasan leír.

1682-ben Tököly Lőcsét elfoglalván, a protestansoknak visszaadja templomaikat és iskoláikat; ezt is említi a chronika, de az újabb elfoglalásról már nem szól, s ezért a templom későbbi történetét az idézett kis könyvből kell kiegészíteni.

1687-ben a templomot ismét a róm. kath. visszafoglalták.

1705-ben Rákóczy Ferencz a protestansoknak a templom nyugati részét isteni tisztelet tartásra átadta, de

1710-ki febr. hóban a kath. e részt is véglegesen magukénak tulajdonították.

1747-ki aug. 22-kén a templom és torony teteje leégett; az így szükségessé lett tatarozás alkalmával a templom belsejét is kijavítani szándékozták, mi azonban nem a templom előnyére történt. A padolat gyanánt használt sirköveket egyszerűen lecsiszolták, a főhajó közepén felállított Thurzó-családnak mauzoleumát innen eltávolították, a sírboltokat felnyitották és kiürítették és ezen alkalommal, valamint a későbbben 1774-ben ismételt kimeszelesnél sok falkép is elveszhetett.

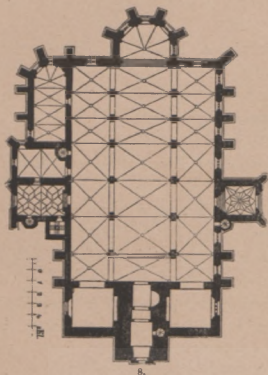
«A sok tűzvész s az alapzat süllyedése alatt a régi, 27 ölnyi magas toronynak és a szomszéd részek falazata is szenvedett; miért is a toronyt 1792-ben a templom födeléig, 1825-ben pedig egészen lefordták. Azonban az idők viszontagsága az újra építést az épület előnyére késedelmezte. A terv t. i. modern stílyben volt készítve; új modern tornyot és doriai oszlopszatu peristylt akartak emelni; de midőn az építéshez hozzáfogtak, a tervnek badarsága feltűnt, s azért az odaváló építész, Mück Fr. tervét csekély módosítással elfogadták. A vállalatot kivált 1852-ben, az akkori polgármester, Andaházy Imrének erőlyessége előresegítetté úgy, hogy máris 1857-ki aug. 10-kén a keresztet a torony tetejére feltehették. A torony, falazatában 24 öl, egészben pedig 37 öl magas s ennek felépítése, valamint az oldalához támaszkodó kápolnának tatarozása 85,000 ftiba került e. p. a költséget a város, mint a templom patronusa viselte. E közben a templomot új szerencsétlenség érte. Az 1859-ki márcz. 8-ki tűzvész alkalmával, melyben a város nagy része leégett, a templom födele is elveszett. Az új tetőt 1860-ban magasabbra emelték és a nem jónak mutakozó téglá helyett ideiglenesen faszindelyt alkalmaztak; mert kénytelenek voltak az érczezeli befedést, költséghiány miatt, későbbre halasztani.»

Mivel az új torony megbeszélések tárgya itt csak mellékesen megjegyzendő, hogy ez semmiképen nem illik, mert nincs összehangzásban a templommal; midőn t. i. ez a régi tömör csúsféves stílynek köszöni eredetét, amaz az ugynevezett modern gothikának szegényes jellemét viseli magán, a francziák ezt *maigre*-nek nevezik, minek talán még legjobban megfelelne az aszott vagy kiaszott szó. Legjobb része a homlokzatnak a Schmiedt építész által tervezett nyugati kapu, mely e torony alját áttűri, csakhogy ez is az egészhez véve kicsinyes, mi azonban nem a másod, hanem az első tervező hibájának felrovandó.

Még újabb időben a régi orgonát ujjal helyettesítették, mi fölötté sajnós; mert ámbár a régi a templomnak nem csúcsíves, hanem már barokk-módját mutatta: e stýlben mégis kiváló volt. Részletei a templomban őriztetnek és adott alkalommal ismét sikerrel felhasználhatók.

Legújabb időben a löcsei templom az ország által megszavazott 5000 forintyi segélyvel tataroztatott, sőt két sor falképt is stýlszerűleg restaurálta id. Storno Ferencz. Ezekről alább szólandok.

Fontosabb és nagyobb mérvű alaptervünkben, melyet Schmidt ur felmérése után rajzoltam (l. 9. ábra), az új toronynak alap-terve nincsen felvéve. Közölte ezt Merklas a «Mittheil.» 1858-ki évfolyamában, hol annak 64. lapján látható. Ime itt van clichényomata, mely az új torony alapzatainak ismertetésére szolgáljon.

ÉPÍTÉSZETI LEÍRÁS.

A löcsei parochialis templom hazánk legnagyobbjai közé tartozik, vetélkedik kiterjedésben székes-egyházainkkal, nevezetesen a középkoriakat tekintve, a pécsivel és a kassaival. Igaz ugyan, hogy a pécsi és kassai templomok hossza öt és félszer teszi főhajója szélességét, míg a löcsei templomnak hossza középhajójának szélességét csak ötször foglalja magában, azonban Pécsen a két mellékhajó sokkal keskenyebb mint Lőcsén, és Kassán a középhajó keskenyebb a löcseinél, s így a három idézett egyházterület foglalata meglehetősen hasonló egymáshoz.

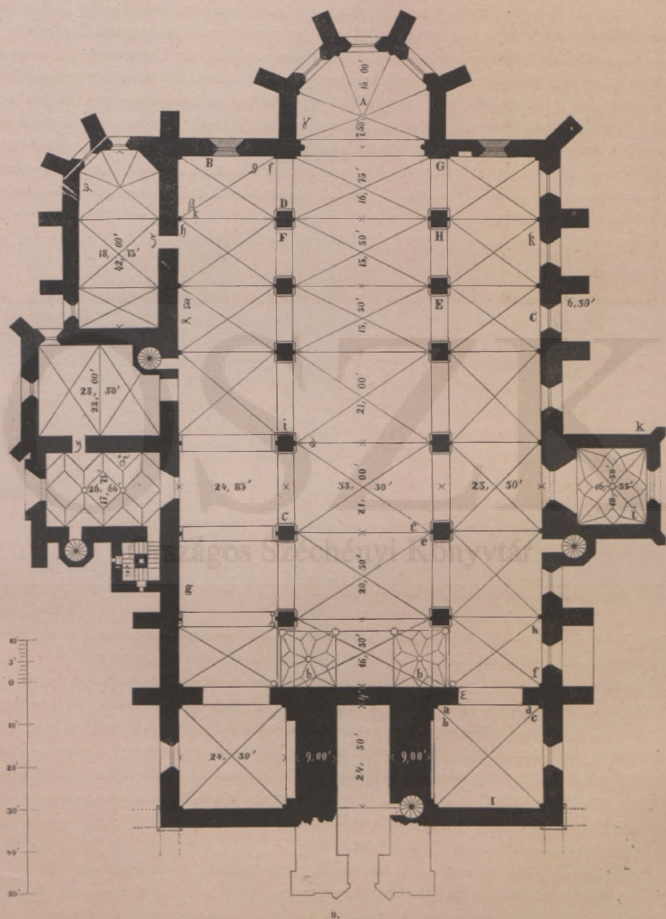
Alakja egészen azon alak, melyet a német iskola a XIII-ik században megalapított és legelőször is az e század negyedik tizedében a magyarországi sz. Erzsébet tiszteletére Marburgban (Thuringiában) emelt egyházon alkalmazott, azaz a csarnoktemplomé (Hallenkirche), minő nálunk az egykoru budai parochialis és a bártfai, hajdan cistercitáké. Mivel azonban Lőcsén nem a szerzetes egyházak elrendezését tartották szem előtt, hanem a templomok nagyobb község számára építették, a bártfaihoz képest rövid szentélyt, hanem annál tágabb mellékhajókat készítettek. Már ezen általános két tekintet is fölőtte valószínűvé teszi, hogy a tatárpusztítás után a Szepességre meghívott német jövevények igen korán fogtak a templom építéséhez, s e tekintetben Merklassal egyet kell értenünk, ki egyházunk keletkezését a XIII-ik század közepe tájára teszi s annak építését, a XIV-ik század elejéig folytatottnak mondja.

De ha e tekintetben egyetértünk is Merklassal, nem oszthatjuk tel, mint ő teszi, ezen első építkezési korszakot két részre, hanem itt, ámbár tervváltoztatással járó, mégis szakadatlan folytonosságot látunk; mert a terv megváltoztatása után sem változik a stýl, hanem ugyanaz maradt t. i. a kora szigoru csúcsíves stýl, mely nem csak az ugynevezett átmeneti, hanem még a késő román mód némi alakzásait is megtartja. E szigoru, kora csúcsíves stýl Németországban az egész XIII-ik századon át uralkodott, midőn Franciaországban már régóta tovább haladtak; nálunk pedig e stýlt még a XIV-ik század első felében is alkalmazták, mint ezt a féhérvári ásatások bebizonyították.

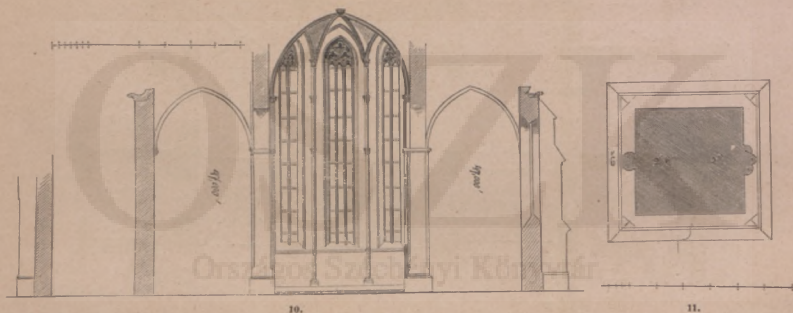
A részletek vizsgálata itt behatóbb felvilágosítást adand, de előbb a változtatás főmomentuma tekintendő.

E momentum a templom középső részének, azaz a szentélynek és középhajójának, az építkezés folyamában történt nagyobb magasságra emelése, mint a minőt eredetileg terveztek. *)

*) Tizedik ábránk aránymérve (Maasstab) ugyanazonos a 9-dik ábrával, mely a templom alaprajzát adja.

A csarnoktemplomban a mellékhajók ugyanazon magassággal bírnak, mint a főhajó, az utóbbinak világítása tehát nem úgy, mint a román épületben saját pillérei fölött levő, hanem az oldalhajó ablakai által eszközöltetik; az utóbbi a lényeges s ezért csarnoktemplomnak olyant is nevezünk, melyben a középhajó magasabbra is emelkedik a mellékeseknél, de még sem annyira, hogy a pillérei fölött felszálló falban külön ablak elérne, s ez az eset fordúl elő a löcsei templomnál is, melynek oldalhajója, kívülről mérve, talapatától felfelé tetejéig mintegy 41 és fél lábnyi magassággal bír. Ugyanezen magasságot fogjuk találni belül a középhajó pillérenek talapjától kezdve egész az e pillérek fölött álló oszlopok felső végeig; s ez volt az eredetileg tervezett magasság, mely fölött egy fekirányos famennyezetnek kellett bezárnia a három hajót; hogy pedig ily famennyezet, nem pedig a mostani boltozat volt tervezve, kitűnik az eredeti pillérek erejéből, melyek nem vastagabbak a körfalaknál, s így nem voltak rendelve súlyos boltok hordására. Későbbben, s nézetem szerint még mindig a XIII-ik században a löcseiek szándékukat megváltoztatták és famennyezet helyett kőbolt után kívánczotak, de kívánczatuk teljesítésére mindenek előtt a pilléreket erősebbekké kellett tenni; körülvették tehát a régi zömöt, minden oldalán féllábnyi vastag falazattal s így 16' négyyszeg terület helyett nyertek 25'-nyit, azaz valamivel kevesebbet; mert a sarkokat, élénkebb

tekintet végett, mindenütt elvágták; e módot köpenynyeli körülvevésnek (Ummantelung) nevezik, s e módot már az egyiptomiak is használták pyramisuk építésében.

Merklas a köpenynyeli körülvételt nem ismerte; miért is id. czikke (65. l.) így szól: «Első pilanatra úgy tetszik, mintha az eredeti pillérek sokkal gyengébbek és a fölöttök alkalmazott gerincz-hordók módjára lettek volna tagozva és hogy azokat későbbben a súlyos bolt kellékéhez képest erősítették. De ily véleménynyel ellenkezik régi, szembezőköleg eredeti alakuk, nagy faragott négyeg kövők, valamint azon körülmény is, hogy egy későbbi köpenynyeli körülvételök alkalmával a mellékhajók durva féloszlopai is új pillérekhez alkalmaztattak volna, végre, hogy a felrakott féloszloposortot is igen gyöngékké tették, mire a meglevő pillérek nem erős volta kényszerítet.»

Ezek ellenében a következőt felhozhatni:

A löcsei pillérek durva alakja közönséges Magyarországon; használták ezt nálunk díszesebb templomokban is, még a XIV-ik és XV-ik században is, úgy, hogy itt a durvaság nem őseredetiség vagy egyszerűségnek tekinthető; sőt magában parochialis egyházunkban is az eredeti pillér ékeesebb, tagozottabb volt a későbbi köpenynyel körülvettnél. A kőnek nagyságát Merklas csak kevés helyen vizsgálhatta; mert a pilléreket ismételve bemészelték; egyébiránt természetes, hogy a köpenyt épen azért nagy táblákból kellett készíteni, mert e táblák csak csekély, azaz 6 hüvelyknyi vastagsággal bírnak. A mellékhajók-

nak pilasterekre vagy faltőre nem volt szükségük; mert gerinczhordóit — az alkalmasint egész, tervezett magasságukra még fel nem vitt körfalba lehetett kötni, a nélkül, hogy szükség lett volna azokat a templom padozatáig levinni faltő alakban. Végre Merklas mondja, hogy az eredeti gerinczhordó is igen gyenge volt; mivel pilléréből 6 hüvelyknél tovább nem szökkent ki, mi igen természetes; mert e gerinczhordó csakis a famennyezet kereszt-gerendáinak hordására volt szánva s e célra elegendő erővel bírt; hisz mai épületünkben sem adnak a gerendákat hordozó falaknak több mint 6 hüvelyknyi kiszőkést.

Mondjuk, hogy Merklas a pillér köpenyét nem ismerte, nem rajzolta le, nem írja le, sőt, mint látjuk, annak jelenlétét is tagadja, mindemellett mégis sejtette azt, mit Schmiedt alaptervében constatált és mit én Schmiedt nagy mérvű rajza után az enyémbe is fölvettem. (I. 11. ábránkat.)

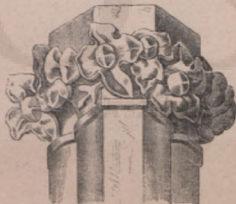
A pillérek nem lehettek magasabbak, de alacsonyabbak lehettek, sőt eredetileg alacsonyabbra voltak tervezve, ha Merklas e szavainak hitelt adunk. «Auch die gegenseitige Höhe der Pfeiler lag wahr-

12.

13.

14.

15.

scheinlich nicht in der ursprünglichen Anordnung, da an einem von ihnen etwa drei Fuss unter dem Deckgesimse sich noch deutliche Spuren eines weggemeiselten hohen Karnisses vorfinden.»

Hogy a templom magasabbra emelése nem később, vagy is csak a xiv-ik században történt, erről tanúságot tesz a különféle magasságba helyezett kapitalek stylokonszága; ime négyet adunk Merklas rajza után:

Az alakos kapitael, «chapiteau historié», Franciaországban a xii-ik században alkalmaztatott leginkább, Németországban igen gyakran a xiii-ik első felében, sőt még későbbben is fordul elő, nálunk második felében is nem ritkán találattatik, a xiv-ik században már gyérebb. Hozzájárul, hogy itt nem csak alakos az oszlopfő, hanem állati alakjaihoz még azon modor is van kötvete, melylyel Franciaországban a xii-ik, Németországban a xiii-ik század közepéig, sőt innen is találunk. A lőcsei mód tehát, csupán ezért, alig száll le a xiv-ik századig.

Merklas e kapitalekről így szól (66. l.): «A középhajó pillérek fölötti oszlopfők díszei már a román és góth mód közt foglalnak helyet; az utóbbi mutatkozik nevezetesen részint a természet után

készült, részint még conventionel szigorú lombozatban (12. és 14. ábra). A többi dísz képzetes álarcz és állati alak képezi, hármával csoportosítva és alkalmasint jelképes értelmű; két kapitálnak szakállos feje nemesebb idom iránti érzeket és kitűnő technikát tanúsít. Közülök egyet adunk (12. ábra). Nevezetes egy oszlopfő állati emberfővel ellátott alakjáról, mely fölött bepólyázott csontvázat látunk; ugy tetszik, mintha ezen kopasz fej még friss keleti emlékezésnek köszönné eredetét (1. 15. ábra). Kapitaleinek faragása erőteljes és mélyen aládolgozott (tief unterarbeitet), ellenben díszesebb vállkövel nem bírnak, ennek helyében csak durván faragott szögletes és máris nagy részben letördelt táblákat látunk s eszerint ugy tetszik, mintha a vállköveket be nem fejezték volna».

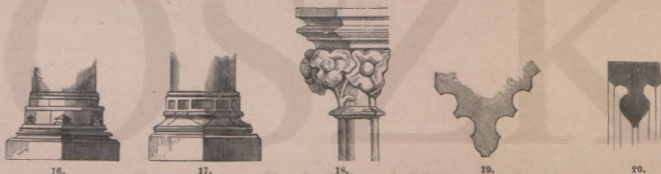
A szentély Merklas szerint az építkezés második korszakát képezi; miért is M. egy a jelenlegit megelőző egyszerűbb szentélyt tételez fel, melyet későbbben leromboltak s a mostanit helyére építették; e feltevésnek szükségét nem láthatom át; mivel szentélyünk arányai mind szélességben, mind magasságban tökéletesen megegyeznek a középhajóval; az utóbbiak értelmében nem csak a főhajó kapitaleleinek megfelelnek a szentély féloszlopok kapitalei, hanem ezek alatt más oszlopok is jelezik a főhajó pilléreinek magasságát. Azonban itt az alkalmazkodáson kívül más gyakorlati ok is működött. Tudjuk, hogy a kőbányákban, kivált némi kőemekből, nehéz hosszú darabokat nagyobb mennyiségben nyerni; miért is az átmeneti és a kora csúcsíves styl korában az oszlopokák töveit megszakasztották, majd kapitalekkel, majd azon körül vitt gyűrűkkel. E szokás, kivált Angliában, még a virágzó csúcsíves styl korába is átfolyt és ennek példányát löcei szentélyünkben is látjuk, hol a szögletekből kiszökő oszlopka-tövének folytonossága négyyszer van megtörve, három kapitalel és egy gyűrűvel, mely a talap párkányzata közt körülveszi az oszloptőt. Itt tehát semmi sincs, mi a szentélynek későbbi eredete mellett szállana; mert hogy ez díszesebb a főhajónál, ez a mindennapi szokásnak megfelel, sőt a főhajónak díszesebb tekintete is volt, mielőtt pilléreit még nem vette körül a mostani durva kőköpeny.

Továbbá Merklas szentélyünkben a román módra emlékeztető elrendezést akar látni, midőn ezt mondja: «Beim Chor ist noch die spät-romanische Disposition einer polygonen Apsis zu bemerken» és ismét «es blicken bei dem, die romanische Uebergangszeit bezeichnenden Grundrisse noch manche romanische Anklänge durch, wiewohl gar nicht störend, sondern an Stellen, wo deren Gebrauch durch Rücksichten auf bauliches Ebenmaass gleichsam geboten war». E két állítást sehogy sem találom bizonyítva; mert a csúcsíves styl egész korában a polygon-szentélyzárást alkalmazták, még a francia iskolának sugar kápolnáinál is; a második állítást Merklas úgy magyarázza, hogy ily helynek (Stelle) vagy tagnak egyikét, a diadalívet kiszökő féloszlopának mondja, melyek a főhajóinak ugyanazon magasságában veszik eredetüket. Igaz, hogy a diadalív egyszerűbb s lehet mondani durvább még a főhajó pilléreinél is, de itt a mester, ugy tetszik, egyedül a szükségletet tartotta szem előtt; egyébiránt amugy sem fogjuk mondhatni e mestert kitűnőnek, vagy a löcei templomot az egykoruak közt kiválónak, kivált ha a diadalív összekötését a főhajó válvíveivel tekintjük, melyet Merklas sem helyesel; én tehát a diadalív fejletlenségét nem mint Merklas valami emlékeztetésnek az ószertre, hanem inkább elhamarkodásnak tulajdonítom; ha csak itt is nem lappang díszesebb tagozat a mostani kőköpeny alatt. Nagyobb joggal mint ezt, ha nem is román, legalább az átmeneti korszakra emlékeztetőnek mondja Merklas a szentély oszlopkáinak lábait; mert ezekben szembetűnő azon tagozat sokszorozása utáni vágy, mely a késő román korból átment az ugynevezett átmeneti korszakra és csak későbbben a szigor és egyszerűség után törekedő csúcsíves korban szűnt meg. Ezekről M. csak ezt jegyzi meg: «Die Bogen der kleinern Säulen sind mit feinen Ringen u. Kehlen in (über) grosser Abwechslung ausgestattet und ruhen auf halben Sechsecken (16. és 17. ábra), die Füsse der grössern Halbsäulen haben dagegen schwerere noch übergangsartige Formen». A szentélyoszlopokák harmadik kapitaleje stylben csak keveset különbözik az alatta lévőktől.

A kapitalek, mondja M., megközelítik már a kehelyalakot, változatos alaku vállkövek alatt a lombozat szorgalmasan és szabatosan, bár még némileg tipikai szigorral van kidolgozva (e megjegyzés

az itt M. után adott oszlopfőre nézve épen nem áll); e lombozat vagy sorosan van elrendezve és lapos domborúsággal a többöz csatlakozik, vagy attól elválván és kiszőkven, nevezetesen van aládolgozva (unterarbeitet); ha 18. számú ábránk lombozatát a 14-ik ábrához hasonlítjuk, ugyanazon keresztlevelet fogjuk találni, sőt azt is, hogy mindkettőnek egész silhouettje is igen hasonlít egymáshoz, kivált feltűnő nagy kiszőkésében és aládolgozásában; ehez hozzájárul, hogy M. a szentély és főhajó kapitaeljein előforduló álarczok feltűnő hasonlatosságáról is teszen említést: «Die Masken der Chorcapitae verrathen bis in die feinsten Züge dieselbe ausführende Hand mit einem der Köpfe im Mittelschiffe» (68. l.) — A főgerinczek, melyeket e kapitaelök hordanak, a 19. ábránkban rajzolt szelvénynyel birnak, mely már inkább különbözik a 20-ik ábránkban rajzolt főhajó gerinczeinek szelvényétől, az utóbbi t. i. valamint kevesebb tagra van osztva, úgy körte tagjának levágása is csekélyebb, mi valamivel későbbi korra mutat, hol a gerinczeket egyszerűbben s egyszersmind gyengébbre is mintázták. Megjegyzendő, hogy a főhajó gerinczei, nem mint a szentélyei, közvetlenül az alattok fekvő kapitaelöknek vállköveiből erednek, hanem hogy az utóbbiak fölött erős oszloptól vagyis inkább henger emelkedik, melynek minden oldalából gerinczek kiszöknek, mi miatt az oszlopok itt némileg nehézkes tekintetet mutatnak.

A mondottakból azon következtetést vonom, hogy eredetileg, mint sokszor történt régebben, és mivel a szentélynek nagyobb fontosságát akarták jelezni, a főtárnak helyét a középhajónál magasabbra akarták emelni, de munka közben észrevevén, hogy a főhajó, ha csak az eredetileg tervezett magasságot érendi el, nevezetes szélessége miatt, nyomott tekintetű leendő, elállottak az eredeti szándéktól és az egész

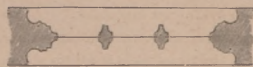
hosszhajónak beboltozását határozták el; innen magyarázható a főhajónak emeltetése a keskenyebb mellékhajók fölött, és az utóbbiak falgerinczeinek hiányos alkotása. Az elhatározás a munka folyamán történt, sőt történnie kellett; mert erre legjobb alkalmat adott a faállványok különböző magassága, és történt minden valószínűséggel még a XIII-ik században; mert ennek alakzási módját minden építészeti tagon észre vesszük; és mert a szorgalmatos és értelmes gyarmatosok csakhamar oly jómóduak lettek új hazájokban, hogy vallásos érzelmük követelte ezen változtatást magok erejével könnyen keresztülvihették. E közben természetesen a befejezés utáni vágy erősen működött, mely serkentésének tulajdonítom a főhajó pilléreinek ellátását durva kőköpenyvel, valamint e pillérek vállköveinek idomtalanságát is; mert ezek csupán táblából és kajácsból állván, sehol folyékonytságot és könnyű összeköttetést eszközölő görbe vonalú tagrészletet nem mutatnak; e hiányt nem az őszertiség, hanem az elhamarkodásnak jeleként tekintem; mivel az őszertiség ellen felszólal a köpeny alatt rejlő régibbségének daczára is diszesebb tagozás.

A löcsei templom ablakairól M. következőleg szól (67. l.): «A szentélynek több mint 40' magas és aránylag széles ablakai részben be vannak falazva. Bélétei kívülről és belülről mély horonnyal vannak ellátva; a középsőnek tagozata dusabb a többiénél s itt kapitael nélküli oszlopok is láthatók. (22. ábra.) Ezen ablak három részre van osztva; mérműve, eltérőleg a szentély többi ablakaitól, kivált alsó íveiben igen csinos (elegant), alakzása s ezek belső íve világosan megközelíti az elypsist. A szentély többi ablaka csak két osztálylyal bír, az elválasztó ablakfa szemközt tekintve gyöngye ugyan, hanem mintegy 9"-nyi

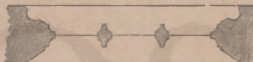
mélységében több lemezzel és horonynyal van ellátva. Az ívnek tisztán és metszőleg kidolgozott, hármas és négyes levélből álló mérművét egyenoldalu ívháromszög fogja körül.»

«Hasonló elrendezést látunk a templom egyéb ablakainál is, csak hogy itt a belső horony helyét egyenes vonalú kajács foglalja el; ezeknek főíve is nagy részt egyenoldalu ív háromszögbe van foglalva; feltűnő és talán külön mestertől származó némely ablakívnek mérműve, mely hármas levélből alkotott keresztet mutat (l. 24. és 25. ábra). Az ismeretes halhólyag csak az északi mellékhajónak ablakán látható s még itt sem a későbbi elkorcsosodott alakban. Ellenben az utolsó nyugati ablak belül körívvel van zárva, mi késő újításának tulajdonítható» stb.

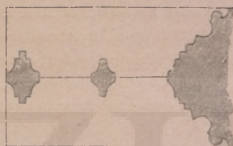
A 24. és 25. sz. két ablak máris a xiv-ik század műve, az angolok úgynevezett «geometrical style»; azonban ez nem mutat arra, mintha a templom nem készült volna el a xiii-ik század vége felé vagy legkésőbbben a xiv-ik század elején; mert hiszen határozottan a xiii-ik századból keltezett ablakokban is látunk későbbben berakott hal-hólyagos mérművet, sőt ilyen a lőcei egyház egyik ablakán is

21.

22.

23.

24.

25.

fordul elő. A legrégibb csúcsíves templomok ablakai, csúcsívei a mérművet egészen nélkülözik és Lőcsén is alkalmasint ez volt eleinte az eset; így tehát a mérművet igen jól rakhatták be csak a xiv-ik században, midőn a templom már régóta állott és abban az isteni tisztelet megszakadás nélkül tartatott.

Az eddig mondottakból világos, hogy nincsen szükségünk, Merklással — az egyház zömének építésére nézve — két külön korszakot feltennünk; ellenben, úgy hiszem, hogy az építkezés, bár megváltoztatott terv szerint, hanem mégis folytonosan épült és nagyjában, még a xiii-ik században vagy legfeljebb a xiv-ik század legelején készen és beboltozva fenállott; mit tehát M. harmadik és negyedik építészeti korszaknak nevez, ezt helyesebben második és harmadiknak mondandjuk; ezen kelteztést kivéve, egyetérthetünk Merklással, ki leírását folytatva (693. k. l.) így szól:

«Harmadik (szerintünk második) építészeti korszakból való két az északi mellékhajóhoz támaszkodó kápolna: a pokolvarasoké és sz. Györgyé, melyek elsejét jelenleg sekrestyétül használják. Eredetileg, mint neve mutatja, más rendeltetése volt; a hagyomány t. i. a régibb sekrestyét a templom déli oldalára

teszi, oda, hol még ma is a déli mellékhajó keleti falába tört, hanem jelenleg befalazott ajtót látunk; ezért falaztatott be félig az itt levő nagy ablak, későbbben e régibb sekrestyét lerombolták. A »pokolvarasok-kápolna« neve egy, itt őrzött ciborium ebbeli felírásán: »capella leprosorum« alapul és létezése különben is az akkori viszonyokból magyarázható. A keleten dühöngő pokolvar, a két világrész közti élénk közlekedés folytán nyugatunkra is elterjedvén, Európa sok helyén a betegek számára elkülönözött kápolnák építésére kényszerített. E szerint löcsei kápolnánk is önálló templomkaként van elrendezve és csakis kis ajtón át közlekedik a nagyobb templommal:

azonban meglehet, hogy mielőtt még sz. György kápolnája felépült, ezen ajtó sem létezett és hogy akkor a pokolvarasok kápolnájának más bemenete volt. Az épületnek a templom oldalán nincsen külön fala, egész alakja igen egyszerű. A keresztboltok gerincei csak keveset szöknek ki, de ékesen horonyozott szögletes gyámköveken emelkednek; az utóbbiak alatt erőlyesen alakított párkányzat körülfut a hosszfalakon. A háromszögű szentélyke, melynek egyik oldala (kívülről) a déli mellékhajónak falában elvész, némileg díszesebb alakzással bír; gerincei kapitalekkel és kerék vállkövekkel ellátott féloszlopokán nyugosznak, a kapitalek lombozata

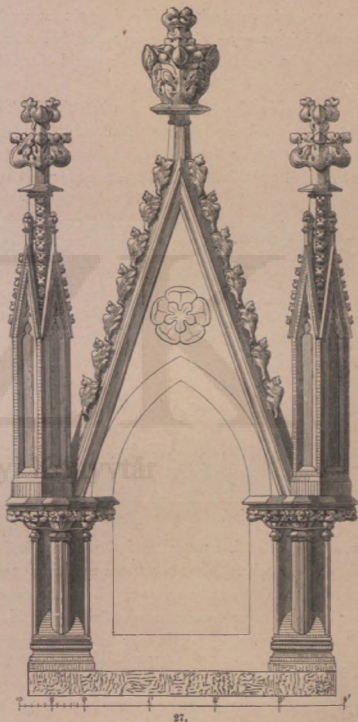
26.

csak keveset szökik ki az oszlop tövében. Kerék zárkőve a megváltó mellképét domborműben mutatja, a feltűnőleg lágy idomok és a kagylószerűleg rovatkázott nimbus régi felfogásra emlékeztetnek. Meg kell még jegyezni, hogy a kápolna boltozata eredetileg nem a

mostani magasságra és meredekségre volt tervezve; mert néhány még fenmaradt ívkezet legalább is egy negyeddel alacsonyabbra tervezett eredeti boltra mutat.

»E kápolna, melynek még patronusa neve is ismeretlen, kétségkívül még a xiv-ik század első felében épült fel; mindenesetre régibb a mellette álló kápolnánál, hanem újabb a templom északi mellékhajójánál. Külön rendeltetése elegendőképpen indokolja ősrégi alakzását és gyér világítását, melyet csak két keskeny, a szentélyzárásába tört ablak eszközöl. Kellő adatok hiánya miatt nem tudhatni, meddig szolgált eredeti rendeltetésének; a fentebb idézett kehely, alakja után ítélve, a xiv-ik század műve. Kápolnánk nyugati osztályában még áll egy régi fakarzat, hajdan az orgonának vagy énekesek helye. Az isteni tisztetletet itt talán csak a protestantismus szüntette meg a xvi-ik század közepe előtt».

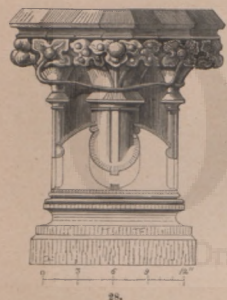
Igen nevezetes egy a pokolvarasok kápolnája északi hosszfalában látható filke (alaptervünkön helyét a görög δ betű kijelöli. M. ezt joggal mosdó-fülkének (piscina) tartja; keretbe meglehetősen épségben fenmaradt (l. 27. ábra), de a filke maga többé nem létezik; mert helyét újabb időben befalazták, jelenleg a filke alján levő edényt a falba durván tört csatorna segedelmével az utcára kiüritik. Merklas e filke stíljét nem méltatja kellőleg, midőn erről ezt mondja (69. l.):

«A compositio stylje és diszjtménye ezen kis, mintegy 11' magas kőműnek önálló és a templom többi részletétől idegen tekintetet szerez. Magasra emelkedik és fél testével, domborműként kiszökik a falból. Egyes, látszólag magok közt nem rokon építészeti részei, melyek barokk módra kezelve és összeállítvák, a gazdag sajátos és ide s tova szelleműs felfogású ormoknak és tetőknek mintegy csak jobb kitüntetéseére szolgálnak. A styl ezen szándékosan kiemelt féltelensége és a nehézkes építészeti alakok ellentéte a könnyű diszjtménynyel nagyon is nehezíti ezen érdekes mű korának meghatározását. Kültékintete, nagyon sértett állapota igen régi kora mellett harezol, az orom lombcsokrai és a keresztvirágok még rokonok is a főhajó egyik kapiteeljének virágdíszével; de másrészt a kapitealek kanyarvonalai és az egyes részek aránytalansága után ítélve, e kőműnek elkészítése vagy legalább jelentékeny módosítása csakis későbbi időnek tulajdonítandó, minőben a csücsíves mód szigorú alakzása már is önkényes kezelésnek helyt engedett.»

Merklas ezen igaztalan ítéletét 27-dik — a filke képét adó ábránk világosan megczáfolja. A részletben itt sehol sem találunk ellenkezést, mindenütt uralkodik a tömörségnek, a tartósságnak jelleme, és ha a keresztvirágokat aránytalanul nagyoknak is kell mondanunk ugyan, de ezeknek mintáira a sarkophag idomu erekytartóknak, az ugynevezett «chasseok»-nak virágcsokraiban ráismerhetünk.

Nem tudom, mit ért Merklas a kapitealek kanyarvonalai alatt, holott ezek, mint ezt 28. ábránkon láthatni, elég tiszta homoru kelyhet vagy kast mutatnak, melyből a szokásos szigorú alaku hármass levél pupjaival kiemelkedik; a levelek szára még a régi korban sem szokatlan, sőt az oszlopokak elég erős orra is elég kora időre emlékeztet. De ugy vagyunk az igen meredek orommal és a testes toronyfiakkal is, melyek ezen magasra emelkedő oromnak oldaltámaszul és biztosításul szolgálnak. Nem különben régi zamatuak az ormon felfutó levélcsookrok (Krabben) is. Ugy hiszem, hogy ezen filke egészen véve, a keletkező francia csücsíves stylnek alakzására emlékeztetvén, alkalmasint kora francia mintára utal, és hogyha ezt vesszük tekintetbe, az egész kápolnát egykorinak tarthatjuk a templommal, vagy legfeljebb a xiv-dik század beállta körül épültnek.

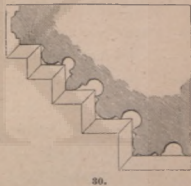
«Ha a pokolvarasok kápolnáját» folytatja M. «nem tudják határozottan keltezni, a nyugat felé ahoz támaszkodó sz. György nevű kápolnának keletkezési korát egy abban fekvő sírkőnek felírása szabatosan meghatározza: anno dni mill. cccxxix in octava corporis xpi obiit georgius plebanus fundator huius capelle orate pro eo. — Feltehetjük tehát, hogy e kápolna a xiv-ik század harmadik vagy negyedik negyedében épült fel, még pedig oly korban, melyben a templom északi hajója és a pokolvarasok imolája már fenállott; mert sz. György kápolnájának nincsen saját fala sem keleti, sem déli, sem nyugati oldalán, hanem itt az idézett két épületrész falát használja, továbbá keleti ablaka a falnak végső (kiszökő) sarkát foglalja el, hol ezt a mostani sekrestye terjedése engedte, végre a sz. Györgyfele imolában álló lépcsőház is régibb a kápolnánál, mert a templom tetejére vezetvén, áttöri az imola boltozatát és ablakai és párkányzatai is mutatják, hogy eredetileg külépitkezést képeztek; — a kápolna benseje semmi nevezetést nem mutat, ajtaja az északi előcsarnokba nyílik.»

«Ezen előcsarnok, az északi templom nyílásának kapuzata, a legkülönbözőbb építészeti alakzatok tömkelege ugy, hogy ezek egymás közti és a szomszéd kápolnához való homályos viszonyát, történeti adatok teljes hiányában, felderíteni alig lehet. A belső kapu, szigorú idomainál fogva, kétségeken kívül egykoru a templom régi részeivel; a mérsékelt magas csücsív béléte erős lemeznélküli páczatagból áll, melyek közt elég mély horonyok fektésznek; e bélet nem bírja még a későbbi nyitott alakot, és tiszta félkörű tagokat foglal magában, melyek a vonal-távlat szellemében befelé gyengülnek; oszlopokkal

nincsenek ellátva, hanem közvetlenül négy talapzat-épszügön emelkednek. Az oszlopfe alatti finom szalagok minden horony szélén is láthatók, a kapitalek még kissé merev lombozata nem igen domborodik ki, mindamellett mélyen van aládolgozva és oldalán annyira kiszőkő, hogy itt csokrai, valamint vállkövei is egymást érintik. Az egész kapuzat fölött egyszerű párkányszalag (?) csücs emelkedik, melynek oldalán félcúcs támaszkodik a falhoz. Az egyenes vonásban zárt kapu fölötti mezőn régi falképnek nyomai láthatók. Az egésznek nemes arányai egyszerű, nyugalmas tekintetet szereznek és emlékeztetnek a szászországi arnstadti *) kapuzat átmeneti idomaira. Az előcsarnok ugyanazon magassággal és elrendezéssel készült, külső kapuzata, mely tagozata szelvényében és kapitalejeiben talán még szigorubb alakzást mutat, ezen fölül a belsőtől különbözik még pälczatagjainak finom lábaival is úgy, hogy a két kapuzatot egykorúnak mondhatjuk. Az előcsarnok ékes hálóboltja a késő goth korszaknak műve; e bolt alkalmasint egy elenyészett régibbnek helyébe lépett, és így alkalmasint a déli előcsarnokkal együtt a templomnak legújabb (csücsíves) részei közé tartozik. Egyik zárkövé a xvi-ik században virágzott Thurzó-családnak czímere van kifaragva; alkalmasint mivel e család sok ajándékban részesítette a löcsei egyházi községet.

Ezekből M. az egész előcsarnok egykorúságát a templommal következteti és a sz. Györgyfőle kápolnát ezen előcsarnok és a pokolvarasok közé későbbben épültnek hiszi, mi által az üres helyet kitöltötték.

A xv-ik századnak alkalmasint utolsó negyedében épült fel templomunk utolsó melléklete, t. i. a déli előcsarnok, melylyel az így bevégzett egyház a szent kereszt jellemteljes alakját legalább külsőleg elnyerte; meglehet, hogy ez az eredeti terv értelmében történt; mindazáltal a déli hosszfalnak régebben más, inkább keletre fekvő ajtaja volt, melyet későbbben mint feleslegest, befalaztak. Ezen előcsarnok belül és kívül a styl elkorcsosodásának világos jeleit hordja magán, az alsó csarnok és az a fölötti karzat csillag-boltozata csaknem átmelegy gerinczek üduba, de még az utóbbinak horonyos gerincei is nevezetes kiszőkéséssel késő korszakot árulnak el, valamint e karzat különben ékes zárköve is csupa diszitményként mutatkozik. A karzat áttörtött kartáma erőteljes hálólólyagu szerkezetében nem nélkülözi a szépséget, ellenben az alatta levő párkányzat, árnyékot vető horonyok hiányában igen lapos; itt csakis pälczatagot és kevésbé kiszőkő léczeket látunk; végre a templomba nyíló kapu csücsívén is hiányzik minden élénkebb tagozás. Ellenben a déli kapu a késő-goth stylnek meglepő dús fejlődésével bír. Meg van ugyan tartva az északi kapuzat épszügü talapzata és a pälczatagok felváltása horonyokkal; de a szelvénynek vonala túlságosan kanyarított-nak és kinyújtott-nak mutatkozik. A nagyon kiszőkő kapitaleken túlrakott alakjátékat veszünk észre, ámbár az eszményesített lombozaton bámulatró méltó a virtuosféle kivitel; igen érdekes a jobboldali oszlopfe hasonlítása a régibb kapuzatéival. Míg ennél a virágdisz egyszerű rajza szobrászati befejezésében egyedül a szükségesre szorítkozik, úgy tetszik, miutna amazoknál még a természet kerekdedségén és metszőségén túltenni akartak volna, de még itt is a késő goth ornamentatiójának göröncsössége és szárazsága ki van kerülve. Csak a horonyok laposan tartott álarcaiz árulják el az izlés tévelygését és háborgatják a különben elég lágy ékesség határát. A finom tagozatu vállkövek követik a pälczatagok és horonyok vonalait, a csücsívnek legbensőbb horonyát gyöngyéd lombozat tölti be s az alatta levő mezőnek mérművében is, mint legjobb időben, a tiszta kör játszsza a főszerepet; s így kapuzatunk,

*) Merkas itt az arnstadti templom északi mellékhajójába vezető kapuzatot érti, melynek másolatát Puttrich „Denkmale der Baukunst des Mittelalters in Sachsen” I. köt. I. rész 4. tábláján adja. Ez a szigorú csücsíves stylnek teremtménye, melybe az átmeneti kornak alakzatai, hanem fölötté szeszhangzatos móddal vegyülnek. Az átmeneti korra főképen az oszlopfe emlékeztetnek és az archivolt főpälczatagjának dísz. Az egyenes vonallal zárt ajtó fölötti csücsív még feltűnőleg tompa.

daczára hogy itt minden emberi alak és dísztetőt (Baldachin) hibázik, mégis a legpompásabbak közé tartozik; mert itt a szigorubb, régibb alakzatok a dűsgazdagság határain túl még nincsenek fejlesztve.»

Eddig Merklas. A kapuzatot Schmidt Frigyes, a bécsi építészeti iskola autographiáiban is adta ki igen nagy mérvben (12-nyi valóságos nagyságban). A két alaptervet egymáshoz hasonlítva, úgy találom, hogy Merklasnál (és fametszete clichéjén 30-ik ábránkon) a tagozás egyenszáru háromszög hypothenusáján fejlődik, míg Schmidté a fejlődési vonal oly háromszög hypothenusáján fejlődik, melynek ha kurtá oldalát egységnek vesszük, hosszabb oldala $= \sqrt{2}$, tehát hypothenusája $= \sqrt{3}$. Ily háromszöget ritkábban alkalmaztak a kapuzatok fejlődési háromszöge gyanánt, mint az egyenszárut; de ha alkalmazták, rendszeren úgy állították fel, hogy hosszabb oldala a kapubélet szélességének, kurtább oldala mélységének felelt meg. Kapuzatunknál az ellenkező eset áll be; midőn t. i. a háromszög hosszabb oldala felel meg mélységének, a kurtább pedig szélességének*; ez mindenesetre hibás alkalmazás; mert ellenkezik ezen háromszög céljával, melyet éppen azért használtak, hogy a bélletnek hosszabb fejlődési vonalat s ez által a néző szemé előtt nagyobb fejlődést adhassanak. Merklas, ámbár a hibát észrevelte, okát nem sejtette, különben nem lehetett volna oly homályos e szavaiban: «e szelvények vonala túlságosan kanyartottnak és kinyújtottnak mutatkozik,» «die Profillinie ist schon fast übermässig geschwungen und ausgezogen»; a hiba, mint láttuk, az, hogy a szelvénynek alapvonala éppen megfordított helyen hosszabbra van véve; a második hibát Merklas szintén nem ismerte fel szabatosan t. i. abban, hogy a horonyok nagysága nincsen kellőleg arányosítva a pálczatagok nagyságához, ezek t. i. sokkal nevezetesebbek azoknál, miből következnek, hogy a horonyok csekélyebb mélysége és kiterjedése miatt a domború tagok közt nem keletkezhetik kellő elválásukra a szükséges árnyék. De ha e két hibát szabatosan nem ismerte fel, M. jól jegyezte meg, hogy a vonaltávlát szellemében, a tagozat minél tovább távozik a néző szemétől, annál kisebbé lesz, a pálczatagok és horonyok átmérője annál csekélyebbé válik; sőt ez, mit M. nem jegyez meg, még a béllet-tagozat épszerű talaprészeivel is történik. Ezen vonaltávlati kisbebedést Merklas későbbi korra mutató mesterkélésnek tekintti, de, ha ugyan az, hogyan mondhatja akkor az északi kapuzatot egykorunak az egész templommal, daczára annak, hogy e kisbebedést az északi kapunál is találja? — A felrajtot illetőleg, mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a Schmidt-féle autographiákban, az építészetnek tanulmányozása levén itt a főczél, nem a legnagyobb gond fordítatik a növényi dísz és állati alak hű másolására, sőt ilyen építészeti tanulóktól nem is követelhetünk; ezért is kapuzatunk oszlopfőjeiről sem hozhatunk biztos ítéletet egyedül az autographiák nyomán; egyébiránt még itt is látható a kapitálek közt, a horonyokból kikandikáló álarczok elégtelen rajza, és az oszlopfők lombozatának mintegy kigöndörítése s e tekintetben M. megjegyzését arra kell módosítani, hogy a kőfaragó, nem úgy mint M. mondja, a természetén túl akart tenni, hanem hogy a természetben oly mintát választott, mely kevésbé, vagy éppen nem alkalmas reproductióra a kőben. A francziák e növénynevet chouxnak, káposztának nevezik, hanem ez nem is közönséges káposzta, hanem valamely göndör káposzta, melynek levele oly aprólékos, szögletes és szakadékos parttal bír, hogy ennek kifaragását a kőnek tömörsége határozottan ellenzi. Legjobb e kapuzaton csúcsíves mezeje, melyben elég szigorú alaku hármass levelet és hármass levélből szerkesztett keresztet látunk; csak hogy itt is a felső-köszöbet a csúcsíves stýlrel nem igen egyeztethető egyptikai vonal képezi. Az ajtószárnyak restaurációjára az autographiákban mintául szolgált azon lakatos munka, melyet az északi előcsarnokból a sz. György-féle kápolnába vezető ajtó szárnyain látunk alkalmazva.

«A leirt előcsarnoknak» folytatja M. «oly közel rokona a templom főhajójában nyugat felé emelkedő karzat, hogy mindkettőt nemcsak ugyanazon kornak, hanem ugyanazon mesternek is tulajdo-

* Ezen, a középkori építészetben roppant fontossággal bíró három szögűl, melyet eredete a köbből miatt köb-háromszögnek nevezek, — tüneteiben értekeztem a «Fehérvári ásatásokban» és a «Régészeti kalauzban».

níthatjuk. E kereszt-karzat két végével a főhajó utolsó pilléreihez támaszkodik, hordják nyolczoldalu csak mintegy 14"-nyi átmérővel bíró pilléreké, melyek sarkain gyöngye féloszlopok kiszöknek, az utóbbiak talpazata igen ékes. A középső pillérekék homlokoldalán levágtott oszlopokák emelkednek, ezeknek a fafaragásukat utánzó esztendei gyámkövet képeznek (meglehetősen műveletti szoborkák számára) a gyámkövek mögött csekély mélyedésű fölkék fölött kissé nehézkes díszetők (Baldachin) emelkednek. A többszörösen kihoronyozott, a pillérekéket összekötő hevederívek (32. ábra), az utóbbiakkal közvetlenül, nem pedig közvetítő oszlopok fölött szállnak fel. Keresztkarzatunk könnyű boltozatának gyöngye gerincei (33. ábra) ékes csillagboltozatot képeznek. Az egészet jó tagozatu erőteljes párkányzat és íves fries koronazza, mely utóbbi ugyanazonos a déli előcsarnok külsején előfordulóval; de megegyezik tökéletesen e karzatnak kartáma is a déli kapuzat fölötti karzatéval valamint elrendezésben, ugy kivitelben is. A kartám középső ékes kiszökésén Magyarország és Lőcse többszörösen előforduló czímerei mellett a Jagellonidák, II. Ulászló és II. Lajos czímerét is látjuk, s így, legalább is az egész építkezés befejező időpontja II. Ulászló uralkodása idejére (1490—1516) eshetik, még pedig a xv-ik század végső esztendei egyikére; mivel a későbbben, kivált II. Lajos idejében mindinkább elterjedő renaissanceféle építészetnek e karzaton nyoma sem fordul elő. Ellenben a déli előcsarnok, vagy legalább kapuzatának építését Mátyás király korába (1458—1490) kell helyeznünk; mivel az e király és neje, Beatrixnak, czímerével díszlő oltár a régibb, későbbben befalazott bejárás előtt áll és szembevetőleg egykoru falazott oltárasztallal van ellátva. Efölött a hagyomány szerint II. Ulászló, Lőcsén tartózkodása alatt, a déli előcsarnok fölötti karzaton maga számára rendeztetett isteni tisztelget, s innen származik az itt fennmaradt csinos oltárasztal is. E karzatnak tehát akkor már léteznie kellett: de a keletkezési évek csekély különbsége és a feltűnő styl-rokonság után itélve, ezen és a főhajó keresztkarzatát jogosan ugyanazon mestertől származtathatjuk.

Merklas és ft. Still Pál kis könyveikében a xv-ik század második felében következő plébánusok fordulnak elő „Caspar Förchtl Magister der freien Künste 1461—1466. Servatius 1466—1494 és Andreas 1494—1504. A lőcsei chronikában e korszakból semmiféle építészeti adatot nem találtam, 1484-ben a nagy harangnak öntése említettik); s így, ha csak Förchtl plébánus művészet-mesternek czíméből nem akarunk kétes következtetést vonni, a déli előcsarnok és a két karzat építési korát csakis, mint M. tette, stylje minősége után lehet meghatározunk. Ehhez járul még a kassai székes-egyház déli előcsarnokának analogiája, annyiaval inkább, mert ez a lőcsei hasonnevű épületrésznek szembevetőleg mintául szolgált, csak hogy Lőcsén, mint csekélyebb jelentésű egyházban a nagyobb és díszesebb mintát egyszerűsítették. A kassai déli előcsarnok két évszám olvasható, egyike előfordul a kettős ajtó választéka (Thürpfosten) fölött, még pedig az 1498-ik évi, másika az ezen ajtó fölött levő karzat kartámán; az utóbbi a következő ugynevezett góth minuszálju felirattal:

„Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Quadragesimo in die Cathedrae Beati Petri Apostoli circa auroram in castro Comaron ex praeclarissima Regum prosapia, videlicet Domino Alberto Romanorum, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae Rege, et Domina Elisabetha Vidua, eorundem Regum Regina, olim filia invictissimi Principis, ac Domini Domini Sigismundi Romanorum Imperatoris natus est Princeps gloriosissimus, Dominus Ladislaus, verus Rex ac haeres in successionem horum Regnorum, et Ducatum haereditarie possidendorum. Eodem etiam anno in festo Pentecostes Sacra Regni Hungariae corona omni cum solemnitate in Alba Regali legitime coronatus.”

A két esztendő közti különbség nem csekélyebb 48 évnél, melyike vonatkozik tehát az előcsarnok építkezésére? A kettős ajtó választéka feletti 1498-c, vagy a kartámnak 1440-ik éve? Ugy hiszem az utóbbi; mert a kassaiaknak áltálán, de főleg Mátyás uralkodása után nem volt legkisebb okuk utószületett Lászlóról ily különös dicsőítéssel s alázatossággal emlékezni. Mátyás király a kassai székes-

egyháznak különös jóltevője volt; teljesen valószínűtlen tehát, hogy ugyanezen egyházban, mely e királynak annyit köszönt, amaz elődét még oly későn is dicsőítették volna, ki Mátyás bátyját lenyakasztatta. Innen világos, hogy a kassai déli előcsarnoknak elrendezése régebb az 1440-ik évnél és hogy kartámanak felirata körülbelül egykoru László királynak születésével. Természetes, hogy az e kartám alatti ajtónak is már ugyanezen korszakban meg kellett lennie, de ez ekkor még csak durva bétet nélküli bejárás volt, s csak fél század mulva diszítettett fel úgy, mint azt jelenleg látjuk; s erről valamint igen késő modoru alakzása, úgy az itt olvasható 1498-ki év, végre azon körülmény is kezeskedik, mely szerint Lőcsén a kassai előcsarnokot csak nagyjában és kívülről, nem pedig kettős bejárását és annak béteteit is utánozták. Kassán is hallottam a lőcseihez hasonló hagyományt, mely szerint valamelyik magyar király, talán ugyancsak II. Ulászló, a déli előcsarnok karzatán hallgatta volna a misét.

Ha már most világos a kassai mintának csak általános, egészszeni utánzása a lőcsei déli előcsarnokban, az úgy egészen másképen áll a főhajó keresztkarzatára nézve; mert ennek lőcsei pillérei a kassaiaknak annyira másolatai, hogy a nyolczszögnek a mely oldalán Kassán elhagyatik a kiszűkő fél-szög, ugyanazon lőcsei pillérke oldalán sem jelenik meg; szóval itt is bebizonyul, hogy a kassai templom a felföldön mindenütt nagy tekintélyben állott s épületeiben igen gyakran mintául szolgált; utánozták pedig nem egész elrendezését, hanem inkább egyes részleteit.

Chronikánk szerint a templom északi mellékhajójának három utolsó (nyugati) osztályát elfoglaló karzat (ugynevezett renaissance modorban) 1667-ben épült fel: «den 9. May ist das neue Chor in der Kirche zu bauen angefangen worden, u. ward den 2. Julii glücklich vollendet, dessen Angeber H. Gregorius Gerstner war». Nem értem tehát, hogyan szólhat M. ezen karzatról következőleg: «Das Innere (der Kirche) hat sich mit Ausnahme weniger Zwischenbauten in seiner unversehrten Gestalt erhalten. Nach der Einführung des evangelischen Gottesdienstes wurden nämlich, dessem Bedürfnis gemäss, zwischen die letzten Pfeiler des nördlichen Seitenschiffes, gegenüber der Kanzel, Emporen hineingebaut, dieser Theil des Seitenschiffes überbaut, und ungefähr im Jahre 1626 (?) in den dritten Schwibbogen die grosse Orgel versetzt. Dieses überreich mit barocken, doch geschmackvollen Holzschnitzereien bedeckte kolossale Werk reicht fast an die Wölbung des Mittelschiffes u. beeinträchtigt dadurch den Ueberblick des nördlichen Kirchentheiles, so dass nur die Südseite den ernsten, fast melancholischen Eindruck des in düsteres Zwielicht (ellenkezőleg a templomot igen világosnak találtam) gehüllten Langhauses geniessen lässt.»

Itt meg kell jegyezmem, 1-ször: hogy M. az északi hajó karzatát több évtizeddel régebbnek mondja, mint a lőcsei chronika, s hogy az utóbbinak kell hitelt adnunk; 2-ször: hogy pár év óta az ujjal felecsértelt orgona már nem létezik, a mostani orgonát a középhajó keresztkarzatára tették át, az északi hajó felett pedig a réginek csak némely része megmaradt, a réginek fuvói az északi előcsarnok fölött épített kamrában voltak elhelyezve, s e kamara összeköttetésben volt más egykorulag, hanem elég későn, a sz. Györgyfőle kápolna fölött emelt igen egyszerű kamrával. — Lelner tudor az «Oesterreichische Revue 1864-ki évf. 239. l. Merklast követvén, ugyanezen chronologiai hibába esik, midőn az orgonáról azt mondja: «wir erwähnen noch vorübergehend der kolossalen Orgel, eines barocken Prachtbaues von 1623, und der ebenfalls reich barocken Kanzel von Meister Christoph Collnitz aus Ollmütz v. J. 1626». Itt alkalmasint a számok helyei cseréltettek fel egymással; mert a lőcsei chronikában ezt olvasom: «1662 (tehát nem 1626) den 30. Oct. hat H. M. (Magister?) Hiob Zabler H. Pfarrer bei der untere neue Cantzel so auf den Thurzonischen Begraebniss stehet eingeweiht, u. auch zum ersten mahl das Kirchengebeth darauf gehalten». Itt «auf» szót talán «über» szóval kell felecsérélni, vagyis ezen új szószék a Thurzó-család mauzoleuma fölébe emelkedett; mert ez eredetileg a középhajó nyugati részén állott, sőt egy Thurzó-féle sírkő még most is a déli pillérsornak a szószékről kelet felé szomszéd pillérében van befalazva. Természetesnek tetszik, hogy a szószék a templom ezen helyén felállítván, épen itt akarták az ágostai hitvallásnak nézetének megfelelőleg, a hallgatók helyeiket szaporítani; miért is szemközt a szószékkel

építették az északi hajó nyugati részén látható karzatot; így tehát a szószerék előbbi jelenléte szükségelte utóbb a karzat építését épen úgy, mint a chronika mondja, mely a szószeréket egy évvel a karzat előtt építtetnek állítja.

A TEMPLOM ARÁNYAI.

Merklas kétkedik, hogy a löcsei parochialis templomnak arányai rendszeresen voltak meghatározva s ebbeli kételyét a következőkben fejezi ki:

Es ist zu bemerken, dass die (von mir) angegebenen, für die inneren Raeume im lichten, gemessenen Maasse, wie bei allen (?) mittelalterlichen Bauten, nur als durchschnittlich gelten können. Die nicht genau winkelrechte Anlage der Grundmauern, Sorglosigkeit im Abmessen u. Zusammenfügen der Hausteine, der ungleiche Mörtelüberzug bewirken bei allen Dimensionen ein Schwanken um mehrere Zolle über u. unter dem wahrscheinlich beabsichtigten Maasse u. geben bei jeder wiederholten Messung abweichende Resultate.

Aus den angeführten räumlichen Maassen ist zu ersehen, dass schon im Grundrisse der Kirche die romanische Disposition aufgegeben wurde, und auch bei der übrigen Anordnung *kein* bestimmtes (?) Schema zum Grunde lag. Die Höhe des Mittelschiffes betraegt genau das Doppelte seiner lichten Breite bis zur Axe der Pfeiler (?) (azaz talán a régi pillérköznek kétszerese vagyis $(35,50 - 4) \times 2 = 63$, tehát nem két egység; mert ez = 71), jene der Nebenschiffe fast das Doppelte der Breite bis zur Axe der Pfeiler (ez közelítőleg helyes), die Gesamtlänge der Kirche etwa das Dreifache ihrer Breite zwischen den äusseren Mauern der Seitenschiffe; *diess sind jedoch vereinzelte Daten, die auf ein absichliches Ordnen der Dimensionen nach Verhältnissdaten schwerlich schliessen lassen.*

Más helyen M. ismét a hosszahajó osztályainak különféle hosszát az itt kimondott véleménynek támogatására hozza fel.

Én ellenben számokkal fogom bizonyítani, hogy a löcsei templom, mint minden középkori templomnak arányai bizonyos szabályos rendszer szerint lettek meghatározva, még pedig azon rendszer szerint, melyet «Fehérvári ásatásaimban» fejtegettem. Megengedem, hogy a löcsei templom kissé hanyagul van kivéve s hogy nem tartozik azok sorába, melyek p. o. mint a rheimsi és a kölni a legnagyobb szigorral vannak kímélve és bevégezve, hogy tehát itt az eredeti tervtől több hüvelyknyi eltérések, illetőleg kiviteli hibák fordulnak elő; de mindez nem akadályozza, hogy a szigorú rendszer alkalmazását itt is biztosan kimutathassuk.

Mint mindenütt, itt is az alpmértéket az ugynevezett egységet a középhajópillérek középpontjai közti vonal adja, mely régi római mértékkel mérve, minőt a középkoriak használtak, 38 lábat, vagyis szigorubban 37,997' ad, mi 35,50 bécsi lábna megfelel.

A löcsei egység tehát = 35 s fél bécsi lábba*) és az egész templomnak hossza öt ily egységben határozottatott, t. i.:

	mérve	rendszeresen
A szentélyzárásnak fentője . . .	16,00'	20' = 16,000'
A szentély egyenes hossza . . .	7,50	2' = 7,526
A hosszahajó 1-ső osztályának hossza	16,75 ^{1/2}	21' = 16,720
„ „ 2-ik „ „	15,50	2' = 15,584
„ „ 3-ik „ „	15,50	2' = 15,584
„ „ 4-ik „ „	21,00	28' = 20,785
	92,25'	92,199

*) A következőkre nézve összehasonlítandó a löcsei paroch. templom alapterve (9-ik fametszetünkön).

	Átvitel	92,25	92,199
A hosszahajó 5-ik osztályának hossza	21,00'	2k' =	20,785
„ „ 6-ik „ „	20,50	2k' =	20,785
„ „ 7-ik „ „	16,50	$\frac{1}{2}k'$ =	16,720
A következő fal vastagsága . . .	4,00	$\frac{1}{2}k'$ =	4,000
A nyugati kápolna hossza . . .	24,50	2k' =	23,998
A templom egész űrhossza	178,75'		178,487'

A 35,5-nyi egység ötször véve = 177,50'.

A mintegy lábnyi különbség onnan származik, hogy a szabályosan meghatározott egyes osztályok összege soha vagy igen-igen ritkán adja tisztán több egységnek összegét; itt tehát különbségek mindig fordulnak elő, kivéve azon esetet, melyben az osztályok egyikét, nem rendszeres, hanem az egység kiegészítéséhez kívántató mértékre veszik. Esetünkben még hozzájárul, hogy az eredeti toronynek mérveit már nem ismerjük és könnyen meglehet, hogy ennek egyik tagjának elvonásával jobban megközelítjük az öt egységnek összegét. Mi pedig a hosszahajó különböző osztályának különböző mértékét illeti, alig fogunk találni oly középkori templomot, melyben az osztályok ugyanazon mértékre volnának véve; sőt épen ezen különbség alkalmazása, egyetemben azzal, hogy minden egyes osztály hossza ismét rendszeresen van meghatározva, czáfolatlanul a középkori mesterek rendszeres eljárása mellett tanúsít, mely közben a ma használt egyenmértvre (symetria) nem voltak tekintettel.

Az osztályok hosszkülönbségének okát a clerus és a laicus világ számkülönbségében kell keresnünk. A sokkal csekélyebb számú clerusnak helye a hosszahajó keleti, a nagyobb számú laikusok helye pedig a hosszahajó nyugati részén van, s épen ezért a keleti osztályok kurtábbak, néha sokkal kurtábbak a nyugatiaknál. A székes- és zárda-egyházak Olasz-, Francia- és Angolországban — sőt Németországban is hol azok a francia iskola mintájára épültek — belső szentélylyel bírnak, e körül járda fut, melynek külső oldalán ismét kis kápolnák szöknek ki. Ezen belső szentélynek folytatásaként lehet tekinteni a hosszahajó főhajóját; néha a belső szentély belenyúl a hosszahajóba, annak keleti részét foglalja el. Ha már most e belső szentély arányait vizsgáljuk, annak osztályait sokkal kurtábbaknak fogjuk találni, mint minők a hosszahajó nyugati osztályai. A fentebb említett egyházi személyek kisebb számán kívül e kisebb hosszúnak okát a járdát körülvevő sugár kápolnáknak (chappelles rayonnantes) is kell keresnünk; mert ha itt a nyugati osztályok nagyobb mérvét alkalmazzák, az egyes kápolnák túlnagyokká válnak, sőt nem férnek el ötször vagy épen hetes számmal a körjárdá peripheriáján. Tudjuk továbbá, hogy az első egyházak vagy székes- vagy zárda-egyházak voltak, hogy tehát ezek szükségképp szolgáltak mintául a későbbi parochialis templomoknak is, mi csoda tehát, hogy az utóbbiaknál meg van tartva mintájuk arányozása és elrendezése? még pedig ott is, hol arra épen nem volt szükség.

Az előbbiben adván magyarázatát annak, miért nem egyenlő a hajó osztályainak hossza, miért nincsenek azok egyenmértvűleg rendezve, és miért találjuk a kurtábbakat rendszeren keleten, a hosszabbakat nyugaton; érdekes megtudni, vajjon külön esetünkben a kurtább osztályok hossza önkényesen vagy rendszeresen, és vajjon a hosszabb osztályok hossza tekintettel az előbbiekre van e arányosítva, vagyis ismét rendszeresen határozottatott meg?

A hosszahajóban találunk két egyenlő hosszal bíró kurtább osztályt, melynek mérvé = 15,50, rendszerileg pedig 15,584 bécsi lábat tesz (a fennmaradó $\frac{84}{1000}$ lábnyi különbség, természetesen a kivitel pontatlanságából magyarázandó). A hosszahajó osztályainak alapmértéke a félegység; mert ha két ily osztályt összefoglalunk, rendszerileg szabályos négyzetet fogunk nyerni, mely legalkalmasabb a beboltozára, úgy, hogy a diagonál gerincek mindkét osztályt keresztül futják, és a középső pillérek közt csak egyszerű hevederív húzatik. E felosztás, kivált Franciaországban, a középkori építészet születése helyén, gyakran fordul elő kivált a román építészetben. Későbbben e szabálytól eltértek, de azért mégis a félegységet tartották meg alapmértékül, hol az osztályok hosszának meghatározása jött kérdésbe.

Hasonlítsuk most már a löcesei hosszahajó 2-ik és 3-ik osztályának 15,584'-nyi hosszát 17,750' félegységnyi mérvéhez és azt fogjuk találni, hogy az előbbi az utóbbinak közelítőleg $\frac{2}{3}$ -dét teszi; mert 17,750' kilenczszel felosztva = 1,97222...

és 1,97222... nyolczszal sorozva = 15,777...;

de ha a k'2'-nyi = 15,584' felkeresésére több decimált veszünk, mint én tettem, a félegység $\frac{2}{3}$ -dét még inkább fogjuk megközelíteni, így

35,50' (az egység) sorozva 0,439369-el ad 15,59759..., tehát itt a különbség csak mintegy $\frac{17}{1000}$ láb;

miből világos, hogy a löcesei keleti osztály rendszeresen volt meghatározva.

Tekintsük most a 4-, 5- és 6-ik (rendszeresen 20,785'-ban megállapított) osztálynak arányát a szinte rendszeresen 15,584'-ban megállapított 2-ik és 3-ik osztályhoz, és találni fogjuk, hogy az előbbi az utóbbihoz úgy áll, mint $\frac{4}{3}$ a $\frac{2}{3}$ -hoz; mert ha 15,584'-at hárommal felosztunk, leend 5,195', mi négygyel szorozva ad 20,780'-at.

A harmadik nemű osztály az $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$ ' = 16,720'-nyi. Vankét ilyenmű osztály, ez a 2k' = 20,785'-nyi osztályból származandó, melynek $\frac{2}{3}$ -dét teszi; mert

$$\frac{20,785'}{5} = 4,157' \text{ és } 4,157' \times 4 = 16,628'.$$

S így be van bizonyítva, hogy a löcesei hosszahajó osztályainak meghatározása nem önkényes, hanem szigoru rendszeren alapszik, s ez még világosabbá lesz, hogy ha az osztályok különbségét nem mint $\frac{1}{4}$ -ed és $\frac{1}{4}$ -ed, nem mint $\frac{1}{4}$ -ed és $\frac{1}{3}$ -ad, nem mint $\frac{2}{3}$ -ed és $\frac{2}{3}$ -ed közti különbséget tekintjük, hanem mint azon szigoru és matematikailag meghatározott sorozat lánczszemeit, melyet »Fehérvári ásatásaim» második fejezetében »a középkor arányai» czim alatt adtam.

Van még két megjegyzésem: 1-ször, hogy az itt talált k'2'-nyi mérv fölötté ritkán fordul elő a középkorban; ellenben 2-szor, a nyugati kápolnák 2 $\frac{1}{2}$ nyi = 23,998' hossza, igen gyakran használtatott a hosszahajó osztályai hosszának meghatározására.

A szentély fentőjének, hosszszentélynek, a hosszahajó osztályainak és a nyugati kápolnák mérveinek összege a löcesei templomnak öt egységnyi hosszát adván, e templomot Magyarországnak nagyobbjai közé sorozza; mert e mérv a xii-ik vagy xiii-ik század magyar székes-egyházainak mérve, e korban nálunk csak kevés nagyobb templom, p. o. a kassai és pécsi $5\frac{1}{3}$ egységnyi egyház épült.

Szélességére nézve a löcesei parochialis templom szintén a nagyobbak közé tartozik (e tekintetben a kassai, mely öt hajójával a 3 egységnyi szélességet éri el, a legnagyobb Magyarországon). Azonban nem tudhatni, vajjon a löcesei mester a két mellékhajónak szándékosan különböző szélességet adott-e? vagy pedig ez csakis a hibás kivitelnek tulajdonítandó? az utóbbi esetben az északi = 24,83' és déli 23,50'-nyi mérv középérve volna = 24,165' s ekkor az egész szélesség így állana.

	mérve	rendszeresen
Északi mellékhajó	24,165'	2 $\frac{1}{2}$ = 23,998'
Középhajó	35,500	Egység = 35,500
Déli mellékhajó	24,165	2 $\frac{1}{2}$ = 23,998
Egész szélesség úrben	83,830'	83,496'

vagy pedig:

Északi mellékhajó	24,830'	$\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$ ' = 25,098'
Főhajó	35,500	$\frac{2}{3}$ ' = 35,500
Déli mellékhajó	23,500	4 $\frac{1}{2}$ = 22,613
Összesen	83,830'	83,211'

Általában megjegyzendő, hogy a mellékhajók szélességének meghatározásában leggyakrabban térnek el a középkorban a rendszeres aránytól.

Van még két építészeti tag, mely nagy fontossága miatt figyelmünket magára vonja: a pillér és a támfal.

Mondtuk, hogy Schmiedt felvételében a pillérnek két különböző állapotára ismertünk, a régiebbre, csak famennyezet hordására szánt állapotra, melyben oldala 4 lábat mért, $\frac{1}{2}\text{C}' = 4,000'$ és a későbbire, melyben, hogy boltozatot legyen képes hordani, oldalát 5 lábra, $2\text{C}' = 5,030'$, nagybírtották; s ime itt ismét az $\frac{1}{2}\text{C}'$ és $2\text{h}'$ oldalhossza közti $\frac{4}{5}$ -nyi különbség fordul elő.

A támfal szélessége egyenlő a régiebb pillér szélességével = $\frac{1}{2}\text{C}' = 4,000'$, mely mérv egyszerűsre mind a körfalak vastagságának mérve is; a támfal ezen vastagsága áll annak egész hosszához $\frac{1}{2}\text{C}' = 10,671'$, mint $\frac{3}{8} : \frac{1}{8}$ -hoz; mert $\frac{4,000'}{3} = 1,333 \dots$ és

$$1,333 \dots \times 8 = 10,666 \dots$$

Ugy tetszik, mint ha a toronynak hosszfa is még a régi volna; mert 9,00'-nyi vastagsága a rendszeres sorozatban = $\frac{1}{2}\text{H}' = 9,002'$ -ra található; a két falvastagság közti arány tehát $\frac{4}{9}$ -ed vagy $\frac{9}{4}$ -ed, s ezt a zenészeti arány értelmében kettős quintnek nevezhetni.

Térjünk most át a magasságok mérvei vizsgálatára (v. ö. 10-ik fametszettünket). Itt főleg három mérv figyelmünket veszi igénybe: a) a pilléreknek, b) a templom belsejének egyenes (boltkezdet alatti) és a mellékhajók külső magassága; mindhármát, mint szigorúan meghatározott ponttól, a talap legfelsőbb vonalától számítva. (Szelvényünk mértéke ugyanazos az alaptervével.)

1. A pillérnek $2\text{h}' = 29,394'$ -nyi magassága meg van határozva a $2\text{h}' = 20,785'$ -nyi hajó hosszosztálya értelmében, még pedig úgy, hogy az előbbi az utóbbinak $\sqrt{2}$ -jét teszi; mert ha $20,785'$ lábat $\sqrt{2}$ -el szorozzuk, leend

$$20,785' \times 1,414 = 29,39'.$$

Merklas állítja, hogy egyegy pilléren, mintegy $26'$ -nyi magasságán, lefaragott karnies párkányzatot látott, ebből csak az következik, hogy ezen karnies nem a köpenynyel ellátott, hanem még a köpeny nélküli régiebb pillér párkányzatához tartozik, s annál is inkább; mert a későbbi pillér párkányzatán nem látunk karniest, hanem csak táblát és kajácsot, a vállkövek egyszerűbb tagozatát; meglehet, hogy az eredeti pillért eleinte csak $4\text{H}' = 26,128'$ -nyi magasságra akarták felvinni, s hogy a kivitel alatt e magasság csekélynek tűnván fel, ezt $2\text{h}' = 29,394'$ -ra emelték s ez volna aztán oka a kisebb magasság megjelenésének csak egyetlen egy a kísérletre kiszemelt pilléren. A karnies még a köpenyzésen is túl szökve ki, ezt későbbben le kellett vágni.

A boltkezdet alatti magasság a főhajóban épen úgy áll a pillér magasságához, mint ez utóbbi a $2\text{h}'$ -nyi osztályhosszhoz, ha t. i. $29,394'$ -at szorozzuk $\sqrt{2}$ -al, leend

$$29,394' \times 1,414 = 41,563'$$

és a $4\text{h}'$ -nyi magasság = $41,570'$.

A harmadik magassági mérv, t. i. a mellékhajó magassága, talapzata és teteje közt ugyanaz, mely a főhajónak boltkezdet alatti magassága; miből fölötte hihető, hogy a löcsei parochialis templomot eleinte csak fekirányos famennyezzettel akarták fedni és hogy e szándéktól alkalmasint a község megvagyonosítása folytán elállván, a beboltozáshoz fordultak s ezért a pilléreket kököpenynyel vették körül, mi által ezek alkalmasabbak lettek a bolt hordására; ezen új szándék folytán a középhajónak emelkednie kellett a mellékhajók fölött; mert amannak boltozását csak $41,570'$ -nyi magasságban kezdték, míg emezek bolteredete máris $29,394'$ -nyi magasságban fekszik. Egyébiránt más, ettől különböző elrendezés sincsen kizárva, t. i. az, mely szerint már eredetileg is a mellékhajók boltozását vették célba és csakis a sokkal szélesebb és azért nehezebb beboltozású középhajót famennyezzettel akarták ellátni, mi szintén a löcsei templom építkezése korában igen gyakran fordul elő.

*) A támfal hosszát mindig a falnak belső felületétől kell mérni; mert itt kezdődik a boltnak oldalnyomása (der Seitenschub).

Miután a lőcseiek templomuk középhajójának boltozását elhatározták, a szentélynek magasságát is felebb kellett vinni; az első tervezés szerint ennek boltja a pillérek magasságán kezdett s így is magasabb lett volna a főhajó famennyezeténél; de miután e szándékot megváltoztatták, az alsó kapítal-sor fölött második magasabb sort kellett alkalmazni, mely a főhajó bolt alatti magasságnak megfelelően, a legfelsőbb sor, mint második, rendesen más templomokban is fordul elő, itt tehát csakis az első, a legalacsonyabb sor kivétele, de ennek magyarázata a fentebbiek után igen természetes; és ha, mi szintén igen természetes, a főhajónak beboltozási szándékát a munka folyamában bekövetkezettnek hiszszük, a különböző sorok kapitáljai egyöntetű stíljén sem fogunk csodálkozhatni, vagyis megfordítva vévén az esetet, éppen ezen egyöntetűség az, mi arra késztet, hogy a szándok megváltoztatását mint a munka folyamában történtet, ismerjük föl.

Megjegyzendő, miszerint a mellékhajók teteje alatt korona-párkányzat eredetileg alig létezett; a jelenlegre én adtam tervet a más egykoru templomok párkányzata értelmében.

A LŐCSEI PAROCHIALIS TEMPLOM SZOBRÁSZATI ÉS FESTÉSZETI MŰVEI.

Ezeket Merklas (a Mitth. 1860-ki évf. 277. s k. 1) leírván, több tekintetben érdekesekeknek mondja, ugyan is már magában, művészeti szempontjából, azután, mert, hozzá véve más szepesi városoknak ezekhez hasonló műveiket*) meggyőződünk, hogy a *Szepességen a középkor vége felé nevezetes művészeti iskola* virágzott; végre, hogy ezen szepesi iskola, mit már többen is kimondottak, «az ismeretes Stoss Vitus nevéhez van köve».

Sajnálva említi M., hogy ez idő szerint minden történeti adat hibázik, mely e szepességi iskola viszonyát Stoss-hoz felderíthetné, ez tehát addig nyílt kérdés, míg vagy új okmányt nem találnak, vagy erre határozottan nem felelnek tüzetes művészeti vizsgálódással és a szepesi iskolának a határozottan Stossféle művekkel való alapos és beható összehasonlításával. Igen valószínű már az akkori idő körülményei szerint is, hogy vagy Stoss maga**) vagy legalább tanítványai a lőcsei szoborművek készítésében részt vettek. Stoss mint a krakói Mária-templom felsőges oltárának szobrásza, kétségen kívül nagy befolyást gyakorlott a Krakóihoz közelebb és távolabb fekvő vidékre és jeles tehetségének híre elterjedt Magyarországnak szomszéd felső részében is; mert két tartomány közti közlekedés akkor, sőt még később a XVIII-ik század csak nem középeig igen élénk volt; a Szepességnek tizenhat (13) koronavárosa, Zsigmond király óta a lengyel kormány és lengyel nagy urak igazgatása alatt állott; és a szomszédok közti viszony II. Ulászló, a jagelonida és fia II. Lajos korában még barátságosabbá válhatott.***) Ezen és az azt legközelebb megelőző korszakban (1476—1508) keletkezhettek a lőcsei művek is.

•E feltevésnek különben a lőcsei művek stílje is megfelel, több részlet egyenesen Stors módjára emlékeztet. Műveink mindnyája azon művészeti ág körében fekszik, mely kivált a XV-ik század faragott és festett szárnyoltárain fejlődött, és melyet éppen Stoss Vitus fényesen képviselt. A lőcsei szobrászati diszitmények elrendezése és technikája lényegében mindenütt Stoss módját követi és e mester és

*) •E helyütt megemlíthetünk három igen szép oltárt a szepesváraljai székesegyházban, hatot Szepes-szombaton és hármat Nehrén; Felső-Répason az. Miklósnak és sz. Máriának igen szép szobrát, melyek igen rokonok Stoss műveivel, kitűnő óriási nagyságu Krisztust a keresztján Kémárkon stb.) Ehez hozzá kell adni egy igen jeles, szintén életnagyságu fafaszületet Iglon; a test realistics felfogásban a legkitűnőbb középkori farságvörök sorába tartozik.

**) Stoss született Krakóban 1447-ben, hol csaknem XV. század végeig dolgozott, ekkor átköltözött Nürnbergbe. A krakói oltárt 1472 és 1484 közt készítette. Mint látnadjuk, legalább a lőcsei főoltár faragványai bizonyosan nem kerültek ki műhelyéből.

***) Ennek ellenkezőjét állítja a történelem, mely Ulászló és Albert testvére közti hadakozásokról szól. Albert Kassát is lövöldöztette, miről a kaszai székes-egyháznak egy felirata értesít, elmondván, hogy Albert golyói a tornyot és a templom három ornat elrontották «quae omnia destructa sunt per Albertum stb.»

iskolájához méltónak mondható; az e módtól ide s tova előforduló eltérések az akkori időben a művészet fejlődésében oly gyakran észrevehető változásokon alapulnak, az egészet véve pedig nem döntök, épen oly kevésé döntök némely alárendeltebb részek, melyeket hihetőleg kevésbbé gyakorlott egyének kezeire bíztak.*

«Kevésbbé határozottan szólhatunk a képekről, daczára, hogy az akkori festészetet nem csekélyebb sikerrel gyakorolták; ezt tanúsítja a valamint templomunkban, ugy másutt is előforduló képes tábláknak nagy száma, mely részben csak kézművesi ügyességet árul el, de részben, mint például a löcsei főoltár festményei, díszes helyet foglal az egykoru egynemű művek közt. Oly jelentékeny iskolát a festészetben, minő Stössé volt a szobrászatban, ugyanazon korban nem ismerünk» (itt M. csak Lengyelországot és felső vidékeinket tartja szeme előtt; de ezekre nézve is többet mond, mint mennyi a valóssággal megegyezik), «hogy ilyent feltehesünk, tiltja a történelmi adatok és egyöntetű stýlnak hiánya; midőn a fenmaradt képek oly annyira szétágaznak felfogásuk és előadásuk tekintetében, sem hogy azokat mesteri felsőbbészen vagy nemzeti ihleten alapuló ugyanazon iskolának tulajdoníthatnók. Mit közösen bírnak, megmagyarázható a kornak közös irányából s itt, valamint a plastikában is, a németek befolyása világos. Igaz ugyan, hogy a főoltár képeiben bő tanulmányozásnak és nem német típusnak nyomai merülnek fel, mely utóbbiak oda mutatnak, mintha a művész a keleti természetet némely tekintetben megfigyelte volna; de ellenben az egész kezelés, le a legapróbb technikai fogásokhoz annyira megegyezik a német előadási móddal, hogy itt nem csak az ószerű tipikai keménységet s az abból fokonkénti kibontakozást, hanem az olasz mesterek utáni szabad haladást is képviselve találjuk.»*)

«A löcsei templomnak régibb oltárai szárnyoltárok, középen egyszerű táblákkal zárható mélyedés, szekrény látszik, a táblák belső és külső felületükön fekirányos lécczel ketté vannak osztva. A szekrény hátlapját a fűszbe préselt és aranyozott szőnyegféle díszmű képezi. Oltáraink fába faragott szobrainak meztelen testrészei festvők, ruháik aranyozvák, tompa aranyozásban részestül a hajazat is, hol az szőke. A képek olaj-színekkel a táblákra festvők.»

I. RÉGI OLTÁROK.

A) A LÖCSEI FÖLTÁR.**)

A középszekrénynek ürszélessége	8' 10"
Ugyanannak ürmagassága	13' 3"
A szárny képeinek szélessége	3' 7"
Ugyanazok magassága	6' 0"
Az egész oltárnak magassága	58' 0"

«A nagy szekrény felső harmada egész szélességén kanyarívek, tornyocskák, keresztvirágok és fülkékbl álló alak díszes, boltozatán kékre festett és aranyos, gazdag tetőzet vonul el, mely alatt három nyolcz lábat felülmúló szobor áll: az *egek királynéja* balkarján a *gyermekkel*; jobbján a nagyobb sz. *Jakab* apostol, balján *János* evangelista. *Mária* kittinő gyöngéd alaku, finom arczvonásu, tartása, a középkori szokás értelmében, kissé kanyar vonalu; fejét visszavetett fátyol fedi, mely alatt gazdag hajazata kiserked. Két, egész testén tollakkal fedett angyal, szép művű áttört koronát tart feje fölött; zsmolyaul az arczával lefelé fordított hold szolgál. A meztelen, baljában arany almát tartó és jobbjával

*) Mennyire csatlakozik itt Merklas, alább látandjuk, hol a löcsei festésnek mintáját épen Németországban fogjuk találni, oly német fameteszetekben, melyeket egyenesen lemásolt, ellenben a falképekben olasz befolyást fogunk találni.

**) Lásd része metszett táblánk középső ábráját.

áldozó gyermek, kitűnően van előadva, mintha anyja karjáról le akarna szálingani. Sz. Jakab, egy erőteljes, nemes és kifejezésteli, teljes, sötétszíntű, szakállas arcú férfi, zarándokféle ruhába öltözve és zarándokbotra támaszkodva, könnyű léppel emelkedik a háttérből. Sz. János gyöngéd, baljában a méregkelyhet tartó ifjúként van előadva. A szobrok arányai és tartása kitűnő, a tagok bevégzése igen szorgalmas és élethű; a hagyományos ruházat redőzete gazdag és fővázlatábau nagyszerű; de egyes részletekben némileg önkényes barokkféle motívek és szegletes apró törések mutatkoznak. A sz. szűznek sztik alsó ruhája ezüstös alapján izléses szövetszíntűt látunk. A két első szobor kétségen kívül legjobban sikerült és megragadó hatása, míg sz. Jánosban némi modoros előadás feltűnő; szőke haja ugynevezett allongeparókához hasonló, orra és ajkai kissé keskenyek, arca egészen túlgöngöd s inkább leányszerű.

• A szekrény hatalmas szárnyait belülről csinosan faragott keret veszi körül, az egyes mezőket, felül lombozat és kanyar tornyocskák zárják. E szárnyakon domborműben a szekrény két szentjeinek életéből vett négy jelenet van előadva domborműben.

• 1. *Az apostolok elvándorlása.* Az előtérben két pár apostol, köztük Jakab, kezét fogva, egymástól elbúcsúzik; hátul kanyarut hegyre vezet, ezen jár párosan a többi nyolcz apostol.

• 2. *Jakabnak lefejezése.* A katonás kifejezésű bakó az alatta térdelő apostolra éppen emeli bárdját; középtéren a jelenetet, többnyire keletiesen öltözött tömeg szemléli, melyből kormánybotos király kiválik. Háttérben város terül el.

• 3. *Sz. János Pathmos szigetén.* Az evangelista bő köpenyben ülve, térdén könyvet, jobbában stylust tart; szemét a fölöttébeleg b. szűzre szegezi. Szikladarabon a csaknem heraldikai sas ül; a távolban, túl a tengeren, város és hajók.

• 4. *Sz. János martyriuma.* A meztelen szent nagy katlanban ülve, egy poroszló forró olajat önt fejére, más poroszló palackból olajat önt a katlanba, melyet több alak, köztük király, körül állanak; háttérben tornyos város és táj.

• E domborművek stylje feltűnőleg különböző; némely alakok arányai helyesek, ellenben a király és követei idomtalanok, nyaktalanok. A meztelen testrészek correctek és lágyak, az arczkifejezés nyugodt és nemes; a lebegő szűz gyöngéd, helyes alakoska. Ugy tetszik, mintha a művész az ellentétet öntudatosan választotta volna, hogy így a cselekvényre szükséges személyeket már felfogásuk által is jellemezhesse, különben nem érthetők; miért sikerült némely alak oly jól, míg ellenben más oly kevésbé kielégítővé vált. A ruházat felső redőzete kitűnően van elrendezve, míg alsó, a földön fekvő részei apró szögletes tört redőket mutatnak, ide s tova természetellenes motívek is fordulnak elő, melyek, úgy tetszik, csak a vonalak egyenes folyásának megszakasztására alkalmazták. A dombormű nagy szorgalommal dolgozott, az előtérben erősen kidomborodó, hátra felé mindinkább meglapul; világos, hogy a mester ekképen, az árnyék és a tárgyak távlati lejjebbzállítása által azon fokozatos távolítást akarta elérni, mely a festett képek ebbeli utánzásából várható volt. A meztelen testrészek és a tájhoz tartozó tárgyak színezék, a ruha aranyos.

• A szekrény alatt, egész hosszában, mely fulke terjed el, mely fölött, szőlőlevél-gerezd s azok körül lebedes színes madarakkal betöltött bokros művezetű rácoszat lapos ívben záródik. E fulkében az apostolok és Krisztusnak mintegy négy láb magas teljes szobrai ülnek az utolsó vacsorát. Az apostolok élénk mozgása és kifejezése azon percet jelenti, melyben a megváltó a nyugtalanul széknél ülő árulót megszólítja. Az arányok szépsége (?), az apostolok naiv és fesztelen magaviselete, ellentétben az üdvözítő nyugodt méltósággal gyönyörű hatást idéznek elő. A fulke oldalán a szárnyak támaszául szolgáló félíveket abrónesok és pálcza-tagok keretelik, melyeken ismét szőlő-lombozat jelenik meg. A fulke talapatát fokozatos körszelvényekből, pálczatagok és oszloplábakból álló bonyolított szerkezeti talap képezi.

• Hajdan a szekrény felső párkányzatát lombozat és ívek koronázták, melyek azonban csekély maradványokat kivéve, eltűntek. A *gula-alaku rakvány* (Aufsatz) a szentély boltozatának zárkövéig szökik

fel. E rakvány, szélességében, öt osztályból áll, melynek két szélsője csak egy, az arra következő kettő két, középsője pedig három egymás fölötti emelettel bír. Az emeletek díszetei (Baldachine) négy oldalú pilléreként nyugsznak, mindnyája a négyegyből van szerkesztve, oldalán tornyocskák állanak, melyek közt egymásba fűzött magas keresztvirágba végződő ívek emelkednek, a díszetők belül kékre festett és arany gerinczezel ékes boltozatot mutatnak. A magas fődél gulakat kissé befelé hajló pálczák szegélyzik, csak a legmagasabb gulafödelen csigaszerű, kissé előre hajló osztályzás vehető észre. A mindinkább emelkedő magasság arányával ellenkezőleg a pillérek vastagsága mindinkább kisebbedik, úgy, hogy a legmagasabb túszerűleg száll fel a szentély boltjához. A díszetők oldalain szabad pillérek is állanak, a kettő közt támvékek terjednek el, valamint a főosztályok közt nem fordult hézagokban is oszlopok és tornyocskákból szerkesztett guláscskák alkalmazvák, melyek kanyar fűdelei a díszetőkhez terjednek el. Különös mellékletként tekintendők a szekrény párkányzat fölötti előre hajló hegyes oszlopok, melyeknek feladata a szekrény és rakvány közti átmenetet közvetíteni. A díszetők alatt, magas kanyar ágak és díszes lombozatból összerakott gyámokon és azok fölötti áttört számolyokon tíz (nyolcz) apostol szoborka áll, az alsó sor csaknem életnagyságú; ezekhez hasonló szoborka a szekrény oldalán is látható. Végre megemlítendő még két oldal nagy gyertyatartója is, mely az oltárszárnyak talpzata alatt nagy kanyar faágakon ül a jerichoí áttört óriási rózsá alakjában. »

«A már magában oly dús elrendezés gazdagságát üregbíti még a minden arra való helyen alkalmazott díszek sokasága. A pillérek oldalán minden fokozaton finom és változatos oszlopok és tornyocskák szöknek ki; a tetőzeteken könnyűded keresztvirágok, szélein csinos lombzat csokrok emelkednek, az utóbbiak némelyike, gyöngédsége miatt, finom érczelemezbe vágottak tetszik; és az ívtámlakon a könnyűded lombzat, egyik dísztetőtől a szomszédjához száll. Azonban az egész díszítés sem felesleges, sem tolakodó, hanem csakis ott van alkalmazva, hol rideg vonalak vagy kellemetlen hézagok kitöltése miatt szükség volt. Az egész rakvány, bár a díszítő góth stílyben van tartva, egészben még azon építészeti körébe való, melyben, tekintettel a szükséges támasz számára és erősségére, még felfelé a mindinkább könnyebbedésnek törvénye következetesen alkalmazottnak tűnik fel. Egyedüli kifogásunk csak a felső osztályon támvékek helyett alkalmazott nehézkes és kanyar tornyocskákra vonatkozhatnék. Midőn mindenütt az építészeti állandóságot kellő figyelembe véve találjuk, a kellő elrendezést nem csak a lát-szatra, vagyis a homloknézetre szorítkozottnak tapasztaljuk, hanem a minden oldalról erősítésnek rendszere a hátsó oldalon is ismétlődik, hol éppen annyi pillérként és íveket a ugyanazon rendre alkalmazva látunk mint a rakvány homlokán. Mind ezen számtalan részlet a legszebb arányokban fokonként száll fel a vonalak legkisebb megszakasztása nélkül, miből az óriási műnek egyrészt összhangzó szabályos, másrészt gazdagsági és változatosági hatása származik úgy, hogy alig bírjuk az egészet kellő távlati képben előadni. »

«A leírt oltárépítmény kétségkívül maga nemének egyik legkitűnőbbje, pedig nem csak nagy mérvei és mesterének belátása és ügyessége miatt, melyekkel a korában divó stílyszerű alakzást felfogta és alkalmazta, hanem azért is, mert pompás kiállítású, drága érc és dús színanyagával kiváló művészeti izlésről és áldozatkészségről tesz tanúságot. Mennyiben tulajdonítható ugyanazon egy mesternek a faragványok tervezete és kivitele? ezt az adatok teljes hiányában és a mű nagy kiterjedése miatt nem határozhatjuk meg; ép oly kevésbé ismerjük a mesternek nevét és az oltár keletkezési korát*), mivel itt, kivéve II. Ulászló és II. Lajos csímerét, semmi más ismertető jól nem fordul elő. E két csímer után ítélve, a készítés e király uralkodására esnék, azaz 1490 és 1526 közt; azonban fenmaradt esetleg két elszigetelt jegyzés, mely e hosszú időszakot kisebb térre szorítani engedi. »

«A löcsei krónika 1508-ki évhez megjegyzi**), hogy ezen évben a löcsei nagy oltárt táblával

*) Mindkettőt alább megismerendjük.

**) A chronika kezem alatt levő példánya így szól: 1508 hat man das grosse Altar zu Leutsch mit der Tafel zugedeckt. Alább látnadjuk, hogy M. a chronika ezen kitételét tévesen magyarázza.

fődték be. Ezt csakis a szárnyak beillesztésére magyarázhatjuk, maga az oltár tehát 1508 előtt készühetett el, mivel a szárnyak, mint önálló részek, nehezen akasztattak be az egésznek befejezése előtt. Továbbá a chronika az 1522-ki évhez megjegyzi*), hogy márc. 20-kán meghalt Messingschlaeger Menyhért, ki 10 esztendőn át a templom gondnoka volt, mely idő alatt az oltár egész fatábláját aranyoztatta, az orgonát készítette, és a templomot díszítette. E két jegyzetben nélkülözzük ugyan bizonyos meghatározását azon éveknél, melyekben Messingschlaeger a templom gondnokságát viselte; de miután 30 éven át mint tanácsnok hivataloskodott, valószínű, hogy ugyanezen korszak alatt a gondnokságot is vitte, és fiatalabb korában, 1508 körül, a főltár díszítésével foglalkozott.»

*A nagy mű hosszabb időt kívánt befejezésére, és eszerint két különböző kezelési módot határozhatunk meg azon. A felső szentségházszerű rakvány ragaszkodik még a góth styl vegyületlen jelleméhez; ellenben ez már nincsen szem előtt tartva a középső szekrény és az ez alatti fülke gazdag keretelésében, a góth alakzás itt csakis az egész vázában mutatkozik, s így is csak eltérőleg a rakványétól. Az oltárnak alsó fele tehát, legalább díszrészeiben későbbi időből való, ezt nevezetes hiba nélkül csak kevéssel 1508 előtt készültnek hihetjük, míg a rakványt több évvel régiebbnek kell tartanunk.»

*Említettük Stosst és iskoláját mint részt a löseai oltárok készítésében. A főltárnak több része, jelesen a rakvány építészeti jelleme, s a nagy szobrok ruházata e nagy mesterre utalnak és semmi sem mond ellene azon feltevésnek, mely szerint az 1500-ban történt Nürnbergbe való átköltözése**) előtt maga dolgozott e terjedelmes műben. Legalább is neki tulajdoníthatjuk az egésznek későbbben módosított tervelésén kívül, a régibbszerű rakványt és a szekrénynek nagy szobrai, sőt ide tartozik a domborművek rajza is; mivel az őt jellemző redőzettetés itt is látható; ellenben más, tipikailag különböző kezelést árul el az utolsó vacsorán megjelenő alakok arczkifejezése és ruházata, úgy szintén alig van Stosznak része a szekrénynek és fülkének díszítésében; e két darabot alkalmasint csak elköltözése után hátrahagyott tanítványai készítették, kik máris a mindinkább elharapódzó renaissance befolyása alatt állottak, és így régi mesteri módjától lassankint eltávoloztak.

*A szárnyak hátoldalain és a falakon, melyekhez e szárnyak támaszkodnak van nyolcz, Krisztus szenvedését ábrázoló kép».

«1. *Jézus a gethsemani kertben.* Megváltónk egy kintőn jól mintázott sziklacsoport bejárása előtt térdel és karjait kiterjesztve, három kecses angyalra tekint, ez kezében keresztet, kelyhet, vesszőt és szöveget hordva, felhőn lebeg, melyről a világítás a jelenetre elterjed. A szikladarabbal a középtéről elválasztott előtérben három alvó apostolt látunk, kiknek kivált egyike csöndes álmában mesterileg van előadva. Háttérben Judás a poroszlókkal, egyikük lámpással, előre siet. Még távolabb Jeruzsálem falai és szürkűlő hegylánc.»

«2. *Ostorozás.* Krisztus egy a csarnok közepén álló s a táblás mennyezetet hordozó oszlophoz kötözve, teste fészesen a padozaton állva, a poroszlók egyike fejét hajánál visszahúzza, két más egykedvűleg vesszőkötéssel foglalkozik. Két jellemző kifejezésű zsidócsoport a jelenetnek egykedvűleg szemléli.»

«3. *Koronázás tövis-koronával.* Jézus, vörös köpenybe burkolva, alacsony számonlyon ül. Két szolga, láthatólag erőlködve, rátett ruddal a töviskoronát fejére nyomják, három más gúnyolja a koronázottat. A szolgák közpöcs alakok, munkájokat szokott buzgalommal végzik. Hátnál, nyilván az életből vett heves tagmozgással beszélgető zsidócsoport. A jelenet csarnokban történik, melynek ajtaja fölötti mezőn több geniusz ámitólag előadott domborműven megjelenik.»

«4. *Ecce homo.* Pilatus komoly, érdekes arczkifejezésű férfiú, fehér kaftánban és turbánnal, emelkedettebb kis udvaron áll, melyben megváltónkat a tömegnek bemutatja, ki alig bir lábán meg-

*) A chronika szavai ezek: die 20 Martii obiit D. Melchior Messingschlaeger, alias Polierer, qui Jüdex fuit per quinquennium, sed non continuus, senatorem egit 30 annis, qui multa memoria digna fecit. Claustrum restauravit, domos urbis ruinosas complures exstruxit. Fuit Vitricus Ecclesiae Parochialis per decennium, intra quod tempus Lignum Altaris summi tabulam totam inauravit, Organum magnum aedificavit, ossorium (ossarium) reformavit, ornamentis Ecclesiam auxit, et Pater pauperum fuit.

**) Stoss 1500 előtt költözött Nürnbergbe.

állani. Lent különböző ruházatu férfiak és zsoldosok, kik emelt kézzel és világos dühöngéssel Jézus halálát követelik. A jelenlevők egyike láthatólag részeg, és a többinek kiáltásaiba csak gépíleg vegyül. Hátral fakarzat emelkedik, mesterileg rajzolt férfiak és nők csoportjával. Köztük Mária kezeit fájdalmasan ringatva.»

«5. *Jézus elítéltetése.* Pilátus pompásan renaissance modorban faragott asztal mellett kezét mossa. A lármázó zsidók és zsoldosok által körülvelt Jézus előtte áll. Pilátus mögött emelkedő barok oszlopon, csak szürkére (grau in grau) festett lugost képző szöllő lombozatban több apró genius mozog.»

«6. *Kereszthordás.* A megváltó a kereszt sulya alatt meggörnyed, több poroszló őt erőszakosan felgyenesítni igyekszik; köztük Simon a megadás kifejezésével lehajolva megkapja a keresztet. Jobbra előkelő lovasok egykedvűleg beszélgetve; balra a tömegben a latrok egyike, megbarnult arcán a haláltóli félelem látszik. A háttért magas város falak töltik be; Mária kis ajtó külsőben az őt kísérő nők karjaiba esik.»

«7. *Krisztus a keresztfán* halála percében. Jobbra nők, balra férfiak. A szent anyából, Jánosból és nőkből álló csoport bámulatos szép elrendezésében és kifejezésében; Jézus alakja is kitűnően be van fejezve, lehajló arcán a közelgő halál megragadó valósággal jelentkezik. Az előtér hatalmas páncélos katonalak; hátul lovasok és zsidók kifejezésteli arcokkal. A középtéren ritka facsoport, egészen hátul Jeruzsálem körfala.»

«8. *A feltámadás.* Ünneplés, tisztán világított reggeli táj. Elöl erdős hegy, közepén omladozó fal, hátul a város és a Fátra képére rajzolt sziklás hegylánc. A kép közepén megváltónk, diadalmas lobo-góval kezében sirja fölött lebeg. Elöl részint elkábult alvó, részint az égi tinemény által felriasztott katonák.»

«A képek mindnyája, mint azt egyenlő tartásuk mutatja, ugyanazon mestertől származnak, ki a feladat nagysága miatt, azokon hihetleg évekig kitartó szorgalommal és szeretettel dolgozott, compositióját a táblához legszebben arányosítá úgy, hogy minden egyes kép nem csak magában s önállónag bevégzett, hanem az egészbe mesterileg beillesztett művet is képez, mindegyikének jelleme, tartalmára és alakjára nézve a választott jelenettel tökéletesen megegyez és abban, daczára a gazdag részletnek, semmi felesleges nem mutatkozik. Minő különbség látható például a plastikai nyugalommal előadott imában a gethsemani kertben és azon jelenetek közt, hol Krisztus bemutatása és elítéltetése a népséget csak nem forradalmilag felzavarja, mily ellentét a keresztfjén kimuló és a diadalmasan feltámadó Krisztus alakjában! A szabályosan és a változatos állások tökéletes ismeretével rajzolt alakok, erőteljes arányuk miatt átlagosan csak közép nagyságuk, mindazáltal beható természet után tanulmányozást árulnak el. A fejek többnyire kerek idomuak, ellenben a szent személyeké eszményi szépséggel felfogvák, kivált a megváltó arcát búbanat jellemzi; Mária, fiatalságát már meghaladt méltóságteljes szép matrona, kísérőjének egyike kecseljességével kitűnő. Megegyezőleg a szent személyek részére dívo eszményességgel, a középkorban oly gyakran előforduló tulzás és sanyaruság ki van kerilve, egyedül Magdolna kivételével, ki bibliai jellemének értelmében a kereszt alatt magát fájdalmának egészen oda engedi. A többi személyek legváltozékonyabb árnyai mesterileg egyéniesített arczképességgel felfogvák, ide s tova azokon sláv typus vehető észre. Itt a kifejezés százféléképen lép fel, mint azt a helyzet és a személyek jelleme kívánja: a poroszlóknál durva érzéketlenség, a zsidók többségénél a cselszövőségnek mozgékony vonása, Pilátusnál a jóakaró kényelmes grandezának kifejezése. Festésziünk látható előszeretettel festi a katonák nyílt, egyenes természetét s sehol sem megy túl a művészetileg megengedetten. Nevezetes még hajlama a humoristicus-hoz, mely azonban csak kevésbé jelentékeny mellékszemélyeknél mutatkozik, p. a futásával kérkedő poroszlóban a getshmani kertben; két, a koronázási jeleneten egymással beszélgető zsidóban, és a részegben. Ruházat tekintetében megkülönböztetendő egymástól a szentek hagyományos, Pilátusnak és a zsidóknak keleties és a katonák és poroszlok felszerelése, mely utóbbi a festész saját korából van véve. A redőzet mindenütt folyékony és természet szeri, ide s tova mégis aprított és szegletes; kiváló üdvöztönk

ruhája, melyen a hosszukás mély redők a vastagos szövetet csalékony hatással jellemzik. Mesterileg van tartva a különböző térek és épületek vonaltávlata is; az egyszerű vidéki részlet, inkább felszálló mint egymástól hátra távozó téreivel még a régibb modorra emlékeztet ugyan; azonban némely tárgyak, u. m. ritka facsoportok, olasz modor szellemében szépen könyveden előadvák úgy, mint ha itt egykoru olasz mesternek kezét látnók; a városok rajza is olaszos; többnyire nagyban tartott falsoportozások, a német házak fásasztó aprólékai elkerülvék. A kitünőleg tervezett csarnokok egyszerűek, azokon a gothikának nyoma sincs, valamint minden melléklet az olasz kora renaissanceből van véve.»

«A színezetet elhomályosította ugyan a tompává vált fénymáz, a képek helyenkint szándékosan sértvék, mindamellett az eredeti kitünő jellem még felismerhető. A festékek egyöntetű összhangzatos összeállításra egyaránt és mindenütt ömlik el a művön; a mintázást az árnyéklatok ügyes fokozása és könnyű átlátszósága, valamint beolvadása a szomszéd festékbe eszközli, a fők vöröskések, finom átmenetű szürkés árnyéklattal, a ruhák színe, kivéve a mindenütt elmellőzött kéket, igen változékony, diszminták csak ritkán jelennek meg alapukon; a pánczélok és fegyverek fényes aczélya szorgalmasan van utánozva. Az építészet egyszerű színeiben és világításban, meleg szürkés (?) átlátszó könnyű árnyékkal. A tájak előterén, erőteljes barna színt, a sötét zöld lombozaton mérsélen feltett világosságot látnuk, jölehet a festék a háttér felé mindinkább halványul is de jól hangzik össze a szürkés levegővel, melyben könnyű világított felhők lebegnek. E helyütt mesterünk a lég távlat-törvényeinek ismeretét árulja el. Feltűnő, hogy, tekintve az előtérek oly annyira erős és sötét festékeit, miszerint azok csaknem félhomályban tűntetik fel a képet; mesterünk még sem merte, a gethsemani és a kereszt jelenetében az éj homályának előadását megkísérteni.»

«Az elmondottak szerint *képeink koruk legjobbjai közé számítandók* (!*) Mindenestre a középkor végének azon idejébe tartoznak, melyben az általános haladás és átváltozás következtében, a képző művészet is új utakra tereltetett és a régi inkább feszes, hagyományos modortól mindinkább eltért. Az érzésnek azon bensősége, melylyel festésünk a szent írás szavait mintegy képpé átváltoztatja, még egészen a szigorú középkori iskoláé; de már is a választott jelenet elrendezésében eltér a régibb mintáktól és korának nagy olasz mestereit megközelítve, e jelenetekben szabadon és öntudatos művészi irányzattal mozog; **) alakzásával pedig magasan emelkedik elődei hagyományos elfogultsága fölébe. Nem könnyű kitalálni, minő viszonyban állhatott fiatalabb korában a német iskolához, mivel szabad irányra az utba igazító különleges vonásokat eltörölte azon különleges (speziellen) vonásokat, melyek itt utbaigazítóknak szolgálhatnának; de akadunk más részt oly jelle is, mely a német iskolának befolyását mesterünkre, legalább fejlődése első korában elárulja, mielőtt t. i. az olasz művek tanulmányozása őt nagyobb önállóságra vezette. Ily jel a színek választása, mely hasonló templomunknak már biztosan a német iskolának tulajdonítandó képei színezetéhez, valamint némely Schaffner Márton modorára emlékeztető különösség is.»

«A fentebb említett, a táblák beakasztására vonatkozó jegyzék, képeinkre is illik, midőn ezeket, mint e táblákba beillesztésüket 1508-ban már elkészülteknek kell tekintünk; de teljes homályban vagyunk a művész nevére nézve, mivel a kép egyikén sincsen mesterjel; meglehet, hogy e mű tüzetesebb összehasonlítása hasonneműekkel, p. a krakóiakkal, és bártfaiakkal ügyes mesterünket közelebbről fogja megismertetni; ily hasonlítás alkalmával még a löcei templom is kínálkozik, csak hogy itt sem akadhatunk személyiségre, de azért mégis kimondhatjuk, hogy a mesternek hosszasabban tartózkodnia kellett vidékünkön. A déli hajó keleti fala mellett az 1520-ik évből származó votiv oltár áll, melynek nyolcz képtáblája egyiken *II.*-féle monogrammot és az idézett esztendő olvassuk. Több alakjainak szabatos és könnyű rajza, a jellemzésnek mestersége, a nők kitünő szépsége, a színezet és az ecsetezés helyessége, az

*) Mit mondjunk ezután Dürer oltárképeiről, ha ezeket koruk legjobbjai közé sorozzuk?

**) Mily alapon nyugszik az olasz festészet befolyásáról való nézet, alább látandjuk, hol e képek valóságos feltalálójáról, compositőről szólandunk.

ide s tova mutakozó humor, mindannyi jel, melyet a két oltárnak képei közösen bírnak; nevezetesen pedig Pilátus feje és más Krisztus halálát szemlélő férfi elfogulatlan kényelmének kifejezése a kisebb oltár Herodesének annyira megfelel, hogy alig kételkedhetünk a két képsor mesterének ugyanazonosságán. Igaz ugyan, hogy a kisebb oltáron oly gyöngösek is vehetők észre, melyek tanuló kézre mutatnak, valamint az egész kezelés is sokkal felületesebb; de e körülményt a táblák kicsinységéből is magyarázhatjuk, úgy, hogy a mester nem különös súlyt fektetett ezen előadásokra, s ezért azoknak részei befejezését másra is bízhatta; ellenben a fő alakok oly szellematosan vannak tartva, hogy azokat első pillanatra a többiektől megkülönböztetve, mesterünknek tulajdonítani készítettünk.

Eddig Merklas, kinek leírását egészen lefordítottam; mert M. több éven át a lőcsei gymnasiumon tanárkodván s a régészetet kedvencz tanulmányként megkedvelvén, nem csak Lőcsének, hanem a

34.

Szepességnek más kiváló műveit és a Szepességnek régészeti tekintetben kiváló részét velünk megismertette; sőt e téren mint gyakorló művész is lépett fel midőn t. i. ugy Lőcsén mint Szepesváralján több oltárt restaurált, több faszobrot újra befestett és tömördek diszaragványt újra megaranyozott, Merklas tehát elméleti és gyakorlati ismerettel bírt, azért leírása is figyelmünkre méltó; mindazáltal valamint általában nem, úgy részletesen sem érthetők egyet vele; mert, bár a lőcsei oltárt a középkor jobbjai közé sorolom, nem adhatok helyet a legjobbjai közt sem faragványainak, sem képeinek; hisz maga a szomszéd kassai főoltár is mindkét tekintetben felülmulja a lőcseit, mi a nagy közönség előtt talán csak azért nem szembetűnő; mert a kassai oltár nélkülözvén az e század elején tetejéről leszedett régi rakványt — mely a lőcsein megmaradt — minden esetre igen sokat veszített eredeti nagyszertiségéből.

De hogy eltérő véleményemet tagadhatlanul bizonyító adatokkal támogassam, kezdjünk a faragványokon:

Mialatt magam a templom főoltárának képeit, melyekben első pillanatra idősebb *Kranach Lukács* compositiójára ráismerék, vizsgáltam; főtiszt. Still Pál prépost engem sietve értesített, hogy ő egy sírkövön a főoltár mesterére vonatkozó adatot talált. E sírkő a déli előcsarnok külső keleti falán, ott, hol alaptervünkön a latin *k* betű áll, nyolcz vagy kilencz lábnyi magasságban van befalazva. Az emlékkőnek elrendezése a renaissance korszakban elég gyakran fordul elő: két gyámkövön emelkedő korinthiai oszlop közt alól feliratos tábla, felül dombormű mellkép, az oszlopok megtört gerendázata közt építészeti dísz s e fölött a legfelső rakvány, az oszlop külső oldalán, gyámkövön emelkedő szárnyakon alól feliratos kőtábla, felül az oszlophoz támaszkodó tetőzet. Rögtön lemosattuk a százados portól ellepett követ és elől-vastuk a föliratokat, ft. Still Pál, ritka éles szemével alatt, én lábtón a kőhöz közel állván. Eredetileg hihetőleg négy táblát szándékoztak felirattal ellátni, kettő azonban üresen maradt, t. i. a jobb oldali oszlopon kívül fekvő és a két oszlopot hordó gyámkő közötti. A bal oszlop külső oldalán fekvő táblán vallásos felirat olvasható; idézve «Jób sanyargatásait ^{5/17} Jób 19. Cap.» hivatkozva a 19. fejezet 25. és 26. részére. «Én is jól tudom, hogy az én Megváltóm él, és hogy az utolsó ember a földből feltámad». Továbbá, «minekutána a férgek az én testemet megrágnák, és minekutána felébredek: *ebben a testben* meglátom az istent.» — Támaszkodva a szintén idézett Ezsaiás 26. fejezetére és egyéb bibliai helyekre a felirat német versben fejezi ki szerzőjének nézetét a test feltámadásáról:

Alle Gebein des Menschenkind
Die da im Tod verderret sind
Umgeben werden hibsich und klar
Mit Adern, Fleisch, Haut und auch Har
Lebendig wider auferstehen
Ins Himmelreich mit Christo gehen.
Die Gottlosen werden gar schnell
Verdammet gehen in die Hell.
Darum ihr lieben Christen Leit
Tut Buss, tut Buss, s ist hohe Zeit
Der jüngste Tag ist nicht mehr weit.
Gewarnet sei uns ider Man
Der da wil ewigs Leben han.

s most jön a java; mert

a középső emléktáblán, közvetlen a sírkő, alkalmasint alkotójának arczképe alatt ezeket olvassuk:

Anno 1621 Martinus Urbanovitz
Statuarius lapicida et murator
Civis hujus Reipublicae Leutscho
viens . . . sibi conjugi charissimae
Margarethae filiae olim Wolf
gangi lapicidae item et murato
ris et Margarethae quondam Dni
Pauli sculptoris filiae qui supremum Al
tare Ecclesiae hujus sculpsit quacum
hucusque vixi annos 32 nec non libe
ris suavissimis Casparo, filiae abortivae
Melchiori Balthasaro, Margarethae omni

bus his tempore pestis Anno 1600 defunct.
et Annae elocatae Joanni Abschein
superstiti hoc monumentum in vivis exis
tens ipse erexi Anno aetatis meae 57.

Kisértsük meg az itt feljegyzett évszámok elrendezését:

Urbanovitz nem 1621-ben, hanem 1600-ban volt 57 éves; mert a második esetben, nejevel 32 évig élén és ez 1600-ban halván meg, már *négy* éves korában kellett volna házasodnia; ha t. i. 57-ből lehuzunk 21-et, marad 36 és ha a feljegyzett 32 évi házaseletet levonjuk ezen 36-ból nem kapunk többet négy évnél. Világos tehát, hogy Urbanovitz nem akkor volt 57 éves, mikor 1621-ben az emlékkő befalaztatott, hanem 1600-ban, mikor ama pestisben, melyet a chronika *) is említ, elvesztek azok, kiknek emlékére a sírkő készült. Hozzá járul, hogy a sírkövön Urbanovitz két, ugyanazon Margit nevű nejeről tesz említést, az első Wolfgangnak, a második a főoltár mesterének leánya volt; az utóbbit Urbanovitz felebbi megállapításunk szerint 25 éves korában vette el, az elsővel alig élhetett egy vagy két esztendő; mivel nem tehetni fel, hogy 22 éves kora előtt megházasodott. Urbanovitz tehát született 1543-ban; mert $1543 + 57 = 1600$, és Pál leányát nőtül vette 1568-ban. Mikor halt meg Urbanovitz, csak gyanítani lehet. Valószínű, hogy az emlékkövet mindjárt kedvesei halála után, mikor a pestis még tartott, s így maga is félhetett a haláltól, vagy pedig mindjárt a pestis megszűnte után, mikor kedvesei elhunytá még erősen hatott reá, elkészítette, de fel nem állította; mert hiszen e sírkő az övé is volt, hihetőleg tehát csak akkor állíttatott fel, mikor a mester maga meghalt 1621-ben. Ugy tetszik a hely, melylyel a latin felírás kezdődik, üresen maradt, mire az «Anno 1621» a többtől különböző vonásai is mutatnak.

Tegyük már most fel előlegesen, hogy Pál a főoltárnak mestere 1485 körül született és vizsgáljuk, vajjon ezt összeegyeztethetni a sírkő adataival. Ha Pál mester 1485-ben született, Margit leánya, özsekelesénél Urbanovitzsal, ha 1568-ban még élt, 83 éves volt. Ha Urbanovitz, mint hihető, Pálnak tanítványa, az utóbbinak műhelybe 1553-ban tíz éves korában léphetett, s ekkor Pál feltevésünk szerint 68 éves volt. Mikor készíthette tehát az oltárt? Alább látandjuk, hogy ezen oltár semmiképen nem készülhetett el 1510 vagy inkább 1515 előtt; de ha előbb (mint hihető 1508-ban) megrendeltetett is, Pál akkor már vagy 23 éves lehetett. A megrendelő bizalma, fiatalságának dacára nem feltűnő, ha emlékezünk, hogy Arler Péter szintén csak 23 éves volt, mikor IV. Károly császár megbízta a prágai székes-egyház építkezésének vezetésével.

A felfozott tekintetekből is világos Merklas magyarázatának helytelensége, mely szerint a chronika ezen kifejezése «1508 hat man das grosse Altar in der Leutsch mit der Tafel zugedeckt» az oltárnak befejezésére vonatkozik; sőt ellenben e kifejezés az oltárnak megkezdését vagyis kényelmesebb munkálkodás végett az oltár helyének elkülönését jelenti. Nézetem szerint tehát az oltár ekkor rendeltetett meg Pál mesternél s ekkor ő 23 éves volt. Világos tehát, hogy:

1-ször a löcsei főoltár későbbi eredetű, semmint Merklas állítja;

2-ször, mi a földolog, hogy ezt nem Stoss Vitus **) készítette; mert az oltárnak mesterét

*) Justus ur példánya ekként említi az 1600-ik döghalált: Anno 1600 hat bey dieser Stadt die Pest so erschrecklich grassiret, dass in die Vierthalbtausend Menschen mehr als weniger sind gestorben. Da es aufs höchste kommen, hat man in einem Tag auch 80 Personen zu Grab getragen. — Más régieb pestisről emlékezik a sz. György kápolnája fölötti, hajdan könyvtári helyiségnek egyik felirata: Anno Domini MCCCCLIII in hac civitate, et locis adjacentibus, a festo corporis Christi usque ad festum S. Galli peste inguinaria circiter tria millia trecenti hominum decesserunt.

**) Stoss Nürnbergben már a XV-dik század utolsó évtizedében telepedett le. Mint Wolgemut a kaszai oltárt, ő is Nürnbergben készíthette volna ugyan a löcseit, de ez ellen szól Urbanovitz emlékköve, midőn a löcsei Pált mondja ezen oltár mesterének.

Urbanovitz tanúsága szerint, Pálban felismerjük. Azonban meglehet, hogy Pál Stossnak tanítványa; de mindenesetre oly előkelő tanítványa, ki méltán vetélkedett mesterével;

3-szor, hogy Lőcsén az egész xvi. századon át nevezetes szobrászati iskola virágzott, minek tanuságául szolgál a főltár és a templomnak más későbbi oltára, valamint nem egy fennmaradt jeles miveletti sírkő és ezek közt kiválólag Urbanovitzé, végre e sírkövön előforduló három szobrásznak, u. m. Pálnak, Wolfgangnak és Urbanovitz Mártonnak neve.

4-szer. Felvilágosítást ad e sírkő a mesterségek megnevezéséről is, tehát arról, hogy a *lapidica* alatt nem szabad, mai szokásunk szerint, közönséges kőfaragót értenünk; mert itt három lapidicának nevezett egyének ketteje bizonyosan kitűnő szobrász volt. Három nálunk működő régibb lapidicát nevezetes építésznek kell vennünk, u. m. a kalocsai Ravesust vagy Ravegy-t*), a pécsi Dömört**) és Miklóst, kivel Tutkó József, ki beható tanulmányokat tett Kassának levéltárában, megismertet.***) E három régibb lapidicának nevezett építészhez járul három szintén lapidicának nevezett lőcsei szobrászunk, hanem ezeknél a lapidica már nem jelent építész; mert kettejéhez még az építész közelebb jelent «murator» szó is hozzá van téve. Egyébiránt a xvi. században már a kőfaragót a szobrásztól megkülönböztetni kezdték; mert Urbanovitz magánál és Pálnál már be nem ért az egyszerű lapidica kifejezéssel; miért is saját nevéhez még a «statuariust» Páléhez pedig a «sculptort» is hozzá tette.

Chronikánk Messingschlägerre vonatkozó adata sem ellenkezik azon nézettel, mely szerint az oltár csakis 1515 körül elkészült volna; mert hiszen templomunk ezen gondnoka csakis 1522-ben halt el és miről a chronika emlékezik «ligneam Altaris summi tabulam totam inauravit», a «vitricus» igazgatásának utolsó éveiben is eszközölte ezen aranyozást. Nem hiszem azonban, hogy az oltár felállítását Messingschlaeger utolsó igazgatási évein innen tehetnők; mert tudjuk, hogy a lőcseiek igen korán kezdtek a reformációval megismerkedni, alig lehetett tehát kedvök későbbben ily nagy és költséges műhöz, minő a főltár, fogni. Kisebb oltár magánosok költségén készíthetett és készült későbbben is, de a főltár készítését csakis az egész község római katolikus még eleven ihlete és áldozat-készsége eszközölte.

Nézünk most miként lehet egyeztetni a főltár faragványainak, 1515 körül tett beféjezését képtábláival.

Mondtam, hogy a chronika ezen kifejezését «1508 hat man das grosse Altar zu Leutsch mit der Tafel zugedeckt» nem lehet Merklással arra magyarázni, mint ha akkor akasztották volna be a két

*) A kalocsai székes-egyház szentélyének egyik táján e sirrat olvasható:

MARTINVS
RAVEGY
LAPIDICA
IACET HIC.

En az itt megemlített Lapidicát a kalocsai XIII-ik század elején emelt székes-egyház építésének tartom.

**) A pécsi székes-egyház szentélyének boltozatán e felirat olvasható:

1335

LABORE MAGISTRI DEMETRI LAPIDICE

Ezen Lapidica is építész volt, ki 1335-ben nevezetesebb építési munkát igazgatott. Mily kevésbé válogatták a neveket a középkorban nemcsak nálunk, hanem másutt is, kitűnik számtalan példából, melyekből hogy csak egyet hozzak fel, a híres építésznek, Haslbachnak, ki Münchenben a b. szűz templomát építette igen jól olvasható sirata ugyane templom harangházában így szól: Anno dñi 1488 jar an montag nach sñt micheilag sñrß maister Jörg vñ Haslbach maurer dñt gossßauß unter frewß der mit der bñßß gßß und seiner fñßß (hand) dñt erst dñt mittßß und sñßß fñßß fñßß fñßß an dñem pau der seit pegrßßß und margret fñßß elidß fñßßßßß. — (Mayer heraldisches ABC-buch München 1856. S. 334). Itt is tehát nyilvánosan építészről van szó, ki egy nagy templom építését, mint mestere, kezdetlő végig igazgatta; és még ezen építész, még pedig már az 1488-ik évben csak *kőmesterek* «Maurer» nevezetetik.

***) A Tutko ur által velem szivesen közölt okmány ez: Commissie propria Domini Regia. Sigismundus dei gracia Romanorum Rex semper Augustus ac Hungariae etc. Rex. Fideles nostri fidelitatus vestris firmissime precipiendo mandamus quatenus statim visis presentibus magistrum Nicolaum Lapidicam ad nostram maiestatem personaliter ad visegrad destinare debeatis. Secus nullatenus facere ausuri. Datum posony feria secunda proxima ante festum beati Galli. Anno domini millesimo quadingentesimo undecimo.

képes táblát vagy két oltárszárnyat; nem lehet pedig azért nem; mert, mint láttuk, ekkor az oltár alig létezett még tervben sem, másodszor pedig azért nem, mert akkor a lőcsei oltárszárny képeinek eredetie sem létezett, legalább a lőcseiek számára nem létezett; mivel a lőcsei képek, mit Merklas nem tudott, id. Kranach Lukács fametszeteinek színekbe való áttételei, az eredeti fametszetek pedig csakis 1509-ben publicáltattak. Mondtam, hogy ezen körülményt első pillanatra felismertem, de mindazáltal magamhoz véve, valamint saját gyűjteményemnek, úgy a nemzeti képtár teljes Kranachféle passióit és ezekkel Lőcsére utazván a képeket fametszetű eredetiökkel összehasonlítottam, s úgy találtam, hogy, bár észrevehetők a részletekben, nevezetesen az épületekben és tájakon eltérések, a festész a személyek számában és csoportosításában igen hű maradt fametszetű előmintájához s alig használta azon szabadságot, mely oly gyakran fordul elő a középkori másolatokban.

De folyamodjunk Heller József «Lucas Cranach, Leben u. Werke» című 1821-ben Bambergben megjelent munkájának 268-ik s. k. lapjaihoz, és folyamodjunk a még sokkal nevezetesebb

Schuchardt Keresztély «Lucas Cranach des aelteren Leben u. Werke» című Lipszéban 1851-ben kiadott II. kötetének 200 s. k. lapjaihoz.

Az utóbbinál egészen megegyezőleg Heller jegyzetével ezt olvassuk:

Die Passion

Folge von 14 Blatt mit Titel. Sämmtliche, ausgenommen «Christus am Kreuze» haben die sächsischen Wappen, vier davon zugleich das Zeichen der Schlange und einige die Jahrzahl 1509 stb.

Cranach veröffentlichte diese Folge im Jahre 1509 unter dem Titel «Passio D. N. Jesu Christi venustissimis imaginibus eleganter expressa ab Illustrissimo Saxoniae Ducis pictore Luca Cranagio Anno 1509.

(Későbbben ugyanezen fametszeteket ismételve lenyomták Rhau György «Passionalbuch» című könyvében 1540-ben, mely könyv új kiadást nyert 1543-ban és 1561-ben. A duczkok utóljára Amsterdamba jutottak, hol azokat még 1616-ban lenyomták.)

A lőcsei képeket tehát nem lehetett festeni, mielőtt még eredetijök létezett; de ez 14 ábrából állván és mind a tizennégynek nem lehetvén helye, ezekből csak nyolcz használtatott fel Lőcsén, vizsgáljuk meg tehát, a mennyire ezt csupa leírással lehet tenni, mily viszonyban állanak a lőcsei képek Kranach fametszeteihez.

MERKLAS LEÍRÁSA.

1. *Jesus im Garten Gethsemane.* Der Erlöser kniet am Eingang einer trefflich modellirten Felsenpartie und blickt, die Arme ausbreitend, auf drei liebliche Engelknaben, welche, Kreuz, Kelch, Ruthenbündel und Nägel haltend, auf einer Wolke schweben, von der das Licht sich über die Scene ergießt. In dem durch Felsblöcke vom Mittelplane getrennten Vordergrunde ruhen die 3 Jünger, unter denen besonders einer in seinem leisen Schläfe meisterhaft

HELLER LEÍRÁSA 5. 264.

7. *Jesus Christus betet am Oelberge im Garten des Meierhofes Gethsemane mit ausgespannten Händen zu dem himmlischen Vater und richtet seine Blicke links aufwärts gegen eine Glorie von Engeln. Unten links sitzt der schlafende Petrus, rechts die zwei heil. Apostel Jakobus u. Johannes. In der Ferne des Hintergrundes erblickt man eine offene Thür, durch welche die Kriegsknechte mit Fackeln kommen.*

SCHUCHARDT LEÍRÁSA II. köt. 201. l.

1. *Christus am Oelberge.* Der Heiland kniet mit ausgebreiteten Armen am Eingang einer Felshöhle in der Mitte des Blattes, den Blick nach drei Kindengeln links oben auf Wolken gerichtet, welche Kreuz u. Kelch tragen. Vorn liegen die drei schlafenden Apostel; im Grunde rechts kommen die Kriegsknechte mit Judas voran.

dargestellt ist. Im Hintergrunde Judas mit der Häscherschaar, welcher einer mit einer Laterne vorausleuchtet. In weiter Ferne die Mauern Jerusalems und Bergreihen, in grauen Duft zurücktretend.

2. *Die Geißelung.* Christus ist an eine in der Mitte der Halle stehende Säule gebunden, von welcher die gefälzte Decke getragen wird, sein Körper straff gegen den Boden gestemmt; einer der Schergen zerzt sein Haupt bei den Haaren zurück, zwei andere beschäftigen sich gleichsam mit Ruthenbinden. Zwei Gruppen von Juden mit markirten Gesichtszügen sehen dem Vorgange gefüllos zu.

3. *Die Dornenkrönung.* Jesus sitzt, in den rothen Mantel gehüllt, auf einer niedrigen Stufe. Zwei Knechte drücken sichtlich angestrengt mit quergelegten Stangen die Dornenkrone auf sein Haupt, drei andere verspotten den Gekrönten. Die Knechte sind vierschritige Gestalten, welche ihre Arbeit mit gewohntem Eifer zu verrichten scheinen. Hinten steht eine mit ihren heftigen Gesticulationen aus dem Leben gegriffene Gruppe von Juden. Der Schauplatz ist eine Halle, über deren Thüre ein Tympanon mit täuschend reliefartig behandelten Genien.

4. *Ecce homo.* Pilatus, ein ernster Mann mit interessanten Gesichtszügen, in weissem Kaftan und Turban, stellt auf der erhöhten Estrade eines beschränkten Hofraumes den Heiland der versammelten Menge vor; Jesus scheint sich kaum mehr aufrecht halten zu können. Unten eine Schaar verschieden gekleideter Männer und

12. *Die Geißelung*
(nincsen bővebben leírva.)

13. *Die Dornenkrönung*
(nincsen leírva.)

Széchényi Könyvtár

Nem tudok Hellernél e lapnak leírására ráismerni.

6. *Die Geißelung.* In der Mitte steht Christus mit den Armen rückwärts an eine Säule gebunden, ein Scherge fasst ihn bei den Haaren und schlägt ihn mit Ruthen; ein anderer rechts vorn, vom Rücken aus gesehen, hält eine Geißel in der Linken, Pilatus steht links oben auf einer Treppe.

7. *Die Dornenkrönung.* Christus, nach rechts gewendet, mit einem Mantel angethan, sitzt in der Mitte auf einer Bank; zwei Kriegsknechte drücken ihm mittels zweier langen Stäbe die Dornenkrone aufs Haupt, während ein anderer vor ihm kniet, ihm den Stab in die Hand gibt und dabei die Zunge hinaussteckt. Vorn quer vor liegt ein Bettler mit einem Hunde im Schosse, den ein anderer anknurrt. Im Grunde links, neben einem Eingange stehen die Richter.

8. *Die Ausstellung.* Rechts vor dem balconartigen Eingange eines Hauses, zu dem eine Treppe führt, wird Christus dem Volke von Pilatus vorgestellt, das dessen Verurtheilung mit aufgehobenen Händen fordert: »Sein Blut komme über uns u. unsere Kinder.« Links oben auf einem Balcon sieht man verschiedene Zuschauer.

Söldner, die mit gehobenen Händen und mit sichtlichem Wuthgeschrei den Tod Jesu fordern. Einer der Anwesenden ist deutlich im Zustande der Trunkenheit, und scheint nur mechanisch mit zu schreien. Hinten erhebt sich eine höhere Gallerie, mit einer meisterhaft dargestellten Gruppe von Männern und Frauen, darunter Maria die Hände wehmüthig faltend.

5. *Verurtheilung Jesu.* Pilatus wäscht seine Hände an einem in prächtigen Renaissancestyl geschnitzten Tische. Jesus steht vor ihm, umgeben von lärmenden Söldnern und Juden. Auf einer hinter Pilatus stehenden barocken Säule ruht eine Laube mit grau in grau gemalten Weinreben und kleinen Genien.

6. *Die Kreuztragung.* Der Erlöser sinkt unter der Last des Kreuzes, einige der Schergen suchen ihn gewaltsam empor zu reissen; zwischen ihnen bückt sich Simon, das Kreuz ergreifend mit der Miene duldender Resignation. Rechts vornehme Reiter in gleichgültigem Gespräche begriffen; links ist im Gedränge einer der Schächer sichtbar, eine gebräunte Gestalt mit sichtbarer Todesangst im Antlitz. Der Hintergrund wird von hohen Stadtmauern ganz ausgefüllt; in einer kleinen Pforte steht Maria, den begleitenden Frauen in die Arme sinkend.

7. *Jesus am Kreuze.* Der Erlöser ist im Momente des Verschheidens aufgefasst. Rechts vom Kreuze Frauen, links Männer. Die Gruppe der heiligen Mutter mit Johannes

15. Umgeben von vielen Kriegsknechten steht links Christus vor Pilatus, welcher ihn betrachtet und seine Hände wäscht, sein Knecht giesst Wasser über dieselben.

16. *Die Kreuzschleifung.* Jesus Christus sinket unter der Last des Kreuzes; hinter ihm ist Simon von Cyrene, welcher ihm wieder das Kreuz aufhilft. Links bemerkt man einen Kriegsknecht, welcher Christus mit seinem rechten Fusse tritt. Oben rechts im Hintergrunde sieht man durch eine Pforte die heiligen Frauen.

17. Christus am Kreuze ist in der Mitte des Blattes, ihm zur Seite sind die beiden Schächer. Zu seinen Füßen unten links sind die h. Frauen.

9. *Pilatus wäscht sich die Hände.* Rechts auf einem reich verzierten Throne mit darüber hängenden Festons sitzt Pilatus, dem ein Diener ein Waschbecken vorhält und ihm Wasser auf die Hände giesst; er blickt mit Theilnahme auf Christus, der von schmähen den Kriegsknechten vor ihn gebracht wird. Ein links neben ihm stehender, der eine Kugel in der Hand hält, spricht zu Pilatus.

10. *Kreuztragung.* Der Heiland ist vorn unter der Last des Kreuzes niedergesunken, Kriegsknechte wollen ihn durch Mishandlung zum Weitertragen zwingen; Simon von Cyrene sucht ihm die Last des Kreuzes zu erleichtern. Wahrscheinlich Pilatus und Herodes im Gespräch, folgen zu Pferde dem nach rechts gehenden Zuge. Unter einem Durchgange, rechts oben, zu welchem eine Treppe führt, sieht man Johannes und die heiligen Frauen.

11. *Christus am Kreuze zwischen beiden Schächern.* In der Mitte ist Christus am Kreuze, etwas nach links gewendet, wo ein Kriegsknecht den Schwamm an einer

u. den Frauen ist wunderbar schön in Anordnung u. Ausdruck; ebenso ist Jesus eine herrlich durchgeführte Figur, auf deren gesenktem Antlitz der eintretende Tod mit unübertrefflicher Wahrheit dargestellt wird. Im vordersten Grunde eine mächtige gepanzerte Kriegergestalt, hinten Reiter u. Juden, mit den bedeutsamsten Mienen. Als nächster Mittelgrund eine leichte Baumpartie, in der Ferne die Mauern Jerusalems.

8. *Die Auferstehung.* Eine festliche, klar beleuchtete Morgenlandschaft. Vorn ein waldbewachsener Berg, im Mittelgrunde eine verfallene Mauer, hinten die Stadt und der hohen Tatra nachgebildete Felsenberge. In der Mitte der Tafel entschwebt der verklärte Heiland, mit der Siegesfahne in der Hand, dem Grabe. Im Vordergrunde Krieger, die theils, wie betäubt schlafen, theils von dem Glanze der himmlischen Erscheinung betroffen, auffahren.

20. In der Mitte des Holzschnittes steht Christus auf dem Grabe, die rechte Hand emporhaltend und in der linken die Fahne. Auf dem Erdboden herum liegen die Wächter.

Stange hält; zu beiden Seiten sind die beiden gekreuzigten Schächer, links vorn die Gruppe der heiligen Frauen mit Johannes und Maria; rechts spricht Herodes zu Pferd mit drohendem Finger zu einem aufmerksam horchenden Kriegsknechte.

14. *Auferstehung.* Christus steht in der Mitte auf einem Steine vor der geschlossenen Grabeshöhle, in der Linken die Siegesfahne haltend, mit der Rechten nach oben deutend. Darum liegen fünf schlafende Kriegsknechte. Links ein Felsen.

Kranach passiójáról Schuchardt ezt mondja: (i. m. 205. l.)

„Hogy nem csak a rajz, hanem legnagyobb részt a metszés is Kranach saját kezének műve, ezt biztosan állíthatni, habár némely részlet idegen segédkezett gyaníthatat velünk. A poroszoknak gyakran nagyon is kiemelt durvasága és póriassága az akkori népnézet értelmében mutatkozik, mely ezt, mint szokásost követelte, sőt ilyent még Dürer nagy és kis passiójában is észreveszünk.

„Ha azonban ettől eltekintünk, e lapok mindnyáján a fejek és alakok nagy változékonyságával és kitünő jellemzésével fogunk találkozni; mindenben oly becsületesség és naivitás látható, melyen túl mit sem kívánhatunk. Az elrendezés világos és a tárgyhöz tökéletesen szabott.

„Idb. Kranach Lukács (szül. 1471-ben, meghalt 1553-ban) — mondja Schuchardt (id. munk. I. 5. l.) — mint arcképfestész a legjobb ellenfelekkel vetélkedik; személyei rendesen tökéletesen kimívelt jellemmel bírnak; felfogásában és a ruházat elrendezésében jó ízlést mutat. Juditjai, Lucretiai is tulajdonképen (előmintáik egyénisége miatt) szintén az arcképek sorába helyezendők. De még egész alakjai is. daczára történelmi nevének, ide tartoznak. Innen van, hogy idomuk hiányai mellett is, elég vonzók. Őszintén mondva Kranachnak képessége alig ment túl az arcképezésen. — E határt Kranach nem hárta túl; még tanítványainál az egyéniség nem ritkán rút torzképpé változott át, minővel az ő műveit is vádolják.

Vádolják pedig nem ok nélkül, mert p. o. fametszeteinek rajzát mégis csak neki kell tulajdoní-

tanunk, (ámbar nem hiszszük Schuchardttal, hogy ő rajzait sajátkezűleg metszette), és ezekben, mi tagadás, valóságos torzképek fordulnak elő és maga Schuchardt is megengedi, hogy Kranachnál hibázott a mívelt jó ízlés; ezért «a naturalisták közé számítandó, ki midőn a természetet vette mintául, kivált apróbb alakjaiban modorosak lett.» Nem ez Kranach hibája, hogy a természetet vette mintául, hanem az, hogy mintáját nem teremtette át művészetileg, mielőtt az előadáshoz nyult.

Egyébiránt Schuchardt nem maradt híj saját ítéletéhez; mert midőn a három német nagy művészt egymással összehasonlítja, azt mondja:

«Dürer köztük a legalaposabb, legkomolyabb, legtöbbet átkaroló és legtudósabb; Holbein a legjobb festész, legtöbb ízléssel bír; Kranach a legnaivabb és legjobb színező» (értsd legjobban tudja a természetes helyszínt visszaadni.)

Kranach érdemeinek kellő elismerését két momentum hátrálja: hogy maga igen sokat festett és hogy festészeti műhelyében igen sok legényt és inast tartott, kiknek segítségével túlgyakran élt és kik ugyanazon jelet, melylyel ő élt, a szárnyas kigyót vagy sárkányt használták: egyébiránt Schuchardt arra figyelmeztet, hogy Kranach sajátos sárkánya állnak és iskolájának sárkányától fenálló denevéri szárnyaival különbözik és valóban az ilyenell ellátott művek rendszeren messzire túlhaladják a leeresztett szárnyu sárkánynyal jegyzeteket.

Mondja Schuchardt, hogy Kranach a kecs kifejezésében túlhaladta Dürert és valóban vannak művei, melyek ezen ítéletet igazolják. Ilyen a lipcsei muzeumban levő samariai nő, kihez Krisztus a kut mellett ülve beszél, de ilyen nemzeti képtárunkban sz. Katalin eljegyzését ábrázoló képe is. Mindkettőben tagadhatlan a kecs és a leányzók szízius kifejezése. Másrészt nem tagadhatni, hogy fiatal leányainak mintegy ugyanazon szűz szolgált mintául, kinél feltűnő a nagyon is kerekded, csaknem gömbalaku a többi test arányaihoz túl nagy fej, igen szűk váll és kis, magasán ülő csöcs. Igen keces leányzókat látunk Kranach sajátkezü oltárképein, melyek nagy része a szászvidéki templomokban (Meissenben, Erfurtban, Naumburgban stb.) fordul elő.

Illetőleg a passiot előadó fametszeteit, melyeket löcsei mestertünk színbe áttett, ezek egyrészt kora szellemében vannak felfogva, mely a Krisztust gyötrő poroszlóknál és egyéb személyeknél a durvaság és rutságnak kifejezését megszokta, s ezért bízhetőleg meg is kívánta, ennek aztán megfelelnek tagjaik és testeik szegletes, erőltetett, sőt torzított mozgásai is; de másrészt aligha kívánták Kranach kortársai, hogy szent személyeit is szintén rútaknak és csaknem torzítottaknak ábrázolja.

Mind e mellett tagadhatlan, hogy az egész compositio tárgyának, melyet igen élénken ád elő, tökéletesen és valóban drámai módon megfelel.

S ezért a löcsei mesternek kevésbe került Merklasot ama dicsőretnre elragadni, melylyel őt elhalmozza. Hazánkfia másolatában elkürtlte előpéldányának szűgletességeit, durvaságát, hol ilyen előfordul, lesimította, az egész szelidebbé, tetszőbbé tette és ezzel megmutatta, hogy Kranachnak magának sokba nem került volna, mesterművét még sokkal érdekesebbé, vonzóbbá tenni. S e tekintetben igazat kell adnunk Schuchardtnak, midőn Kranachot a jó nemes ízlés hiányával vádolja.

De Kranach a legjelesebb színezők közé is tartozván, a löcsei mester őt e tekintetben nem érte el, ámbar színei világosságát tőle sem tagadhatjuk el.

Szóval, elmondhatjuk, hogy a löcsei oltárképek koruk jobbjai közé tartoznak és hogy mestertük, bár másolt, mégis előpéldányát saját szelleme értelmében módosítván, átváltoztatván, maga részéről teremőleg lépett fel.

A régi mesterek ritkán másoltak oly kiterjedésben, mint ő. ritkán látunk másolva egész suiteket*), ugy egy bártfai oltárna a többi, Krisztus életét ábrázoló képek közt csak a menekülés Egyiptomba

*) Itt Marc Antonio Raimondi kivételt képez, ki Dürernek több suitjét szigoruan lemásolta; de ezt tette azért, hogy a vevőket tévutra vigye, mintha magának Dürernek művét vennék.

van Schongauer Márton híres rézmetszetéről másolva; úgy Kis-Szebenben is csak néhány kép van másolva Dürer nagy passió fametszeteiről. De ezen három példánk is mutatja, ha ehhez még a kassai Wolgemut Mihály oltárát hozzá vesszük, mily élénk közlekedése volt hazánk felföldének Németországgal a xv-dik század végén és a xvi-nak elején és mily befolyással voltak felföldi festészeinkre Schongauer, Wolgemut, Dürer és Kranach.

Ugyanily befolyással volt Németország e korban a szobrászatra és még régibb korban az építészetre is, s kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a löcsei, bártfai és más felföldi templomok mintáit a németeknél kell keresnünk és ha fentebb a löcsei főoltár plastikai munkáinak mesterét bennszülöttnek kimutattuk is; iskoláját, valamint a krakói Stossét is mindamellett tökéletesen németnek kell mondanunk. Lehet az is, hogy Pál mester Stossnak volt tanítványa, de ez esetben is Pál mint maga Stoss a német iskolának növendéke.

B) MÁRIA - H Ó - O L T Á R .

(MERKLAS LEÍRÁSA.)

Az alsó osztálynak magassága és szélessége . . . 2' 4" — 7' 6"

A szekrénynek szélessége és magassága . . . 7' 5" — 6' 9"

A szekrénynek szélessége a mellékfallal együtt . . . 13' 6"

Az egész oltárnak magassága mintegy . . . 40'

A képtáblák magassága és szélessége . . . 3' 2" — 2' 9,5"

«A nagy szekrények mindegyik oldalán filke van, melynek igen csinos számolyain és díszetei alatt mintegy 2'-nyi magas kecses női szentek állanak.»*)

«A szekrény közepén álló b. szűz feje fölött négy félkörből szerkezett és lombozattal ékes díszetű emelkedik; magát a gyermekét karján tartó, majdnem életnagyságú szűzet csinos lilimkorona koronázza. Fiatal, nemes alaku s finom vonású szobrot látunk benne kissé modorosan kanyarított állással; a kis Jézus erőteljes, némileg túlvitt komoly kifejezéssel. A szobor alsó ruhája mustrás nehéz ezüst szövetet mutat; a redőzet valamint itt, úgy a nagy felemelt köpenyen is nagy, többnyire metszővonalakra törött; a szűz oldalán álló két kis angyal hordja a köpeny dús uszályát; jobbra felső részén csombókkal és legyezővel ellátott pólyát tart.»

«Oltárunk két szárnyu elő- és hátlapjára aranyos mustrás alapon tizenkét, a szűznek életéből vett jelenet van festve.»

«1. *Üdvözet.* A szűz aranybrokátos alsó ruhában és köpenyben imádságos faállvány mellett térdel. Előtte szintén térdelő angyal szöke és egyenesen lefésült haju fiatal, sápadt, nemes arczán szende komolyság ömlik el, alsó ruhája hosszú s fehér színű, a fölött aranybrokátos kabát és hasonló nehéz köpeny, mely utóbbinak szegélyét két kisebb angyal emelve tartja. Nagy fehér szárnyát szinte fehér arany keretli takaró fűdi; az angyal pálczáit és mondaszalagot az ismeretes «Ave Maria» stb. felirattal tart. A háttért nagyobb részt magas ágyászator tág kárpitjával foglalja el.

«2. *Látogatás.* Erzsébet, németországi város matronájának öltözetében a szűzet házának kapuja előtt fogadja.

«3. *Krisztus születése.* Omladozó épület, Mária térdelve imádkozik, előtte kedves angyalfiúk fehér pólyákban tartják a kitünően rajzolt gyermeket, mely maga egyedül teljesen van világítva. Háttérben József, tisztességes polgárként, égő gyertyát tart. Távolabb ölben sikerült kurtításban rajzolt ökök.

*) Ezen oltár az északi mellékhajó keleti falához támaszkodik ott hol alaptervünkön a B betű áll.

**) E szent nők: Katalin, Borbála (virággal és dolgozó kassal) és Margit a sárkánnyal.

*4. *Három sz. király.* Mária a gyermeket ölében tartja; előtte arany ládácskát átnyujtván, a legidősebb király térdel, finom, igen eszélyes arczu tiszteletreméltó alak. A második király szakálltalan szőke haju erős férfiú, német hercegi, I. Miksa császár korában divatos, öltözetben, mesterileg alakított aranyos edényt tartva. A szerezsen király csak barnás, typusa sem határozottan szerezsenféle, ruhája inkább keleties. József a szűz mögött nyájasan feltekint. A királyok öltözeteinek mustrái pompásak. Háttérben félig lerombolt falak.

*5. *Gyertyaszentelés.* Tiszteletes ősz, hihetőleg Simeon, átnyújtja a gyermeket anyjának, kire szavai mély benyomást tesznek. Simeon mellett szélesredőzetű fehér köntösben öltözött égő gyertyát kezében tartó férfi áll, ellenkező oldalán, Mária mögött, József jelenik meg. Az egyyszertien félkörben boltozott csarnok közepén állvány látható, ezen ékesen alkotott góth szekrény áll.

*6. *Megfutamodás Egyiptomba.* József, gondosan visszatekintve, vezeti a szamarat, ki nehézkésen lépdel Mária és a gyermek súlya alatt. Köröskörül pusztaság szépen rajzolt szikladarabbal. Messze távol-ságban városfalak.

*7. *Bethlehemi gyermekgyilkolás.* Herodes csarnokban királyi széken ül. Előtte két durva poroszló lándzsával*) és palossal megölt két gyermeket, kinek két anyja kétségbeesetten a poroszlók művét megakadályozni törekszik.

*8. *Jézus mint tizenkét éves gyermek a templomban.* A csarnok közepén emelkedett ülésen, körülé félkörben a sürgősen szót váltó írástudósok, eselszövő arczkifejezésekkel és phantastikai öltözetekkel, éles ellentétben a Megváltó magasztos nyugalomával. Jobbról Mária félelmes gonddal arczán, belép. A helyiség góth mérművel díszes ablakkal van világítva.

*9. *Jézus, feltámadása után, megjelenik anyjának.* A Megváltó, szakálltalan ifju képében s csak öt sebjeiről megismerhető, vörös köpenyben öltözve, kezében a diadallobogó fehér kereszttel. Szent anyja, szomorúsággal képén és némileg elsoványodott arczezal, megilletődve tekint fiára. Hátral fal mellett lócza, azon ámitó élethűséggel festett bársony vánkös.

*10. *Krisztus égbemenetele.* Az épen a hegytetőről fölemelkedett üdvözítőnek csakis lábái láthatók. Mária az előtérben térdel, oldalról látott arczának igen szigorú vonásai imára hajló bámulatot fejeznek ki. A szűz mellett az apostolok serege, kiknek többnyire csak fejeik láthatók. (Sőt csakis nimbusaik.)

*11. *A b. szűznek halála.* Imazsámolyáról már-már élettelen karokkal lecsúszik, Péter és János támogatják, egy harmadik apostol az égő gyertyát ujjai közé szorítja.*

*12. *Mária koronázása.* Mária a kép közepén félhökön térdel. Az atyaisten, nagyszerűleg felfogott öreg; fia fiatal, szakálltalan alak, mindkettő gazdag köpenyben, fején zárt császári korona. Hasonló koronát a szűz feje fölött tartanak, mely fölött a sz. lélek galamb képében lebeg. A két első személynék kezében megjelenő világögömb átlátszó kristály testként van felfogva.*

*A képek elhomályosítottak, sok helyen megrongálvák; némely táblának színezetere és belső vázlataira alig ismerhetni. A compositió a hagyományos elrendezésre és minden jelenetnek elkerülhetlen szükséges személyzetere szorítózik, e személyek nyugodt méltóságot és becsületességet viselnek arczukon, kivéve ama jeleneteket, melyekben a mester a mozgalmas földi életet, korának modorában felfogja, s így a túlzott határához közeledik; p. o. a gyermekgyilkolásban, hol a cselekvény palástolatlan rettentőségében állittatik elő. Az alakok nem túlkaresuak, hanem helyes arányuak, kezek és lábak csaknem túlgöyngűedek, s kevés kivétellel jól rajzolva. A b. szűznek feje finom tojáskereked idomu s teljesen eszményi, minden földiességtől idegen komorsághoz hajló jellemű; a többi személyek fejei inkább naturalistikailag, de mindazáltal nemes felfogásuak, kivált sz. József és a két idősebb sz. király feje szorgalmatos arczkép tanulmányt árulnak el. Csak a sz. szűz ruházata hagyományos, a többi öltöny őszertű és a művész korából vett elemekből van szerkesztve, felső, a testhez közelebb fekvő részök

*) A lándzsá helyett aszerkereszt kell tenni.

ben nagy és szépen elrendezett szélességet mutatnak, alól gazdag, éles, de még sem kicsinyesre tört redőkben. Legnagyobb szorgalmát mutatja mesterünk az aranyszövetek ízletes mustráiban, ezek majd fényes, majd tompa aranyozásu esetvonalaival az aranyhímzést családódiság utánozzák. A színek, melyek közt tiszta kék sehol sem jelenik meg, erőteljesek; fej és kéz halvány, szürkébe átmenő testszínű, csekély mintázással és éles barna körvonalal; a különféle téreken barna színnel árnyékoltszürkés festék a túlnyomó. A szentek fejei nagy, a sajtolt aranyos alapon kímélt nimbuszal körülvevők, mi főképp az egymás mögött állóknál a hatást gyöngíti; mert ezek a távolságban, hol a nimbusok körvonalai elmosódnak, mintegy eldarabolva tűnnek fel.»

«A szárnyak fölött alacsony kanyar csúcsívek láthatók, küzbefogott gyöngéd rácsozattal, a szekrény korona-párkányzatát szépen alakított disz-szalag végzi be; e mögött fokozatban emelkedik a rakvány. Alsó osztályát három dísztető képezi, melyet két-két karesu és díszes hengerke hordoz, ezek előtt egymással kanyar ívekkel összekötött és tornyocskákat hordozó finom oszlopok állanak. A tetőcskéket szép, kevésbé görbített keresztívrággal koronázott ívszelvények képezik. A középső fölött más dísztető emelkedik; ezt és a két szélsőt magas, csak négy vékony lombosokrokkal szegélyezett hengertag guala alakban végzi, a középső gula tetején pelikán fiaival ül. A díszesítés legnagyobb szorgalommal ékes befejezésű s inkább viaszból befejezettek, mint fából faragottak tetszik. A középső dísztető alatt áll szenvedő Megváltónk, balján nepomuki János, jobbján sz. József (e két alak uj), a felső dísztető alatt idősb sz. Jakab, a szobrok mintegy életnagyságúak, mindnyája kézművesnek jelentéktelen munkája. *) A predellát, (szekrény alatti tábla) egész kiterjedésében, gyöngéd áttörtött lombozat fűdi, melyben már is a szigorú góth alakzat háttérbe van szorítva. A levelek közt Lengyelország és Lőcse városnak címmerét látjuk.»

«Ezen oltár a főoltár után legnagyobb és legékesebb. Az egész építkezés góth elemekre szorított, még pedig igen könnyűed, csakis a szemközti nézetre számított díszesítésre; az elrendezés nem túlgazdag, de nem is szegény, nemes arányban tartva, szabad minden görögörsz ágazattól, minőt a késő góth ornamentatio kedvelt. Feltűnő a mester ügyessége, ki egyedül a könnyűded ékességet tartotta szembe előtt s annak az állandóság tekintetét is alárendelte úgy, hogy a mű rongáltabb állapotban jutott ránk.»

«Nem tudhatni, ki tervezte és mily korban e szép oltárt; legvalószínűbben a xv-ik század utolsó évtizedébe tehetjük. E mellett szólnak stylistikai viszonyai a templom egyéb hasonló műveihez, melyek közt a passió oltár bizonyosan az 1476 és 1496 évek közti időre esik, s továbbá a szepesváraljai székes-egyház sz. testi kápolnához, melynek építkezését 1500 tájára tehetjük.

«Oltárunk lengyel címmerét tekintve az egy Lőcsére nézve nagy fontossággal bíró eseményre vonatkozhatik; 1494-ben itt találkozott II. Ulászló király testvérével, János Albert lengyel királylyal és Zsigmond herczeg cardinalissal. A lengyel címmer tehát a vendégek jelenlétére vonatkozó, kik talán ezen pompás oltárt saját költségökön építtették, vagy legalább emelése költségeihez hozzájárultak, melynek más részét, mint ezt a város címere mutatja, a lőcseiek vitték.»

Jeles művészdünk, id. Storno Ferenc ezen oltárt, kitűnő volta miatt, ingyen restaurálta; és joggal mondhatjuk, hogy képei nem csak a többi lőcsei, hanem hazánk más oltáréit műértékben felülmulják. Legyen bár teremtőjük német mester, azon mégis a németalföldi iskolának befolyása észrevehető, nem csak egyházas, hanem valóságos vallásos felfogásában. A tárgy a színek legendáris öröme és szenvedése lévén, magával hozta, mint főelemet, a szendeség és gyöngédség kifejezését, melyet itt remekül

*) Ámbár a lőcsei templom idősb Jakab apostolnak van szentelve s ezért ezen apostolt, mint patronust, kitűnő hely illeti; a középkor szigorú rangfokozatát tekintve mégsem engedhető, hogy az üdvözítő fölött álljon Jakab, ezen hibához véve nepomuki János késő korát s még később elharapódzott tiszteletét, valamint a szoborkák csak nem modern jellemét, világos, hogy azok fellállítására s kellő indoklást nélkülözi.

elérve látunk, nem különben mint Zeitblom oltárképein, kinek több mesteri példányait őrizik Nürnbergnek ideiglenes képtára átalakított sz. Mórítz kápolnájában. Ezen jellemről a nürnbergi iskola elpártolt, midőn mindinkább s inkább az életnek realiticiusabb felfogásához fordult, melyre Wolgemutnak kassai főoltárképeiben is akadunk. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a Máriahó oltárnak nem valamennyi ábrája érdemel egyforma dicséretet; sőt különböző képeinek különböző felfogása és előadása, bár még mindenütt igen jó, hanem mégsem ugyanazon jeles mestert sejtet velünk. II., III., IV. és V. táblánk a jelesebb képek négyét adja Storno Ferencz rajza után Pollák által fába metszve, u. m.: az üdvözléetet, a látogatást, a születést és a három keleti bölcset. *«Az üdvözlézetben»* különösen feltűnő a szűznek tiszta egyszerű vonásokkal rajzolt arca, melyben a szende megadás mesterileg van kifejezve. Az angyal nem térdel, mint Merklas mondja, hanem a kornak felfogása szerint térdre esni készül (sinkt in die Knie); szárnyának takarója Storno rajzán nem látható. Ugyanazon szűzies arcot mutatja *«a látogatás»* is hol a gyöngédség, a kor szokásában levő, Máriának kevésé oldalra hajló magatartásában is van kifejezve, míg Erzsébetben a szíves fogadás remekül van kitüntetve. Máriának arca mindkét jelenetben hasonló, sőt a három bölcsek tisztelgésében is ugyanezen hasonlatosságot veszszük észre a IV. és V. táblánkon megjelenő sz. József arcán is; mi az egész művet, hol egyes képei ugyanazon mestertől származnak, valósággal drámaivá teszi és Dürernek a *«Szűz életét»* ábrázoló remek fametszetei mellé méltán helyezi. *«A születésen»* kitűnik a Schongauer Márton szellemében felfogott kis angyalkák, naiv mozdulatukkal, csinos fecskeszárnyaikkal és gyönyörűen redőzött öltönyikkel. Az ökröknek *«szerencsés kurtítására»* nézve azonban nem irom alá Merklas ítéletét; általában véve a képünkkel egykoru mesterek inkább az emberi, mintsem az állati alakot tanulmányozták. Végre igen jelesnek kell mondanunk *«a három bölcstisztelgését»* is. Itt ismét a szűznek vallásos kifejezését jobban találjuk rajzolva. A királyoknak kitüntetett bölcsek, mint Merklas helyesen megjegyzi, valóságos, még pedig érdekes és a tárgyhoz igen jól választott arczképek; a szerezsen legendás ugyan, hanem a festésnek alkalmasint néger nem volt közelében; miért is a harmadik királynak négersége inkább szándékos, semmint sikerült. Másrészt a mellékes tárgyak: a ruhák, fegyverek és ajándékoknak rajza csodálatos szabatossággal és correctséggel van befejezve. Nem hallgathatjuk el a kezek igen jó rajzát; mert ilyen e korban elég ritka.

Országos Széchényi Könyvtár

C) P A S S I O - O L T Á R .

A predella magassága és szélessége	2' 7" — 6'
A szekrény magassága és szélessége	8' 1" — 6' 3"
A szárnyak magassága és szélessége	8' 1" — 3'
A képek magassága és szélessége	3' 8" — 2' 9"
Az egész oltár magassága mintegy	40'

•A szekrény felső részét ékes góth mérmű foglalja el, melynek íveit négy domborművívű ékesítéssel ellátott szabad oszlopka hordja, mi által a szekrény három osztályra van osztva; középsőjében a Megváltó szobra áll, oldalán a szűz és János evangelista, mindnyája mintegy 5-nyi magas. A Megváltó jobbával mellebbjét, felemelt keze tenyerének sebjét mutatja, szende, komoly, gyöngéden befejezett arca, úgy tetszik, mintha félig nyitott ajkaival a bűnöst térítésre szólítaná; a kitűnő arányok ép oly távol vannak a túltetesség mint a soványosságtól; kiválóan szép, természetlű finom keze és lába. A b. szűz méltóságteljes matrona arczán a búkomorságnak kifejezése; János feje szintén szép ugyan, de nem ment mesterként és a főoltár Jánoséhoz hasonló kifejezéstől. Nagyszerű a ruházat, csak kevés szüglettesség kivételével részben antik kecsesed redőzött. Ép oly szép a szobrok befestése, a Megváltónál sebinek mérésékel jelentésével; a két oldalszoborka alsó ruhája mélyen vörös ezüstalapon, a bállás kék arany pontokkal.

Mindhárom szobor kitünő hatásos plasztikai felfogással bír, miért is a templom legjobb szobrászati művei közé sorozhatók.»

«A szárnyak belső felülete négy páros szentet virágos arany alapon mutat:

«1. *Sz. Sebestyén és sz. Kristóf.* Az előbbi száraz fához kötött ifju; felső teste túlhosszú, tagjai kissé erőtelnek, ellenben a körvonal lágy, az izmak sikerültek. Sz. Kristóf hatalmas tag köpenybe burkolt alak, fatörzsszel kezében folyót átlépdelve; bal vállán ül lebegő bársonyszínű köpenyben a mosolygó gyermek, kezében aranyos világsgömb. Az óriásnak lába gyöngye és úgy tetszik, mintha nem birna súlyával. A háttérben tág táj, folyóval, sziklával, ligettel és hegylánczccal.»

«2. *Keresztelő sz. János és id. Jakab.* Az előbbi gyapjas öltözetében és vörös köpenyben, a baljában könyven hordott báránycára mutat. Szemközt vele Jakab kényelmes viola színű zarándok-ruhában.»

«3. és 4. *Sz. Katalin, Borbála, Dorottya és Margit,* mindnyája koronával fején és szokott jelvényével, karcsú és ékes alakúak, szép tojáskerekded arczczal, szabályos eszményi vonással; kezeik kissé kurták, ujjak keskenyek és kemény rajzuak. A szélesen tartott öltözet sok meglepőleg szép motívval, merész tónalban, bensőleg élesen tört apró redőben a földön elterjed.»

«A három utolsó tábla alakja kockás márvány padozaton áll, de a helyiség távpontja kissé kurtára esik, az alak mögött a tábla két harmadán túl tömör falak emelkednek; a mustrás aranyos alapon nagy sima nimbus körülveszi a fejeket.»

«A színezet kiválóan fényes és tiszta, hol szükségesnek találta, a mester sötétebb körvonalakkal segített. A szüzek feje hideges fehér vörösű, gyöngéd rózsás lazurokkal és szürkés árnyékozással, egészben kevésbé mintázva; a férfiak fejét erőteljesebben és szabadabban kezelte, félelmes szorgalmat fordított a miniatüreszerűleg kidolgozott hajra és szakállra. A ruha festéke, kivéve Dorottya fehér köpenyét, fénylő vörös, zöld, viola, árnyékuk fekete barnás; a szüzek alsó ruháján az aranyos brocat finom vonalozással ép ugy van utánozva, mint a Máriahó-oltáré. A pompás skarlát-vörös oly lackszerű átlátszó, hogy az elég vastag festékréteg alatt is kitűnnek az első vázlat vonalai, sajnos, hogy e festék elmorzsolása által leg többet szenvedett. Az első táblának tája tompa zöld, mintegy elmosódott; ellenben a kékes távolság erősen kilép, ez azonban a kék festék túlkapásának (dem Herauswachsen) tulajdonítható. A habok száraz alapra tett fehér világitása igen átlátszó.»

«A táblák külső felületén a b. szüz életéből vett jelenetek vannak előadva: *üdvözet, látogatás, Krisztus születése, a három király.* E képek elrendezése hasonló a Máriahó oltáráéhoz; így pl. az isteni gyermek, a születését előadó képen, bepölyvézve a földön fekszik, míg lebegő kis angyalok a tetőt szalmával fűdik; távolban dús tájak, facsoportok, sziklák és városok. A rajz a tábla belső képeivel rokon; de a ruházat kevésbé szélesen tartva; Mária és József szigorú eszményi. A legesekeylebb értékű a látogatás. A túl magas alakok tülemelkednek a mellettök nyíló kapun, melyen keresztül egy meredeken emelkedő német városha tekintünk. A színezet mélyebb hangulatu, de kevésbé fényes, mint a belső táblának, kevés kivétellel a ruházat dísz nélküli, Máriáé zöld és fehér; az erélylyel, hanem gyöngédséggel is kezelt tájak sokféle zöld festéket mutatnak, az egek tiszta kék, lefelé lehangoltak; a kékes távolban a lég-hangulat némi utánzása észrevehető, de e részek is az idővel elhomályosodtak.»

«Szigorú eszményi tartásának túlsúlya képsorunknak sajátos ünnepélyes kifejezést szerez, melyben a stílyhibák elenyésznek. Az alakok mindnyája szent, szép, hanem minden testi inger nélkül. Azonban a külső táblán gyöngébb az összhátas, mit egyébiránt a sötétes színezésnek is kell tulajdonítanunk. Ez utóbbit abból is magyarázhatjuk, miszerint a belső tábla képeit, mint az év ünnepére rendeltetett fényesebb festékekkel kellett kitüntetni; de tekintve a színek eltérő összeállítását és a tájak különleges kezelését, könnyen más kezet sejtethetünk e helyen.»

«A szekrény fölötti rakvány, elrendezésében és kivitelében, a Máriahó-oltáráéhoz hasonlít, csak-hogy kissé egyszerűbb. A szekrénytől átmenetet nagy keresztvirág díszes mérmű eszközli; a legfelső kissé előre hajló gúlahegyet csigaszzerűleg kanyarított ékes bimbókkal ellátott ágak képezik. A középső

díszetű alatt sz. *Flórián* mintegy 4'-nyi magas szobra áll, ez szabatos arányu, vértje a xv-ik században szokásos, sisakja római (?) nyílt vízírel. Azonban úgy tetszik, mintha e szoborka eredetileg nem e helyre készült; mert, nagysága miatt, talap nélkül, közvetlen a szekrényre van állítva. Az oldal díszetű alatt két durván ugyan, hanem mégis erőiesen dolgozott angyal látszik, a legfelsőbb díszetű alatt sz. *András*nak igénytelen szobra. Szoborkáink csak kézművesileg bemázolvák. A predellát áttörtött lomboszat fűdi, ez dúsgazdag rajzában, hanem máris a renaissanceba való átmenetnek küszöbén áll; a levelek közt két czimer jelenik meg, *Corvin Mátvás királyé* és második feleségének, a nápolyi *Beatrix*nak czimere; ezek magyarázatul a párkányzat aranyos horonyában e felirat olvasható: *Clinodium Mathie regis — Clinodium Beatricis regine*. E felirat némikép az oltár korát határozza meg. A királyi névnek külön hangsúlyozása és a királyi család czimerének melléklése a királyi párnak különös viszonyát a műhez árulja el, sejtelmünk szerint, a királyt az oltár egyenes megrendelőjének vagy legalább emelése okozójának kell tekintenünk. Mátvás, midőn 1474-ben Komorovszky ellen Liptóba ment, Lőcsén időzött; de mivel *Beatrix*el csak 1476-ban kelt össze, legalább az oltárnak felállításza ez évnél későbbi, azonban semmi esetre nem későbbi 1490-nél; mivel a király ez évben halt meg.*

A felhozott ok miatt Lőcsén ezen oltárt „corvininak” nevezik, helyét alaptervünkön a C betű jelzi. Ugy találtam, hogy képei a felső-rajnai iskola s nevezetesen Schongauer Márton befolyása alatt készültek. Ha *Merklas* itt már a renaissance hatását a szobrászati műben látja, ez még inkább Mátvásra, mint megrendelőjére mutat; mivel ismerjük e király hajlamát ezen korában nálunk terjedni kezdő új felfogáshoz, mely későbbben nálunk ismét háttérbe lépett, az elsőbbséget a csúcsvis *Stylnek* újra átengedvén; de ha Mátvás alatt készült oltárunk, egy a lőcsei templomnak egyik legrégibbjé.

D) PÉTER ÉS PÁL OLTÁRA.)

A predellának magassága és szélessége	2' 2" 5' 4"
A szekrénynek „ „	6' 5,5" 3' 11"
A szárnyak „ „	6' 5,5" 1' 11,5"
A képek „ „	2' 4" 1' 6"
Az egész oltárnak „ „	30"

„A szekrényt csinos talpazattal és díszetűvel ékesített szabad oszlopka ketté osztja, mely fölött két mérmű-díszes kanyarív emelkedik. Az életnagyságu Péter és Pál szobra jeles arányu, csak válla kissé keskeny, arcvonása komoly, határozott jellemű, keze és lába gyöngéden van mintázva; szép és dús redőzetű öltönyében, festészeti ellentétet eszközölő változékonyság mutatkozik. Az ősrégi, csaknem építészeti tartás, az apostoli typusnak mesteri felfogása nagyszerű hatást idéz elő, s ezzel a külső fényes kiállítás is összehangzik; a meztelen testnek igen szorgalmatos befestése mély keleti (azaz napsütött) hangulatot ad; az aranyos, részben igen szépen mustrázott öltönynek béléte sötétkék, arany-pontos.”

A két szárnynak tábláját belső felületén mérmű keret díszíti, ezeken és a hátulsó lapjaikon az apostolok történetéből vett következő képek látszanak, mindnyája arany alapon:

„1. *Saulus*, vértbe öltözve, baljában lobogós lándzsa, a synagógában irástudósok előtt, kik *Damascus*ba kiültek. Ezen és a többi képen előforduló csarnok lapos boltozatu ajtót és ablakot mutat.”

„2. A meglehetősen ügyetlenül rajzolt paripa összeroskad, feje fölött leesik *Saulus*, míg lovas kísérete remegve megfutamodik. A levegőben *Krisztus*nak lábai láthatók; hátul szép tájban ritka facsoporttal *Damascus* középkori falai.”

*) Lásd ezen oltár mását I. táblánkon, jobbra a főoltár képétől.

• 3. Tágas szobában ül a megvakult, láthatólag kétségesskedő *Saulus*, kezében olvasó; oldalán sárga talárban és fekete fehér infulával fején, áll Barabás, jobbját Saulus fejére téve. Az utóbbi fegyverei a földön elszórva.»

• 4. *Paulus* a synagoga szószékén, az előtte álló és ülő zsidóknak az evangeliumot prédikálván. Az utóbbiak többnyire középső alakuk phantastikai középkori öltönyben gúnymosolylyal arcukon.»

• 5. *Péter* hálóval vállán a vízben lépdél, a parton Krisztus, ki őt apostolságra meghíja. Távolságban város magas házcsúcsokkal.»

• 6. *Péter* tág csarnokban prédikál.»

• 7. *Péter és Pál* bő virágos köntösbe burkolt, trónon ülő király előtt áll.»

• 8. *A két apostol* térdelve imádkozik, szemközt velök magas torony, melynek felső karzatáról az ördög egy ifjut lehúz, míg kardos angyal munkájában akadályozza; más férfi már a földön hever.»

• 9. *Péter* egy ház földszinti ablakából kitekint, míg az utcán álló Pál ajkaira újat teszi.»

• 10. *Péter martyrioma*. A fejjel lefelé a keresztre szögözött apostolnak ruhája bokáján meg van kötözve.»

• 11. *Pál fejfele*. Az apostol fej nélkül a földön hever; a bakó fehér turbános torzalak; jelen van egy király kíséretével.»

• 12. *Pál*, alkalmasint égi tüneményként öreg ember ágyánál.»

Ugy tetszik, mintha az ismeretlen mester itt történelmi tárgyakat önállólag és régibb minta nélkül képezett volna: azonban az egyes jelenetek nem mindig szerencsésen választvák, így a két prédikáció motívumaiban igen hasonló. A compositióban kitűnik még a régibb, félelmes előadási mód; az állások többnyire egyszerűek, a kifejezés előidézésére csakis mérsékelt mozgás és a néző felé fordított fejek vonásai használatnak; azonban ide s tova a művész az előadás sikerült élenkségére is tudott szert tenni: p. o. Saulus megtérésében, hol kísérei rettegése állásukban és arcvonásaikban kitűnően jelentkezik. Az alakok többnyire magasak és soványak, de ezt szélesen tartott ruházatauk elpálástól; miért is a soványság csak a kezelen kezeken és lábakon tűnik fel; a redőzet széles, aprólékos törések csak alárendeltek helyeken láthatók. A vonaltávtat még hiányos, kivált a csarnokok és synagógákban; jobban sikerültek a táj távolságai; ellenben a lombozat egyedül gömbölyű tömegből áll. Színezetre nézve az alakok legsikerültebbek, ámbar itt határozottan nem szólhatni; mert a képek régiségük és vastag fény-mázuk miatt jelentékenyen megsötétültek. A fejek kissé barnásak, hanem jó kerekdedek, a kezek körvonalai élesek; a ruhák többnyire vörösek és sárgások, helyenként mustárak, az építészeti részlet jó felfogású. A tájak háttérei kevésbé kielégítőek. A lombozat és fű a távolság különbsége nélkül, sötét zöld színű, a messzebb fekvő épületek világított és árnyékos helyeiken egyaránt szürkék, különben szorgalmasan befejezvék. Egészben e képek, minden hiányok mellett is, a kedélyes nyugalom és összhangzat jellemével bírnak.»

• A szekrény alatt három, oszlopkákkal és kanyar ívekkel díszített fülle nyílik, melyekből a a megváltó, a szűz és János evangelista féltettel és csak nem minden oldalról szabad szoborként kitekint.»

• Az oltár rakványa eredeti toronyalakú. Alaptervében háromszögű, áll pedig könnyű csúcs-ívekkel, melyekből oszlopkák, tornyocskák és díszetők közé szorítva a legmagasabb tiszteri csúcs emelkedik. Az egyes ívek alatt kis, elég jelentéktelen alakok állanak. Az egész elrendezés átgondolt, hanem talán túlékes; rakványuk világítás és mély árnyék által hatásos építményként tűnik fel. Sajátságként megemlíthető, hogy az ívek valamennyire kifelé is kanyarodik. Daczára feltűnő alakjának, ez oltár mégis a Máriahó és passioféle oltárok sorába helyezendő; mivel a vázlat technikai kezelése — p. o. a levélesokrok, keresztvirágok, tornyocskák és oszlopkákban — mindhármánál ugyanazos.»

Ezen oltár helyét alaptervünk *D* betűje jelzi. Rakványán ugyanazon liturgicus hibát látunk, melyet az előbbi oltár rakványán jelezünk: t. i. az üdvözítő fölébe itt is apostol állítattott. A képeken ugyanazon világító színezetet vettem észre, mely a főoltár képeit jellemzi; miért is a Péter és Pál oltár-

képeit ugyanazon iskolából kell származtatnunk. Összehasonlítva a főoltárnak és Péter Pálénak silhonet-tejét (v. ö. azokat I. táblánkon), kitűnő az előbbinek gazdagsága és kiterjedése a szélesbe mellett, az utóbbinak kellemes, karcsu tekintete. Nevezetes, hogy a két apostolnak típusa még a régibb, mely szerint Péter bővebb hajazattal és sűrű kurta szakállal, Pál pedig kopaszán és hosszú szakállal van ábrázolva, holott későbbben megfordítva Pétert kopaszon képezték. A típusus, homlok közepén emelkedő hajláng ugyan már itt is megvan, hanem mellette a hajnövés még elég bő és sűrű.

E) SZ. KATALIN OLTÁRA.

Az alsó táblának magassága és szélessége . . .	2' 3"	6'
A középső fülkének „ „ . . .	5' 7"	4' 3"
A szárnyaknak „ „ . . .	5' 7"	2' 1,5"
A képeknek „ „ . . .	2' 6"	1' 9,5"

«A középfülkét sz. Katalinnak mintegy 4-nyi szoborkája foglalja el. Állása kanyarított, de alakja gyöngéd arányokkal bír, arca finom és fiatal, a szélén gomboeskákkal felpiperézett ruhájának redőzete igen szép a lány mozgásu. A szűz baljával kis kereket hord. A fölötte levő díszetős és lába alatti talpazat ékes, hanem sovány építészeti idomu. A fülke két oldalán keskeny magas tábla emelkedik, egyikére Margit, másikára Borbála van festve, ünnepélyes plastikai a térhez szabott felfogással és egyszerű, hanem nagyszerűen redőzött ruhában. A négy benső szárnykép sz. Katalin életéből vett jelene-teket ábrázol.»

«1. A szűz a tudósokkal felelget.»

«2. A félig meztelen szent kiterjesztett karokkal faállványon függ, hol bakók gyötrik.»

«3. Angyal a kereket kalapácsal szétdarabolja, az angyalt fehér villámlángok veszik körül. Több bakólegény tömegesen lezuhan az állványról. A szent a kerék előtt térdel, baloldalon király és királyné kísérettel.»

«4. A bakó nagy török paláttal Katalint lefejezi. Oldalán több női alak.»

«Az oltár alsó része három osztályos táblát mutat. A legnagyobb középső az *atya urisient* ábrázolja az ismert «vera icon» típusában, a térdei közt függő *keresztre feszített*, aránylag igen kicsiny. Közvetlen a trón körül cherubin-fejek, azok után színes ruhába öltözött imádó angyalok, nyájas, igen gyöngéden bevégzett főkkel. A sarkokban az evangelisták jelei. A jobb oldali mezőben tülő alak, talán Máriáé, vörös köpenyben, fején tiára, mellette, alig térdeig érve koronás szűzek martýriomságuk eszközeivel. Hát-téren egyszerű fű-rét. Baloldali mezőn Jakab álma szokásos módon. Az arany alap sima, csak a középső mezőn pontocska-díszes.»

«A képek compositiója egyszerű gyermekded, csak a cselekvénynek közvetlen eszközlői mutatnak némi mozgást, míg a többi személyek egymás mellett és mögött nyugalmasan emelt kezekkel állanak, különösen feszes a nők tartása. Az alakok mindnyája egész arczezal fordul a néző felé, az asszonyok fejei felül teljeseek, alól hegyes tojáskerededűek, szemek és ajkuk kicsinyek, finomul vágvak, ellenben a férfifejek többnyire durva-szőgletesek; legnemesebb még a királyé. A kezek kurták, az alakok hosszúra nyújtvak és hol ruha nélkül megjelennek, csontvázilag kiaszottak. A ruhák egyenes vonala, felfelé gulaszerűleg összefutó redőkben ereszkednek le és a térdelők körül szintoly merevenen rajzolt törésekkben terjeszkednek ki. A király és királyné nyitott abroncs-koronát visel. Legtöbb élet mutatkozik az atyaisent körülvevő angyal koronában; mindenik angyal más-más állásban van előállítva, és a változatosságot még növeli a festékek különfelesége. A szín a mintázást alig jelzi. Az arcok többnyire világosak, vöröskék, szürkével árnyékozvak, a ruhák többnyire mély vörösök, némelyek gyöngéd rózsaszínűek. A háttér zöld festéke igen sötét és fokozatot nélkülöző. A hajak kiáltó sárgával világítvak. Ugy tetszik, mintha a

festéket vizesen alkalmazták és vastag, sötétebb körvonalokkal körülvették volna. Különös díszként a nimbusokban és némely ruhaszegélyezésen kis gombocskákat alkalmaztak, az atyaisten köpenye aranyos szegélyezéssel bír.»

«Az eddig leírtakat minden tekintetben felülmulja a felsőbb háromszögű mezőkön megjelenő *Sámuel* és *Jesais* próféta mellképe, feje. A kezeket kivéve, a rajz kitűnő; az igen ügyesen mintázott arcok kifejezése meghatólag komoly. Prófétáink, szokás ellen, szakállatlanok, fejükön sapkát, kezükben íráslapot hordanak, melyen góth betűben Sámuel próféta és Jesais próféta olvasható.»

«A felső osztály önálló szárnyas szekrény, mely ívvel és oszlopkákkal négy osztályában négy, mintegy 2'-nyi szent szoborkákat foglal magába, az arányok zömökök, a fejek nagyok, különben erőteljesek az előadásban. Ep oly zömökök az aranyos alapu szárnyon megjelenő szentek, köztük sz. *Jeromos* ardinális öltözetében, egyszerű pálcakereszttel kezében. Ruharedőzete természetes és dús, szögletes törések nélkül. A szinhangulat világos, a szírtkés felé hajló. Legfelül hiányos ívtamák közt kis fülke jelenik meg, abban a *keresztre feszített*. A szárnyak közt lapja osztály nélkülű, a baloldalon a szenvedő megváltót, a jobboldalin anyját látjuk. A rajz ugyanaz, Krisztus túlsóványa, keze és lába otromba; Mária jobban sikerült, ruharedőzete egyes vonalu csekély redőzéssel. A mintázás igen gyenge, többnyire csak éles körvonallal jelezve, az alap sötétszürke, egész elhalványosodott és oly tompa, mintha a képet enyves festékkel festették volna.»

«Az oltár jelenlegi összeállítása nem az eredeti, több egyes darabokból áll, melyeket különféle régi oltárok maradványaiból jól-rosszul összeraktak. Az egyes részek nélkülülzik az összekötést; az alsó szárnyak háromszögű hegyei elfedik a felső szárnyakat, végre a predellát is, mint túlhosszút elvagták » így ez oldalán nincsen bekeretelve. Kétségen kívül a templom legrégibb oltármitvei előtt állunk, különféle korok tempera képei előtt.*) Az egyes részek legrégebbjeiként a predellát és a szárnyak hátlapja képeit kell tekintenünk; az utóbbiak durva alaklanságukban legközelebb állának a xiii-ik század némely képeihez, az előbbi az ugyan e korszak miniatűrjeinek stíljéhez és technikai kezeléséhez.» (Ugy tetszik, mintha M. a xiii-ik század fénykorát, melyet kivált Franciaországban érte el, nem ismerte volna).» Az alsóbb szárnyképek módja is világosan viseli magán a byzanti merev typus befolyását; míg a próféta-fők egy a hagyományos merevség fölébe emelkedő mester munkáiként elismerendők. Ezekről is eltér a két női szobor, mely a régibb üvegtábla-képek egyszerű szigorára emlékeztet. Mindemellett itt még sok részlet felvilágosításra vár, többek közt a különbségek megjelenése ugyanazon táblán, melyet csak úgy magyarázhatunk, ha felteszszük, hogy a régibb táblák hátlapját újra festették vagy azokat újabb képekkel összeköttették.**)

«A predella felső léczén jel áll, mely vagy a mesternek monogrammját vagy a megrendelőt mint bányász jelzi; (mert a betűből és a bányászoknál szokásos keresztbe tett vésű és kalapácsból áll). Meglehet az is, hogy e jelt csak későbbben tették ide.»

Merkla a felső szekrény faragott négy szobrát nem említi: itt látjuk idősebb Jakabot, János evangelistát, Péter apostolt (?) és sz. Györgyöt. A szárnyakon Jeromost, mellette egy macskaszerű oroszlánt és szemközt vele a másik szárnyon Bertalant a késsel. Az utóbbi kettő elég naivsággal azért van összeállítva; mert mindkettőt megnyúzták. Tökéletesen áll Merkla megjegyzése az oltár részeinek különféle koráról és művészeti értékéről; nekem is a próféták, Krisztus és Mária képei mint legjobbak és legrégebbiek tűntek fel; de legrégebbieknek éppen nagybbszerű felfogásuk miatt tartom s így nem érthetek egyet Merklással, ki a xiii-ik század műveit oly csekélybe veszi. Mindazáltal oltárunk e legrégebbi részét

*) A festés majdnem nélkülözi a fényt és alkalmasint a fénymáznak takaróját is; helyenként a festék egészen száraz és sima, mint a papír aquarelljei; de száraz a vastagabb rétegű festék is.»

**) A szárnyképeket láthatólag új kerettel vették körül, ezeken a Mária és Péter oltáron levőkhöz hasonló levélminta mutatkozik, hanem durvább alakban.»

középkori feszes előadásával idegenszerűnek tetszik, csakis votivképként tűnik fel s alkalmasint más régibb mesternek műve.»

«A már akanthus levelű léczcel szegélyezett predellán arany alapon megjelenik a *tizennégy segédkező* *); ez régibb stílus világos színű és igen szorgalmas műveletű. A rakvány hibázik, helyette a xvi. század módjában faragott lombozatot alkalmaztak.»

Jegyzeteim ezen oltár képeit Kranach Lukács iskolájával hozzák összeköttetésben; ezen összeköttetésre Merklas abbeli jegyzete is utal, mely szerint az oltár jobb képeit a főoltáráéhoz legközelebb állóknak hiszi. Sz. Miklós szobra nem ide való.

Oltárunk helyét alaprajzunk *F* betűje jelzi.

G) SZ. JÁNOS OLTÁRA.**)

«Ezen oltárnak példája mutatja, hogyan cserélték fel kevés év alatt, a középkori oltárok csúszes elrendezését a renaissance-féle alakzással.»

«A szekrényben *keresztelő- és evangélista sz. János* négy régi módu aranyozott, mintegy 3½ lábnyi szobrai állanak. Az arányok szépek, a vonások erősen jelezvők, jó a redőzet is, mely a főoltáráinak tartására emlékeztet. A táblák belső lapján domborműben *alamizsnát osztó és Chrysostomus sz. János* kurta széles válu alakjai jelennek meg lapos domborműben. A külső tábla s annak táma nyolcz 2' 2,5" széles arany alapos képet vesz fel: 1. *Krisztus keresztelése*, 2. *Herodes neje*vel és vendégeivel asztalnál ülve. Herodes alakja egész megjelenésében a gazdagnak kényelmes életét kitűnően kifejezi, valamint ő, úgy neje is igen szép az életből vett alakot mutat. 3. *Kereszt. sz. János lefejezése*. 4. *Sz. János fejét* asztalra teszik. 5. *Sz. János evang.* meghalt öreg asszonyt feltámaszt. Igen szép jellemes fejek. 6. *Sz. János kezébe* veszi és megáldja a mérges poharat. A jelenlevők a cselekvényt pimasz komikai csodálkozással nézik. 7. *János*, tisztességes öreg püspöki ruhában, mögé tette Jézus szentekkel, látványként. 8. *Sz. János haldla* maga az oltár képével és mesterileg bevégzett arcképekkel. A harmadik képen látjuk a mesternek monogrammját, mely egy a *H* betű kereszt vonására tett *T* betűből áll».

«A szekrény alatti fülkében Krisztus temetése mintegy lábnyi magas csinos alakokkal; a compositio mozgásteli, némely személy fájdalmát tulzottan fejezi ki».

«A szekrényt felül antik alakzása párkányzat veszi körül, mely alatt angyalfő díszes fries látható; a párkányzat fölött fülke emelkedik, melyben egyiptomi Máriát látjuk két angyal közt. Mindegyik oldalán egy-egy delphin lombozatba végző farkkal. Az építkezés tetejét hosszú fehér ruhás angyal képezi, keresztbe tett stólvával. Az oltár hátán vázlatos Krisztus a keresztfán; alatta éltes pap fekete talárban térdel. A kép alatti tekercsen ezen felírás: In honorē, sanctorū, Joannis · Baptiste · evangeliste · elemosināry · crisostomi · et h. . . . Gersonis · Joannes Henckel · anno Millesimo 520 posuit.»

Henckel János löcsei plébánus volt 1513-tól 1522-ig, mely évben kassai plébánus, későbbben pedig Mária királynénak, II. Lajos özvegyének, káplánja lett. A chronika 1520-ban emlékezik róla: eodem anno feria 6-ta ante Laetare D. M. Johann Henckel Plebanus Leutschov. una cum Judice et juratis Civibus Rectorem Scholae egregium Leonhardum Coxum de Anglia Poetam Laureatum installarunt, bennio qui elapso Schole Cassoviensis Rector factus est. Úgy tetszik, mintha Henckel már akkor, midőn a löcsei oltárt készítette némi viszonyban állott a királyi udvarhoz; mivel az oltáron a löcsei címér mellett II. Lajosé is fordul elő.

*) A tizennégy segédkező névzerint: György, Erasmus, Pantaleon, Dénes, Achatus Aegidius, (Egyed), Katalin, Blasius, Vitus, Keresztély, Cyprianus, Eustachius, Margit és Borbála.

**) M. leirja a «Mittheil.» V. kötetének 292. és 293-dik lapján.

Az oltár helyét alaprajzunk G betűje jelzi.

Feltűnő, hogy 1520 körül Lőcsén a vallásos mozgalom élénkebb kezd lenni, mégis több oltár ezen év körül készült és állíttatott fel. Ez időben Sperrfogel, ki chronikája szerint, buzgó katolikus volt, nagy befolyással bírt, részint tanácsosi részint bírói minőségében, úgy Messingschlaeger is. Valószínű, hogy ezen római katolikus buzgalmat a reformatio elterjedése Német-, kivált pedig Szászországban idézte elő, melylyel a lőcsieiek gyakran közlekedtek. E buzgalmat az ujtás ellen intézett ellenhatásnak lehet tekintenünk, ámbár hasztalannak; mert nem sokára ezután Lőcsén is megkezdődött a reformatio elveinek és nézeteinek elterjedése, így a kezem alatti chronika 637-ki lapján ezt olvasom :

Specification.

Die Haupt Pfarrer, bey der grossen Kirche zu St. Jacob in Leutschau, so der reinen Evangelischen Lehr und unveraenderten Augsp. Confession zugethan waren.

1. M. Georgius Mollitor vocatus ad Pastoratum in Papatu A. 1530. in extrema tandem aetate ad Evangelii cognitionem pervenit. Vir sane pius et grandiosus, fuit in Officio per 29 Annos.

Ft. Still Pál prépost ur is Merklas könyveskéje 53-ik lapján így emlékezik *Moller Györgyről*. Er gestattete 1544 die Einführung des protestantischen Gottesdienstes in seine Kirche u. ist daher wenigstens für seine letzten Lebensjahre als zum Protestantismus übertreten zu betrachten.

H) SZ. ANNA OLTÁRA.

Az előbbihez hasonló szekrényes és szárnyas oltár, helyét alaptervünk H betűje mutatja.

A szekrényben a b. szűz Anna anyjával ülve kötők, a kis Jézus; a csoport semmiben sem hasonlít a régibb ugynevezett »metertia«-féle felfogáshoz, de nemcsak ezzel, hanem egész tartásával eltér a régibb módtól.

A szárnyak belső lapján jobbról egy apostol, balról sz. Antal a csengetyűvel és sertéssel; középszerű dombormű. A szárnyak küll lapján Krisztus rokonsága. A szekrény alatti fülkének előadása elveszett.

A rakványon Krisztus keresztelését látjuk.

I) SZ. ERZSÉBET OLTÁRA.

Hajdan ezen oltár, csonka voltában állott a déli előcsarnok fölött nyíló úgynevezett Corvin kápolnájában; innen pár év előtt elvették és a Merklas által ujitottat (nevezetesen a rakvány egészen új) a keresztlő kápolnában felállították. Feliratai szerint az oltárt a templom régibbjei közzé kell számítanunk, azonban utolsó helyen számos ujitott részei miatt említem.

»A szekrény magassága*) 5' 6,5", szélessége 4' 8,5"; ebben állnak mustrás arany alapon sz. István protomartyr, magyarországi sz. Erzsébet és Florián faszobrai; kivéve a kissé keskeny vállat, arányai jók, a férfiak feje kissé modoros, sz. Florián állása a xiv-ik századbéli miniaturek feszes állására emlékeztet. A redőzet törött ugyan, hanem elrendezésében mégis nagyobbserű. A színezés brillians és meleg. A nagy nimbusok góth minusculában e feliratokat mutatják : sanctus. steffanus. vidit. celos. apertos. vidit. et. intravit. 1493. — Letare. germania. claro. felix. germine. nascentis. elisabeth. ex. regali. semine. — in. floriano. latuit. sub. militari. clamide. xpi. tiro. qui. patuit (az utolsó szó olvashatlan, úgy

*) Leírja Merklas a »Mitth.« V. köt. 290-dik lapján.

hiszem, hogy még *dum* szót olvashatni). A szárnyak bel-lapján arany alapon négy képet látunk : szent Istvánt a magas tanács előtt — kövezését — sz. Erzsébet szegényeknek ételmet osztva — és férjét ki ágyában a feszületet találja ; mindez elég élénken van előadva, sőt a követ dobálólknál a torz alakban is, különben gyermekded elfogulatlanságában megható. A színezet szintén fényes és szorgalmas kezelésű. A külső lapon hasonlóképen négy kép van, hanem szürke alapon, e négy szent alak egyszerű hanem jelentékeny hatású.

A jobb szárny küllapján fent sz. Ferencz kiterjesztett karokkal, mintha keresztre volna feszítve, mégis jobbában könyvet tartva, baljában nyélen sugáros napot, melynek közepén *ih̄s* olvasható (ezt nem eredetileg 1493-ban, hanem a jezsuita korban festették oda), lent sz. Borbála (?) templom mintával kezében. — A bal szárny külső lapján fent sz. Jakab zarándok köpenyében és kalapjával lépcső előtt állva; lent sz. Helena a kereszttel.

Az egészen új rakvány alatt „Laudate dominum in sanctis ejus”.

Az egészen új predellán az országnak és Lőcsének címere.

A felállítási évszám az 1859-ki.

Régi oltárnak maradványaként átment egy csoport, melyről M. így szól :

„A Csáky-család által épített új oltáron régi *Krisztus születését* előadó csaknem élet nagyságú alakcsoportot használtak fel. Jobbról *Mária* térdel isteni gyermekét jászolyban imádvá, balról sz. József uti-zsákkal vállán, mögöttük két pásztor. Mintha a szűznek gyöngéd alakját, kedves arczával magasítv szemöldével, kis szájjával ugyancsak a *Mária-hó* oltárának mestere készítette volna; sz. József becsületes ösnek sikerült szép arczépe; ellenben feltűnő a két pásztornak barna testü keleti-zsidós idegenszerű alakja. E csoportot 1698-ban a városház elrejtett helyiségén fődözték fel, honnan kerekedett oda s meddig volt ott elrejtve? senki sem tudja; a hagyomány azt tartja, hogy azt löcsői katolikusok a lutheránusok kezei elől megmentették”.

„A déli előcsarnok karzata kartámán *keresztfa* áll *Máriával* és *Jánossal* oldalán. Jézus több mint életnagyságu, gyöngéd alaku, az igen szorgalmas befejezés mesterüknél a természetnek beható tanulmányozását fültételezi. Keze és lába ki van feszítve s azért túlagnak tűnik fel. A kereszt-ág végén az evangelista jeleket látjuk ékes medaillonokban. *Mária* és *János* alakja mintegy életnagyságu kitűnő arányu, tartásuk mély fájdalmat fejez ki”.

„Az erőteljes redőzet igen szép és csakis *Mária* köpenyének visszahajtott része mesterkélt, mivel gyöngíti az egésznek összehangzatos hatását. Csoportunk arányai tökéletesen megfelelnek az iv arányainak, mely alatt állanak, s így több mint valószínű, hogy az alakok, közvetlen a karzat elkészítése után, azaz a xv-ik század vége felé e helyre rendeltettek meg. Egyébiránt a technika nem hasonlít a templom többi szoborműveinek technikájához, legfeljebb megközelíti a passio oltárát, ámbár a ruházat motívjai ismét különbözők. E csoport befestése és arányozása pompás”.

„Más hasonló nagyságu feszület szintén ügyes, hanem kissé durvább műveltség, ez jelenleg az északi előcsarnokban áll, mondják, hogy hajdan a keresztelési kápolna ívén állott s onnan tétetett ide, midőn a kápolnát szétbontották”.

Kérdés vajjon a kápolnát egészen szétbontották-e? Nézetem szerint régi falait megtartották és az építkezés csak is a tífz által tett károknak kijavítására vonatkozott.

B. Nyáry Albert a „Századok”-ban (1875. 134. 1.) a következő cikket közöl, melyet valamint fontossága úgy rövidsége miatt egész kiterjedésében ide iktatok.

„*Magyarországi képirók a xv. és xvi. századból*”. Középkori hazai festőink lajstromát, Nagy Iván tagtársunk a „Századok” múlt évi folyámában „Magyarországi képzőművészek, a legrégebbi időkől 1850-ig” című becses cikksorozatával megkezdte. Ezen honi művészeink névsorát a löcsői „Corporis

Christi» testvériség, továbbá Körmöcz és Besztercebánya városok számadási könyveiből*) a következő mesterekkel bővítjük :

1. Pál, 1437—1450. *Lőcsén.*
2. János, 1469—1482. *Lőcsén.* Az Úr testéről címzett testvériség számára két arany forintért (körülbelül mostani értékű 43—44 frank) Sz.-Márton képét festette.
3. Gáspár, 1489—1493. *Lőcsén.*
4. János, 1511—1517. *Lőcsén.* A Sz.-Jakabról címzett egyház számára az illető védszentnek, Szűz-Mária és a Mindenhatónak («dem almechtigen got») képét festette. Ezen művei díjaztatásához az említett testvériség 11 arany forinttal (körülbelül mostani 240¹/₂ frank érték) járult.
5. Theophilus, 1512—1523. *Lőcsén.*
6. Pál, 1534. *Lőcsén.*
7. Lőrincz, 1539. *Lőcsén.*
8. Hense, 1464. *Körmöczön.*
9. Miklós, 1499. *Körmöczön.*
10. Schweiger Gergely, 1499. *Körmöczön.*
11. Walach János, 1490. *Besztercebányán.*
12. János, 1503. *Besztercebányán.*
13. Miklós, 1532. *Besztercebányán.*

Végül fel kell még említenem az erdélyi :

14. Rozsnyói (Rosenau) Jánost, kinek a nagy-szebeni régi góth- és a matterdorfi egyházban, a Krisztus fölfeszítését ábrázoló művei még a legszigorúbb műítészek tetszését is méltán magukra vonják*.

Az 1873. bécsi világtárlatban három Storno Ferenc által készített erdélyi képek másolata ki volt állítva a magyar «amateurek» osztályában.

A n.-szebeni főtemplom szentélyében látható kép, mely Krisztust azon pillanatban ábrázolja, midőn oldalát kereszttel szúrják, jobbra ájuló anyja, balra János ev., a keresztfát átkaroló Magdolna, a két lator, számos népség, katona gyalog és lóháton a xv-ik század jelmezében. A kereten jobbra fenn Ecce homo aláírás «Humilitas», lenn püspök; balra az apokalypsis angyala, aláírás «Gloria». A kép alatt jobbra, balra két donator, az akkori százsz ruházatban, közepén vásárics mőgött, kiterjesztett karokkal a sebeit mutató Krisztus. Aláírás: «Hoc opus fecit magister johannes de rosenau (az erdélyi) anno domini millesimo quadringentesimo ELO» (1445). A magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának tulajdona.

Másolata egy, a *körülmetélt* ábrázoló brassói falképnek. Oszlop széken, mely fölött mesterséges nap látható, ül a főpap, ülben tartva a gyermeket, ki előtt más egyházi férfiú késsel kezében térdel: köröskörül több pap könyvet majd tartva, majd abban olvasva; jobbra Mária asszonyokkal. A m. tud. akad. archaeol. bizottságának tulajdona.

Másolata egy, a brassói főtemplom déli ajtó-tympanuma falképének. Lóher-ív közepén ül Mária ülben a gyermek állva, egyik kezében körtve, másikával a balján térdelő *Borbáldtól* rózsát vevén. A szűz jobb oldalán térdel *alexandriai sz. Katalin*. Jobbra a sarokban Mátyás királynak, balra nejének Beatrixnak címerpajza (ez kissé rongált állapota miatt nem eléggé pontosan másolva). A köröskörül alkalmazott kettős dús keret közül a belső, már is régi római (tehát itt renaissance) módra, sűrűn összekötött babérlevelekből szerkesztve. A m. orsz. műemlékek id. bizottságának tulajdona.

E három kép kiállja a versenyt a rendes egykoru külföldi oltárképekkel, de hazánkban mind hármának műértékét felülmúlja a löcsei Mária-hó oltárának jelesebb soru képe.

Ha az épen idézetekhez hozzá veszszük a kassai, bártfai, kis-szebeni, besztercebányai stb. oltár- és falképek mestereit, minden kétségen fölöttív válik, hogy hazánkban nevezetes bennszületett festé-

*) A löcsei említett egyet XV—XVI-dik századi számadási könyve, jelenleg a m. tudom. Akademia kéziratárában.

szei voltak a xv-ik és xvi-ik században; de más részt el kell ismernünk, hogy ezek külön nemzeti, azaz magyar iskolát nem alkottak, hanem a külföldi, még pedig leginkább német iskolák tanítványaiként jelennek meg. Így jelesen Lőcsén:

a sz. *Katalin* oltárának, mint a legrégibb példánynak mestere emlékeztet a *kölni* iskolára;

a *Mária-hő*nek a *német-alföldi*re;

a *passio* vagy *Corvin* oltáráé a *felső-rajnai*ra vagyis *Schongaueré*re;

a *Péter és Pál* oltárának;

a *főoltár*ának és

a sz. *Miklós*ének a szász vagy is idősebb *Cranach Lukács*nak iskolájára, míg az egyik oltáron *Dürer*nek vagy is a *nürnbergi* iskolának befolyását is látjuk.

Ki kell mondanunk egyszersmind azt is, hogy e művek mesterei Magyarország német ajku városából eredtek, és hogy képeik csak is hazánk német ajku gyarmatosai városában találhatók, vagy maradtak fenn. Hátra van, hogy a festészet chronologiai fejlődését hazánkban tanulmányozzuk, mely tekintetben azonban ismereteink még nem eléggé kiterjedtek, nem eléggé teljesek; előbb a részletet, az egyes példákat kell vizsgálnunk, mi a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának feladata.

Igen érdekes még azon körülmény is, mely szerint a lőcsei oltárok mérvei nem önkényesen, hanem bizonyos rendszerrel vannak meghatározva, mely egyrészt a hármas szám szorozásától, másrészt az egész templomnak arányai rendszerétől függ, így jelesen:

a *főoltár*nak egész magassága, Merklas szerint mintegy 58 bécsi láb, a mintegy 19,50 láb egész szélességének háromszorosára van véve, vagy is 58,50 lábra, és ismét az előbbi a templom nagy sorozatának közelítőleg $4\frac{1}{2}$ = 58,78'-jára, az utóbbi $2\frac{1}{2}$ = 19,60'-jére. Épen így a szekrény szélessége 8,83', közelítőleg $2\frac{1}{2}$ = 8,71' két harmadát teszi a 35,50'-nyi, közelítőleg $2\frac{1}{2}$ = 13,06'-nyi magasságának.

A *Mária-hő*-oltárnak szélessége ugyanazon arányban áll magasságához, mely a főoltár egyszerű mérveit, ugyanis Merklas 13,50'-nyi szélessége, hárommal szorozva ad 40,50 lábat, fél lábbal kevesebbet Merklas 40'-nyi egész magasságánál.

A *Passio*- vagyis *Corvin*-oltárnak egész magasságát Merklas 40 lábra teszi, szélességét 6,75'; az utóbbi számot kétszer hárommal azaz hattal szorozva, nyerünk 40 és fél lábat, tehát, mint az előbbi oltárnál, fél lábbal többet a Merklas által adott 40 lábnál. Azonban a 6,75'-nyi szélesség csak is a szekrényé, de ha a szekrényt bezáró két szárnyat együtt ugyanazon szélességre vesszük, leend az egész oltárnak szélessége 13,50' és ez hárommal szorozva adand 40,50 lábat.

Péter és Pál oltárának mérvei nem egyeznek meg a rajzban (I. I. táblánkat) az ugyancsak Merklas által adott számokkal; mert a rajzban itt is az egész szélesség úgy áll az egész magassághoz, mint egy a háromhoz; míg, ha a szekrénynek 3' 11"-hez még hozzá vesszük a szárnyak 1' 11,5" szélességét, csak 7,82' kapunk. I. táblánkon a főoltár egész szélességét egész magasságához megmérve, az arányt az egynek a háromhoz fogjuk találni.

E példákbló világos, hogy az oltárok szélessége magasságához rendszeren úgy áll mint egy a háromhoz. Egyébiránt az arány nincsen oly szabatosan követve, mint az építészet tagjainál; mégis úgy tetszik, mint ha a mérveket az építész adta volna a festésznek és szobrásznak, és hogy ezek magokat e mérvekhez szabni igyekeztek, mi igen természetes, mert a középkorban valamennyi alkalmazott művész a »magister operis»-nek vagyis az építésznek volt alárendelve. Ha pedig az épület elkészültvén operis magister többé nem létezett, a későbbben felállított oltárok szobrászai és festészei műveiknek arányait a már fűnállók mérveivel alkalmazták.

II. A LŐCSEI FALKÉPEK.

A lőcsei parochialis templomának falképei (ide értve a még nem egészen feltakartakat) három suitet képeznek :

a hét könyörület cselekvényt,

a hét halálos bűnt és

sz. Dorottya legendáját,

ezek azon tárgyak, melyeket a következőkben látandjuk ; — az első és második suite egymással összekötte jelenik meg a sekrestye-ajtó oldalán az északi mellékhajó falán, még pedig úgy, hogy a könyörület cselekedetek a felső- és halálos bűnök közvetlenül ezek alatt az alsó sort képezik, és hogy a képeket jobbról balra haladva kell tekintenünk. Minden kép 3' 6" magas és 2' 5" széles.

7.	6.	5.	4.	3.	2.	1.
7.	6.	5.	4.	3.	2.	1.

Két suite-ünk összekötése nem példa nélküli, ugyanis ilyenl látunk a strassburgi székes-egyház nyugati homlokzatának északi kapuján. Waagen azonban délinek mondja. A kapu mezején látjuk : Krisztus bemutatását a templomban, a három bölcsnek tisztelgését, a betlehemi gyermekgyilkolást és a menekülést Egyiptomba. A kapu béléteben és az ajtó két oldalán tizenegy szoborban és az ezek által taposott kisebb alakban elő van adva azon ut, melyen a megváltás következtében és Krisztus tanai értelmében az örökévaló üdvöz juthatunk, és amelyen ellenkezője a kárhoztatáshoz vezet ; t. i. a könyörület hét cselekvény a cardinal-erkölcsessel és ezek lábuk alatt a hét halálos bűn és az utóbbi négynek ellentéte. A hét halálos bűnnek megnevezése azelőtt a talapzatokon volt felírva, mi azon téves nézetre adott alkalmat, mintha a fölöttök álló szobrok, a könyörület cselekvényei, a halálos bűnöket ábrázolnák. E szobrok stylje megegyezik a főkapuzatával. *)

Woltmann szobrainkat az északi kapuzatba helyezi, melynek mezején Krisztus gyermekkorából vett jelenetek ábrázolvák, az archivolté horonyaiban angyalok és bibliai alakok. Lenn a keresztyén erkölcsök tizenkét szobra áll, melyek dárdájukat diadalmasan emelve, lábaikat a bűnösök nyakára teszik. **)

*) Das Nebenportal, dem Beschauer rechts, wenn er vor der Fassade steht, enthält im Bogenfelde in erneuten Reliefs Vorgänge aus der Kindheit Christi, wie er, sinnbildlich auf seinen Tod, im Tempel als Opfer dargestellt wird, wie ihn die Weisheit dieser Erde, die heiligen drei Könige erkennen, wie die ersten Bluteugen, die zu Bethleem ermordeten Kinder unschuldig für ihn zeugen, und wie er, schon in der Kindheit verfolgt, nach Aegypten entflohen muss. In den Mauervertiefungen und zu beiden Seiten des Portals sind durch elf Standbilder und sich unter deren Füßen krümmende kleinere Gestalten die Wege bezeichnet, welche in Folge der Erlösung und der Lehren Christi zur ewigen Seligkeit und deren Gegenheil zur ewigen Verdammnis führen, nämlich die sieben Werke der Barmherzigkeit und die vier Cardinaltugenden, unter deren Füßen aber die sieben Todsünden und der Gegensatz der vier letzteren. Die Namen der sieben Todsünden befanden sich vordem an den Postamenten und haben Veranlassung zu der irrigen Annahme gegeben, als ob die sieben Standbilder, welche die Werke der Barmherzigkeit vorstellen, die Todsünden darstellen sollten. Der Styl dieser Rundwerke entspricht dem am Hauptportal. (Wangen, Kunstwerke und Künstler in Deutschland, 1845 II. Th. S. 339.)

**) Der Cyclus beginnt mit dem Nebenportal auf der Nordseite, das im Bogenfelde die Kindheitsgeschichte Christi, in den Hohlkehlen Engel und biblische Figuren enthält. Unten stehen zwölf Gestalten der christlichen Tugenden, welche, siegreich den Speer in der erhobenen Hand, ihren Fuss auf den Nacken der Laster setzen. (Woltmann « Geschichte der deutschen Kunst im Elsass » 1876. S. 156.)

Az erkölcsök legbővebb lajstroma a középkorban 44 számot mutatott,*) közönségesen a bővebb szám csak tizenkettő, a legrendesebb pedig csak hét volt. Minden erkölcsnek ellenkezője az azzal homlokegyenest ellentétben álló bűn volt.

Az amiensi templomn tizenkét erkölcs és ezek ellentétei négy szirmú medaillonokban dom-borműben vannak ábrázolva.

1. *Hű.*

Széken ülő szűz, fején fátyol, kezében tartott paizson kehely.

2. *Remény.*

Fátyolozott hölgy, paizsán kettős lobogós feltámadási kereszt.

3. *Szeretet.*

Asszony, ki baljával tartott paizson bárányt mutat, jobbával felső ruháját koldusnak nyújtja.

4. *Igazság.*

Hölgy, kezében pálmaág és paizs phoenix máddal.

5. *Eszélyesség.*

Paizsán az okosságot jelképező kigyó.

6. *Mérséklet.*

Paizsán galamb mint tiszta állat, más oldalán azon keletindiai fa, melyre a galamb a sárkány előtt menekül.

7. *Erő.*

Egészen felfegyverkezett férfi kivont karddal, paizsán oroszlán.

8. *Türelem.*

Szűz, kinek paizsán a türelemhez szokott ökör látó; máskor az ökröt tevé helyettesíti.

9. *Szelidség.*

Paizsán a szelidség jelképét, a bárányt mutatja.

10. *Béke.*

Paizsán olajágot hord.

1. *Báldványozás.*

Férfi, majmot imádó alak.

2. *Kétségbeesés.*

Szívébe kardot döfő férfi alak.

3. *Fukarság.*

Pénzláda előtt ülő hölgy, ki jobbával zacskót ölébe dug.

4. *Igazságtalanság.*

Bíráját megvesztegetni iparkodó férfi.

5. *Esztelenség.*

Férfi ki rögs uton járva követ fal.

6. *Mérsékletlenség.*

A mérsékletlen fejére esik lováról.

7. *Gyávaság.*

Fiatl, ki kardját eldobva megfutamodik és kitől még a nyul és a kakas sem fél, hanem nyugodtan megmarad ülőhelyén.

8. *Harag.*

Apáczs öltözeti asszony, ki az öntő barátot kardjával átdöfni törekszik.

9. *Kévelység.*

Ur, ki alattvalóját lábával magától eltaszítja.

10. *Villongás.*

Veszekedő házaspár.

*) Albert der Grosse spricht schon (a XIII. században) in seinem Tugendbüchlein, nur auf Stellen der Schrift und der Kirchenväter fussend, von vier und vierzig Tugenden und Widertugenden, obgleich er schon richtig bemerkt, dass alle Tugenden sich etwas gleichen und unter sich verwandt sind, so dass, wer eine Tugend hat, eine Menge Genossinnen nothwendig im Gefolge zählt, so wie auch umgekehrt eine Untugend eine Menge anderer Untugenden mit sich führt. (J. Kreuzer »Der christliche Kirchenbau«, 1861. II. Bd. S. 433. Általán véve Kreuzer az erkölcsök és bűnök jezeit igen bőven tárgyalja.)

11. Engedelmesség.

Paizsán szótfogadó teve.

12. Állhatatosság.

A megérdemlett koronát valamint fején, úgy paizsán is viseli.

Az eszélyt, igazságot, mérsékletet és erőt vagy erélyt négy polgári, politikai, cardinal vagy sark-(cardo = sark) erkölcsnek tartották, ezek már a régi testamentomban is erkölcsöknek tekintettek, míg az újban a három keresztyén erkölcs u. m. hit, szeretet és remény ezekhez hozzájárult.

Van továbbá három theologikus vagy inkább barát-erkölcs : az engedelmesség, szegénység és szüzesség s ezeket látjuk ábrázolva Giotto által sz. Ferencnek assissi templomában.

Durandus a következő hét erkölcsöt és bűnt ismeri el : 1. elmeszegénység «paupertas spiritus», ellentéte a kevélység «superbia». 2. Fukarság «avaritia», ellentéte a könyörület «misericordia». 3. A szívnek tisztasága «mundities cordis», ellentéte a paráznaság «luxuria». 4. Béke vagyis inkább mérsékeltenség «pax», ellentéte a dorbézolás vagy mérsékletlenség evésben és ivásban «gula». 5. Egyetértés «luctus»? ellentéte az irigység «invidia». 6. Szelidség «mansuetudo», ellentéte a harag «ira». 7. Igazság utáni vagy «esuries justitiae», ellentéte igaztalanság «acedia».

A HÉT HALÁLOS BÜNT ÁBRÁZOLÓ LŐCSEI FALKÉP.

A lőcsei hét halálos bűn csaknem tökéletesen megegyezik Durandus bűneivel :

1. Kevélység, Hoffart. 2. Fukarság, Geitz. 3. Paráznaság, Unkeuschheit. 4. Mérsékletlenség az evésben ivásban, Völlerei. 5. Irgység, Neid. 6. Harag, Zorn; és csak a hetedikben van különbség, mert itt az igaztalanság helyett áll a tunyaság, Traegheit.

¶ (1. Oroszlánon ül gazdag mustrás köpenyes nő és öreg férfi, kezében mindkettő kis tükröt tart, mely már a restauratio előtt is valóságos tükrök volt.)*

A lovagló pár fölött két denevér-szárnyu ördög repül a légben, az egyiknek farán is van arca; az oroszlán mögött lángok szálnak fel. A felírás ezt mondja : «minden órában kevélységet ültünk s ezért a pokol fenekére kell szálnunk.»

Hoffart wir trieben zu aller Stund
Dess' muss (müssen) wir in der Hölle Grund.

* Storno, ki képeink mindhárom suitejét jelleesen restaurálta, jobban látott Merklasnál; mert nem áll mit Merklas mond (Mitth. der k. k. C. Germ. VII. 303. l.): Das Bild ist grösstentheils zerstört; es ist nur noch das Fragment einer Figur sichtbar,

Physiologusnak vagy bestiariumnak neveztek a középkorban oly könyvet, melyben a különféle állatok, növények sőt érczek és kövek képzelt tulajdonságait magyarázták a theologia értelmében, azaz jelképes vonatkozással a vallásos vagyis inkább az egyháznak nézeteire. Részen e tulajdonságokat még régibb klasszikai iróktól vitték át és a keresztján egyháznak nézeteibe belekényszerítették, de gyakran a bibliának képleges helyeiből az állatok, növények és szervtelen tárgyak állítólagos jellemét származtaták; s ez volt a középkor természet leírásának tana, melylyel már az egyházi atyák is nagyban éltek, és mely átment az építészetnek szobrászati díszébe, főképen a román stýlűekre. De nem elég, hogy létező állatokra ily képzelt tulajdonokat rátkülmáltak; hanem átvették egyrészt a klasszikus világ képzelt állatait; p. a sirenákat, a centaurokat stb., másrészt pedig egészen újakat találtak fel, hogy azokat jelképekül használhassák. A physiologusok találmánya a zárdáknak egyik főtanulmánya lett s így ilyféle rajzokkal és festéssel illusztrált bestiariumok meglehetősen számmal maradtak reánk, melyeket ujabban franczia és német írók publicáltak.

Efféle publicatiók közzé tartozik Pitra cardinalisnak physiologusa, mely «Spicilegium solesmense» című 1852-től 1858-ig járó IV vastag kötetű munkájának II. és III-ik kötetében megjelent, az előbbiben igen röviden «Clavis apud Theodulfum» (II köt.) az utóbbiban igen bőven «Sancti Melitonis sardensis episcopi liber qui dicitur clavis caput IX De bestiis et caeteris animantibus» című alatt, (a III. kötetben).

Igen elmésen magyarázta a régi physiologust több rendbeli munkáiban Cahier jezsuita is, ki a legrégibb «Physiologus»-nak szerzőjeként Tatiant, egy a II-ik században Rómában virágzó rhetort tekintti*). Szerinte Tatian bestiariumát régibb mondákból, jellemzésekéből és hagyományokból összeállította volna; a theologicus alkalmazások csak kisebb részben tőle származnak, a moralisatio leginkább későbbi bővítés.

A physiologusban az oroszlán sokféle és homlokegyenestellenkező jelentéssel és tulajdonnal fordul elő. A II. kötetben (LXXXII. C. 838—840. l.) *Leo dominus; catulus leonis Christus dominus Leana, ecclesia* — *catuli leanae, apostoli* — *Leo, diabolus, catuli leonum, daemones sive pravi homines.* (841. l.) *Cubile leonum, praesens mundus, corda reproborum* — a III. kötetben 54. l.

Országos Széchényi Könyvtár

<i>Tartari</i>	<i>Mundi</i>	<i>Cocli</i>
Diabolus.	Ecclesia.	Christus.
Antichristus.	Anima.	Justus.
Praedones.	Potentes.	Marcus.

Dicitur autem Christus leo propter regiam dignitatem, principatum; fortitudinem, confidentiam, rugitum, terrorem.

Diabolus autem dicitur leo propter principatum, sitim sanguinis, fortitudinem.

Továbbá miért hasonlították az oroszánt Krisztushoz? 1. Midőn az oroszánt vadászok üzik; nyomait farkával kitöröli; így Krisztus is elrejtette istenségét az ördög és a zsidók előtt. 2. Az oroszán nyitott szemmel alszik, így Krisztus is még halálában is, isteni természete értelmében, örködött az emberi

welche ein Barrett zu halten scheint. Merklas «sapkája», «Barrett», még a restauratio előtt is kis tükör volt; az alakokat pedig még meglehetősen lehetett kienni. Sorno valamint többi rajzaiban itt sem találta fel, mi az eredetiben meg nem volt.

*) Lásd többek közt főképen «Nouveaux mélanges, d'archéologie vc. collection publiée par le P. Ch. Cahier Paris 1874. 112. s. k. l. a 117. lapon. «Le moraliste, de ce livre examine et décrit les mœurs de tous les animaux; il démontre de différentes manières comment les uns excellent par leur analogie avec les êtres célestes, et comment les autres sont avilis par leur ressemblance avec les esprits infernaux.»

nem föltt. 3. Midőn az oroszán külke halva születik, ezt harmad napon a hím életre felkülti lehetetével; így Krisztus is harmad napra feltámadt.

De Krisztus az írásban egyenesen is nevezetik Juda oroszlánának. Mint álmatlan őr jelenik meg a templomok kapuzata előtt, és Salamon trónjának lépcsőfokain. Egyiptomban a bőséget is jelentette; mert amaz időben a Nil áradásai akkor kezdődtek, mikor a nap az oroszán jelébe lépett; és innen származott a maig tartó szokás a kutak csüveit oroszán torkán átvetetni.

De ellenkezőleg az oroszán az ördögöt is jelenti, az írás ama szavai szerint, melyekben az ördög az embereket elnyelni törekvő oroszánhoz hasonlítatik. Hasonlítják továbbá az oroszánt phariseushoz, a

hitetlen (haereticus) káromlását hasonlítják az oroszán fogainak büdösségéhez (I. János jelenések apokalypsis, IX. fejez. a gonosz saskákról. 8. vers : «és a fogaik mint az oroszánoknak fogaik») stb.

Jól írt az oroszán jelképességéről Heider Gusztáv e cím alatt : «Ueber Thier-Symbolik und das Symbol des Löwen in der christlichen Kunst». Wien 1849. — Th. G. v. Karajan 1846-ben Bécsben megjelent «Deutsche Sprachdenkmale des XII. Jahrh.» című könyvében adott ki német Physiologust, mely 73. s k. lapokon tüzetesen szól az oroszánról.

Falképünk az oroszán mégis új, azaz a kevélység jelentésével bír, mint a felírásnak Hoffart szava tanúsítja.

Máskor a kevélységnek jelképe páva volt, mely különböző felfoggással a halhatatlanságot is jelentette, mert már a rómaiak is azt tartották, hogy a pávának húsa (talán keménysége miatt?) nincsen kitéve a rothadásnak.

38. (2.) Varasbékán ül vén ember és fiatalabb asszony, amaz ládát, ez zsákot tart, melyekbe két az alakok fölttő lebegő ördög hátról érmekeket hulaszt. A háttérén hegyes lángok emelkednek. Felírás : «Fukarság foglalt el bennünket, ezért vesztettük el az örökké való élet javát».

In Geizheit so stund unser Muth
Darum liessen wir das ewige Gut.

A németben íráshiba van, Geizheit helyett Geyrheit van írva.

Pitra II. k. LXXXII. 1. 862. sz. alatt csak ez áll «Ranae, daemones, heretici». A III. köt. 82. s k. lapján ez tovább van magyarázva, midőn a hitetlenek szószátyársága és tisztatlansága a békák kiáltásához és tartózkodásához a sárban hasonlítatik. Az utóbbi miatt a béka a sophistáknak sőt a költőknek és hízélgőknek jelképe. Mondják, hogy ha a kutya szájába békát tesznek nem ugat; s ez képe oly előjárónak, ki a világságtól félve és azt kedvelve lemond a szigorúságról. Minden csúszó-mászó állat s így a béka is tisztátlan s ezért a tisztátlan daemonokat is jelképezi. Mind ezekben hibázik azon jelentőség, melyet békának a löcsei kép tulajdonit, midőn azt a fukarság jelképévé teszi.

37. (3.) Disznón nyargal egymást átkaroló férfi és nő, a férfit a fölttőlebegő ördög hajánál fogja, a

38. (2.)

nő feje felé más ördög körmét kiterjeszti, a háttéren lángok. Felírás : « A parázñaság példáját adtuk, ezért a végezlél felé kell haladnunk ».

Unkeuschheit war unsers Beispiel
Dess muss wir bringen an Endes Ziel.

P. II. köt. LXXXII. 815. sz. a. Aper, diabolus 816. sz. a. Sues, heretici, porei immundes (sic) et luxuriosi. Sues, poenitentes negligentes. Porci, immundi spiritus. Sus, peccator.

III. köt. 47. I. Krisztus a tisztátlan daemonokat az emberből kiűzve a disznókba kergeti. A disznó apostata, ki visszatér ahhoz, mit siratott (azaz régi hitetlenségéhez). « Canis reversus ad suum vomitum, et sus lota in velutabro. Ide s tova a disznó a parázñaságot is jelenti. « Porci vel sues tantum tetris literis scribuntur, et interdum designant luxuriosos.

38. (4.) Felszálló lángok a háttéren; az előtérben ludatszájában tartó róka. A róka hátán férfi (köpeny nélkül), ki serlegből inni készül, mellette fátyolos és köpenyes nő, ki kanállal csészéből eszik. A légben két ördög, ki két körmét a két alak fölé kiterjeszti. Felírás : « evéssel és ivással megtelve a szegényekről egészen elfelejtkeztünk. »

Mit Frass und mit Tranke? besessen
Des Armen hat wir gar vergessen.

P. II. köt. LXXXII. I. 851. sz. a. Vulpes, diabolus vel daemones, heretici, peccatores calidi.

III. k. 64. s k. I. Itt a róka nemcsak ravasz-nak mondatik, hanem erőszakosnak is. « Vulpes violentae, scilicet principes mundani, ad modum vulpium, rapiunt pullos gallinae, scilicet Ecclesiae filios, ad praedandum eos et retrahendum a fide ». Ravasz-ságát azon monda bizonyítja, mely szerint magát halottnak téteji és nyelvét kivetve az arra száló madarakat megfogja; így az ördög is, midőn az égből kidobott, kinyitotta száját s azzal az embereket csalva fogdosta. A róka hasonlítatik az ügyvédekhez : « Advocati sunt sicut vulpes quae nunquam recte incedunt. Judit. XV dicitur, quod Samson vulpes, quae ad faciem erant divisae, ligavit per caudas apponendo ignem; et sic mittendo eas in segetes Philistinorum totas fruges eorum destruxit. Sic mali advocati in causis suis non ratione incedunt; in facie sunt divisi, quia in publico videtur quod quilibet fideliter causam suam agat. Sed in cauda sunt ligati, quia in occulto sunt conjuncti, et bene conveniunt et sciunt quid erit de fine causae; et sic destruunt homines simplices confidentes in eis ».

Egyébiránt a mérsékletlenség jelképe rendesen nem a róka, hanem a disznó. Annak már a rómaiak, sőt az egyiptomiak is vették. Régenten a mérsékletlenséget az evésben és ivásban igen drastikai

módon fejezték ki, disznóval, mely hogy megtelt gyomrát kitirithesse s azután ismét betölthesse két közel álló fatörzsön keresztül szorul.

39. (4.) Férfi és nő, kutyán nyargalva, mely szájában csontot tart. Lángok a háttérben az emberpár fölött két körmét kinyújtó denevér-szárnnyú sovány ördög. Felírás: «Mindketten tele voltunk irigységgel ezért örökké való kint szenvedünk».

Wir waren beyde Neides vol(l)
Dess' leiden wir ewigliche Quol (Qual).

38. (4.)

39. (4.)

P. II. LXXXII. l. 852. sz. a. Canes, apostoli, muti (canes) sacerdotēs improbi, judaei, populus gentium, heretici, homo peccator, homines rixosi 853. sz. a. catelli, fideles ex gentibus.

P. III. 75. s k. l.

In malo.

Occidens, diabolus.
Persequens, persecutores.
Mordens, hereticus.
Lingens, mutus predicator, adulator.

In bono.

Tergens, bonus predicator
Poenitens, peccata lugens
Vilescens, gentilis.

Ebből kitetszik, hogy a kutyának kettős természetét elismerték; hűsége miatt az apostolok, sz. Ágoston jelképévé tették, sőt a domonkosok magok magokat kutyáknak nevezték. Így látunk sok kutyát domonkosokkal együtt ábrázolva Sta Maria Novellaban Florenczben egy képen, melyet Simone Memminnek tulajdonítanak. A kutya a lőcsei képen rossz oldaláról van véve, midőn a mese szerint, irigységből még a csontot is elásssa.

40. (4.) Medvéén ülve egy magát keresztül döfni készülő férfi és nő, ki egy légbé tartott meztelen gyermeket széles törrel fenyeget. Fölöttük két ördög, háttéren lángok. Felírás: »A harag rajtunk annyira erőt vett, hogy az isten parancsát nem tartottuk«.

40. (6.)

1. (7.)

Der Zorn uns überwunden hot
Dass wir nicht hielten Got's Gebot.

P. II. köt. LXXXII. l. 848. sz. a. Ursus, diabolus.

P. III. köt. 61. l. Királyok II. könyv. 2. fej. 24. vers. »Az erdőből azért két nőténymedvék kijövéen, elszaggtatának közzülök negyvenkét gyermeket.« »A medve kegyetlen, ezért jelenti a római császárokat«. Dicitur Deus ursus, propter vindictam et indignationem quam exercet in peccatores et in peccata; tehát itt is a haragosság a jellemző.

41. (7.) Szamáron a pokol nyitott torkába nyargalva vén ember és nő, mindkettő vánkost, a rest-ségnek jelét, vállán hordva; két ördög a légben feléjük tart.*) Itt a lángok a pokol sárkányalaku torkából törnek elő. Felírás : «lovagolj ide, veszve vagyunk; mert tunyák voltunk az isteni tisztetben».

Reit her nach (nah) wir sind verloren
Im Gottesdienste wir traeg waren.

P. II. köt. LXXXI. l. 771. és 772. sz. a. Asinus, corpus humanum et populus gentium, homo stultus. Asina, synagoga. Primogeniti asini, exordia vitae luxuriosae.

P. III. köt. 13. s. k. l. «Asinus etiam Christus. Asinus enim ad litteram humile animal est et abjectum. Asinus aptum animal est ad onera portanda : et ipse Christus onera peccatorum nostrorum in cruce portavit. Asinus palulo quod ipse fert, reficitur postmodum : et Christus in onere peccatorum nostrorum, quae ipse tulit, refectus fuit admodum et delectatus.**) Asinus, quia animal stolidum est, significat stultitiam, vel ipsos stultos.

Stultus stultitiam Synagoga signat asellus.

Asinus, quia animal tardum est, significat pigritiam vel pigros. Asinus, quia animal libidinosum est, significat luxuriam vel luxuriosos. Asinus, quia horribilem emittit vocem, significat carnem humanam, quae quanto irrationabilior, tanto horribilius contra spiritum sanctum clamat. — Asinus, quia fortis est in posterioribus, et in anterioribus debilis, significat eos qui fortes sunt in exsequendis negotiis temporalibus et infirmi in spiritualibus.

Asinus.

Populus gentilis.	Synagoga.
Judaeus.	Luxuriosus.
Infirmus.	Sensus petulantes.
Pigritia stultorum.	Electae animae.
Vita immunda.	Simplices.
Caro nostra.	Laboriosi.

A szamar is tehát kettős természetű. A lőcsei falképen rest oldaláról van felfogva. Általában itt mindhét állapot gonosz természetű; mert hiszen mindegyik egy-egy halálos bűnnek képviselőjeként jelenik meg.

Ami képeink *compositióját*, illeti mindenekelőtt szem előtt kell tartani, hogy ez csaknem ugyanazon jellemű mind a hét ábrán : állaton nyargaló férfi és nőből álló emberpár, melynek feje fölött mindenütt két ellenséges indulat, a párt elragadással fenyegető ördög lebeg. De nem tagadhatni, hogy a tárgy ezen egyformaságának daczára, mégis van szembetűnő változtatás a compositioban, sőt mondhatni, hogy a mester már az emberi alakok egymáshoz viszonyában is bizonyos eszmét igyekezik kifejezni, így : a kevélység, fukarság, mérsékletlenség, irigység és harag ábrázolásában, midőn ezen bűnök inkább egyes egy-

*) A halálos bűnök cyclosából Merklas csak ezen ábrát adja. (L. Mitth. d. k. k. C. Comm. VII. 1862. évfolyam 304. l.) Azonban Merklas nem értvén az ábrát a két vánkost egészen elhagyta, s így a két alak keze mozgásának felfelé, mi által a vánkost vállukon tartják, nála nincsen értelme. A vánkós különben a közmondásra emlékeztet «Otium pulvinar Satanae» s így itt nagyon helyén van. Egyébiránt talán elegendő volna a nőnek vánkosa és czélaszerűbb az 5-dik sz. a. férfinak áttétele ide, ki valóban úgy nyújtózik, mint azt a restek és az álomból felébredők tenni szokták; vagy pedig, a régi szokás szerint, a kétségbeesést is jelenti :

**) Ide vonatkozható a hildesheimi székes-egyház egyik régi kelyhének ezen felírása is :

Rex sedet in cena turba cinctus duodena
Se tenet in manibus se cibet ipse cibus.

nekben gyökereznek, csakis az egyes egyénben nyilatkoznak a nélkül, hogy itt szükség volna a nemek közt figyelemmel lenni; a férfi és nő egymásnak hátat fordítva, mindegyik személy külön-külön van elfoglalva, míg ellenben a tünyságban a két személy még ezen elfordulára is rest és ugyanazon mozdulattal vállán hordja a »pulvinar Satanae«-et; a paráznságban ellenben meg van a természetes egy-máshoz fordulás és átkarolás is. Ezen képre nézve Merklas megjegyzi, miszerint az asszony itt már nem mutatja az erkölcsnek tiszta vonzódását, hanem az érzéki vágnak tűzét: »Die einzige anziehende Gestalt ist die der Buhlerin, sie zeigt aber nicht mehr den reinen Liebreiz der Tugend, sondern das Feuer sinnlicher Begierde.«*) A valónál sokkal tovább mennénk, ha Merklas által jelzett egyik vagy másik kifejezést képünkön keresnők, az akkori mesterek még annyira nem haladtak, hogy képesek lettek volna ily finomabb kifejezés előadására; legfeljebb a legerősebb indulatokat tudták ábrázolni u. m. a fájdalom arc-fintorgatását a fősvényben, a restben, ki egyenesen már a pokol torkának tart és az irigykedőben, sőt a két haragosban sincsen meg a haragnak kellő jellemzése, daczára, hogy a harag az arczon könnyen észrevehető változtatást idéz elő. Elégjedtünk meg tehát azzal, hogy képeink rajzában jól van felfogva a nemnek és kornak különbsége, és hogy ide s tova az arcz kifejezés utáni törekvés sem hibázik. Nem érthetők egyet Merklassal midőn tovább így szól: »a restnek és irigykedőnek arcvonásaiban nem hibázik ugyan a nemes kifejezés, de egyuttal észrevehető azokban a komor mélaság és a kétségbeesés (nézetem szerint e két kifejezést ugyanazon arcban és időben összekötni nem lehet); az asszonyok élesszelvényű vonásaiban valami daemonféle mutatkozik és az a rézengeskedőnél épen torzításra süllyed. A mester iparkodásában — a büntölt, káros következményei miatt elretteneti, tulságba esett, p. a mérsékletlenség és fukarság burleszk bújá képeiben (nem tudom, hogyan férhet össze a bujaság a fukarsággal); azonban itt inkább korával semmint vele kell számolnunk; amaz időszerint a ki a gonoszt előadni akarta, nem tartózkodott a csunyának alkalmazásától sem.«**)

Ellenben egyetértünk Merklassal midőn e képek mesterét a közepszerűsége fölöttinek mondja és ezen ötletünket erősíti képeinknek összehasonlítása a jelen könyv első részében másolt Aquila arczkepeivel, melyek jobbjai nem közönséges mestert árulnak el. A martyancei apostolokban (VIII. és XI. tábla a 44-dik és 48-dik laphoz) tovább haladt az egyéniségnek biztos ábrázolása, de viszont a lőcsei képekben világosabb a törekvés az alkalom szerinti indulatokat kifejezni és sokkal jobb, velősebb az állatok rajzása is, mi legvilágosabban kitűnik, ha a 42. lapon (41. ábra) adott sz. Márton lovát a lőcsei restségi Ábrájának szamarához hasonlítjuk. De más részt ismét el kell ismernünk, hogy sz. Márton sokkal jobban tili meg ezen igen rozslt rajzolt lovát, mint a lőcsei állatukon nyargaló balálos bűnök. Ha ezek csak nem angol lovagok, minők akkoriban még alig léteztek, nem érthetni, hogyan maradhatnak helyükön és miért nem csuszna le abból, hiszen még az angol lovagnál is, hogy ily helyzetben megmaradjanak, szükséges a ló rohanásánál működő centrifugál erő. Egyetlen egy alak felel meg — de ez aztán tökéletesen is megfelel — az ítéset legszigorubb követelésének: ez a »mértékletlenségnek« asszonya, kinek guggolása a róka hátán jelesen van visszaadva, mert itt az állat nem mozdul, hanem állva marad, tehát nem félünk, hogy e nő hátáról leessék.

Több és természetesebb mozgás mutatkozik az emberek fölött lebegő ördögükben. Meglehet, hogy a mester emlékezett »a szegény ördög« közkifejezésre; mert ezen alakoknál soványabbat, kiéhebbet alig-alig képzelhetni. E lények medvefüle, felfelé görbített ormánya, denevér-szárnya, farka, hátsó

*) L. »Mittheil.« der k. k. C. Comm. VII. (1862-ik évfolyam) 305. l.

**) Die Gesichtszüge des Trägen und des Neidischen sind zwar nicht ohne Adel, jedoch liegt in ihnen zugleich das Gepräge düsterer Melancholie und Verzweiflung; in den scharfgeschnittenen Zügen der Frauen spricht sich etwas unheimlich Dämonisches aus, das bei dem Säuer endlich zur Carricatur wird. Der Meister ist in seinem Eifer, das Böse und seine ungeliebten Folgen so abschreckend als möglich auszumalen, sogar in Uebertreibung verfallen, in den burlesk-obscönen Bildern der Völlerei und des Geizes; aber dieser Hang ist nicht sowohl auf seine als vielmehr auf Rechnung seiner Zeit zu setzen, welche, wo sie es unternahm das Böse zu schildern, sehr häufig die Anwendung des Hässlichen nicht verschmähte (id. m. 305. l.)

arca és ujjak helyetti körme az ördögnek általános phantastikus jele volt a középkorban, úgy szintén tánczféle mozgása is, melyet kivált a képtünk korában már megkedvelt halál-tánczokban (Todtentanz) látunk; de lehetlen meg nem dicsérnünk képeinken az ördögök élénk mozgását, melyvel zsákmányukat elragadni készülnek.

A festész az állatok legtöbbjénél azok járását mintegy félbeszakasztja: csak a béka készül ugrásra és a kutya és szamár tovább indulásra emeli két lábát, amaz ugyanazon egy oldalának két lábát, ez a lovak módjára a bal elő- és a jobb hátsó lábát; tehát itt is látjuk a természet meglesését; valamint tagadhatlan, hogy az állatok igen velős rajza a hasonnevű elevenek tanulmányozásán alapul.

Ugyanezt mondhatni az emberek alakjáról is, melyek egész testén kitetszik az életnek változékonysága, vannak itt t. i. zömökök, köpczösök, de vannak magasak és karcsuak is; az utóbbiak közé tartozik kiválólga a haragnak embere és asszonya, míg a mérsékletlenségnek embere kis alacsony, alakjával és övéen tul nyomuló hasával igen jól jelzi a jó életnek vacskosságát, de nem, mint Merklas állítja: egyszersmind annak torzképét; mert a torzkép — ha azt ama kép jelezni akarta — egészen más, azaz sokkal tulzottabb vonásokban jelennek meg. Mint mondva volt, a kor és a nem jól van megkülönböztetve; sőt a haragos nélek kezében tartott gyermek sem nélküli gyöngéd korának megfelelő alakzását. Hogy a festész inkább szeretett öregebb, sem mint fiatalok használatát, könnyen magyarázható azon körülményből, mely szerint az idősbiknél jobban és világosabban van kifejlöve az egyéni jellem; mindemellett találkozzunk fiatalabbakkal is, minő a szerelmes asszony, kibeen Merklas oly sokat lát, sőt a mérsékletlen nő is bir nem megvetendő lárvácskával. Ha mindezekhez hozzá vesszük a kezek, nem épen rozsz, és a ruha redők több helyen mesteri rajzát, jogosultnak hihetjük azon fentebb kimondott itéletet, hogy itt korának jelesebb művészeinek egyikével van dolgunk. Ismeretes, miként későbbben, leginkább az Eycek előjárósága után a ruha redőket apró és hegyes szögbe törni szokássá vált. E szokásnak itt még semmi nyoma: a redőzetet folyónak mondhatni, természetesen és könnyűnek, és e tekintetben figyelemzethetni főképen az asszonyok bővében s ezért a test plastikai idomait jobban eláruló öltözetére, jelesen a szerelmes, a mérsékletlen, az irigykedő és a rest nőere. A hajazat a férfiaknál (a nőknél ezt a fátoly vagy főkendő elfedi) kevés, hanem velős vonással van jelezve, úgy szintén a szakáll és bajusz hajzata is.

A jelmez illetőleg ez nemcsak egészben, hanem részletben is megegyezik a vasmegyei alakokéval: mindkettő képsorozatának férfi öltöze áll a testhez tapadó félczombig érő, tehát kurta köntösből, mely majd nélküli az övet, majd azzal a csipő fölött össze van szorítva; elől e köntös a mellen fel van hasítva és gombokkal összetartva, de e hasítás nem megy végig a köntösön, hanem megszűnik a hasnak fél magasságában. A köntösnek ujjai szűkek és hosszak, a kéz fejj terjednek, egy-két férfinál e köntös mustrás kelméből készült, másoknál, alján egyes vagy kettős szegély mutatkozik. E köntös alatt látunk szűk nadrágot, melynek kelméje, a nadrágot folytatva, körülveszi a cipőt nélküli lábát is; rendesen e lábbeli sínesen hegyén meggömböztve vagy felfelé hajtva (es sind keine Schnabelschuhe), melyek divata valamely régibb képeink koránál; a nadrág is, két esetben, mustrás szövetből készült. A köpeny ujj nélküli egyszerű posztó vagy más kelme négyeges darabból álló ruha, melynek szárnyát a nyak előtt ugyanis egyszerű gomb összetart. Két esetben a kevély és paráznaében a köpeny mustrás szövetből készült.

Az asszonyok öltönyét hosszú, a testhez simuló, keskeny, hosszú ujjakkal ellátott, csaknem a mai divat értelmében az övet is nélküli ruha képezi; a fátoly egyszerű fejtakaró, melyhez az irigykedő nőnél vállát eltakaró gallér csatlakozik. A ruha fölött viselnek szintén, mint a férfiak köpenyt, csak hogy az hosszabb, még a bokán is tul érő. A nők köpenye is csak két esetben; a kevélynél és (mi igen feltűnő) a fukarnál mustrás. Hol a nő lába látszik, ez cipővel van fűdve.

A vasmegyei és löcsei falkép ruháinak ugyanazonsága, mihez még a bécsi képes chronikaénak hasonlósága is hozzá járul, ábráinkat a xiv-ik század második felébe helyezi, mely kornak stýlök is tökéletesen megfelel, kivált ha azt a csehországi karlssteini képekével összevetjük, mit alább tenni fogunk.

A HÉT KÖNYÖRÜLETES CSELEKVÉNY.

Az alap, melyen a hét könyörületes cselekvény az egyházi előadások közzé felvett Máté XXV. 34. s k. verse 34. «Akkor ezt mondja a király azoknak, kik az ő jobb keze felől lésznek: Jertek el én Atyámnak áldottai, bírájátok az országot, mely megkészített néktek e világ fundamentomának felvettése előtt. 35. Mert éheztem, és ennem adtatok; szomjúhoztam, és innom adtatok: útonjáró voltam és befogadtatok engemet. 36. Meztelen voltam, és megruháztatok engemet; fogoly voltam és én hozzám jöttetek. 37. Akkor felelnek néki az igazak, ezt mondván: Uram! mikor láttuk, hogy éheztl voltam, és tápláltunk volna és innod adtunk volna. 38. Mikor láttuk pedig, hogy útonjáró voltál volna, és házukba fogadtunk volna tégedet? vagy hogy meztelen voltál volna, és megruháztunk volna. 39. Vagy mikor láttunk téged betegen, vagy tömlöczen, hogy te hozzád mentünk volna? 40. És felelvén a király, ezt mondja nékik: Bizony mondom néktek, a mit cselekedtetek egygyel az én kicsiny atyámfiai közül, én magammal cselekedtetek.»

Itt csak hat könyörületes cselekedetről van szó, holott, valamint a hetes szám szentsége, úgy a párhuzam, melybe a mester e cselekvényeket tette a hét erkölccsel és bűnnel, még egy ily hetedik cselekvényt kívánt. Találta ezt Tóbiás XII. 12. v. e szavaiban: «Quando orabas cum lacrymis, et sepe liebas mortuos, et derelinquebas prandium tuum, et mortuos abscondebas per diem in domo tua, et nocte sepe liebas eos, ego obtuli orationem tuam Domino.»

A keresztyén egyház régi szokásaként tehát Lőcsén is megtörtént a párhuzamosság, melyszerint a könyörületes cselekvények közvetlen a halálos bűnök felébe helyeztetek, következésképp, a néző jobb oldalán kezdve és balfelé haladva:

Köny.-cselekv.

7. Holtnak temetése. 6. Fogoly. 5. Ruházás. 4. Itatás. 3. Etetés. 2. Zarándok. 1. Beteg ápolás.

Bűnök.

7. A restség. 6. Harag. 5. Irigység. 4. Mérsékletlen. 3. Parázna. 2. Fukar. 1. Kevélység.

Ebből kitetszik, hogy a párhuzamítás, vagyis inkább a szándékolt ellentetés nem igen sikerült, sőt általán mondhatni, hogy a hét könyörületes cselekvényt nem igen ellentehetni a hét halálos bűnnel, és hogy az előbbinek hete szabatosan és világosan csak az egy fukarságnak ellentéte; mert a könyörületes cselekvények valamennyie anyagi áldozatot, tehát a fűvésynységnek ellentétét kívánja; a bőkezűség a könyörületnek lényege; és abban ha mindenütt pénzzel nem, mégis szóval, felebaráti szeretettel és vigasztalással pazarul kell bánni.

A bűnök és könyörületes cselekedetek (opera misericordiae)* egyik összeállítását láttuk fentebb a strassburgi székesegyház ajtaján.

*) A könyörületről, misericordia, Barmherzigkeit Messmer többek közt ezt írja: «Was ist's mit der s. g. «Misericordia oder Barmherzigkeit». Diese Bezeichnung enthält der Bestandsbrief über das Sakramentshaus zu Bopfinger v. J. 1408, worin der Meister Hans Böblingen sich verpflichtet, ausser dem Sakramentshaus noch zu fertigen: «Ein Barmherzigkeit mit zwei Engeln». Damit wird die in zwei Esslinger Urkunden von 1404 und 1463 erwähnte «Erbärmende Unseres Herren» synonym sein. Unter den i. J. 1484 an der Nürnberger Sebalduskirche restaurierten Steinbildern wird auch «an dem Pfeiler neben der Taufthüre» ausser St. Christoph und Maria die «Barmherzigkeit» genannt. Nun fand sich bei sorgfältiger Besichtigung der Sculpturen von St. Sebald neben der westlichen Thüre der Nordseite eine Christusstatue mit einem Mantel über dem nackten Körper auf seine Seitenwunde zeigend, welche Figur im Inneren dieser Kirche, dann am Aeusseren der St. Lorenzkirche und zu St. Jakob wiederkehrt und noch aus dem XIV. Jahrhundert datiren mag. — Ich nehme also die nirgends bezeichnete Taufthüre an dieser Nordseite westlich an und halte den mit den Wundmalen dargestellten Erlöser für die genannte Barmherzigkeit stb. (L. Mittheil. der k. k. C. Comm. XIV. köt. (1869, évfoly.) 135. s. k. l.) Misericordiának nevezték a papi szék az üledéskáját is, melyet az állásban elfaradt leeresztetett és ráühetett.

Régibb annál ama példány, melyet Cahier 1874-ben Párisban megjelent «Nouveaux mélanges d'Archeologie» című könyvének 8. s k. lapjain ad. Melisenda hercegnő számára Palaestinában a XII-ik században könyvet készítettek, melynek egyik fődélén Dávid királynak története és az erkölcsök harca a bűnekkel, másikkán hat könyörületes cselekvény és az ezekre többé-kevésbé vonatkozható symbolicus állat a bestiariumból vagy physiologusból van ábrázolva.

Az első táblán Dávid életének hat jelenete medailonokban van másolva, a medailonok és az épszögű keret közti tizenkét elég szűk helyen látjuk a bűnöket legyőzve az erkölcsök által, itt meglehetősen híven van követve a Prudentius «Psychomachia»-jában adott rend, csak hogy tizenkét hely levén itt a hét bűnt fegyverrel legyőző hét erkölcsön kívül, még öt egyes alakot kellett alkalmazni, melyek többnyire a meglevők ismétlései. A csoportok helyükre nézve a következők:

(Bonitas)	1. Fides vincit Idolatriam	(?)
2. Pudicitia	3. Humilitas	4. Patientia
Libidinem.	Superbiam.	Impatientiam.
5. Sobrietas	6. Largitudo	7. Concordia
Luxuriam.	Avaritiam.	Discordiam. *)
(?)	(Largitas).	(Avaritia).

A hátapon (pl. II) magok a könyörületes cselekvények elfoglalják az itt látható, hanem csakis hat medailont. A halottnak eltemetése, mely Máténél nincsen idézve, itt is hibázik. A medailonok ábráit magyarázza mindegyiknek felirata: «1. Esurivi et dedistis mihi manducare. 2. Sitivi et dedistis mihi bibere. 3. Hospes et excepistis me. 4. Nudus et coopervistis me. 5. Infirmus et visitastis me. 6. In carcere et visitastis me». A könyörületes itt mindenütt a byzanti császárok díszruhájában és korona alatt jelenik meg. A jelképes állatok közül fent, középen megjelenik a Herodius vagy Julica madár, mely sziklára a tengerben épített erős fészke miatt az állandóságot a hitben jelenti.**) Ellenkező helyen, azaz lent a tábla közepén van hosszú fülű négylábú fekvő állat, melyet — itt nincsen felírás — Cahier antilopenak (dorcas) tart; ezt a Physiologus Krisztus képének mondja, ki minden fölött, mi történik, öröklik. A tábla négy sarkán egy-egy galamb látható, oldalán két struccmadár és két phoenix, az utóbbit már az ó-kereszténynek katakombá-képein is szokásos koponya fölötti tollak phoenixnek bizonyítanak. Négy-négy medailon közti nagyobb téren két csoportot látunk, melyeken egy ragadozó állat fent tevét, lent borjut(?) szét-szaggat. Ezen a könyörületes cselekedetekkel ellentétés ábrák jelentőségét Cahier nem magyarázza.

De említ más emléket, egy maestrichti ereklyetartót, melyen a könyörületes cselekvények szintén vannak ábrázolva. (L. id. m. 13. lapját.)

A Wartburgon ugyancsak e cselekedetek vannak lefestve, még pedig úgy, hogy a jótevő, a könyörületes mindenütt magyarországi sz. Erzsébet. E lefestések ujak ugyan, hanem mégis régibb elő-példányok utmutatásával vannak festve.

A felhozattakból kitetszik, hogy a könyörületes cselekedetek az egész középkor lefolyása alatt az egyházi festmények tárgyát képezték, és hogy azok mint Lőcsén ellentétbe tétettek a bűnökkel.

Tekintsük most ezen lőcsei képeket:

**) Lőcsén öt bűn összeegyezik az itt megjelenőkkel, hanem a bálványosság és az egyenlenség helyett áll a restség és az irigység.

*) Vincent de Beauvaisnál (Glossa super ps. CIII.) azt olvassuk: «Fulica domus est fortis, sed non in excelsis. Unde fulicae, inquit, vel herodii domus etc. Fulica enim est avis marina, vel stagnensis; cujus domus, id est nidus, est petra in aqua: quae tusa fluctibus, frangit eos, sed non frangitur. «Un bestiaire qui portait à notre bibliothèque royal le n° 2780, écrit: Herodius marina avis est, et nificat in petra; et significat illos quorum Christus est dux et morum institutor, et qui eum imitantur». (Cahier id. m. 11. l.)

42. (1.) Balra a nézőtől ül összekulcsolt kézzel a beteg, kihez mustrás köpenyes öreg a szánalom némi kifejezésével közeledik, jobbában valamit, mit orvosságnak tekinthetni, tartva; ezt követi nő, kinek fejét fátyolként, köpenye fűdi, keze mint imádságra, össze van kulcsolva. Az öregnek feje fölött kis angyal lebeg, ki jobbát a beteg felé kiterjeszti. Háttul távlatilag gyarlóan rajzolt épületek láthatók, melyek stylje, bár kapuik és ablakaik körívben vannak zárva, mégis a csúcsíves építészet korát árulják el. A felírás ez :

Uns ist leid die Krankheit dein,
Gehab' dich wol in dieser Pein.

42. (1.)

43. (2.)

Igen naiv, csaknem olyan, mint a bécsi közvándlónak mondata, ki az akasztófa alatt állóhoz így szólt: «Leben Sie wohl».

43. (2.) Balról botját földre eresztve áll a zarándok, kinek balját a hozzá közeledő hosszús szakállas köpenyes jótévő megfogja és magához huzza. Mögötte mustrás köpenyes fátyolos nő, ki jobbát emelve intő ujjával a házba meghíja a vándorlót. Az utóbbi fölött az égből leereszkedő kis angyal, kinek keze mozgása szintén fogadásféle. A háttérben emelkedő vendégszerető ház gonosz vonaltávlathatban rajzolva. De itt a könyörületes is, ki hegyes kalapja által, nyilvánosan zsidónak van jellemezve, szintén roszul van rajzolva, midőn egész arca hozzánk fordul, míg két lába profilban van állítva.

A felírás ez :

Gank (geh') her in das Haus meyn
Durch Gott du ellender Pylgerim.

44. (3.) A vándorló alacsony lócán ül, jobbával ostyá alaku ételt viszszejához, balját a tál felé kiterjeszti, melyen a könyörületos neki halacs-kát nyújt. Az idegen előtt kis terített kerek asztal áll, ezen kés, serleg és kerek kenyér. A vendégszerető szakállas öreg, tisztelettel meghajlik vendége előtt, ruhája hosszú bokáig érő, derekán megkötött köntös és mustrás köpeny. A mögötte álló nő köpenyes és fátyolos. Kis angyal leszáll az égből. A vendégszerető ház itt félkörű rovátkos bástyában áll.

44. (3.)

A felírás ez :

Durch Gottes Liebe speisen wir dich
Dass (der) Herr uns gebe sein Himmelrich.

45. (4.) A vándorló állva, baljában bot, jobbával hengerfélé hosszú serleget emel és abból iszik. Előtte kancsóval baljában áll a vendégszerető kis középső ember, ki jobbát, mintegy felszólítólag, buzdítólag emeli, köntöse rövid, felkötött öve köpenyének végét felfogja; mögötte nő fátyolos köpenyben, melyből két kezét kiemeli. Légben a szokásos angyalka. Háttérben a második száméhoz hasonló kettős ház.

45. (4.)

Felírás :

Eja! no bist du also krank
Durch Gott so trink' diesen Trank.

Hogy a felírás itt a szomjuhozót betegnek mondja talán csakis a rím miatt történik.

46. (5.) Széken ül meztelen ember, elébe jön a hosszú köntösben és mustrás köpenybe öltözött köntörületes, ki a meztelen mögött álló fiatal vagy szolga segítségével köntöst vet az idegen vállára. A köntös hosszán csak a fejnek átbujtatására való kerek lyuk látható. Míg ez a meztelen feje fölött

46. (5.)

47. (6.)

történik, kis fiu ennek lábát fűreszti. Az asszony és az angyal itt sem hibázik, összesen van tehát hat személy, kiknek hátterén rovatkás fal mellett szintén kettős ház emelkedik. Nevezetes, hogy az asszony főköntőjének szabása nagyon hasonló ahhoz, melyet a kassai nagy templom északi kapuja domborművein sz. Erzsébet visel, csakhogy ez ráúcaiban sokkal dúsabb és egészen, mint fejedelem nőhez illik, pompásabb.

Felírás :

Ach du nacker kranker Mann
Durch Gott so zeuch die Kleider an.

47. (6.) Balra az idegen kalodában ül, balján még más fogolynak is van helye, mint ezt alábbnak való két türes lyuk mutatja, két keze a kalodához van bilécselve, nyaka gyűrűvel körülfogva, melytől a láncz a mögötte levő torony falához nyul el.*) A könyörületes a fogolyhoz leereszkedik; bokáig érő köntöse oldalán kivágás látszik keze számára, sapkája puha szövetből készült. Mögötte áll az asszony; a személyek fölött lebeg az angyalka. Mily kevésbé értett a festész a vonaltávlathoz, kivált e kép épületei tanúsítják, midőn a láncznak hasonlíthatatlanul hosszabbnak kellene lennie, hogy a távol levő toronyt elérhesse.

Felírás :

Dein Gefängniss tuth uns weh
Ach Gott! Solltest du mit uns gehen.

48. (7.)

48. (7.) Mumiaszerűleg betakart holt nőt két öreg ember koporsójába leereszti. Egyikök egészen kopasz, mögöttük két asszony, az egyik összekulcsolt, a másik mellére keresztbe tett kézzel és a halott felé lehajolva tanúsítja bánatát. Mindkettő fátyolos köpenybe burkolva, az egyiknek köpenyén gazdag mustra látható. A háttérben ikertornyos templom, áthajóval és alacsonyabb szentélylyel. A torony közti ormot ablakrózsa töri át, a kapuk félkörbe vannak zárva, de a szentélynek ablakai csúcsívesek. A szentély fölött itt is megjelenik az angyal, ki szárnyát kiterítve két kezével mintegy átkarolja a szentélyt és az áthajót s így szintén a festésznek járatlanságát a vonaltávlathoz tanúsítja. Az egészet tragikái felfogásának mondhatni.

Felírás :

Durch Gott wir dich begraben
Gott muss deine Seele haben.

Képeink ezen sora kevésbé velős rajzot mutat mint minő a bűnök sorában látható; a tárgy a felebaráti szeretet jellemzését, a szénség kifejezését kívánta és ez, joggal mondhatni, mesterünknek sikerült is. A jövővé, a könyörületes az idegenhez csendes áhitattal közeledik, mintha kérné jótéteményének elfogadására, sőt ezen kifejezés a könyörületes mögött megjelenő asszonyban, hihetőleg nejében, még fokozva is jelenik meg, ki kezét vagy a kérést kifejező mozdulattal összekulcsolja, vagy ösztönességének tanúságául melléhez szorítja. Mindez tökéletesen megfelel az idegen személyességének, kibén már Merklás is magára Krisztusra rá ismert. Ennek árulja el nemcsak nimbusa, de arcának szokásos vonása, hajának

*) A kaloda és hegedű (Stock und Fiedel) büntetőszerszám igen elterjedt volt a középkorban. A mienkhez hasonló kalodát látunk Wolkflekronnak „Die Bilder der Hedwigselegende nach einer Handschrift v. J. 1351” című Bécében 1846-ban megjelent munkája 33-ik ábrájában; itt is a két kalodába zárt bűnösnek nyakán láncz látható. Középkori kalodát látunk a german muzeumnak büntető és kínzó aszeri gyűjteményében is. Későbbben Shakespeare is Kent-jét kalodába tételei. De a kaloda története talán mind ezeknél régebb és hazáját messze Ázsiában kell keresnünk; mert a mi nálunk is a gyermekek büntetésére szolgáló valóságos hegedűhöz hasonlóan állították ki a kínaiak az 1867-iki párisi világtárlaton.

és szakállának kétfelé osztása és egy inkább külső jel, t. i. lábának meztelensége, melylyel a középkor Krisztust, az apostolokat, ellentétben más személyekhez jellemezte; miért is, mint ritka kivétel, feltűnő a 3. sz. a. könyörtületesnek ugyanis meztelen lába. Mesterünk a magas rangot, melylyel Cahier fennidézett példányában a jötevő illeté, átvitte a jótéteményt élvezőre, így felfogása inkább egyházi, inkább Máté verseinek megfelelő és indokolta lett azon tisztelet, melylyel a könyörtületes vendége irányában viseltetik. A festésznek naiv, hanem a tárgyhoz mért és méltó felfogása kárpótlást nyújt művészeti hibáiért és ismeretlenségeért a vonaltávtal dolgában. Még egyszer különösen kiemelendő a 7. sz. temetkezése s annak valóban tragikai előadása. Itt is Merklással egyetértünk, ha a halotban Máriára ráismer^{*)}; mivel őt a mester Krisztuséhoz hasonló nimbussal ellátta és talán azért, a többi jelenetektől eltérőleg itt személyt és nemet változtatott; mert a könyörtületes cselekvények ezen hetediké Máténal nincsen említve. Nem kerülheti el figyelmünket azon körülmény sem, mely szerint a festész drámai hatás után is törekedett, midőn, kivált Krisztus arcát mind a hat megjelenésében hasonlóvá tette, sőt e hasonlítás utáni törekvést a könyörtületesre és nejére is kiterjeszteni igyekezett.

A képek ezen sora bizonyosan egykorulag készült a bűnök sorával; mert hiszen mindkettőt ugyanazon keret fog körül és a technika is sok tekintetben mindkét sorban igen hasonló, végre a jelmezek is ugyanazon korra mutatnak. Másrészt a felfogás és az előadás mégis különböző, s ezek szerint a könyörtületes cselekvényeket inkább vallásosoknak mondhatjuk, míg a bűnöket realistább nézetel bíró mesternek fogjuk tulajdonítani. Az érintett vallásosságról tanuszkodnak a feliratok is, melyekben csaknem minden könyörtületes cselekvény az isten szerelméért, »durch Gott« vitetik végbe. Az előadásnak különböző jelleme mégis két külön mestert tételez fel. Merklas mind a két sort a cseh iskolából származtatja.

A SZ. DOROTTYA LEGENDÁJÁT ÁBRÁZOLÓ FALKÉPEK.

1870-ben a vallás és közoktatási m. k. miniszter kiküldött, hogy a löcsei parochialis templomnak állapotát megvizsgáljam; akkor sz. Dorottya legendája képeinek csak tizenhata volt látható, az 1., 2., 20. és 19-iket egy előttük álló újabb oltár láthatlanokká tette. A művészeti érdek nélküli oltár eltávolítása után előtűnt új négy a legendát kiegészítő kép.

Nemsokára ezután az országgyűlés a löcsei templom restaurációja segélyezésére 5000 o. é. frtot megszavazott, ehhez a többlet fedezésére Löcse városa is hozzájárulván, ma az egyház meglehetősen ép állapotban van és három sor falképei is megújítottak Storno Ferencz által.

Az újítás közben Vajdovszky János, jelenleg szepes-olaszi plébánus a legenda szentjére ráismert, míg Merklas ezt csak általánosan női szentnek nevezi és e szerint a képeket csak felületesen írja le.^{**)} Ellenben Vajdovszky minden egyes képet összegezve törekedett sz. Dorottya életének jeleneteivel.

^{*)} Für das Begraben der Todten konnte das Buch Tobias XII, 12 den nächstliegenden Stoff bieten; allein der Meister wollte seinem Bilde einen noch bedeutsameren, den übrigen Bildern verwandten Sinn unterlegen. Maria, die Mutter Jesu, steht nach der schönen Auffassung des Mariencultus zu ihrem göttlichen Sohne in der innigsten und zartesten Beziehung und ist zugleich die liebevolle Vermittlerin zwischen ihm und der hilfsbedürftigen Menschheit. In diesem Verhältnisse scheint der in diesem Bilde anschaulich gemachte Gedanke des Künstlers zu wurzeln, dass Christus auf die Fürbitte seiner Mutter ein ihr erwiesenes Werk ebenso schätzen werde, wie wenn es seine Person betreffen hätte. Uebrigens behält die Ausführung des Meisters neben der ihm gewiss bekannten Ueberlieferung vom Tode und Begräbnisse der heil. Jungfrau immerhin den Anstrich einer etwas gekünstelten Deutung.

^{**)} Die zweite Gruppe zählt sechzehn (ma már husz) Bilder in zwei Reihen: die einzelnen Tafeln sind 4' 2" hoch, 2' 7 3/4" breit und mit einfachen dunkeln Streifen eingefasst. Sie stellen Scenen aus dem Leben einer unbekannten Heiligen nach einer sehr ausführlichen Legenden dar, und die Folge geht in der oberen Reihe von der Rechten zur Linken, in der unteren von der Linken zur Rechten.

A következőkben adom e legendát és folytatólag Vajdovszky magyarázatát, saját rövid megjegyzéseim kíséretében.

Bollandus és Henscherius «Acta Sanctorum» című könyvében*) sz. Dorottyá élete ekképen van leírva :

8. A római senatori családból eredt *Dorus és Thea*, hogy az üldözésektől megmenekedjenek, oda hagyván nevezetes birtokukat, Christe és Calliste leányaival Cappadociába számkivetésbe mentek. Caesareaban letelepedvén, harmadik leányuk született, kit a püspök keresztelezésben összekötvén atyja és anyja nevét *Dorothéának* nevezett. És midőn minden tisztességes tanban, de főképen keresztény erkölcsben diszlott, a gonoszságot maga ellen felbűszította. Kitűnő szépsége és méltóságos magatartása Fabricius, a tartomány kormányzójának pokoli szerelmét iránta felgerjesztette; de Dorothea a neki dúsgazdagsággal együtt ajánlott házasságot visszautasította; mert magát Krisztus mátkájának tekintette. A megvetett kormányzó szerelme gyűlölségre fordulván, a szentet forró olajjal megtelt katlanba vettette; de Jézus hatalmas őt bántatlanul és mintegy balzsammal bekenve onnan kivonta, s ez alkalmat adott, hogy sokan a keresztény vallásra áttértek.

9. Azután kilencz napig a szent be volt börtönözve, hogy éhen haljon, de angyal hozott neki eledelt. Onnan a még szebb tekintettel áldottak kiereszték és a pogány istenek tisztelére felszólítják; de imádságára az elnök által felállított bálványt az angyalok összemorzsolják; egyuttal a tisztátlan geniusok sikoltanak: Dorottyá miért üldözesz bennünket? Ezen eset a pogányok ezreit megtéríti, kik későbbben martýrsággal koronáztatnak. Ezalatt a szentet kifeszítik, egész testét ostorozzák és hámokkal szagagtják, csöcsseit fáklyákkal égetik. Félholtan a tömlőcbe visszataszítják. Harmadnapra ismét kieresztve, egészen ép teste a nézők előtt csodaként tűnik fel. Ennek előtte két nőtestvére, Christe és Calliste, a kínzásnak engedve, elpártoltak hitűktől. Dorotyát ezeknek, megtérítés végett átadják, de amaz ellenkezőleg testvéreiket megtéríti; miért is Fabricius Christinet és Callistinet egymáshoz kötve megégetni, Dorottyá arczát pedig pálczákkal veretni parancsolja, azonban, habár az ütéstől elfáradtak is bakói, a verésnek semmi nyoma rajta nem volt észrevehető. Más napon a szentet halálra ítélik.

10. Midőn diadala helyére kiviszik, Theophilus ügyvéddel találkozik, ki gunyosan kéri, hogy Krisztus völégénye paradicsomából, ha majd oda ér, neki rózsákat küldjön. Dorottyá a többek közt, imádkozik, hogy az ur isten mindenkinek kedvezzen, ki martýrságáról megemlékezik, azoknak szerencsétlenségekben segítségül legyen, és utolsó óráikban kegyelmem osszon, hogy bűneik bánatára felébredjen; hasonlóképen, hogy ha terhes asszonyok pártfogásra felhívják, az ur isten azoknak segítségül legyen. Akkor ilyen hang hallatszott az égből : Jer választottam, a mit kérsz majd teljesedni fog. A szent már is oda nyújtotta nyakát a bakónak, midőn ékes alaku gyermek megjelent, arany csillagokkal díszes (bibor) ruhában, meztelen lábbal**) és göndör hajjal; ki kendőben három almát és ugyanannyi rózsát hozott. Ehez Dorottyá így szólott : Kérlek uram, vidd el ezeket Theophilus irnoknak. A gyermek tüstént a praetoriumba Theophiliushoz ment, mondván ezen rózsákat és almákat neked küldi Dorottyá völégénye paradicsomából; s ezt beszélvén eltűnt. Theophilus Krisztust dicséri és annak erkölceit és istenséget oly ékesszólással magasztalta, hogy majdnem az egész nép keresztényen vallásra áttért.

11. Ezeket beszélő a genuai püspök, nem tudom mily régibb forrás után stb.

12. Jacobus de Voragine sz. Dorottyának és társainak martýrságát a 287-ik évre teszi; Ribadeniera 304-re. Az év nem bizonyos, csak annyit tudunk, hogy Diocletianus alatt, vagy üldözése folytán történt.

Következik Vajdovszky János magyarázata.

*) Febr. 6-kán 772. lap. é 11. 8—13. pont.

**) Sportula, vagyis kaszal.

A falképeket Storno rajza után VIII., IX., X., XI. és XII. táblánk adja.

«Az utolsó két évtizedben hazánkban is fölélesztett régészeti műkegyelet akadémiai szakvezérek újmutatásai folytán több érdekes műmaradványt kivont azon homályból, melybe azt az utolsó két század elfajult műzilése borította volt. Ezek közt kiváló figyelemre méltatva lőnek a sz. Jakab apostolról nevezett lőcei főtemplom műkincsei, melyeknek országos híre a kevésbé műavatott közönséghez is jutott, midőn hongyulésünk egyik ülésében Henszlmann ur a lőcei templom műjelentőségére fölhevítva a honatyák figyelmét s pártolásukat kikérte az általa indítványozott műujításnak a költségvetésbe való fölvételére. Henszlmann honfiui kötelmének felelt meg, midőn beszédében e templomot kincsmuzeumnak nevezte el, melynek gondos megőrzését nemcsak rendeltetésének szent czélja, hanem a honi általános művelődésünk érdekei is kívánatossá teszik. S annyiban volt is sikere a buzgó előadásnak, a mennyiben legalább némi része a szembe vett költségeknek ajánlatott meg ez ujításra. Egyelőre a templom falképei tüzetek ki a szükségelt műujításra, melyet már e nyár folytán a hason munkálatokról már híres Storno ur végbevitt.

A templom műleírását még ugyan honi nyelvünkön mindeddig nem bírjuk, de nincsen kétség benne, hogy eszközölni fog akadémiánk régészeti közegeiben. Létezik azonban német nyelven népies kiadásban is azon leírás, melyet Merklas a bécsi «Műrégészeti Közlemények»-ben jeles rajzmellékletekkel közzétett. E leírásban felültesen meg vannak ugyan említve azon falképek is, melyek mostan honi költségen ujítottak, tüzetesebben azonban nem foglalkozik velök azért, mivel nagy részök még föl sem volt terítve a mészbortók alól, a kiterítettékről pedig még eddig nem tudatott miféle történetet ábrázolnak tulajdonkép. A lőcei templom falképei közt kiváló figyelmet érdemel az északi oldalhajó falára festett két képsor, melynek elseje a felső sorban a testi irtalmasság hét cselekedeteit, az alsóban a hét főbűnt ábrázolja, — s ezek ismertetvők az említett Merklas-féle leírásban. A másik cycclus 5°-nyi hosszúságú s 2°-nyi magasságú tért foglal el s két sorban 20 képet tartalmaz, melyek mindegyike 1°-nyi magas s 1/2°-nyi széles. E képsor is ujítottat Storno ur által országos költségen, de minő szentnőnek vértanúságát állítják elő, mindeddig ki nem puhatoltatt. A «Műrégészeti Kalauz»-ban is előfordul ezen képcycclusból egy jelenet, melyről azonban csak általánosan meg van jegyezve, hogy egy szent vértanú szűz életéből való.

E sorok írójának sikerült megfejteni ezen falképek eddig nem ismert ábrázolásait, mit ezennel köztudomásnak átadni nem késik.

Ha Szepesmegyében különösen az eddig ismert templomfalfestményeket összehasonlítjuk, különféle modort, időszakot és mestert különböztethetünk meg rajtok. Világos tanúsága ez azon feltevésnek, hogy Szepesben a középkor folyamán épűgy a falfestészet, mint a többi művészetek is, élénk gyakorlatban voltak. A legrégibb templomok, melyekmég a román-góth korban épültek, csak kisebb ablaknyílással bírván, tagozatlan faltereiket be kellett festeni, nehogy az üres falfelületek untató benyomást gyakoroljanak a nézőre, s hogy az áhitat szeme külsőleg is találkozzék azon történetek előállításaiival, melyekre a keresztény hit alapigazságai fektetvők s a tudatlanabbak e képek által is oktattassanak s buzgalomra serkentessenek; a falfestészet oly mérvben divott, hogy alig találunk XII-ik, XIII-ik századi kisebb templomot, mely részben vagy egészen ki nem lett volna festve. S ez így gyakorlásban volt a keresztény művészeti hagyomány alapján is. Mert ép a festészet az, mely sok tekintetben a szobrászatot fölülmulja az eszmék-érzékitésében. Előnyei háttározta már az első keresztény művészetben, melyben egy mély benső szellemi élet, s a színezés melegítő varázsával a szent történelem változatos jelenetei élethíven előállítandók valának. Az őskeresztény bazilika nélkülözötte még az architektonikus boltagozás mély jelentőségű szervezését, mely a boltozás modorából eredvén, eszmedűs alakítást árasztott el az egész szent épületen. Még a román templom hajója a XII-ik századig is nagyrészt csak famennyezettel bírt s a hosszfalak egyhangú felületén uralkodó nyugalomban csak színezett képek által el volt érhető a változatosság.

Mivel a szepesi templomok legrégibb példányai még az átmenet korszakába esnek, azért utolsó

időben régészeti tanulmányozások következtében egész sorát az emlékszerű falfestményeknek sikerült fölfedezni, melyeknek nagy része a mészkéreg alól már föl is terítetvén, azokban fokozatos létrejöttet és sajátos jellemet félre nem lehet ismerni, sőt általános elterjedésökből egy szepesi festész-iskolára is következtetést vonhatni. Ezek között keletkezési évszámmal csak a szepesi dóm magyar történelmi képe van ellátva, a zsegrai szentélyképek kétségtelenül a xiii-ik századból valók, a jekelfalvi falfestések a xiv-ikbe esnek, a löcsei templom azonban nem egy időből bír többféle ilyen falképekkel, melyek létüket valószínűleg fogadalmi szándéknak köszönik. Ilyen fogadalmi képsor az is, melynek tartalmát, miután újítása már megtörtént, szükségesnek véltük a következőkben közutdomásra juttatni.

Áll ezen falfestmény 20 képből, elosztva két részre. Keletről nyugot felé haladván a 10 képet foglaló felső osztály; az alsó osztály pedig visszatér nyugatról kelet felé. Tartalmazza pedig sz. Dorottya vértanú szűz élete és vértanúsága főjeleneteit, a mint Jacobus de Voragine «Historia Lombardica» című legendájában előfordulnak, mely legendát a középkori festészek historikus képek fogalmazásánál követni szerették. Ezen legendarius nyomán ide iktatom röviden e 20 jelenetet e sz. szűz élete s kinszenvedéséből.

Sz. Dorottya római patricius családból származott. Atyja üldözés idején kappadócziak Cesarába költözött, hol a szent szűz született és a püspök által megkereszteltetett. Testi kellemeivel párosult okos-sága, alázatossága, tiszta élete és szent elmékedései az Ur törvényében a keresztény tökély magas fokára emelték őt kora ifjúságában. A Dioklecián-féle üldözésben Fabricius császári főtiszt nőt kívánta a szűzet, minek megtagadása és bevallott keresztény hite okozták részes kínzásait. Hasztalan vitatkozás után olajban főztetik, honnan esodás módon érintetlenül kiszabadulván, tömlőczebe záratik. Fabricius elé vezetettvén, mennyei bölcsességgel tanúságok tesz a keresztény hitről és a pogány istenek hitványaságáról, mire nagy tömeg megtért. A főtiszt ezért haragra gerjedvén, fölhúzatá őt csigán s kifeszített szűz tagjait fáklyákkal égetteté s fogókkal szagattatá, miután ismét tömlőczebe vették, hol a megjelent angyal által ápolatik. Határozottan vonakodik a megparancsolt áldozatot nyujtani a bálványoknak, melyeknek oszlopaít lerontják a levegőben megjelent angyalok, mire a gonosz szellemek jajkiáltozva panaszt emelnek Dorottya ellen. Ezalatt két nővere Kriszten és Kalliszten ellen nem állhatván a félelemnek, a bírói vallatásnál hitüket megtagadták, kikhez Dorottya is küldetett, hogy példájokat rábeszélésük és kérésükre kövesse, de hathatós ékesszólása visszatéríté szerencsétlen hitehagyott testvéreit a szent hitre, mire mindhárman vesszőkkel ostoroztattak. Kriszten és Kalliszten, mivel áldozni vonakodtak, a tömlőczeben hátukon összekötöttvén, megégettettek. Dorottya pedig ismét kinoztatván, arra kéré egész nyájassággal a kινόkat, hogy sietnének kivégzésével, mivel hogy igen kívánczok mennyei jegyesét, Krisztust látni, kiről azt válaszolá Fabriciusnak: hogy istensége szerint minden helyen jelen vagyon, embersége szerint til az Atyja jobbján mennyországban, azon boldog hazában, hol soha tél nincsen hanem folyvást tavasz van, hol a rózsák s liliumok mindig virítnak. Végre lefejezteté őt a főtiszt. A vesztőhelyre menő szűzet Teofil fiatal ügyvéd gyűnosan arra kéré, hogy majd ha jegyesének országába jövend, hol mindig tavasz van, küldjön neki rózsát és almát. Sz. Dorottya a kivégzetetés előtt felszólítá a hóhért, lenne egy kis titrelemmel, míg valami teendőt végezend. Ekkor egy ott megjelent csinos kis gyermeknek kendőben átadott a szűz három rózsát és három almát, mondván: «Vidd ezt Teofil ügyvédhez s mondjad neki, hogy Dorottya küldi ez ajándékot jegyesének kertjéből». Ezután lefejeztetett. — Teofil hánykolódva beszélé társainak, mint ingerlette legyen Dorottya-t a rózsá- és almakérésével... s ime megjelent a fücska s átadja neki Dorottya ajándékát. Bámulus vizsgálják a gyönyörű rózsaszálakat s a szép almákat, melyeknek csutkján zöldellő levelek ingtak. Februárban, midőn Kappadóczia kertjeit jégvárta borítá, ily gyönyörű rózsák és levelestől leszakasztott almák hol teremhettek? E csodás ajándok gondolkozóvá tette Teofil, s rövid időre rá kereszténynyé lett. Teofil nyilván vallá most Krisztust; elismeri előbbi botlásait; sőt hite miatt kigúnyoltatván, mind társait, mind Fabriciust, kinél bevádoltatott, nagy bátorsággal inté a bálványozás elhagyására. Isten szent malaszja annyira erősíté sz. Teofil, hogy kész volt Jézus szent neveért a kínzásokat, végre magát a halált is elszenvedni.

Tekintsük most e történelem jelenetei előállítását képsorunkon s azoknak elosztását számok szerint :

10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20

1. Sz. Dorottyá atyja, hite miatt a császár előtt védi magát.¹⁾
2. Ugyanez utra kel nejével s két idősb leányával.²⁾
3. Sz. Dorottyá születése. A szent, mint gyöngéd gyermek, összekulcsolt kezekkel ülve imádkozik gyermekágyban fekvő anyja előtt.³⁾
4. Templom melletti helyen kereszteltetik püspök által.⁴⁾
5. Megtagadja megegyezését az őt nőül kérő főtisztnek. A háttérben menyegzői függönyös ágy.⁵⁾
6. Olaj-katlanban főzetik.⁶⁾
7. Tömlöczbe vezetetik.⁷⁾
8. Vitatkozni látszik a bíró előtt.
9. Csigára feszített teste égő fákllyákkal összekinóztatik.
10. Angyal által ápoltatik a tömlöczben.⁸⁾
11. Összlopon ül rossz szellem, a levegőben angyalok karddal üldözik őt.⁹⁾
12. Kriszten és Kallisten vallató bíró előtt állanak.¹⁰⁾
13. Dorottyá visszatéríti két nővérét a hitre.¹¹⁾
14. Vesszőztatik mind a három nő.¹²⁾
15. Kriszten és Kalliszen összefűzve hátukon szalmazsúpon elégettetnek.
16. Dorottyá vonakodik áldozatot nyújtani a bálványoknak.¹³⁾
17. Teofil kigúnyolja a vesztőhelyre vezetett szüzet.

Országos Széchényi Könyvtár

¹⁾ A római császárt a német-római császárhoz hasonló korona jelzi, Dorottyá apjának más alaku kalap van fején, mint a többi képen.

²⁾ Itt Dorus már a többi képen is meglevő német válaastók sapkáját viseli, melyet előkelő személyhez illőnek ítélte a festész.

³⁾ A koronás és felöltözött kis szentet Dorus tartja anyja előben. Háttérben a szentnek két felnőtt testvére ablakból nézi a jelenetet.

⁴⁾ A templom egyszerű, hanem mégis kéttornyu. Nevezetes a keresztelő-medenczének alakja. A kis szent itt is fel van öltözve. A compositio igen tömört.

⁵⁾ Dorusnak testállása hasonló az 1. sz. a. császárhoz; mindkettő az előttelevő személyhez fordulván székből fölemelkedik.

⁶⁾ Különös itt a távlati előadás azon férfinél, ki, ámbár a szent előtt áll, balját mégis messze testétől a szent mögött emeli. Vajjon a kép ellenkező oldalán álló férfin az apára vagy bíróra kell ráismernünk?

⁷⁾ Itt is a porozló messze a szentől áll, mégis ennek vállát megfogja; háta mögött Dorottyának atyja jelenik meg.

⁸⁾ Itt V. magyarázata nem helyes; mert a személy, mely a szentel társalog, nem angyal, hanem nimbusa után ítélve szent, sőt szemben az akkori felfogással, egyenesen Krisztusnak mondható; végre itt nem lehet szó ápolásról, ha csak ezt nem vesszük észre.

⁹⁾ A középkor általános hiteszerint a szenteknek nagy hatalma volt a gonosz szellemek és bálványok fölött; e hitre vonatkozik ezen ábra is, ámbár nehezen magyarázható mit jelent itt a szentnek apja és még azon öreg is, kit Dorottyá az 5. sz. képen férfinak nem akar elfogadni.

¹⁰⁾ Az arc, a ruha és sapka itt is a szentnek apját ismertetik el velünk, ki két idősb leányát, de nem tudni állhatatoságra-e vagy engedésre a hatalom irányában inti; azonban a következő, helyesen magyarázott kép inkább az utóbbit sejteti velünk.

¹¹⁾ Különös az egyik nőnek elhelyezése félíg házban, félíg szabadban. A negyedik nő, fiatalos feje után ítélve, hihetőleg a három testvérnek anyja.

¹²⁾ Csak Dorottyát vesszőzik és hogy ő, tanúsítja koronája, melyet képeinken egyik testvére sem visel.

¹³⁾ A jelenet inkább a vonakodásnak következményét; azaz a szentnek újabb bebörtönzését ábrázolja.

18. Lefejeztetik. Előtte áll kis fiúcska rózsza s gyümölcs kosárával.¹⁾

19. Teofil dolgozó szobájában hártát készít írásra. Előtte áll a kis fiu, hozván a neki ígért kosárkát.²⁾

20. Dorottya testét angyalok emelik a sírból.³⁾

E képeknek technikai műértéke igen fölülmhaladja az eddigelé ismert szepesi falfestményeket. A színvegyíték ugyan még a közönséges enyves, de sokkal élénkebb, sőt a természeti valósághoz közelít; már nem is pusztán a szivárvány sárga és barnás színekkel hozatik elő az összeolvadó színhangulat, mely a XIII-ik századi festészetben oly megnyugtatólag hat a néző kedélyére, hanem már itt leginkább a világoskék, zöld és erőteljes sárga színek igen természetes árnyékolással nyugtalan törekvést a természet utánzására árulnak el, az alakok mozgó taglajtése, a ruhák ránczozatának idomítását, pompázó tetszelgéssel mutatja bár még nem azon szigorú merev minta szerint, mint azt a XV-ik századi képeken látjuk, a testvégletek nehézkesen s aránytalanul képezvék; az egyénesítés minden nyomon tűnik föl; szóval a keletkező gót modor, mely a természeti valóság törvényeit követő mintázás szerény határai között forog és nagyszerű stílt alkotott, itt határozottan szemléltethető. Az előállított jelenetek színhelyére minden képen kiváló gond fordított s építészeti alakításai érdekes adatokkal szolgálnak a régészetnek. Az épületek leginkább átmenet-korú monumentális faltagositással tűnnek elő; a templomok kéttornyos román basilikák, a várak szintén határozott stílt mutatnak, a bíró mennyezete gót párkányzatos ékítménnyel díszítve, melynek azonban ékítő levéléze még inkább a természetes alakhoz simul. Mind ebből kitűnik, hogy biztossággal a XIV-ik század második felébe helyezhető e munka.

Háttra vagyunk még, hogy e képsor keletkezéséről megközelítőleg szóljunk, miután e festmények semmiféle felirattal ellátva nincsenek, épúgy rólok semmiféle említés okmányokban vagy chrónikában nem fordul elő. A főnevelített legenda műben sz. Dorottya tisztelete és segítségül való hívása főlemlítettik «contra verecundiam, paupertatem, et falsum crimen invocantibus. Item mulieres parientes invocantes eam facilius pariant». A szepesi régi püspöki látogatások okmányaiában fölhozhatunk minden nagyobb egyházközösségben ájtatos nőtársulatok, úgy például Késmárkon a három szent vértanú szűz: Margit, Borbála s Katalin tiszteletére. Lehet, hogy Lőcsén ily nőtársulat létezett, mely szentje iránti kegyeletét e gyönyörű képsorban megörökíté. A jelenleg Still Pál plébánosprépost ur által már teljesen megújított templomban ezen helyreállított képek is kitűnően díszelgne, s ékesen szóló tanúságot tesznek a hazánkban is fölbresztett műkegyeletről.

Dr. Vajdaszky János,
szepes-olaszi plébános.

A legendák compositiójának inkább szellemi jelleme az *ékesség* (die Zierlichkeit), anyagi jelleme a törekvés az adott helyet, mennyire csak lehet alakkal kitölteni; az utóbbi a középkor takarékoságának, az előbbi a vallásos nézetnek megfelelő.

Az *ékesség* valamin az alakban, úgy a mozgásban is nyilvánulhat; s valóban az alakok egész legendánkban könnyűek, nyúlánkak, karcsuak s így már magukban is ékesek. E törekvésében a mester túl is ment a mértéken, kivált asszonyainál, de főképen sz. Dorottyájában, kinek testét több ízben (5., 7.,

¹⁾ Itt a tragédiának végéhez értünk. A szent előtt megjelenik azon gyermek, ki Theophilnak az ígért rózsákat elviendi. A legenda angyalnak mondja, de a keresztos nimbus még nagyobb, azaz magát Krisztus gyermeket sejtethet velünk.

²⁾ Igen érdekes e kép, mely az akkori írás módjával megismertet: a vakaró és simító szerszám, melylyel a hártát írás fogadására elkészítették és oly írástallal vagyis inkább deszalappal, melyet az író kénye szerint forgathatott, emelhetett vagy leeresztethet. A rózsát hosó gyermek itt csak egyszerű nimbussal van ellátva, nem keresztessel.

³⁾ A kép felső jobb sarkán megjelenő felhő heraldikai alakban vannak előadva; a koporsó a legrégebb szokás szerint, mely tehát igen sokáig lett megtartva, lábrészében, úgy tetasik, keskenyedik.

11., 13., 20.) a természetes ellen iszonyúan kinyújtotta, mi a fejek kicsiny volta miatt még inkább feltűnő. A karcsúság és magasság tekintete nőtől nő, ha ezek arányában a tagokat, valamint kart úgy czombot is igen vékonyra rajzoltnak, sőt a férfi testét is a csipők fölött inkább női mintára keskenyítettnek találjuk. Ezen felfogástól csak elég gyérén üt el némely, de nem minden poroszónak teste, p. o. a 7. ábrán, mely e sorban az egyetlenegy torzsalaknak nevezhető; mert még a 18. ábra bakóját sem lehet torzképnek mondani; ezt a festész egyedül igen erős görbe orra által akarta visszaszítótá tenni. Itt tehát sehogy sincsen követve azon elv, melylyel a későbbi német iskola a szent személyeket gyötörő poroszlokat és bakókat szándékosan csunyákká, borzasztókká tette és eltorzította.

Az ékes mozgás a kecesstől azzal különbözik, hogy ebben a czél tökéletes egyensulya arányban áll az e czél elérésére fordított eszközzel, vagyis hogy az erő alkalmazásának az eredményben legkisebb látszatja se legyen; ellenben az ékes mozgás, daczára hogy ez is tetszetős, mégis elárulja a tetszés szándékát, hogy abban több a mesterkéltséget mint a természetes. Ilyen mozgással élnek legendánk alakjai, melyekben világos az igyekezet a szögletességet elkerülni, és melyek éppen ezért a hajlékonyságba esnek, mely többnyire kígyóvonalon tünik fel, bár még igen távol van azon mintegy csavarvonalától, melyet később, kivált a női alakok kitolt altestikkel és kicsavart csipőkkel követnek. Szögletesek itt még csak a poroszlok mozgásai (sőt ezeké sem mindenütt) és szögletes azon személyek fejtartása, kik felfelé néznek és kiknek feje e szerint természetellenes épszüget képez nyakukkal. Mondhatni tehát, hogy a poroszlok mozgásai sem oly erőltetettek, mint minőt későbbben használtak.

Mindez megfelelő azon szende, vallásos jellemnek, melyet a tárgyhoz szabottnak tekinthetünk. Ugyanis a martyrologiumok kiemelik, hogy a martyrok kínzásuk alatt sőt menetőkben a vesztőhelyre is inkább örömet és vidámságot, sem mint fájdalmat vagy éppen kétségbeesést fejeztek ki; mert hiszen nézetek szerint csak haláluk után következett számukra a boldog élet, mi azáltal is ki volt fejezve, hogy halálos napjukat születési napjoknak mondták.

E nézet szerint itt nincsen helye az indulat ábrázolásának. A szent, vidám kedvvel tűri a kényszer és a bakó palosának halálós csapását. Ez az mit a mester előadni akart, minek előadására korának általános nézete készítette és mit minden egykoru legenda ábráiban találunk, ha csak a rajzoló ereje feladatával kellő arányban állott. Az erősebb, sőt általán az indulatok határozott kifejtésével csak későbbben találkozunk, midőn a mesterek inkább és inkább a természetesség után törekedtek, azaz távoztak a régibb vallásos, az egyházi felfogástól és realistikusokká lettek.

Természetes, hogy akkor már az alakok is mindinkább arczképekké lettek, még pedig csak magában az arczban, hanem a többi testben is. És ez a későbbi német iskolának főjellege.

Legendánkban még a typos uralkodik, a mester az emberi alakot még csak egészében, mintegy elvonásban tanulmányozta és ezt erejéhez képest tetszetőssé akarta tenni; innen is következett az idomok karcsúsága, az arczok tojásdad alakja és az egésznek és részletesnek egyformasága; sőt mint különöst észrevehetjük a nöszemények és angyalok orrhátvonalának elhagyását több helyen, mi által a festész hitte, hogy az arczot fiatalabbá, gyöngédebbé teszi. Az arcz rajzát körvonalaiban meglehetősen correctnek mondhatni, a szem többnyire kerek, nyitott, csakhogy, kivált a nőknél, a fennt adott okból nélkülözi az alsó szemöldöt, mely az arczot vénítené; az orr czimpája a nőknél kicsiny, nem úgy a száj, melyet néha nagynak is mondhatunk; legtökéletlenebb az áll, mely gyakran szögletes. Dorottyának felső teste kétszer meztelenül jelenik meg, hol forró olajban áll (6. sz.) és hol a kínzó gépen felhúzzák (9. sz.); mindkétszer a női testet kielégítőleg és mintegy szeméremmel rajzoltnak mondhatjuk. A hajazat, kevés vonással, könnyűséggel és folyékonyan van rajzolva. A nők arca inkább tipikai hasonlatossággal bír, de egyes esetben, kivált sz. Dorottyáét még csinosnak is mondhatni.

A férfiak arca közelebb áll az egyéniséghez, az arczképhez, mint a nőké, sőt itt még némi törekvést a drámai utón is lehet észrevenni Dorusnál, kinek többször előforduló arca a hasonlatosságot megtartja. A kezek rajzolása általán véne nem elégíti ki, de mozgása egészben érthetőnek, kivált élénknek

és jelentőnek mondható. Meztelen lábat csak háromszor látunk (9., 18. és 19. sz.), de mindháromszor rossz rajzolva.

Az öltönytök hasonlók a másik két sor jelmezéhez, csak a fejtakarók változékonysága szembe-
szökőleg nagy, mit már Merklas is észrevett; a hajadon fő a szűzet illeti, a szentet és leánytestvéreit, míg a fejkendő vagy fátyol anyukát jelzi; de a szentnek fején még könnyű lilomos korona is ragyog s ezt aranyos nimbus veszi körül, melyről, mint Merklas megjegyzi, kapzsiak az aranyat levakarták, mialatt a szomszéd haj és arcz is szenvedett. Az apa, (4. sz.) mint előkelő, a német választó vagy olasz duca sapkáját viseli, míg a bíró és Theophilus fejét könnyű és igen puha kelméből készült sapka fűdi. A püspök süvege már a magasodási korbá esik ugyan, hanem még elég mérsékeltlen száll fel. A mellékes személyek vagy hajadonfővel, vagy a xiv-ik században szokásos ércsisakkal, vagy könnyű puha szövettű sapkákban jelennek meg, melyek néha óriási nagyságban emelkednek fel, vagy mintegy farkukat a földig leeresztik; ez utóbbi divatot különösen olaszoknak mondhatjuk, s úgy látszik, hogy itt a xiv-ik században kezdődött.

Mi a ruha redőzetének rajzát illeti, ezt csaknem kivétel nélkül könnyűnek, folyékonynak mondhatjuk, a ránczok inkább a görbe hajlékony, semmint a szögletes vonalat követik, sőt nem ritkán (l. a 3. sz. takaróját) maguk alól a testalkotását is kitűnni hagyják. Általán véve a ruhák rajza korának kiváló példányai közé tartozik.

A melléklet, kevés házi butor és valamivel gyakrabban épületek rajzára szorítkozik. A butorok közt nevezetesek a székek, melyek nemcsak a római császárnénál, hanem még Theophilus irnokénál is trónszék alakját viselik, mindnyája külön menyezettel lévén el látva.

Az épületek, ámbár a mester korában a csücsives styl már teljesen volt kifejlődve, még mindig a régibb mód értelmében, e stylnek vegyítését a román styllel mutatják. Korabeli épületeinek némi tanulmányozását mégis a 4. ábrának kéttornyos temploma és a 2. áb-ának hegyi vára mutatja; az utóbbiban ki van tüntetve erősebb öreg tornya, a rovatákkal ellátott körfal, a fődött járda, mely a várba vezet, sőt még a falak előtti czüblőperősítés is, a palisadok. A szikla miként itt, úgy a többi képeken is conventionalis, mint ha csupa basaltprismából állva, a levegőben feltornyosulna.

Igen feltűnő, hogy husz képtünk egyikén sem látjuk még a növények legkisebb nyomát sem, holott több jelenet a szabadban történvén, a növényvilágnak ábrázolására elég alkalmat adhatott volna.

Merklas a löcsei templom falképeinek mind három sorát az akkori cseh festői iskolával hozza összeköttetésbe, vagyis képeinket a cseh iskolából származtatja; és nevezetesen a karlssteini vár kereszt-kápolnájának mellképeire utal.^{*)}

^{*)} In wiefern die beiden (én három mesternek tulajdonitom a három sort) unbekannten Meister unserer Wandgemälde zu der Kunst des Westens — denn von einem Einflusse von Osten her kann hier keine Rede sein (de igen déli befolyásról) — in Beziehung stehen, lässt sich zwar durch kein unmittelbares Zeugniß nachweisen, aber ihre Werke sprechen unwiderleglich dafür, dass sie mit derselben wohl vertraut waren, und ohne Bedenken als ihre Zöglinge (?) betrachtet werden können. Die in höchstem Grade sorgfältige und weiche Färbung der ersten Gruppe (a bünök és könyörületlen cselkevényeké), so wie manche Eigenheiten in den Charakteren der Köpfe, unter denen namentlich einer der oberen Reihe an die Brustbilder in der heil. Kreuzcapelle zu Carlsstein unwillkürlich erinnert (?), können uns zu der Vermuthung bestimmen, dass der Künstler mit der böhmischen Malerschule des XIV-ten Jahrhunderts näher bekannt gewesen sei. Die Verkehrs verhältnisse der beiden Königreiche Ungarn und Böhmen während der Regierung des Luxemburgers Sigismund (IV. Károlynak fia) waren wenigstens bis zum Ausbruche des Hussitenkrieges ohne Zweifel so freundschaftlich, dass das Wirken böhmischer oder in Böhmen gebildeter Künstler besonders in den sprachverwandten Oberungarn nicht sehr befremden dürfte; auch das benachbarte Polen stand zu jener Zeit mit Böhmen in einer sehr lebhaften Verbindung, mittelst welcher der Einfluss böhmischer Kunst sich in den umliegenden Gegenden ohne grosse Schwierigkeiten geltend machen konnte. Einen festeren Anhaltspunkt scheint auch die zweite Gruppe (a legenda), abgesehen von der entschiedenen Stylverwandtschaft, mit den gleichzeitigen deutschen Arbeiten in den mannigfaltigen Trachten zu bieten, welche uns den Schluss nahe legen, dass der Künstler die zahlreichen Wandlungen der Mode in Deutschland und anderen Ländern des Westens (?) aus eigener Anschauung

Hogy meggyőződjem, mennyire van igaza Merklának, megvizsgáltam a karlssteini várnak és Prágában sz. Venczel kápolnájának egykoru falképeit, melyek IV. Károly császár alatt 1350. táján készültek.

Vannak a karlssteini várban nagy mérvű mellképek, melyeket három mesternek: a modenai Tamásnak. (Thomas de Mutina), a strassburgi Wormser Miklósnak és a prágai Teodorichnak tulajdonítanak, e képekből több került a bécsi Belvederbe, egyiknek aláírása ez:

Quis opus hoc finxit? Thomas de Mutina pinxit,
Quale vides lector, Rabisini filius auctor.

E képekben nevezetes, hogy daczára még a merev felfogásnak, az arcokban nem csak finom rajz, hanem az egyéniség, a személyes alakzás visszaadása utáni törekvés is látható, sőt némelyétől, jelesen a nőkétől még némi keeset sem tagadhatni el. De ezen mellképek nem szolgáltathatnak alapot egy külön cseh iskola felállítására; mert itt főmesternek mindenesetre a modenai Tamást kell tekintetnünk, kit mint korábban kitűnőt, IV. Károly meghívott, kihez valószínűen a prágai Teodorich alkalmazkodott és kinek neve és módja az idézett aláírással biztosítva van.

De van a karlssteini öreg torony lépcsőházában és sz. Venczel kápolnájában a falképek más sora is, mely közelebb áll löcsei falképeinkhez; az előbbiekre nézve »Uti jegyzetemben« ezt írom: »A lépcsőház, melyben a donjon harmadik emeletére (a keresztkápolnába) fölmegyünk, ki volt festve sz. Venczel és sz. Ludmilla életének jeleneteivel. Merklas, ki a löcsei parochialis templom sz. Dorottyának életét ábrázoló falképeit (nemesak ezeket, hanem a fentebb tárgyalt más két képsort is) a bécsi »Mittheilungokban« leírta, megjegyzi, hogy ezek és az egykoru cseh festmények közt nevezetes rokonság létezik. Ily rokonságot épen ezen lépcsőház képeiben találtam, midőn a zöldes hangulat, az alakok úgy szólván hajlékony állása és mozgása, hosszukás karesu idomai (a sz. Dorottya legendáját előadó ábrákban), vékony tagjai, valamint szűk nadrágjuk igen hasonlóak a löcsei legendához. Kár, hogy e falképek lassanként menthetlenül elvesznek. Másolták ugyan azokat, hanem még nem adták ki;« és vonatkozólag a sz. Vitusféle prágai szűkes-egyház sz. Venczeli kápolna falképeire nézve: »e falképek inkább, mint a szomszéd kápolnáké, melyeken túlnyomó a vörös hangulat, hasonlítanak stýlűkkel a karlssteinkához és így a löcseiekhez is.«

Ha ezen stýl csakugyan Csehországban keletkezett, ugy, joggal szólhatni cseh iskoláról; de valamint a löcsei falképek rokonok a karlssteiniakkal és sz. Venczel kápolnáéival, ugy rokonok a vasmegyei falképekkel is*), melyeket Römer barátom jelen kötet első részében közölt. Rokonok kivált legendánk képei a sz. László hadakozását a kunokkal ábrázoló turnicsai falképekkel, melyeket mai nap csak a templom padlásán láthatni. Mindkettőben megvan az alakok ugyanazon karesusága, hosszura nyúlása, arc- és indulatkifejezésének hiánya, a mozgásnak ékessége, de még különleg is ugyanazon ruházata, fegyvere, sisakja, a püspökök stívege, és Dorottya és sz. László koronája is igen hasonlítanak egymáshoz. A martyancei apostolokra Aquila festész nagyobb szorgalmat fordított, mint akár turnicsai, akár

kannte. Auffallend ist bei seiner Neigung, die vorgeführten Personen in volkstümlicher Kleidung darzustellen, der gänzliche Mangel auch der leichesten Anspielung an die zu jener Zeit in Ungarn üblichen Trachten, und es dürfte kaum anders erklärt werden, als dass der Künstler entweder von Geburt ein Deutscher oder durch langen Aufenthalt in deutschen Reiche die Darstellung der dort heimischen Trachten sich geläufig gemacht habe, und aus besonderem Interesse für selbe von der einmal angenommenen Gewohnheit auch während seines Aufenthaltes in Ungarn nicht mehr abgewichen sei. (Mittheil. der k. k. C. Comm. VII. Jahrgang 1862. S. 328.)

*) Vas megyében 1480 óta a század végéig Aquila, radkersburgi (Radkersburg steierországi Vas megyéhez igen közel fekvő város) építész és festész a turnicsai, velemeri és martyancei templomokat építette és kifestette, mint ezt több e templomokban olvasható faliratokban maga elmondja. E templomokat és képeiket Römer Floris födözte föl és jelen munka III. köt. I. részében publicálta.

veleméri falképeire és ezek a rajz erélyére nézve rokonok a löcsei bűnökbe süllyedt személyek alakzásával, úgy szintén folyékony és hajlékony vonallal van előadva mindkét műsorban a ruharedőzet is, ellenben mind a vasmezei képeknek, úgy a löcseieknek is leggyöngébb része a lábak rajza. A löcsei bűnök mestere jobban értett az állatok rajzához, mint a radkersburgi Aquila és a legenda festője jobban tudta kifejezni az inkább vallásos szellemű szendeséget és ékességet. Különösen kiemelendők tartom Martynczban azon kis, nimbuszall ellátott nyomorékot, ki sz. Erzsébettől kasban hihetőleg eledelt kap és ki csaknem hasonmása azon gyermeknek, mely a löcsei legendában Dorottyának rózsáit Theophilus irnoknak átadja.

Lőcsének bűnei és könyörtelen cselekvényei régiebbek Dorottya legendájánál és ezért kevésbé hasonlítanak az idézett cseh falképekhez *): miért is azokat a xiv. század második felének inkább első évtizedeibe tehetjük, míg a Dorottya legendái közelebb esnének a hason szellemű vasmezei falképekhez. Egyébiránt a rokonság az idézett cseh, a löcsei és a vasmezei képek közt, ha tekintetbe vesszük a cseh és Vasmege közötti távolságot, azon kérdésre szolgáltat alkalmat: Vajjon nem inkább közös forrást kellene keresnünk, semmint a magyarszági képeket származási viszonyba hozni a csehországiakkal?

IV. Károly császár Olaszországból hívta meg Tamást, a modenai festészt. Igaz, hogy annak nevével jegyzett mellképe a bécsi Belvedereben közelebb áll Cimabue még több tekintetben byzantinizáló modorához, mint Giottohoz és az e mesterre a xiv-ik században következő olasz festészek stíljéhez; de másrészt a karlsteini donjonlépcsőháznak falképei, a keresztkápolna ablakbelleleteiben látható történelmi compositiók, valamint a sz. Venczel kápolnai ismét közelebb állának a xiv-ik századbeli olasz festészekhez, mint sem a Rajnamelléki iskolához.

Nálunk az Olaszországból jött Anjou-család régi hazájával folytonos összeköttetésben maradt; onnan való volt Róbert Károlynak nemesített pecestvésnöke, Magyarországra jött Masolino. korában híres festész; a kassai sz. Erzsébet templomában látható utolsó ítéletnek ábrájában Krisztus alakja igen hasonló a sienai Krisztushoz **). Nagy Lajos a Marzi képes chronikát Olaszországból készítette **), úgy szintén ott festette a szüzet a gyermekkel ábrázoló azon votiv-táblákat, melyeket Máriazellbe és Aachenbe ajándékozott; mert ezeknek nemcsak kerete mutatja a chronika első lapjának czímer és más díszeit csaknem hű másolatban, hanem az egész felfogás és előadás is inkább olasz. semmint német szellemű.

Mire Merklas, úgy tetszik, különös súlyt fektet, hogy t. i. a löcsei képeken semmi nyoma a magyar öltözetnek, melyet egészen németnek mond, ezt semmiképen fontosnak nem ismerhetjük el;

*) Vannak Csehországban a felhozottaknál még régiebb falképek is az ausztriai határhoz közel fekvő neubausi várban, melyek a „Denkschriften der Wiener k. k. Akad. d. Wissenschaften” X-ik kötetében közöltek. Itt a következő felirás olvasható:
dis gemalte Bild von dem heiligen hantle für
nach christen geburt dremfeln derl iar
im adt und dreifigte iar.

A közlött két chromographiai lapon sz. György viaskodása a sárkánnyal és győzelme van ábrázolva; a legenda többi képeit nem ismerem, de a közlötték valamint sárka-vörös-barna színhangulatukkal, úgy egész szellemükkel ellínek észak-csehországi falképeinktől és inkább a rajnai iskolából való.

**) A kassai sz. Erzsébet templom egyik sarok-oltára fölött és mögött ábrázolva van az utolsó ítélet. Legfelső helyen ül Krisztus jobbát magára emelve ugyanazon módon, melyet a pisai temetőhely (campo santo) itélő Krisztusánál látunk, ki ezen tagjelzésében világosan emlékeztet Ovidiusnak szavaira:

Tum pater omnipotens misso perfregit Olympum
Fulmine, et excussit subjectum Pelion Ossae.

A pisai kép Crowe és Cavalcasse Lorenzetto Péternek tulajdonítják, míg mások ezt Orcagna által festettnek hiszik. A kassai kép a pisaitól azzal különbözik leginkább, hogy az utóbbiban Krisztus baljával mellebére mutat, míg a kassainál harcosabb módra balja nagy kardot térdére támaszt. Mindkettőben Krisztus, szokás szerint, mandorliában szírváruyon ül.

**) Az idézett képes chronika eredetjét a bécsi csász. könyvtárban őrizi; Bicerdy által készített jó másolatát bírja a m. n. museum Első lapján olvasható A. D. 1358 incepta est ista Chronica de gestis Hungarorum.

mert ha az egykoru olasz képeken és nevezetesen a képes chronikában is ugyanazon jelmezeket látjuk, melyeket a lőcsei és vasmegyeieknek észreveszünk, természetes következtetéssel el kell ismernünk, hogy a xiv-ik században ezen öltözet általános volt az akkori civilizált Európában, és hogy a divat dolgában akkor épen Olaszország ugy uralkodott, mint uralkodik ma a francia; uralkodott pedig Némethonban is és Merklás képeink öltönytét épen ezért németnek hiheti. A xiv-dik században Olaszország kittint áragasztásnak induló festészettel. Cimabue (1240—1300) még nem tudott egészen felszabadulni a byzanti módtól; de felszabadult nagy tanítványa Giotto vagy Joctus (1276—1336); következtek arra más jeles mesterek: Orcagna, Masaccio, a két Lorenzetti és mások, kik a festészetet régebbi merevségtől és békítől mindinkább felszabadították és falképünk új stíljével egész Európára, de leginkább annak civilizált keleti részére, hatottak, még pedig ezt az egykoru Magyar-, Osztrák és Csehországi falképek tanusítják. Azonban e hatás kevésbé közvetlenül az olaszthoni falképektől, mindinkább az akkori miniaturektől sugárzott ki, mit egyebek közt ismét a bécsi képes chronika tanúsít; s ez és a nem-olasz festészek csekélyebb tehetsége talán az, mi eddig ellentállott ama megismerésnek, mely szerint keleti Europa falfestményei forrását inkább Olaszhonban, semmint a Rajna-vidéken kell keresni.*)

Másrészt a könyv-miniaturek forrása magyarázza falképünk *különös technikáját* is, mely szerint ezek közelebb állanak az illuminált rajzhoz, mint a valóságos festett képhez, és mely szerint fődologként nem a mintázott színes tárgy, vagyis a tárgynak színekkel eszközölt mintázása hanem a contourok egyhangu, többnyire fekete festékekkel vont rajza tekintetett. E contourokat azután kitöltötték a helyszíni festékekkel, de ezeket ismét nem természetes hangulattal rakták meg, hanem a festéket többnyire vegyületlen állapotában alkalmazták, mi által az egész igen tarka tekintet nyert. Viollet-le-Duc építészeti szótárában («peinture»-szóban) állítja, hogy a középkori festészek a festékek erejét mintegy számokba kifejezván, a legerősebben hatót, minő a vörös, kisebb térre szorították mint a kevésbé szembezőköket, s így összhangzatra és általános hatásra tudtak szert tenni; azonban ezen gyakorlat inkább csak az ornamentatióban alkalmazható, melyben a színző könnyebben kénye és kedve szerint mozoghat. Ellenben a középkori történelmi falkép mindig tarka és lapos tekintetű és inkább rajz-, semmint festészetű mű. De hogy is lehetne az utóbbi, midőn a falkép tárgyainak kikerekítésére, mintázására, a vonal és légtávtal teljes ismeretlenségénél fogva azokra semmi gond nem fordíthatott; e gond csak egy későbbi kornak szüleménye. Tekintsük meg ezen szempontból lőcsei falképünket, még pedig egymás utáni eredetökre nézve. A kerekedségnek sa testmintázásnak még csak némi csíráját találjuk a hét bűnök és a könyörtelen eszelekvőnek ábráiban, még pedig abban, hogy itt az egyszínű téreken a festék vagy higabb vagy sürűbb minőségben ides tova, de csakis ides tova van alkalmazva, mi által némi, a mintázástól még igen távol álló kerekedség áll elő; a legenda ábrájában ez tovább halad már, és épen ezért későbbieknek kell tartanunk azokat, ezeknél a mintázás már árnyékozó vonalakkal és felvilágítással (Aufhöhung) — hanem még itt sem eszközöltetik kielégítő módon; az ábra még itt is lapos marad. Ide s tova festészeti hatást a complementaire festékek egymás melletti elhelyezésével megközelíteni igyekszik a mester; így a legenda ötödik lapján a szent atyjának zöld öltözetét egészen körülfogta vörös háttérrel, mi által a két festék igen szembezőkövé válik. E képekben a festékek vegyítése igen ritka és a semleges hangok (Neutral-Tinten) egészen hibáznak. A vegyített festék csakis az emberi testen, hajon és az épületek falain fordul elő, az arc ajka és más inkább vöröslő részei alig vannak a testszín sürűsödésével kiemelve. A legendában és a könyörtelen

*) A bécsi chronika jelmezei kizárólag olasz nemzetiek, egyetlen kivételt képeznek a 143-ik lapnak oláhai, kik a nemzeti juhárbundában és magas juhsörösvég alatt jelennek meg; miből következtethetünk, hogy a festész legalább a magyar alakokat zismerte, de viszont azt is, hogy a magyar urak, korában olasz divat szerint öltözködtek; mert különben nem magyarázhatni miért tartotta volna meg épen az oláhoknál nemzeti viseletöket; talán az oláh viselet festészünknek festőbb minősége miatt inkább megfeszített? Mellékesen említenéd még, hogy a chronikában mindenütt alól koridom paizsot látunk, mi azon német heraldicusok ellen szól, kik az alól kikerekített paizs megjelenését és használatát csak a XIV-dik század végére teszik.

cselekvényekben a háttér ily vegyített festék alkalmazása által némileg távozik, míg a bűnök ábráiban a háttér még egészen hibázik. Vannak mindhárom képsorban csak jelképes jellemmel bíró festékek is. Egyiptomban a sötétvörösrre (englischroth) festett férfiak és világossárgára festett nők ily jelképes színezettel bírnak; a középkorban a vörös festék irt, nyitott ajtót, ablakot, ládát jelentett; és e jelentéssel bír a könyörület cselekvények 5-dik ábráján is (l. VI. táblánkat), sőt még az égnek festéket is mindhárom sorunkban ily jelképesnek kell inkább tekintünk; mert ámbár ez kék, e kék mégis oly sötét, hogy ezt inkább a régi aranyos háttér conventionalis pótlójának, semmint a természetes ég színének megfelelőként kell tekintünk. A természetes égnek színe a közben eső légréteg arányában változik; miért is e szín legsötétebbnek tetszik, ha fölfelé tekintünk, ellenben világosabbnak, minél lejjebb ereszkedik szemünk a láthatár felé; falképeinken pedig az égnek festéke mindenütt egyaránt erős színű.

Az olasz, ki az élénkebb nemzetek sorába tartozik, nemcsak szájával, hanem egész testével és főképen kezei mozgásával szokott beszélni; innen van, hogy régi olasz képekben élénkebb és szabadabb mozgással találkozunk; míg a régi német képek mozdulata inkább egyforma és alig megyen túl az egyházi vagy vallásos szellemű, bár szögletes, hanem mégis kevésbé élénk mozdulatokon.

Lőcsei falképeinken az alakok mozgása változatos és gyakran a német egyháziakén túlmenő.

A *bűnök* harmadik ábrájában a szerelmes pár egymás közti átkarolása elég természetesen és szabadon van kifejezve és a férfinak ujjmutatása sem nélkülözi a nyugalom helyének kijelölését. Az 5-dik ábrán a férfi két karjának feje fölébe emelése túlélénknek mondható; mivel ezen taglejtés inkább kétségbeesést, semmint irigységet jelent, kivált ha a tőle elforduló asszonynak kézmozgását tekintjük, mely egyszerű meglepetésnek vagy megdöbbenésnek jele. Változékonny és igen élénk a bűnösök felé iramló ördögök mozgása, kiknek mindegyike körmös kezeivel a neki jutott zsákmány birtokába jutni siet.

A *könyörület cselekvényekben* többféle taglejtések láthatók: az imádság és a kérés általános szokás értelmében, összekulcsolt kezekkel van kifejezve, szintugy a megadás és a rokonszenvi érzelem, valamint az ajtatosságot is a mellen keresztbe tett kezekkel, míg az előre nyújtott, tenyerét mutató kéz meglepetést, bámulatot jelent. A kérést jelentő kezét mindjárt az első ábrán ülő betegnél látjuk. A másodikon a vendégszerető a zarándok karját mindkét kezével meghívólag megfogja, míg a távolabb nő jobbjának intő ujját szintén meghívólag emeli. Azonban itt meg kell jegyezni, hogy az olasz mainap épen ellenkező kézmozgással int magához. A harmadik ábrán a vendégszerető balkezét úgy emeli, mint mi is tartjuk, ha mondani akarjuk «ez jó, ebből egyék». E kézkifejezés a negyedikén még fokozódik, hol azzal a fogadó borát dicsérni látszik és az ivót nagyobb kortyokra serkenti. A hatodikon a jótévő a kalodába zártat hozzá hajlott testével és leereszkedett kezével kínos helyzetétől mintegy kiszabadítani igyekszik, míg a nő sajnálatát mellére tett jobbjaival kifejezi. A hetedikén az egész négy személyből álló, az ötödiket koporsóba letévő csoport egész testtartásában világosan mély megilletődését nyilvánítja. Ellenkezőleg a bűnök ördögeivel, itt az angyalok tárt karokkal, mintegy segítők, lerepülnek az égből.

Még kifejezőbb a *legendában* a testtartás és a taglejtés. Mindjárt az első ábrán a római császár fölemelkedvén trónjából, kezeivel okait előszámolja, Dorust részére hajtani iparkodik; de ez testétől eltávolított jobbjaival a császár okoskodását magától elutasítja. A második ábrán a családi szívéyes viszony igen jól van kifejezve azzal, hogy a nejehez visszaforduló Dorus balját ennek két kezébe odaengedi, és hogy az egyik leány vonzódását anyjához, vállára tett jobbjaival tanúsítja. A harmadik ábrán a gyermekágyban fekvő Theanak altatására keresztbe tett keze mintegy nyugalmat jelent. A negyedikén a püspök szokásos módon két ujjával osztja áldását, míg a keresztelendő kised két testvérének keze csendes illetődést fejt ki. Az ötödik ábrán (l. chromolitogr. táblánkat is) a szentnek apja, hasonlólag, mint vele az elsőn a római császár tett, okoskodik leányával; de ez mit sem akarván tudni az oldalán álló és bal karját érintő kérőtől, kettős mozdulataival visszautasítja apja intését; midőn egész testével elfordul és tagadó válaszával fölemelt jobbjaival is kifejezi. Hatodik ábránkon a szent forró olajban flúrszotve csendesen imádkozik, balján apja egykedvűleg áll, mögötte, úgy tetszik, az előbbeni lapnak öreg kérője; ellenkező-

leg jobboldalán az előtérben lévő férfi kigúnyolja Dorottyát, oly kézmozgással, minővel Olaszországban még ma is gúnyt fejeznek ki. A hetedik ábrának poroszlója durván fogja meg a szentnek vállát és jobb-jában emelt bikaeszkével a szűzet ütéssel fenyegeti, mit ez elforduló testével és emelt kezével magától eltávolítani igyekszik. A nyolcadik ábrának bírója okoskodásait az első és ötödik ábrától eltérő ujjátékkal adja elő; míg a szent ellenmondását szintén uj kézlejtéssel kíséri. Érdekes tizedik ábránk Krisztusának tartása, melylyel a szenthez megnyugtatólag és biztosítólag szól. A tizenegyedik táblán az apa intőleg szól a szenthez, ki kezének ellenkező mozgásával, jobbjával az angyalok által fenyegetett bálványt mutatja, baljával pedig mintegy kifejezi, hogy a hittagadót a pokol várja. A hű kérő a szentnek jobb-ját mintegy megnyugtatólag megfogja. Az oszlop tetejéről felriasztott bálvány mindenben hasonló a bűnök ördögeihez. Tizenharmadik ábránkon a szent a hittől elpártolt testvéreit ismét visszatéríti; mi tanári magatartásával és odamutatással a szent könyvre van kifejezve. A tizennegyedik ábrán az ütleget szenvedő szent odaadása nyugalmat az altest elébe keresztezett kézzel is nyilvánítja. Ugyanezen kéztartását látjuk a tizenhatodik ábrán is, melyen a szentet ismét börtönbe viszik, és a tizenhetediken is, hol Theophilus irnok őt gúnyolja, mintegy fityvet vet. Ügyetlennek mondhatjuk Theophilus kézmozgását a tizenkilencedik ábrán; mert így hártját sem vakarni, sem simítani nem lehet, pedig e célt árulja el a használt két eszköz. Hogy talán nem csalódtam, midőn az altesten keresztezett kezét a nyugalom, a lelki eszűd jelének vettem, bizonyítja utolsó (20-ik) ábránk, melyen a szentnek két keze ily állásban és nem szokás szerint, a mellen keresztelve van ábrázolva. Itt halotti csend és örök nyugalmat látok kifejezve.*)

Másrészt nagy befolyással voltak a középkori falfestményekre, a miniatureken kívül, a *festett ablakok* is, melyeket a templomokban igen régóta találunk alkalmazva. Ezek módja leginkább kettőben vehető észre; a lapos, nem mintázott előadásban és a contourok kiemelésében. Festett üvegtábláknál, átlát-szóságuk tiltja a tűzetesebb mintázást; mert ez által az alakok, kivált húsukban, nagyon barnulnának és másrészt esorbát szenvedne tündöklő megjelenésük, melylyel a drágakövekből épített égi Jeruzsalemre kell emlékeztetniük; úgy szintén contourjaik erős volta ölmofogulatukból származik, mely eredetileg minden egyes festéknek keretül szolgált. Itt tehát a tarkaság és a napsugarak keresztülhatása a színekben, a tündöklő megjelenés volt a főczél. A festékek tűzét csak lassan-lassan mérsékeltek, midőn a belső helyiségekbe több világosságot akartak behozni s így végre a kevés sárgával vagy késsel vegyített szürke színezetet, az ugynevezett grisaillet találták fel. Egészen ellenkezőleg haladott a falfestés, mely a tompa sárga-barnás vagy sárga-vöröses hangulaton kezdve haladott a vörös-kékes és még tovább minden más töretlen és vegyítés nélküli festék együttes alkalmazásához. Azonban ezen haladás nem történt oly korban, melyben az üvegtáblákban már a grisaille foglalt helyet, hanem oly korban, melyben a festett ablakok még a legragyogóbb színben tündököltek. Másrészt az üvegtáblák festékeinek ölmokerete a falfestészeket is contourjaik, többnyire fekete vagy vörös színnel húzott erős vonására készítette, még pedig annál inkább; mert műveik ide s tova vakablakok vagy nyílások kitöltésére használtattak s így mintegy azok pótlására s díszök utánzására voltak utalva, hogy ne is szóljunk azon körülményről, mely szerint a tündöklő ablak-festéken keresztül ható színes világsugár egészen másként tűntette fel a falképek festékeit, mint teszi az egyszerű napvilág, mely mai színetlen ablaküvegeinket keresztüljárja. Mindezeknél fogva a régi falkép testeinek mintázását, kerekdedségét más, mint korunk szempontjából kell tekintetünk. A tarkaság itt elmellőzhetlen kellék és a tarkaság ismét kizárja vagyis legalább szűk körre szorítja a tárgyak kikerekítését. Eleinte a mintázás alig vehető észre és csak későbbben kísértik meg azt, midőn

*) Jelen kötet 1-66 részének 120 és 121 lapján lenyomott (67. 68. és 69-ik számú) három ábráját id. Storno Ferencz jefes rajza után újra faba metesztetem. Merklis (a bécsi „Mittheilung“-okból vett) és az itt adottaknak egymáshoz hasonlóan fölöslegesen teszi ismétlésem indokolását.

igen kevés vonallal, mint történik az ablakképekben is, némi, kevés ferde vonások (Schraffirung) által előidézett árnyékozás után törekednek.

Végre még a heraldikai festészetnek befolyását a középkori falképekre sem lehet tagadni. A heraldikában a főczél az alakokat a távolban is könnyen felismerhetőkké tenni, leginkább azért, hogy a katonaság lobogóját messziről is láthassa, követhesse; miért is a színek nemcsak tarkasága, hanem valóságos kirívósága kívánatos, de kívánatos az is, hogy e kirívóság ne gyöngtessék mintázó árnyékolás által. A heraldikai kép tehát megmaradt a lapos színezésnél, az ugynevezett illuminationál; mit különben már azért is tehet, mert hiszen nem törekszik természetes valóság vagy ámitás után, hanem embereit és állatait képzleti módra alakítja és külsejét önkényes festékekkel befestí. Kicsoda látott valaha oly vörös embert, oroszánt vagy aranyos lovat, minő a heraldikában mindennapos? És mégis a heraldikai képektől sem tagadhatni el művészeti értékeket, mit Schongauer, Dürer és más jeles mesterek kitűnő címerei kifogástalanul bizonyítanak.

A SZENTÉLY FALKÉPEI.

Midőn 1863-ban a szentségházat (Tabernaculum) restaurálták, az e mögötti falon, alaptervünknek 7) helyén falképeket találtak négy, egymásfölötti sorban.

Az alsó sorban egy-egy próphéta szemközt ülve egy apostollal, mindkettő mondatzalaggal, az előbbien az új testamentum eseményeire vonatkozó jóslat, az utóbbien a szokásos idézet a „credéből“.

A második sorban két ülő, koronás alak (Dávid és Salamon?). Továbbá Krisztus születése, alól a szűz gyermekágyban fekvé két angyallal, mögötte sz. József, magasabban az újdonna született, ki meztelenül jászolyából kiemelkedve könyv után nyúl, melyet két angyal elébe tart. Ez igen feltűnő, annál inkább, mert folytatásként Krisztust már a keresztfán látjuk, oldalát lándzsával átszúrja Longinus, az utolsó alak Herodes trónján ülve.

A harmadik sor csaknem egészen elrongált.

A negyedikben két angyal és két szent a monstancziát imádja, az egyik szentre, kassa után, mint Dorottyára ráismerhetni. Ezen negyedik sor a szentségház legmagasabb osztályaig ér. Nem tudni van-e még e fölött más falkép?

Az alsó sor próphétái és apostolai folytatva vannak a szentélyzárás mindhárom oldalain (a délin még nincsenek egészen lehámozva).

A magasabb soroknak megfelelnek, a szentélyzárás ablakosztályain, Krisztus szenvedéséből vett jelenetek.

A hengeralakú faltöveken is vannak egyes szent alakok; többek közt a szűze és maga Krisztusé.

Merklas, ki még csak a szentségház mögötti falképek két alsó sorát ismerte, ezekről mondja, *) hogy ezen falképek is a esch iskolának, és ugyanazon mesternek tulajdonítandók, ki a hét halálos bűnt festette; keletkezésük korát pedig a XV. század kezdetére teszi**) főleg azon okból, mert a falkép előbb készült, mint az előtte álló szentségház, ennek alakjára pedig a XV. század elejére mutat. — Szentségházak nálunk elég későn, alig épültek a XV. század második fele előtt; másrészt, pontos összehasonlítás után, alig fogunk találni nagy hasonlatosságot a hét bűn és a kérdéses falképek közt. Az utóbbiakat tehát jobb joggal a XV. század derekára tehetjük; főleg pedig azért, mivel itt már fejlettebb stílyel találkozzunk, mely az ismert XV. századbeli falképeknek tökéletesen megfelel.

*) Mittheil. d. k. k. C. Comm. VIII. köt. (1863. évf.) 207. l.

**) „Das Sakramenthäuschen, welches nach seinen Architekturformen wahrscheinlich in die erste Hälfte des XV. Jahrhunderts gehört, lässt so wenig Raum zwischen sich und der Wand, an welcher die Malerei ohne Unterbrechung fortgesetzt ist, dass es durchaus unmöglich ist, dahin zu treten, vielweniger daselbst zu arbeiten; das Bild ist also unzweifelhaft älter als der Bau des Sakramenthäuschens, und wäre hiemit bestimmt in die Frühzeit (?) desselben Jahrhunderts, wo nicht früher zu versetzen.“

Vannak még falképek az *éjszaki előcsarnokban* is, az alaprajzunkon δ) jelölt helyen. Ezek közt mostanáig le van hámozva egy sz. Mária a gyermekkel, jobbján áll női szent (feje elveszett), balján a csengetyű után fölismerhető sz. Antal. Továbbá a csücsmező felső déli részén látunk egy püspököt, előtte álló női szentel. Az egész mező még nincsen tisztázva; előtte áll nagy fatesztület Máriával és Jánossal. E falképek keletkezését a XV. századba tehetni.

Ezen mező szomszédságában nyílik a sz. György kápolnájába vezető ajtó (alaptervünk η) helyén); az ajtó fölötti csücsmezőben le van festve Krisztus koporsójában állva (in monumento); oldalán Mária és János. A kép alatt az 1515-ik esztendő.

Végre megemlítendő, hogy a szepei püspök (Császká) a szentélynek négy ablakát 1876-ban Innsbruckban készített üvegfestményekkel díszítetté. Két ablakban egyszerű grisaillet látunk, köztöben a grisailleban sz. István és sz. László király alakját. Megjegyzendő, hogy alaptervünkön a szentélynek déli ablakában, tévesen tömör fal van adva, ablak helyett; csak az ötödik ablak hibázik a szentélynek éjszaki oldalában.

SZENTSÉGHÁZ (TABERNACULUM).

Erről Merklas ezeket mondja: *)

«A szentélynek evangelium oldalán egészen szabadon áll és mintegy 32 láb magasságra emelkedik.»

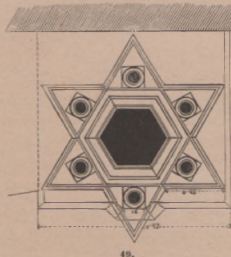
«Alapja falazott köb, melynek tetejére több lépcsőfok vezet; e köbön, az egésznek magvaként, emelkedik alacsony, vastag, hatoldalu oszlop. Ez két háromszögből alkotott hat águ csillagot hord, melynek hegyeit ismét hat kerek oszlop támasztja. E fölött a középoszlop a szentségnek fogadására ki van vájva, mely mind hat oldalán gót stylben ékesen faragott faajtócskával záródik. Minden oldalán, a csillag alaku alaptervnek megfelelő háromszögű díszítő (Baldachin) szökik ki. Magasabb helyen a középső testet hat hosszabb kerek oszlopka veszi körül; ezeket minden irányban alkalmazott vagy egyszerű vagy díszített toronyfiak (Fialen) és ívek támogatják, melyek hatoldalu nagy dísztetőt hordanak. Hasonló elrendezés, kisebb mérvben, a harmadik osztályban is ismétlődik. A tetőt hatoldalu teljes toronyfi képezi, melyen végre finom kis toronyfi van rakva. Alakos dísz csak mérsékeltet alkalmaztak; díszetők alatt a középső hatszög mellett a második és harmadik emeleten álló apostolszoborkát.»

«Az egész, kivéve a középső kőoszlopot vas-állvány körül, stuccoból készült; azonban a még mindenütt tiszta alakazás az építésileg szükségesre szorítkozik; szintoly szép a bimbók, levelek- és keresztvirágokkai gazdag díszítés, az épület kitűnő biztos és elegans befejezésében. Vannak azon még hajdani befestésének nyomai: a léczek, oszlopkák és díszek vörösek, helyenként talán aranyozva, a toronyfiak teste és egyéb főrészek alkalmasint feketék vagy sötétbarnák voltak. Sajnos, hogy e dicső mű puha anyagból készült, mely századok óta elhanyagolva, darabonként le hull, úgy, hogy értelmes javítása igen kívánatos.»

Negyvenkilenczedik ábránk mutatja a szentségháznak első, a falazott alap fölötti emeletének vagy osztályának alaptervét, közepén a vastag, hatszögű kő-, s e körül a hat gyöngye kerek oszlopot. Az egymást átmetsző s így hatszöget képező két háromszög az osztály felső részén jelenik meg, a nagy négyszög az osztály alatti falazott alapé.

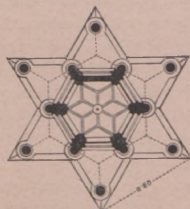
*) L. «Mith. d. k. C. Comm. V. köt. (1860. évf.) 291. l. A szentségházat felrajzban adja a IX. tábla, nálunk ez I. táblánkon látható, helyét alaptervünkön a γ betű jelzi.

Otvenedik ábrán *) látjuk a második emeletnek alaptervét; itt a hat oszlopka a csillagágak végére szökött ki. 51-ik ábránk adja ezen oszlopok válkövét (Kämpfer), capitaeljét, lábát és talapját.

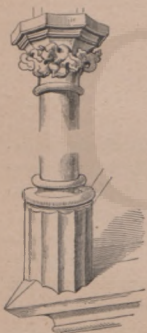
49.

A válkő a későbbi szokás szerint kivajított nyolcezszög alaku, a capitael kassát csak egy sor keresztlevél veszi körül, lábát két pálczatag maguk közé vett horonnyal képezi, talapja a késő szokás szerint van canelirozva. Az ez alatti párkányzat a szokásos kettős kajácsból (Schräge), horonyból, pálczatagból és lécezesekéből áll. A külső hat oszlopka közti hat szögben egy-egy tagozott tő emelkedik, mely közt a szentség fogadására szolgáló tűr terjed el, boltozata ismét hatágu csillag-

50.

alaku, s ezen emelkedik a felsőbb osztályok ismét hatszögű tömör kőoszlopa, mely e szerint ürön áll. A második emelet üre hat áttörtött faajtóval záródik, melynek változó mérművét (Maasswerk) 52, 53, 54, 55

51.

52.

53.

54.

55.

56.

és 56-ik ábránk mutatja. A főalak itt a késő csücsíves halhólyag (Fischblase); legtszigortább és legszigortóbb alakunak az 53-ik ábrának mérművét mondhatjuk. E mérmű nagy ügyességgel készült és elég ép állapotban jutott ránk. Átmenetet a második emeletből a harmadikba (57. ábra) képez az előbbi oszlopok álló hat toronyfi és az azok közé feszített kanyar orom (geschweifter Giebel), melyet a két oldal-toronyfiával együttvéve a német Wimpernek nevez; ez tehát nem Baldachin, nem díszetű, mint Merklas tévesen nevezi. A harmadik emelet közép- vagy főoszlopa hatoldalú, minden szögének egy-egy magas, karcsu oszlopka felel meg és ezt ismét tizenkét, felváltva négyszögű és hatszögű toronyfi veszi körül, de ez nem hat föl az oszlopka magasságai, hanem két különböző magasságban végződén, az egészenek pyramidalis alakot szerez. A középső oszlop kapitaelje alatt apostol-szoborkák állanak gyámköveken. Merklas díszetű helyett itt is az átmenetet a negyedik emeletbe eszközlő Wimpergeket lútnak.

57.

*) A szentségházhoz való rajzokat Myskovszky Victor tanár készítette.

A negyedik emeletnek karsulása csekélyebb a harmadikénál. Itt is a középső hatszögű oszlop körül van véve hat karsúbb oszlopkákkal, de ezek nem felelnek meg, mint a harmadik emeletéi, a hatszög szögeinek, hanem hatoldalúnak, a szögök irányában áll a hat szélső toronyfi. A középső test mellett kis szoborkák láthatók.

Rendesen a szentségházak ötödik osztályát magas sisak képezi; ellenben a miénken itt e helyett két egymásfölii vékony toronyfi áll; a szokás értelmében a kihegyezés jobb összhangzásba hozható az alsó részszel.

Ha szentségházunk alakját a szomszédságában levő fő- és más oltárcíval összehasonlítjuk, szembejövő az előbbinek tisztább jelleme. A későbbi kanyarívet csak az alsó ormokon látjuk alkalmazva, míg a harmadik és negyedik emelet Wimpergeinek ormai egyenes vonalban futnak föl. Ugyesztintén a második emelet ajtainak halhólyagai nem ismétlődnek a felső emeleteken, úgy tetszik tehát, hogy a mester minél magasabba haladott tervezésében, annál szigorúbb, tisztább idomokat alkalmazott, melyek a kőanyagnak minél jobban felelnek meg. Általán a toronyfiak olyanok, minőket a német csúcsíves stíl legvirágzóbb korában kedvelt. Feltűnő szentségházunk könnyű, mintegy áttörtött vagy átlátszó idoma; ezt egyrészt vasszerkezetének kell tulajdonítanunk és dícsérnünk kell mesterét, ki bőles tekintettel volt ezen könnyebb anyagára s annak előnyeivel tudott élni; bár másrészt, mint Merklas megjegyzi, ezen könnyebb szerkezet és anyag a korábbi enyészet csiráját rejtette magában. Mióta Merklas írt, a szentségházat elég ügyesen restaurálta 1863-ban a Lőcsén élő Faragó, ki a tagokat is Merklas útmutatása szerint befestette, csak az aranyozás hibázik.

ORGONA.

Fentebb Sperfogel naplójából, az 1516. évhez tett szerződött orgonistára vonatkozó két jegyzetét idéztük.

«Meyster Greger (Zimmermann) ist viederkommen in die Leutschau am Sontag Quasi modo geniti und hat mit yhm bracht durch unser Befelusz den Organisten Herrn Gregor von Cronstadt aus Sibenbürgen»; és

«Item feria sexta post Quasi modo geniti que erat festum S. Ambrosii suscepimus organistam Presbyterum Dominum Gregorium de Cronstadt ex Septemcastris, cui in assumptione eius dedimus Lecturam (gyújtás) super altare Ste Anne de qua habet annuatim 20. flor.» stb.

Ebből kitetszik, hogy a templomban a XV. század kezdetén már volt orgona, sőt hihető, hogy ezen orgona a mai orgonának helyét elfoglalta, azaz a főhajó utolsó (b b alaptervünkön) osztálya fölött állott; az ezen át-karzatot hordozó tő még a XV. század építészeti jellemét viseli magán, mintáját pedig a kassai átkarzat töveitől vette.*) A kartámat is még a XV. századba helyezhetjük.**)

Későbbben, úgy tetszik, új orgonát építettek s ezt ama karzatra helyezték el, mely még ma is az északi mellékhajó két utolsó osztálya fölött (l. alapt. a r) és g) betűket) emelkedik. Ezen újabb orgonáról Still Pál prépost (az említett könyvecskében) ezt mondja: «Az orgona 1615 és 1632 közt 7900 magyar forint (más adatok szerint 13,000 m. frt) költségén készült, melyet részben a község, részben, mint ezt meglevő czimere tanúsítja, a Bobest család viselt, ezen orgonának van 27 hangja, sok nagy czinnsípja és

*) Alaprajzunkon e tő, a kis mérv miatt kercken van adva, holott az tőbbzöggü.

**) «Als architektonisches Kunstwerk ist die Orgelbühne anzuführen, welche zwischen die zwei letzten westlichen Pfeiler des Mittelschiffes eingebaut ist. Sie steht auf vier schwachen polygonen Pfeilern, von denen drei Spitzbögen und das in eben so viel Felder getheilte leichte Stengewölbe getragen werden: die Brüstung der Empore bildet ein zierlich durchbrochenes Steingeländer. Das Ganze hat das Ansehen leichter Eleganz und ist ein bemerkenswerthes Werk der Steinmetzkunst. In der Mitte ist auf einem Vorsprunge das Wappen der beiden Jagelloniden Wladislaus II. und Ludwig's II. angebracht; demnach dürfte die Empore der Regierungszeit des Ersteren, und zwar dem Ende des 15. Jahrhunderts mit mehr Gewissheit zugeschrieben werden; weil unter Ludwig II. eine mit so grosser Konsequenz und Reinheit im gothischen Style gedachte und ausgeführte Arbeit kaum mehr zu erwarten war.» (L. az 1862-ben megjelent kis könyvecskét «Die Stadtpfarrkirche S. Jacobi maj. i. d. k. Freistadt Leutschau» 15. l.)

8 fuvója. De az idő és pajkos ronesolás a művet annyira károsították, hogy helyes hangolását elvesztette, sok sípja meggörbült, sőt elveszett, úgy hogy csak egyetlen hangja maradt meg és az orgona 1830 óta már nem használható. Müller Domonkos, krakói orgona-építész, ki éppen most Kassán nagy orgona készítésével foglalkozik, a miénket megvizsgálta és késznek nyilatkozott azt az újabb, tökéletesebb rendszer szerint 4500 o. ért. frt árán az 1863-diki nyár folytán helyreállítani. A löcei városi templomnak csekély 4988 o. ért. frtnyi tőkéje alig fűdi kamatjával a folyó szükséges kiadásokat; a község, mint a templom pártfogója, az egyház elkerülhetlen szükséges javításaival, többszörös befedéseivel, nevezetesen az 1849-diki tűzvész után, és az új, szép (???) templomtorony fölépítésével, mely maga 84,000 o. ért. forintba került, elismerendő áldozatkészséget mutatván, a lehető megtette úgy, hogy ezen oldalról többet nem várhatunk; miért is aláírott (a prépost) bátorodik nagylelkű jöltevőkhez azon kéréssel fordulni, hogy a dicső műnek megmentésére és helyreállítására segítségükkel járuljanak. »

Ezen felszólítás következtében a befizetett adományokból a mostani orgona 1863-ban fölépült. A restauratio alkalmával a régi gazdag renaissance-stylű orgonának többrendbeli díszítményeit beillesztették az új műbe; azonban nem valamennyit; mert például a régi orgona alatt látható volt a tizenkét, fél-természetnagyságú apostol fadomborműben; ez elég éppen maradt és jelenleg kartám-díszként alkalmazva van az éjszaki hajókarzatnak két kurta oldalára. Hat apostol magában a templomban, hat az éjszaki torony melletti kápolnában látható. Ezen plastikai művek, valamint a fennmaradt díszek is, maguk nemében koruk remekművének mondhatók. Myskovszky, orgona-képében *) az apostolokat még eredeti helyükre tette.

A mai orgona megváltoztatta helyét; mert többé nem az éjszaki hajónak, hanem a fő éjszaki karzatán áll.

A renaissance-stylű orgonát krakói mesterek készítették. Myskovszky kutatásai szerint az építkezést Hummel János, krakói mester, megkezdte 1615-ben, azonban a munkát félbeszakasztották 1628-ban. Hummel, az építészeti állványról leesvén, meghalt, és az orgonát Matrovsky csak 1632-ben fejezte be. Az orgona házát krakói mester, Herstel András Collumitz Kristóf, olmtüzi menekült segélyével készítette és 1624-ben állította föl. Myskovszky a Herstel és a löcei közt kötött szerződést is adja egy a löcei városház levéltárában levő okmánynak másolatában, mely ekkép szól:

«Anno 1623 die 21. Augusti ist von den Edlen Vesten und wohlweisen Herrn Friedrich Pobst Rathsverwandten allhier wegen des Schnitzwerkes und anderer zur neuen Orgel nothwendigen Tischlerarbeit eine beschriebene Convention aufgericht, und dem kunstreichen Meister Andreas Herstel Bürger und Tischler in Krakau zu machen angedingt worden.»

«1. Zwei Wappen welche Greifen halten sollen, 2. Zween Engel dritthalb Ellen hoch, 3. Zween Adler oder Lampeten, 4. Zween geschnittener Blindflügel an der Mauer, 5. Im Gang die zwölf Apostel, 6. Unterm Gang im Boden sollen sein über achtzehn Büsch hängender Früchte, jedoch nach Ausweisung des Abrisses oder der Visurung, 7. Einen Gang um die Orgel, 8. Einen Gang hinter die Orgel, 9. Brustbilder am Gang.»

«Hiervon soll er im paren Geld empfangen Floren polnische Sechshundert, und zwar zum Angeld Floren 50, wöchentlich aber in wärender Arbeit fl. 12 polnische.»

«Item Kübel Korn 50, Weizen Kübel 15, Gersten Kübel 12. Item frei Brennholz, dieweil die Arbeit währet; item sollen ihm in der Kirch handlanger gehalten werden. Item soll er haben frein Fahrt von Krakau und wieder dahin mit zwei Wägen. Item nach verrichteter Arbeit sollen seinen Gesellen zum Trankgeld gegeben werden fl. 10 und soll ihm zu seiner angedingten Arbeit alles Eisenwerk verschafft werden.»

*) L. Mittheilungen d. k. k. Comm. XIX. köt. 1874. évf. «Einige Kunstwerke der St. Jakobs-Pfarrkirche zu Leutschau.»

«Dessen zu mehreren Glauben ist diese Convention von beiden Theilen mit eigener Hand unterschrieben worden. Actum Leutsch die Anno ut supra.»

Friedrich Popst, m. p.

Andreas Herstel,

Tischlermeister u. Mitbürger in Krakau.»

Feltűnő, hogy nem az orgona hangszerét, mert hiszen ezt még napjainkban is Kassán krakói mester készítette, hanem az orgona házát és plastikai díseit krakói asztalosmester által készítették, holott 1623 körül, mint ezt a templom más plastikai művei tanúsítják, a szobrászat Lőcsén még meg lehetősön virágzó állapotban volt.

RÉGI EGYHÁZI FASZÉKEK.

A lőcsei régi egyházi faszékek elég hosszú sorának leírását nem csúcsíves, hanem kitűnő művelete miatt, renaissance-stíllal kezdem, alaptervünkön ez az a) betű helyén áll,*) közel a mai sekrestye ajtajához. E faszék két ülő-helyes, két oldalán szabad oszlopka emelkedik, mely magas attikát hord, az utóbbi alatt nagy félkör szűkíti ki az egyik oszloptól a másikhoz. Az attika két sarkán a félkör fölött faragott fő látszik medaillonban, a két medaillon közt e felírás ANNO DOMINI MQXLII. A félkörben nagy czímer, melynek renaissance alaku aranyos paizsán két egyenesen álló ezüstös lilium, a paizs körül kissé nehézkes aranyos és ezüstös voluták; a paizs alatti friesben

Indesinenter orate in omnibus gratias agite.

Az egyik oszlopfőn ismét czímer: két keresztbe tett nyíl és háromszirmu virág. A frics alatti kettős szék hátlapján félkörrel zárt mélyedés, melyben jobb hajlású és izlésű voluták, mint a fentebb említettek. Közel e székekhez van egy fehér és fekete márványból renaissance-modorban csinosan készített sírkő, melyet Lang MDCXXXIX. évben nevének és három gyermekének emelt; ezen emléken az egyházi székekhez hasonló liliumok láthatók, csak hogy itt hármas számban vannak. A chronika bírói lajstromában Lang János mint bíró kétszer fordul elő 1634-ben és 1642-ben; de mivel új bíró utána a chronika csak 1637-ben és 1645-ben említ, valószínű, hogy Lang a közbeneső években is viselte e hivatalt.

A régibb egyházi székekről a chronika kétszer tesz említést. «Anno 1538 die penultima Martii Senatus subsellia Templi sub choro posteriori pro usu suo in audiendis concionibus electa primum occupavit: aegre ferentibus id plurimis hominibus. Anno 1621 die 26. Sept. ist (sind) durch Erkaentnuß E. E. Raths, sammt des H. Pfarrh. Bewilligung, wegen guter Einigkeit, die Baenke in der Kirche beschrieben worden, da denn einem jeden rechtmaessigen Erben, nachdem ers erwiesen, seine Bank zugetheilt u. zugeschrieben worden: dafür ein jeder geben 1 Halb Wein á d. (Denar) 18, der eine neue hat bekommen, leget nieder d. 50.»

Ama régi egyházi székek, melyekről a chronikának első idézett helye szól, ma is fönállanak a jelenlegi orgona-karzat alatt, és e karzat egész hosszát alaptervünk b b irányában elfoglalják.

Rajzát adom Merklas fametszetének clichéjében. Ezekről M. így szól: (**)

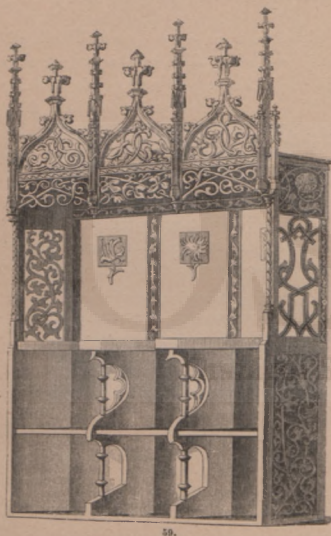
«A templom régibb faragványai közé tartoznak a ránc csak töredékben jutott imaszékek is. E székek egyike 19 darabból áll az orgona karzata alatt. Meglepnek szép összhangzatos arányaikkal; felső részek változékony faragványa kétségkívül a XV. század utolsó évtizedének műve, míg az elől álló könyvtárok (Pulte) sokkal későbbiek és a dombor díszeket nélkülözik; azonban ezeknek egyes mezeiben is látunk csinos renaissance-féle rajzokat, melyek chablonokkal ide festettek, és így a berakott asztalosmunkát a tévedésig utánozzák.»

*) Legújában e széket áttették a D F pillér elébe. Jelenleg a szépesi főispán széke.

**) L. Mitth. d. k. k. C. C. V. köt. 1860. évf. 291. l.

Ugyane székek hármát a bécsi képművészeti akadémia építészeti iskolájának tanítványai is igen nagy mérvben lerajzolva kiadták, midőn Schmidt tanárunk vezetése alatt 1863-ban a Szepességet meglátogatták. A három egész széken kívül ezen iskola autographiáiban kiadott még két részlet-táblát is, melynek egyikén a fametszetünkön is látható granátalma fordul elő, közepén áll az 1494-ik év; faszékünk hátsó része tehát ezen évben készült el. A középső bejárásí ajtócska mögött és fölött papirtáblán festve Lőcsének két águ keresztje és ez alatt «Civitas Leutscha» 1525 látható; meglehet, hogy a széksor középső helye hajdan üres volt, s hogy ezt a lőcsei tanács e székek 1538-ban történt elfoglalása előtt kitöltötte. Egyébiránt még egy harmadik, t. i. az 1615-iki év száma is fordul elő e székeken; jele annak, hogy az egyes részek különböző korban készültek.

Az ily egyházi székek felosztását illetőleg, ezek több részből állanak: az alsót székketrecnek nevezhetjük, melyben a leülésre való deszka

szökik ki a hátsó falból; e deszkát, mint színházi zártszékeinkét, fel lehet hajtani, hogy, hol ezt a rituale megkívánta, a széket elfoglaló föllálhatott; az ülés deszkáit mintegy fél embernyi magasságban emelkedő oldalal különítette el egymástól, melynek tetején mindkét oldalán fatábla szökött ki a karnak támasztására, ezt és a lehajló ülésdeszkát «misericordianak» neveztek; mert ezeken az elaggott szerzetesnek is engedték meg a leülést és támasztást, míg a fiatalabbaknak az isteni tisztelet alatt állaniok kellett. Az elkülönítő fapadocskákat többnyire bevágásokkal s azokba helyezett oszlopkákkal díszesítették, mit példányunkon is láthatni. Kar- vagy könyvtám (Pult) zárta el a széket előlről. Ilyen volt az egyházi székek, az imaszékek legegyszerűbb szerkezete.

Későbbben hozzájárult a hátfal, részint díszesebb tekintet, részint a végett, hogy az ülőnek háta a légvonat ellen biztosítva legyen s a hátlappal egykorulag fejlődtek az oldalzárások is (die Wangen). A hátfal nagy lapja igen alkalmas domborműi díszítésre; miért is ezen látjuk többnyire, a néha igen csinosan kifaragott előadásokat. Híresek például az amiensi székesegyház székeinek bibliai jelenetei, a regensburgi stallumok domborművei stb. Nálunk a hátfalak nem oly ékesek; azonban itt sem hiányzik egészen a dísz, valamint ezt kisebb keretelt virágalakban példányunkon is látunk megjelenni.

Az elrekesztő falakat idővel magasabbra vitték és mérművel áttörték; ez történt minden három ülőhely után példányunkon is.

Legkésőbbi a csúcsokkal való ékesítés, minőt példányunk is igen mesterségesen áttörtött faragásban mutat; ez az úgynevezett Wimperg, mely minden egyes ülőhely fölött ismétlődik áttörései képzeti változékonyaságával. Magyarországon az egyházi imaszékek ritkák, legjobb és legtöbb példányait találjuk Lőcse és Bártfa parochiális templomában.

Az ötödik pillér keleti oldalán (alapterv. 1) betű helyén) áll egy, az épen leirtakhoz hasonló három ülésű imaszék, melynek előrésze szintén újabb. Virág- és voluta-díszei a táblába vannak vágva kissé mélyedett alapon, mit «en creux»-nek neveznek. Csúcsai és az azok közti tornyocskáknak négye még az eredeti.

Az előbbi pillérhez legközelebbi a fő hajót néző oldalán (d alatt) szintén három ülésű régi faszék

látható, ez előtt még más, hátlap nélküli alacsony szék áll, melynek három ülőhelye nincsen egymástól elkülönítve. A magasabb szék középső osztályának hátlapján ez áll:

FOR KASE
GREG (mesterjel) TISLE

mit Merkel így olvas: Gregor Tischler von Kaschau. A hátlapok mindnyáján különféle színű falapokból tornyos épületek vagy városok vannak kirakva, ez valóságos famosaik. Hasonló famosaikot az alacsony széknek a fő hajó felé fordított táblája is mutat. Nevezetes e tábla tetején a könyv föltételére szánt deszkán elforduló sok íráskarcolat, melyet talán hosszabb idő alatt nagy fáradtsággal és egyenesen e célra alkalmazott világítás mellett olvasni is lehetne; talán e karcolatok fölvilágosítást adandnak a szék tulajdonosáról és szolgálóinak adataikat a templom egyéb részletének földelésére is.

Szemközt az utolsóelőtti székekkel áll a betűnek helyén más a d betűshez hasonló három ülőhelyű faszék, magas hátlappal, mely a mögötte levő pillérbe falazott Thurzó Elek-féle igen érdekes sirtáblát részben elfed. Kíváncsot, hogy ezen imaszék a templom más helyére tétessék át.

A hosszaját a szentélytől elválasztó ívek északi oldala mellett más igen ékes faragványu három ülőhelyű imaszéket látunk, f betűnk alatt. Az első ülőhely hátlapján kettős kereszt három dombon, a másik kettőn virág és az egyiken ezimépaizs. Az utóbbin gerenda, melyből épszőg alatt kis kereszt szökik ki. Mindez csinos, többszínű (polychrom) famozaikban van kifejezve.

Az utóbbi faszék északi oldalán, g betűnk alatt, ismét három ülőhelyű biró imaszék áll, melynek tulajdonosát és készítői korát e fölírás jelzi:

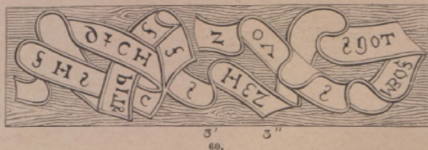
Johan und Michael Gitsch 1666.

Tehát még oly későn is, mint minő az 1666-ik év, megtartották Lőcsén a régi alakzást; mert ezt mutatja legalább egész elrendezésében ezen imaszék is, míg az első helyen említett több mint egész századdal előbb készített máris renaissance módjától jellemzetes.

Szintén a renaissance módot mutatja azon négy ülőhelyű kettős imaszék is, melynek helyét alaptervünk h betűje a mai sekrestye bejárása mellett jelzi. Itt feketére festett vagy páczolt (gebeitz) díszek fordulnak elő.

Tischler Gergely tőszomszédságában, támaszkodva az északi sor negyedik pillérének keleti oldalához, áll egy feketére páczolt, renaissance-féle két ülőhelyű ötös imaszék, van tehát itt tíz ülőhely s így legtöbb a lőcsei templom régi faszékei közt. Alaptervünkön az i) betű jelöli e szék mostani helyét.

A déli hajó hosszafala mellett, ott, hol alaptervünkön a h) betű látható, áll a falhoz támaszkodva csúcsíves stílusú imaszék, melyen nevezetes az itt másolt fölirat szalag vagyis szíj. Ily szíjtekercset gyakran használtak, kivált az imaszékeken, különféle föliratok alkalmazására. Ellentétben a ruhaszövet geometrikailag fölfogott s nem a redők hajlása szerint kurtított virágok rajzával, a betűk e föliratokon a szíjnak hajlásait követik s így azokat majd felülről lefelé, majd alulról fölfelé, majd jobbról balra, majd balról jobbra kell olvasni. Jelen példányunkon is ezen eset beállván, a fölirat így hangzik: gOT(t) DEM VON H(r)Z(m) dICH bT(t) (t)CH *) Istenem szívemből kérek vagy imádlak. Feltűnő itt az úgynevezett góth minusculának keverése a latin majusculával, világos tanuságául annak, hogy a középkori művészek a dolgot nem igen szigorúan vették;

*) Myskowszky Viktor, kassai főreáltanodai tanár, e föliratot így olvassa:

ICH 7 BIT 7 DICH 7 HER 7 GOT 7 OEM 7 VOZ 7

megvallván, hogy a két utolsó szót nem bírja megmagyarázni. (L. Mitth. d. k. k. C. C. XIX. köt. 1874. évf. 109. 1)

úgy tetszik, mintha a faragó nem ismerte volna, jelesen a minusculának T, M, C, H, V és N betűit. Egyébiránt szedőink, fametszőink, sőt correctoraink közt még ma is van, ki a góth minusculát nem ismeri. A föliratot hordó szalagot nem lágy, hanem vastag, keményes anyagot, tehát bőrt utánzónak tartom s azért inkább széles szij-szalagnak nevezem. Kassán lágyabb anyagot utánzó ilyféle szalagot látunk, melyen a «credo»-nak egyes tételei vannak fölírva. E szalag az utolsó ítéletet ábrázoló falképen fordul elő, hol az apostolok fejei fölött olvasható mondat-részek, ezeket egyenkint jellemzik. Az archeologia e szalagokat *mondaszalagoknak* nevezi.

KERESZTELŐ-MEDENCZE.

Merklas erről megjegyzi: *)

«A keresztelő-medencze harangérczből pokal alakban öntetett; a felső kehelyidomu részt el lehet venni. Az egésznek magassága 3' 2", a kehely keretének átmérője 2' 6", az ércztestnek vastag-

sága csaknem hüvelyknyi. A díszítés igen egyszerű (?) finom tagozott abroncsocskák különítik el a díszszalagokat; fenn gyöngéd levelű guirlande, alatta széles szalag, melyen a feszület, Máriával, Jánossal, fölválva Péter és Pál apostolnak és királyoknak » (nagyobbrészt prophétáknak) » kis mellképei fordulnak elő, azonban a sorozat nincsen szigorúan meghatározva. **) Következnek kisebb-nagyobb levélfonadékkal díszes csíkok, melyeken a harangokéhoz hasonló bélyegek láthatók; némelyikök rosettát, más m betűt mutat, de különböző fekvése miatt nem tudhatni M-et vagy W-t jelent-e ezen betű. A két fogantyúra Péter és Pál mellképe kissé nagyobb mérvben van alkalmazva. A díszek mindnyájának mintáját az egész nagyobb mintába, az öntés előtt, benyomták. Az alakok, mint ez nagyobbjainál kitetszik, lágy román idomúak, sz. Péter nagy kulcsot, Pál hegyével leeresztett kardot, mindkettő hosszú tekercset tart,

*) L. »Mitth. d. k. k. C. Comm.» V köt. 1860 évf. 292. l.

**) A medenczét Storno Ferencz másolata után fába metazve adjuk. A 61. ábra a medenczét egészben, a 62. Péter és Pál apostol mellképét, és az e kettőt körülvevő négy prophétának sokkal kisebb mellképét, a 63. a szélesebb, a 64. a keskenyebb díszszalagok mását adja.

melyen nevük régi majuscula-bettivel van írva. A levéldisz szabad hab-alaku vonalat képez, melyen finom, részben eszményi, részben a petrezselyem utánzásából eredt levelek láthatók. Ama fölirotok a XIII. századra utalnak ugyan, azonban nem merem a művet oly kora időbe helyezni, mivel, mint tudva van, a régi betűk ezen alakját harangokon és más kézművesi munkákon sokáig megtartották. A keresztelő-medencze nagy régisége mellett inkább szól még a bebuktatás-féle ritusra való emlékeztető nevezetes nagysága (?) és disztiményeinek jelleme, mely a góth stylnek még semmi nyomát nem mutatja. Mindezek után a mű mindjárt a város alapítása után, tehát a XIII. század második felében keletkezhetett, még pedig annál inkább, mert a városi templom eredetétől fogva patronátusi joggal bírt s e szerint az egyházi rendeletek értelmében keresztelő-medenczének is kellett lennie.*

Medenczénk keletkezési korára nézve Myskovszky véleménye Merklástól eltér, midőn mondja:*)

„Az említett apostolok szalagján levő S. Péter és S. Pál még románkori majusculák szerint ezen keresztelő-medencze készítése ideje a XIII. századba helyezendő, azonban igen merész állítás lenne, ezen öntött műnek eredetét oly korai századba tenni, miután tudva levő dolog, hogy a harangokon, keresztelő-medenczék és hasonló öntött műveken levő régi betűformák és egyéb disztimények hosszabb ideig voltak használatban, ezen állítás igazságáról leginkább meggyőződhetünk jelen esetén is, midőn majdnem egy századdal későbben készült késmárki (1472) és csetneki (1454) keresztelő-medenczéken ugyanazon jellegű alakokkal és disztiményekkel találkozunk. Ezen medenczének régi korát leginkább annak nagy tésze bizonyítja, midőn a keresztelési ritus a bemártás volt; továbbá a disztimények jellege, melyen a csücsíves styl formáinak nyoma még nem vehető észre. Mindezek után ítélve ezen keresztelő-medencze a XIV. század elejére tehető, midőn a lőcsei templom már parochiális jogokkal bírt; tehát az egyházi rendeletek szerint egy keresztelő-medenczével birnia kellett.»

Mint látjuk, sem Merklas, sem Myskovszky nagy súlyt nem fektet a két apostol neve betűinek ószerű idomára; épen oly kevés súlyt fektethetünk a kupának átmérőjére; mert ha ez Lőcsén 2' 6"-nyi, a kisszebeninek átmérője 2' 8", a késmárkié 2' 2", a medenczék magassága pedig általán valamivel nagyobb 3 lábnaál, úgy, hogy a keresztelő könnyen bemárthatja a keresztelendő gyermeket, vagy az illető személy azt könnyen tarthatja a medencze fölött. Nagyobb súlyt fektet két tanunk a domborművek styljére, mindkettő románnak mondja, sőt Merklas épen lágynak, holott a késő román alakokat többnyire épen nem a lágyság, hanem ellenkezőleg a határozottságon túlmenő keménység, ridegség jellemzi. De nemesak az alakok mintázásában, hanem a levéldiszekben is ráismerhetünk a mű késő korára; mert ezek is inkább vagy az antik volutákat megközelítik, miként azt a renaissance kedvelte, vagy petrezselyem-féle levelükkel még a legújabb csücsíves styl végképen elkorcsosodott lombozatára emlékeztetnek; mert fölfogásukban sokkal szabadabbak, előadásukban sokkal könnyebbek, hajlékonyabbak, mintsem a késő csücsíves stylliek. Ha továbbá a két apostol (62. ábra) mellképét tekintjük, arcukban világosan azon tyustst fogjuk találni, melyet a művészet annak a XV. században tulajdonított; Péter kopasz öreg, szakálla kerekre van vágva, Pál fiatalabb, hosszú szakállal; Péternek kulcsa, Pálnak palosa szintén újabb korúak és még a mondatzalagban is későbbi alakzás az uralkodó.

Végre hasonlítsuk össze a lőcsei keresztelő-medenczét a Lőcséhez elég közel fekvő Kézmárc templomának keresztelő-medenczéjével, mely utóbbi fölirota szerint 1472-ben készült, és, mint ezt már Myskovszky is megjegyzi, e kettő közt feltűnő rokonságot fogunk találni, nemesak a két edénynek általános alakjában, silhouettéjében, hanem egyes részleteiben is. Mindkettőn a kupa felső részén fölváltva Péter, Pál apostol és Krisztus a keresztfán Máriával és Jánossal van ábrázolva; sőt Péter és Pál mondatzalagaik elhelyezésével és formájával, kulcsával és kardjával oly hasonlók egymáshoz, hogy itt

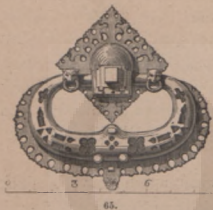
*) L. az »Archeologiai Közlemények» IX. köt. II. füz. 99. lapját.

biztosan másolati rokonságot kell fölténnünk; nem szolgait ugyan, hanem olyant, minőt a középkori művészek szabadsága megengedett.

Mindezek után, hozzávéve a renaissance-styl befolyását keresztelő-medenczénkre, ezt nem Merklással a XIII., sem Myskovszkyval a XIV. századba, hanem a XV. vége körül kell helyeznünk. Nálunk a renaissance, Mátyás király szorosabb összeköttetése miatt Olaszországgal, előbb mint Német-honban, feltűi fejét, de később, Mátyás után, ismét enged a csúcsíves stylnek, melyet az egész XVI. század, fölváltva a renaissance-ével, alkalmaz; miért is gyakori a két stylnek összevegyítése ugyanazon műben. Keresztelő-medenczénkben e vegyítés nem igen feltűnő; ez inkább a tiszta renaissance körébe tartozik.

LAKATOS MUNKÁK.

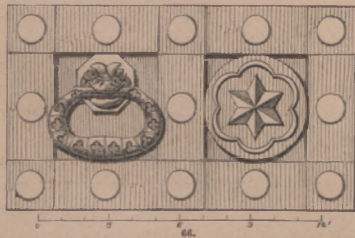
Van a lőcsei parochiális templomban több még a XV. századból származó érdekes lakatos-munka is, u. m.:

- a) a sekrestye ajtajának nagy lakata, azonban annak csak belső része, vagyis gépezete a régi és igen mesterkelt;
- b) ugyanezen ajtó a templomot néző oldalának kopogtatója;
- c) a sz. György-féle kápolnába vezető ajtajának vas béléte és
- d) ennek kopogtatója;
- e) azon vasrács, mely hajdan a főhajó közepén levő Thurzó-féle sír-emlékeket körülvette és mely most, két részre osztva, a torony melletti két kápolnát elzárja. Ez nem minden művészeti becs nélküli, de egészben mégis soványnak mondható, mi annál feltűnőbb, ha meggondoljuk, hogy a Thurzók bányászattal és az érczek előállításával foglalkoztak.

A sekrestyeajtó kopogtatója (alaprajzunkon ζ betű helyén) oldalán 7" 9"-et mérő diagonal irányba fektetett négyege vaslapra van alkalmazva, áttörött művében mindenféle egyszerű csúcsíves díszeket mutat. A kopogtató nyele gömbön mozog, alakja a szokásos hosszúkás gyűrű; nyugpontja két oldalán egy-egy kis szőrnyfőt látunk, mely kisebb gyűrűt tart szájában, a kopogó szög ismét kivágott (mintegy kiesípkézett) vaslapra üt. A munkát finomnak ugyan nem, hanem mégis elég ügyesnek mondhatni.

A sz. György-féle kápolna ajtajának (l. alaprajzunk η betűjét) vasfőlegyverkezését 8" 6"-nyi négygek képezik, melyeknek erősebb kerete nyolcz szöggel az ajtó fatáblájához van szögezve. E négyg közepén hatszirmu rózsát s ebben ismét hatágú csillagot látunk. A négygek egyikében csüng a kopogtató hosszúkás, alsó részén kissé meglapított gyűrű alakban. E gyűrűt oroslánfő tartja szájában; a fő messzire szökik ki nyolczoldalu vaslemez alapjából. E fő stylizált, nem másolja a valódi oroslán fejét, hanem, tekintve a nehezen művelhető anyagot, mégsem nélkülözi, címer-féle fölfogásában, a művészeti jellemet, kivált nem sörényében, mely igen sajátágosan van bevégezve.

A gyűrű lapja, épen úgy, mint a sekrestye kopogtató gyűrűje, át van törve négy- és három-szirmu rózsákkal, melyek azonban itt több szorgalommal és élesebb kimetszéssel készültek. Az ajtó fölötti csúcs mezejének képe alatt az 1515. évet följegyezték.

Ha a lőcsei chronika több helyén följegyzett eltulajdonításokat számba vesszük, nem fogunk csodálkozni, miszerint templomunkban nem maradtak fenn nevezetesebb szövek és aranyműves munkák. De szólhatunk mégis két csinos rézöntő munkáról.

Az itt adott *ciberium* vagy ogyatartó. Ez az 1873. évi bécsi világtárlatban volt kiállítva, és leírva jelen munka II. köt. II. része 175. lapján. A XIV. század művének tartható. Nevezetes régi bettivel, hanem csak tentával írt fölírata: «ad ecclesium leprosorum pesinet», a «leprosorum» és «pertinet» közt meg nem fejtett jeleske látható. A pokolvarrasok kápolnája a mai sekrestyének részét tette, vagy az egész sekrestyét ezen czim alatt kell fölfognunk.

A 68. sz. alatt másolt czinból öntött vizedényt Myskovszky a XIII. századból származtatja; én sokkal újabbnak tartom, valamint alakja úgy bevégzése miatt is; azonban egyet kell érteni Myskovszkyval, midőn az edénynek csinos idomát dicséri.

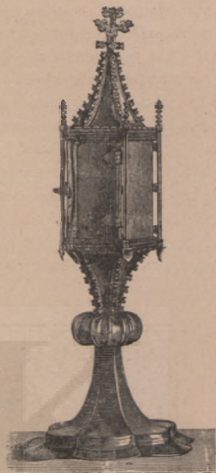
LŐCSEI KÁRPIT.

Igen régi szokás, mely a rómaiaktól áment az ó-keresztény világba, az épületeket kárpitokkal díszíteni, melyeket többnyire vagy az oszlopközökön vagy ajtók elejébe akasztottak. Az első nemű kárpitokat mutat egy Ravennában a S. Apollinare nuovo nevű templomban látható mosaik kép, mely Agincourt munkájában kétszer van másolva: először Architect. XVII. 11. és Peinture XVI. 15. Azt tartják, hogy e kép Theodorich palotáját ábrázolja, középső részének háromszögű csúcsa alatt a «Palatium» szó olvasható, valamennyi oszlopköze fölhúzott kárpittal van díszítve. Quast a «Peinture» czímű részhez írott magyarázatában, a kárpitra vonatkozólag, ezt mondja: «Ezen ábrán, leeresztett és ismét felkötött kárpitaival minden más hasonló tárgyát képező előadásnál, jobban ismerteti meg az antik paloták, s kivált templomok elrendezését, minő ez a kereszténység első századaiban szokásban volt, mint írják le ezeket: *vela pendentia inter columnas, venire ad primum et secundum velum, cortinae albae holosericae rosatae* stb. — Anastasius bibliothecarius ezeket írásai sok helyén emlegeti, még pedig mint királyoktól, előkelőktől és pápáktól a templomoknak adott ajándékokat. E kárpitok vörös-bárony színű selyemből, készültek, aranyos és ezüstös hímmessel, melyek gyakran szent tárgyakat ábrázoltak. E kárpitok mai szőnyegeinknek feleltek meg és többnyire ajtókra és bejárásokra voltak alkalmazva, hogy itt a légvonatot és a belsőbe való tekintést akadályozzák, vagy izletesen fölgombolva dús díszítményt képezzenek.»

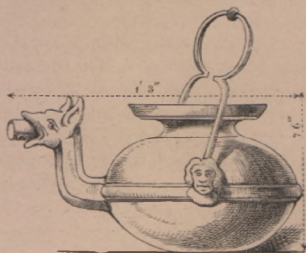
Ismeretesek Raphael csodálatos cartonjai, melyek után az ünnepélyes alkalommal Rómában fölaggatni szokott kárpitokat Németalföldön szőtték. Ismeretes a mai olasz- és franciaországi divat, díszmenetek alkalmával, az ablakokat kiakasztott kárpitokkal ékesíteni.

Nálunk a templom-kárpitok föltötte ritkák, a lőcsein kívül mást nem ismerek, s ez sem készült templom számára, melyben jelenleg látjuk. Merklas a Mittheilungen 1863-iki évfoly. 290. s köv. lapján következőleg írja le:

«Az itt vázlatilag előadott kárpit a szép tanácsosi imaszék hátlapjára van fölakasztva (alap-

67.

68.

rajunk b b helyén), az orgona-karzat alatt, sötét helyen, hová nem illik, hol inkább zavar, sem mint diszit. Pongyolán ide billesztve csak mellékesen tekintetik meg, s fokozatos enyészethetnek odaengedve csakis tüzetesebb vizsgálat után látjuk, hogy nem mindennapi decoratióval van dolgunk, hanem régi, fővel dolgozott remekművel. Sajnos, hogy ez jelen állapotában alig árnyékaként tekinthető régi fényeknek; midőn századok óta nem tisztították, megváltozott s elhalványodott színén vastag mocsok fekszik; a szövet sok helyen elmállott, sőt közepén, mivel a székek hátlapjához alkalmazták, erőszakosan szétszakították és szöggekkel átvették. Ha tehát a színeket meg akarjuk határozni, ezt csak a maradékon úgy tehetjük, hogy még a kárpit hátlapján is vizsgáljuk a himzés körrajzát, sőt még e fáradságos munka sem vezet kielégítő eredményhez. »

«Vadászjelenet van előttünk, nyolcz előkelő férfival és nővel. Bal végén ifjú, ki madzagra kötött sólymát épen elereszti. Hosszú újakkal és hermelin-gallérral ellátott felső ruhája narancsszíni nagy fekete virágokkal; alsó ruhájának szintén bő ujjá kék színű vörös szegélylyel, nadrágja és hegyén elvágott cipője sárga, fején czinobervörös sapkát hord föl hajtott karimával. A mellette álló, sólymot kezén hordó nő, bő, sötétvörös köpenyt visel, és fekete-sárgával szegélyezett fátyolt, mely a közepén elválasztott hajat részben látatja, széles kék szalagcsokorral a fő hátsó részéhez kötve vagyon. A har-

69.

madik alaknak széles redőjű ruhája kék, nagy sötétkék virággal és sárga hajtókával, a sárga szalaggal diszitett főkötőnek színe fekete. Mennyire erre még ráismerhetni, a negyedik és ötödiknek öltönye hasonló a másodikéhoz, az ötödiknek köpenye hajdan cseresznyeszíni volt. A hatodik, ifjú úr, sárga köntös és nadrágban és rózsaszíni cipőben, világos csikokkal ellátott sötét alapu kalappal, mely alatt sapka vagy haj-háló látható; kezével nagy, karsu kutyát fejénél fogva felemel, hogy azzal az előtte álló és lehajló nőnek a megfogott madarat átnyujthassa. Az utolsóelőtti alak hajdan narancsszíni, fekete-mustrás uszályos ruhát viselt, igen bő, csaknem földig érő ujjal, cseresznyeszíni hajtókával, melyen fekete csikok futnak végig, fejkötője sárga, balkezén sólymot emel, mely szárnyát kifeszíti. Az utolsó lovas világosbarna feketé béléssű köpenybe van burkolva, sapkája cseresznyeszíni. »

«A fők színe eredetileg is világos volt; az orra, szemre és szájra csak nehezen ismerni, a hajak szőkék vagy világosbarnák, simán leesnek s ékesen részletezvék. A háttérén dombos tájat látunk, tornyos várakkal, ritka fákkal, köztök pálmát is; a terek világos-zöldek, csak felső szegélyöknön kissé árnyékolvák, az épületek fehérek, szürke tetőkkel. Az előtér földje sötétzöld, egyes világos fatörzsszel, melyekből erőlyesen árnyékolt levelekkel ellátott ágak nőnek ki. »

«Jelentékeny nagysága (hossza 12' 10", magassága 4' 4") kárpitunk technikája, mely nevezetes szorgalmat és türelmet vett igénybe, több tekintetben élte a közönséges himzéstől. Az alapot nem

képezi szövet- vagy fonal-háló, hanem képezik a kárpit hosszában kiterjesztett erős kenderszálak. A kárpit hátlapján, maradékok nyoma után itélve, a rajznak körvonalait kivarrták és a közbe eső mezőt kettős 1"-nyi vastag színes pamutszálakkal kitöltötték, e szerint az alap egészen eltűnt és vastag posztószövethez lett hasonlóvá. A pamutszálak nem mindenütt épszög alatt tétettek az alap fonalaira, hanem kivált a kisebb terjedésű árnyéklataban az alak rajzához alkalmazkodnak; miért is, hozzá véve a tűszúrások kicsinségét ($12 \times 8 = 96$ szúrás egy négyeg hüvelyken), a közönséges himzésnek szögletes körvonalai itt csaknem egészen eltűnnek. A színek árnyéklatos fokozatai csaknem észrevehetlen átmenetiek; csak ide s tova, a hangulatok elmosódása helyett, sőtét schraffírozást vehetni észre; miért is, kivált a nagyobb ruharészlet, úgy tűnik föl, mintha essettel volna festve, mihez hozzá járul, hogy a színes mezőket nem szegélyezték külön, hanem azt csak saját testükkel különböztették egymástól. A fejekben, nagyobb részletezésük miatt, a színezés inkább mosaik-féle ugyan, azonban, kivált a világos színek elhalványulása, sejteti velünk, hogy az igen szorgalmasan dolgozott fők festéke legtöbbet szenvedett s ezért az összhangzat jelenleg itt kevésbé látható.»

•A kárpitnak minta-cartonja nem volt ugyan mestermű, hanem, tekintve fölfogását és célját, érdemét még sem tagadhatni el. A mester mindenestre jól ismerte a kárpithímzést, mivel technikájának nehézségeit kiegyenlítve, az eszközök értelmes alkalmazásával lehető tökéletes hatást tudott előidézni. A csoportozás egyszerű és csaknem egyenmévű, a fő cselekvény a közepére állítva; kivált a nőknek kimért, nyugalmas és nemes tartása az előkelőség jellemével bír, sőt finom arcvonásaiban kitűnő kecs is mutatkozik. A rajzban nem hibázik ugyan vastag tévedés sem, kivált ott, hol testrészeket kellett kitüntetni, egyébiránt e rajz mégis a kárpit céljához van alkalmazva; mert nem bonyolódott, hanem egyszerű tömegben és érthető, főleg egyenes vonalakban van tartva. Az egésznek hatása hasonlít a XVIII. századbeli szoba festészetéhez, azon különbséggel, hogy mesterük, kora értelmében, lovagait és nejait vadászattal foglalatostkodtatja, míg a XV. Lajos alatt készült képeinek előkelő világa idejét zenével, tánczazzal és unalmas pástori jelenetekben tölti el.»

•A ruházat után itélve, kárpitunk a XVI. század elején, Magyarországon kívül készült; mert a viselet az akkor itt szokásos viseletnek legkisebb nyomát sem mutatja; ellenben az általánosán Európában szokásos ruházattal van dolgunk, még pedig oly egyszerű (?) ízléssel, minővel a XV. és XVI. századból származó képekben találkozunk. Hozzá vevén, hogy a carton mestere az efféle rajz-nemben igen járatos volt, és gyakorlott ügyességet tett föl a szövőben, mindezt csak ott kereshetjük, hol a kárpitok szövése és himzése régóta honos volt, e szerint tehát kárpitunk vagy olasz vagy németalföldi gyárból kerülhetett.»

•Nem tudjuk, mikor és minő alkalommal jutott e szép mű Lőcse parochiális templomába. Mondják, hogy a tanács még a reformatió behozatala előtt, külföldről megvette és a város messzeterjedő kereskedelmének emlékére a templomnak ajándékozta. Lőcse és Késmárk, német gyarmat minőségében nevezetes rahely volt, valamint a belföldi terményekre, úgy átkelésre nézve is, kivált a szomszéd Lengyelország tekintetében; mindkét város soknemű összeköttetésben állott a külfölddel és minden zavargások daczára nevezetes jólétnek örvendezett, miről ránk maradt nagyobbserű emlékei tanuskodnak. Az idézett hagyomány nem nélkülözi a tényleges alapot, csakhogy alig föltehető, miszerint a tanács a kereskedelem virágzása közepett annak beérkezhető hanyatlására gondolt volna. Hasonlólag kételkedünk azon, hogy jelenlegi helyére a kárpitot már eredetileg is szánták; mert különösnek tetszik, ily munkával, már átvételekor, oly kíméletlenül elbánni; nem tehetjük föl, hogy, vagy az ajándékozó annyira egykedvűleg tekintette ajándékának sorsát, vagy éppen úgy éreztek volna a templomnak gondnokai. Inkább megegyeztető tehát a valószínűséggel, hogy a kárpitot, miután már csekélyebb érdekekkel viseltettek az iránt, és a templom gondnokai is az ügygyel keveset gondoltak, mondom, hogy a kárpitot, talán miután a protestans szertartást behozták, mostani helyére tették, mivel az istenitisztelt megváltoztatása után régi helyén fölöslegessé vált. E mellett szól az 1547-iki évszám is, melyet a kárpit elébe,

a székek hátfalára fölakasztott városi czímer alatt látunk; úgy hiszem, hogy ezen év a kárpit helyváltoztatásának éve. *)

SÍRKÖVEK.

A löcsei templom hajdan igen sok sírkövel bírt, de ezeket mint fentebb láttuk, vagy építkezési anyagként falakba rakták, vagy, a padolat kiegyengítése végett, lecsiszolták. A mostani, többnyire magasabb helyeken alkalmazott fenlevő sírkövek többnyire már renaissance stílusúak, vannak azok közt igen csinosak is. Legérdekesebbek a sz. György-féle kápolnának egyik sírköve, nagy régisége miatt, és azon sírkövek, melyek a Thurzók emlékére készültek.

A sz. György kápolnája sírkövének **) körirata ez:

anno . dni . mille c . c . c
xci . in octava corporis xpi ob
iit . georgius . ule
bach fu(n)dator hū . capelle . orate pro (eo)

70.

E szerint a sz. György kápolnájának alapítója 1392-ben volt Vlebach György, kit a hagyomány löcsei plebánosnak tart ugyan, ki azonban épen oly jól földbírtokos és a még ma is létező, Lőcséhez közel fekvő Velbach falunak ura lehetett.

THURZÓ CSALÁDNAK EMLÉKEI A LÖCSEI PAROCHIÁLIS TEMPLOMBAN.

A csúcsives korból származó sírkövek fölötté ritkák Lőcsén (említettem Ulebach Györgynek 1392-ről keltezettét); ellenben elég számosak a renaissance korbéliek, melyek közt kitűnnek a Thurzókéi.

E család nagy népszerűséggel bírt Lőcsén, még pedig kivételesen; mert kívülé más nemes családdal Lőcsén, e város virágzásának korában, alig találkozunk.

De birt e család kiváló tekintélyvel az egész országban is, még pedig már Zsigmond korában, melyben egyik tagja a nagyfontosságú szepesi várnak kapitánya volt. A várat Thurzó Márton 1460-ban Mátyás király kezébe adta.***) Thurzó családnak történetét meglehetősen bőven írta Wagner «Analecta Scepusii sacri et profani» című 1778-ban megjelent munkája IV. kötetében, hol a magyar Thurzókat az ugyane nevű osztrákoktól származtatja.

Wentzel Gusztáv a m. t. akadémiának 1877-dik oct. 22-én tartott ülésében értekezett «Thurzó Zsigmond, János Szaniszló és Ferencz négy egykorú püspökről» (1497—1540). Ezen értekezésben Wentzel világosan kimutatta, mily nagy befolyással volt e négy püspök a korabeli culturalis állapotra. Ámbár egyikük sem volt maga író, mégis mindnyája az irodalomra, a humanizmus kifejlődésére nagy hatással volt, ketteje benső barátságos viszonyban állott rotterdami Erasmushoz, sőt a boroszlói püspök János Lutherrel és Melanchtonnal is érintkezett és ezen érintkezésében felvilágosodott, elfogulatlan és türelmes férfinak mutatkozott.

*) Mióta e sorok irattak, a kárpitot vezélyes és sötét helyéről átvitték a plebániába, hol a prépost jobban őrizi; azonban itt ismét a kutató ezen nálunk igen ritka műnemhez nehezebben férhet. Nézetem szerint legjobb helye volna az e műnemben amúgy is oly igen szegény nemzeti múzeumban, még pedig annál inkább, mert a kárpit, előadásánál fogva, sem templomba, sem plebániába nem való.

**) L. a «Mitth. d. k. k. C. Comm.» IX. köt. 1864. évf. IV. és V. lapját.

***) L. Wagner «Analecta» IV. pag. 63.

Wentzel, Wagnerrel ellentétben, a magyar Thurzókat nem származtatja Ausztriából.

•A bethlenfalvi Thurzó-család Bethlenfaluból származott Szepes megyében, az u. n. lándzsás nemeselek (nobiles lanceati) egykori közönségének fő helyéből. Noha tehát a család eredetét a 108 ősi nemzetséggel nem lehet összekapcsolni, kik Árpád vezérére alatt a honalapítás nagy munkáját vitték végbe, azt mégis régi magyar családnak ismerjük fel; mert a lándzsások nemesi privilegiumukat még 1243-ban IV. Béla királytól nyerték, tehát tévedésben volt Wagner, midőn a bethlenfalvi Thurzó-családot azon Thurzóktól származtatja, kik egykor Alsó-Ausztriában Rauenstein, Thirstein és néhány más várakban laktak; mert ezen Thurzók, vagy helyesebben Tirsok, egy már régen kihalt ausztriai lovagcsalád voltak, melyely a bethlenfalvi Thurzó-család semmi összefüggésben sem volt.

De jött szoros összefüggésbe a Thurzó-család más német családdal, az augsburgi Fuggerekkel, és ezen összefüggés megalapította a Thurzóknak gazdagságát a XVI. század beállta körül.

Fugger Jakab, kit a gazdagnak neveztek, az, ki családjának tiszteletet, nevet a kereskedelmi világban és gazdagságot szerzett. Sok gyermekkel áldott atyja e fiát egyházi pályára utalta, melyen a herriedeni kanonokságig haladt. De miután négy bátyja egymás után meghalt, a kanonok Augsburgba a kereskedés folytatására meghívott, s most az üzlet valóban ügyes kézzé jutott. Felhagyott a régi fűszer-, gyapot- és selyemkereskedéssel és a magyar és karinthiai bányákat művelte, melyek neki kincseket szolgáltatottak. Így lett a királyok bankára, azoknak legvagyonosobbja és legtekintélyesebbje, kiket Miksa császár, daczára tagadhatlan kereszténységnek származásuknak, zsidainak nevezett. A császár neki kölcsönzött összegekért kénytelen volt Fuggernek nagy uradalmakat zálogként átadni, kinevezte tanácsosának és családját megnevesítette. Jakab királyi jövedelmeivel királyi módon tudott élni, kedvelte a pompát, hanem jóltevő is volt. Építtette a sz. Anna temploma melletti híres kápolnát, melyben a Fuggerek sírboltja van és ama pompás orgonát, melynek ajtait Burekmair János és Cromburger Lukács festették, uradalmain fényes palotákat építtet, Augsburgban újra építé a nagyszerű két Fugger-házat és alapította sz. Jakab szigetén a Fuggerei-nek nevezett híres szegény-intézetet. Ennek utódja, Raimund, hasonló erélyvel és ügyességgel bírt, s miután ez 1525-ben meghalt, követője Antal az üzletet nem csekélyebb ügyességgel és szerencsével folytatta 1560-ig. E kettőt a császár grófi rangra emelte, egyikök a császárnak költveletét elégette; miért is Guicciardini őt a kereskedők királyának nevezte.*) Az itt említett Fuggerek id. Holbein János által készített arcképeivel is birunk, melyeket a berlini gyűjteményben őriznek.

Ezen híres augsburgi családdal sógorságba lépett Thurzó György, ki Fugger Annát vette nőül (Wagnernek III. Györgyre), mint korműzsi kamragrót 1521-ben halt meg. Viszont Fugger Raimund nőül vette Katalint, Thurzó (II.) Jánosnak leányát, s ez 1535-ben halt meg. Id. Holbein János említett arcképei közt előfordul Thurzó György és György nejéé.**)

A Thurzók ezímeréről mondja Wagner:

•Eorum arma gentilitia hunc in modum expingit Belius: Referebant, inquit, olim Leonem aureum, dimidia sui parte rubro in campo prominentem, atque tres rosas rubri coloris campum aureum ad trifolii modum distinguentes: jam praeter bicipitem Aquilam novo in meditullio scuto insertam, unicornis coloris argentei quadripartitis scuti areolis priscis lemmatibus accesserunt. Haec fere erant.***)

A löcsei chronika következő helyein emlékszik a Thurzók családjáról:

1508 am Tage Simon Judae hat man *H. Hannsz Thurzo* aus der Neustadt gebracht und in der Leutsch begraben.

*) L. Woltmannak »Holbein u. seine Zeit« 1874-ben Lipsében megjelent II. kiadásának I. köt. 69. s. k. l.

**) Zu der Fuggerei-nen Verwandtschaft gehört „Herr Jörig Dorssi“ nämlich der ungarische Graf *Georg Thurzo*, der Schwiegervater Raimund Fugger's. Auch die „Dorssinn“ seine Gattin, Tochter Ulrich Fugger's des Ältesten, kommt vor. L. Holbein u. seine Zeit, második kiad. I. kötet, 71. l.

***) »Analecta« IV. köt. 60. l.

Ezt a Thurzók legnevezetesebbjének kell elismernünk. A Neustadt nem az osztrák Wiener-Neustadt, hanem Igló, melyet ma is Neudorfnek neveznek.

1512 starb *Sigismundus Thurzo* Bischof zu Wardein, der in der Leutsch geböhren war.

Ez Wentzel négy püspökének elseje, «Mártonnak fíja, ki Mátyás király korában mint jeles katona, egyik legbiztosabb csapatvezér és várparancsnok, a királynak különös kegyében részesült. Név szerint a husziták ellen már Mátyás uralkodásának kezdetén tartotta a székesi várat.» — — — «Szepes várát 1465-ben a király kezébe adván, érdemeinek jutalmául Vörösvágás (hol az opalbányák vannak) sárosmegyei birtokán adományt nyert a maga és három fíja György, János és Zsigmond javára.» Fíja Zsigmond «Olaszországban végezte tanulmányait s az ottani főiskolákon készült kitűnő eredménynyel lépett azon pályára, melyen mint főpap és jeles diplomata később hazájában vívott ki magának nagy nevet.»

1531 die 3 April. Arx Szepus e manibus Dni Praepositi de Lomnitz et Capitanei D. Sebastiani Rybi resignata est ex commissione Regis Ferdinandi pro majori Provinciae defensione, Dni *Johannis Thurzonio* commissariis, qui praesidiariis Alemannis et reliquis officialibus omnibus sua stipendia plene persolverunt, tradita est.

Wagnernél ez V. János «Anal. Scepus IV. köt. 89. l. erről megjegyzi: Caeterum Joannes fere in Silesia egit, quoad ab Alexio fratre revocatus, divendita quam ibi tenebat Plessnensi ditione, in patriam rediit. Eiusdem testamento (Alexii) castrorum Scepus et Baymotz haeres institutus, diu neutrius tranquillam possessionem capere potuit: generis et filiarum defuncti Alexii summa vi obnixis. Sexennium certe circumactum est, ac post multas lites, et taedia, novas donationis literas impetrari oportuit, quoad eorum dominium adiret. Rei vestigium habeo in Diario Melchioris Guersich Leutschoviensis, qui haec manu coeva adnotavit «Anno 1549 die Pentecostes occupavit Dominus Joannes Thurzo arcem Boynitz. Item anno 1550 ultima die April. venit ex Boynitz Magnif. Dn. Johannes Thurzo de Bethlenfalva Leuchoviam et 3 Maji emissis equitibus et peditibus occupavit arcem Scepusiensem, postea die 5 hujus ipse egrediens urbem profectus est in suam arcem, satis tunc evacuatam et ab omnibus victualibus privatam. A chronika 1545-hez megjegyzi Eod. anno castrum Scepus ex proditione datum in possessionem Bathori fuit.

1550 d. 3 oct. locatum est praedium Zabranecz, quod suggestui templi perpetuis temporibus assignatum est D. *Johanni Thurzoni*, hac tamen lege; ut literas obligatorias det de solvendis fl. 5 per singulos annos nomine census, utque eo vivo tantum, agris illis uteretur, decedente eo vicissim sint in potestate nostra, aut etiam conditione non servata. Vocatur hoc praedium alio nomine etiam Nadasch.

A következők megérthetésére szükséges némelyeket Thurzó Elek végrendeletéből előbocsátani.*)

«In nomine Domini stb. Volo etiam ut genitori meo (Joanni II) in ecclesia Leucoviensi lapis honestus tumulo imponendus praeparetur, et suo loco statuatur, cum insignibus familiae meae; et decens titulus insculptur cum nominibus filiorum illius: videlicet Joannis, Episcopi Wratislaviensis, Stanislai Episcopi Olomucensis, Georgii olim Comitis Zoliensis et Camerarii Crennitiensis, et meo quos ille generavit, et hoc, prout decentius fieri possit, peragatur stb. Ex hac autem summa, quae de huiusmodi consignatione Arendae (fodinarum Bistriciensium) mihi et haeredibus meis numeranda est, volo et decerno; ut imprimis dentur decem millia florenorum quibus auxilio et consilio Domini Antonii Fugger, aut bona aliqua haereditaria emanant aut ipsa summa in eum locum collocetur, unde citra offensionem conscientiae, honesto modo, census administraretur, in manus Judicis, et senatus Leutschoviensis, et existimo posse ordinari ad eam summam censum flor. 500, quem, ut praemisi, Domini imprimis Antonii Fugger industriae, demum et aliis Testamentariis comitto. Volo autem ut ex huiusmodi censu, aut bonorum emptorum emolumento concionator doctus et idoneus in ecclesia Leucoviensi habeat stipendium florenorum

*) Az egész végrendeletet adja Wagner «Analecta» I. 168. s. k. l.

centum quotannis, ut verbum Dei diligenter praedicetur, item ut alantur bonae indolis adolescentes scholastici duo in gymnasiis, qui potissimum sacras litteras discant in eum finem, ut suo tempore concionari populumque docere possint; et cum ad docendum idonei videbuntur, alii duo similiter in gymnasio docendi assumantur; et horum singulis, ad studia continuanda 40 vel 50, aut prout Senatui Leucovieni magis expedire videbitur, dentur quotannis, et ut annis singulis duo virgines orphanae, dote destitutae matrimonio elocentur; et hujus elocationis sumptum conscientiae Senatus praedicti permitto limitandum. Item ut alantur sex egeni mendicantes, quibus semper de vestitu et victu provideatur. Et si quas praeterea elemosynas et pia opera ampliora ex censu seu utilitate praedictae summae tenere poterunt, Judex et Jurati cives praedicti non negligant. Volo autem, ut omnes ii sumptus et erogationes per Senatum Leuchoviensem fiant cum scitu concionatoris. Quapropter eundem Senatum rogo et conscientias eorum, qui Magistratu funguntur, interpello atque onero, ut haec fideliter et diligenter pietatis causa et respectu Dei curent et exequantur. Et ut haec ipsa dispensandi onera promptius subeant, lego Civitati Leucovienisi duas domos meas quas in Cassovia habeo, similiter et vineas meas duas in promontorio oppidi Santo sitas stb.*)

1552 ist das Hausz zu Caschau, welches von *Thurzone* der Stadt beschieden, wegen Baufaelligkeit u. grossen Beschwerntisz, die die Caschauer auf uns gelegt, mit Bewilligung der Ehrbaren Gen ein den H. Hanns Lippay zu Caschau Richtern verkauft worden um fl. 450.

1553 hat Gemeine Stadt dasz andere Hausz zu Caschau, so sie von Alexio *Thurzóne* per testamenti dispositionem bekommen, um vieles Baues halben, von Saarosi János, um das alte Leutschau er Gasthaus abgetauschet, im Beyseyn der H. Commissarien, H. Bischof von Tynnien, H. Georgio Wernero, u. H. Georg Rakofsky mit Zugebung drei Stük Landes u. einen wilsten Mayerhof Flecken, und sind hierüber beyderseits verschreibungen aufgerichtet worden.

1569 Im ersten Eingang wird beschossen 1. Nachdem das Hausz zu Caschau, so H. *Alexius Thurzo* der Stadt Leutsch im Testament vermacht, mit 3 Weingärten, vielen Aeckern und Wiesen zu wenig Nutz und Einkommen gelangte, auch der Wirth so es genossen und Jaehrlich fl. 60 Zins geben sollte, nicht bestehen konnte, ward beschossen solch Hausz zu verkaufen.

den 29 September ist endlich das Hausz zu Caschau, sammt den Weingärten, so von Alexio *Thurzone* per testamentariam dispositionem, die Stadt Leutschan besessen, mit Bewilligung der gantz en Gemein, der Stadt Caschau verkauft worden umb. fl. 3000 innerhalb 3 terminen solches zu erlegen. Dabey dieses zu merken, dasz das verkaufte Gut, nicht gantz und allein von desz *Alexii Thurzonis* testamentlichen disposition herkommet, denn wir vor die Verbesserung des Hauszes, nachdeme die Stadt Caschau wieder in Ihre königl. May. Gewalt kame, nach entlichen Vortrag vor denen H. Commissarien Ao 1553 geschehen, olim Saarosi Janos, unser altes voriges Gasthaus, auf der anderen Zeile des Ringes zu Caschau gelegen, ohn eines an der Schlossegassen, haben geben müssen, und zu diesem Hausz haben gehört viel Aecker, und Wiesen, auch die zwei Weingärten, einer am Caschauer Berg, der andere an der Tschermel, und die Zinsung von diesem Hausz hat vor Jahren gehört zu des Capllers Hausz, hinter dem Pfarrhof stb.

E helyet egészen leírtam; mert abból Kassának több még ma is régi nevöket megtartott helyiségre ráismerünk, jelesen a lőcsei vendégfogadó ma is a Leutschauerhaus neve alatt fennáll és bár sok része újabb, mégis még néhány a csúcsienes korból származó része is fennmaradt.

Anno 1576 am Sonnabend vor Judica ist H. *Hieronymus Thurzo* gestorben und am Charfreitag zu Leutsch mit sonderbahren Gepraeng in der Kirche bestattet worden.

*) A chronika e helyütt ugyan nem, hanem későbbben (midőn az innen következő, mai napig sem bevégzett perről szól) említi, hogy Thurzó Elek nagy ajándékot adott Lőcse városknak, miről nagysá és főtiszt. Still Pál prépost ur velem szívesen közölt jegyzeteiben ezt találom: „Er vermachte zur Stadt 10.000 fl.“ stb. 1674 körül az így hátrahagyott pénzüsszeget a pápsták részére konfiskálták, miből az emleített pőr következett.

Merklas kis könyvének 41. l. mondja: «An einem der Schiffspfeiler ist das Denkmal des Hieronymus Thurzó, ehemaligen Bischofs von Neutra v. J. 1572.» Ezen emléket nem találtam. Ez Wagnernek 38. szám alatt (IV. 111. l.) előforduló Jeromosa, kinek végrendeletét, melyben a szegényeknek 1500 tallért hagy, W. idézi I. 184. A végrendeletben súly fektetik arra, hogy a temetkezés minden pompa nélkül menjen végbe. «Servatis (tantum) quae citra publicum scandalum omitti non possunt; miből szintén magyarázható miért nincsen sírköve. Wagner nem említi, hogy ezen Jeromos nyitrai püspök lett volna, csak azt jegyzi meg, hogy alkalmasint nőtelen volt.

1603 d. 14. Dez. ist von Zipserhausz in der Heyducken-Lager die Zeitung erschollen, dass der General mit dem gantzen Lager auf Filek zu hereinkommt. Haben derowegen alsobald der Stadt herein geschrieben, dasz man Rosz nach den Stucken schicken wolle, denn sie hatten sich schon auf den Lauf geschicket. Auf solches entbieten ist E. E. Rath bald zugefahren, und die Bürger ein und den andern gezwungen, dasz sie haben ihr Rosz dargeben, deszwegen man 40 Rosz herausgeschickt, welche sie alsbald bewacht haben zu Mitternacht aber seynd die Rittersleuten da, satzten sich auf die Rosz und ritten als wie die andern Meineidigen schelmischen Heyducken davon und lassen also unser Geschütz vor Zipserhausz liegen, welches der H. *Xstoph Thurzó* sammt den Belliojoso mit seinen Wallonen den andern Tag aufs Schloz heraufgezogen. Ist also diese Stadt bey wäherender Bellägerung in groszen Schaden und Unkosten kommen.

Tehát Thurzó Keresztély — e néven harmadik — eleinte nem volt a löcseieknek barátja, annál kevésbé, mert római katolikussá lett; de későbben az ágostai hitvallásra visszatérván a löcseiekkel kibékült, miről a chronika is emlékezik:

Anno 1613 die 13 Martii ist H. *Xstoph Thurzó* am Zipserhaus, welcher 9 Jahre in der Finsterniss des Pabsthums gesteckt hat wiederum zu den wahren Erkenntnüss Gottes kommen, und sich zu den Xstl. Apostolischen Glauben und zur Augspurgischen Confession bekennet (lutheranus pap beszél), hat also seinen Beichtvater H. M. Stephano Xylandro, Pfarhern zu Kirchdorf seine Sünden erkennet und bekennet, darauf auch von ihm das Hochwürdige Sacrament empfangen. Ist also beständig bis an sein Ende geblieben.

1614 d. 7. April ist H. *Xstoph Thurzó* auf den Zipserhaus in Gott verschieden, den 26. May aber allhier in Leutschau solenniter zur Erde bestattet worden.

1626 d. 12. Jan. Illustrissimi Dni Comitiss *Stanislai Thurzó* Regni Hungariae Palatini, Anno praeterito in Autumno in Sempte demortui, exequiae hic solenniter celebratae, novo exstructo hic monumento.

Sind neben jener Leich auch 2 seine verstorbene Kinder anhero in sonderlichen Truchen gebracht worden und neben Ihm gelegt. D. M. Ursinus t. pl. Pastor Ecclesiae Novocomiensis (Igló) praemisit orationem latin-post hanc concionem german. habuit D. M. Zablerus Pastor et Superattendens Ecclae Leitschoviens. tandem subsecuta concio Hungarica concionatoris comitissae aulici.

Ezekhez másolója a következő jegyzését csatolja.

NB. Die Herrlichen Thurzonischen Monumente, welche in der mitten der Pfarrkirchen in Gattern eingefasst, als eine wahre Zierde stauden, sind anno 1753 abgebrochen und die Grabsteiner neben den Taufstein an die Mauer versetzt, die Gräfte, so viel man in der Kirche gefunden, eröffnet, die darinnen gefundenen Clenodien und Kupferne auch Zinnerne Saerge herausgenommen; und weilen die Kirche durchaus von neuen gepflastert, so sind die auf der Erden gelegene Grabsteiner abgeschliffen und dem andern Pflaster gleich gemacht worden. Dieses ist geschehen mit Einwilligung des Primatis Nicolaus Csáky, aus Vorschlag des Plebani Martini Engelberth und unter den praetext, die durch das grosse Feuer 1747 beschadigte Kirche und Thürme zu restauriren; wie aber alles verkauft und verschleudert war ist doch von Anno 1761 bis 1774 auszer gedachter Pflasterung und etwas Kalch anwerfen an den unter Theil der Kirchen an auszbesserung nichts erfolget, und bey abforderung der Rechnung hat

sichs gezeiget, dass gedachter Plebanus von der eingegangener Summe fl. — (hézag) schuldig verblieben ist.

1774 ist die Kirche inwendig angeweißt und neue Tafel Fenster gemacht worden. Und werden die zur Zierde von Gewölß herunterhangenden alten Fahnen item die an den Pfeilern angemachten kostbaren Epitaphien vollends abgenommen. Es ist also dermalen nichts mehr in der Kirche zu sehen was unsere seel. Vorfahren der Nachwelt hinterlassen haben.

E jegyzésből világos, miért oly ritkák a lőcsei templomban a régi sírkövek. A Thurzó-család emléke épen úgy állt a templom közepén, mint áll I. Miksa császáré Innsbruckban, mint II. Miksa és nejé a pragai sz.-Vitus székesegyházában, mint a dreuxii grófoké a braini apátsági templomban (Franciaországban), és több más hasonló, körülvéve bronz- vagy vasrácsozattal. A koporsók, legalább részben, a templom fölépe fölött emelkedtek, hasonlóan az említett síremlékek koporsóihoz. Ezen, a templomok terét fölötté szükítő rossz szokás már a középkor régiebb idejében is elharapódzott és számos ez ellen célzó tilalmak kibocsátásának oka lett; azonban a legszigorubb tilalmak sem bírták a hatalmas családokat minő a Thurzóké is volt, visszatartani. A chronika említi, hogy a Thurzók síremlékei fölött emelkedett a szószerk, ezt tehát oszlopokon állónak gondolhatjuk, melynek példáját szolgáltatják több, a XIV. századból származó olasz szószerkek.

A Thurzók síremlékét körülvevő vas rácsozattal elzárták a mostani, a déli középhajó nyugati végén fekvő keresztelő kápolnát, e rácsozatra ezen feliratot alkalmazták:

Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu sancto non potest introire in regnum Dei.
Joann. III. v. 5.

A rácszat sem régészeti sem művészeti tekintetben nem feltűnő, nem épen nagy képzelő tehetséggel készített vutakon kívül, felső részén czopfos edényeket és elég gyengén mintázott madarakat látunk. A templom közepéről elvett Thurzó-féle síremléknek négye jelenleg e rácszat mögött a keresztelő kápolnában áll, hova 1753-ban tétetett.

1638 am Weynachten, hat H. Stephanus Csáky das Schloss Zipserhaus aus sonderlicher Gnade von Ihre königl. May. bekommen, welches Schloss vor Alter denen Zápolyischen zugehöret, von Anno 1531 in den *Thurzónischen* Händen war, welch *Thurzónisch* Geschlecht nicht allein zu jederzeit *wackere Herren* gehabt, sondern waren auch der Evangelischen Religion eifrigst zugethan, *absonderlich aber der Stadt Leutschau wohlgeuogen.*

A Thurzók, kiknek síremlékei Lőcsen fennmaradtak, a következők.

II. J Á N O S.

Mindenesetre a Thurzók legnevezetesebbje; mert ő volt úgy szólván a magyar bányászat teremője; Wagner szerint az érczek egymástól elválasztását, mint közönséges munkás, Velenczében megtanulván, tudományát Magyarország bányaí érdekében nagyszerűleg érvényesíté. Előtte az érczeket olvasztás és elválasztás végett, ki kellett vinni az országból; miből kitetszik, mily roppant költséget takarított meg hazájának. Tudománya és azon segítség folytán, melyet a vele sógorsági viszonyban álló Fuggerektől nyert, Thurzó az egész magyarországi bányászatnak főnöke lett s így az akkor vert aranyokra nevének első betiit méltán rányomhatta; eszerint az előlap K betiije Körmöcszt (verőhelyet), a hátlapon pedig a H. T. betiit Hans Thurzót jelentí, úgy szintén N. és I. T. Nagybányát és Joannes Thurzót. Fuggerral együtt 1494-től 1525-ig a Thurzók bírták (bérben) a beszterezébányai bányákat, melyeket leginkább II. János emelte virágzásra. Nem volt ő uzsorás, minőnek nevezték az általa tunyaságok miatt megkárosodott kisebb bányabirtokosok, hanem nagyszerű vállalkozó, melylyel a kortól elmaradt philisterek nem bírtak versenyezni.^{*)}

^{*)} «Eques Scepusiensis, fodinarum metallicorum possessor, a cupro argentum, aurumque solito et citius et perfectius separandi experientissimus Artifex» inquit Handicus. Fertur autem ejus disciplinae condiscande gratia, Venetias profectum, cum

A keresztelő-kápolnában (alaprajzunk *a*) pontjában) fölállított síremléke pánczélos vitézt mutat vörösmárvány domborműben, jobbájában lobogót tart, lábai oroszlánon nyugosznak. Czímerén növekedő oroszlán és három ötszirmu rózsza.

HIC SITVS EST MAGNIFICVS · DOMINVS · IOANNES THWRZO
DE BETHLENFALWA · ILLE QVINQVE FILIORVM · PARENS, DUO-
RVM EPISCOPORVM : STANISLAI OLOMVCENSIS · IOANNIS
WRATISLAVIENSIS · TRIVM · MAGNATVM · GEORGII PRÆ-
FECTI VNIVERSAE REI METALLICÆ IN PANNONIA · ALEXII
LOCVM TENENTIS POTENTISSIMI REGIS FERDINANDI ET IOAN-
NIS COMITIS COMITATVS SCEPVSIENSIS · OBIT ANNO
DOMINI 1508.

71.

Fentebb láttuk, hogy Thurzó Elek, kiről mindjárt szó lesz, apjának díszes síremléket rendelt, valamennyi (öt) fiainak megemlékezésével és czímerével; a nevek megvannak, de a czímer-ek hibáznak; talán a fönmaradt táblán kívül voltak alkalmazva. E síremlék nem mindjárt János halála, hanem csak 1543 után készült; mert ezt csak végrendeletében kívánja Elek úgy készíttetni, mint van. János három leányának, s ezek közt Fugger Raimond nejének, Katalinnak, neve a sírkövön nem fordul elő.

I. ELEK.

Thurzó Elekről nem igen kedvezőleg nyilatkozik Sperfogel, minek valószínűleg az volt oka, hogy elébb halálozván meg, a lőcsei-eknek annyira kedvező végrendeletét nem ismerte, továbbá, mert az elkeseredett, mindig panaszkodó, jeremiászkodó hangulat Sperfogel későbbben irt naplójában mit sem kímél és mindent a legszomorúbb nézpontról fog föl. Lássuk most, mit mond Elekről:

Anno 1522. Das ganzte Jar.

It nota das aff diese zeyt dj stet und auch ander leut haben müssen leyden und dulden überschwenlichen übermuth und zwang von den Kerberen (adószedők) und das alles von deswegen, das unser König eyn Kind war und darzu auch

nicht ym land, sonderyn behem, so hat dy zeit der grosse graff bathor ystvan und alexius turso schatzmeyster mit dem armen volck nach allen ihren villen getrieben, vie woll dasz dem grossen grafen darnach

operis in metallurgicis, quae et magno delectu, et foras nunquam proditurae concluderentur, haud facile se adscribendum videret, insaniam simulare, admiscumque, cum cuius rei causa intraverat, quantum satis foret, didicisset, elusis custodiis, non sine vitae periculo evasisset. De hoc quid sit, in patriam redux, cuprarias Neosoliensis imprimis excolere coepit; ita enim diserte Thurnschwambius: «Defuncto, inquit, Mathia Rege, nothus ejus, Dux Joannes Corvinus possidebat Neosoliensis fodinas: de questu cupri plures erant rixae inter praecipuos Hungaros, unus alium ab hoc questu amovens. Res etiam erat Duci Johanni cum seniore Johanne Thurzo: nam cum vi contractus inter Episcopum Sigismundum Ernath, et Johannem Thurso anno 1494 initii, id etiam fuerit stipulatum, quod dictus Episcopus procuraturus sit arendam cupri a Johanne Corvino pro Johanne Thurzo, sic etiam effectui datum: itaque ex eo tempore usque

tibel ausgegangen ist wenn do der könig ausz böhem kam, do ward her (er) von dem amte, mit wenig eren sonder grossen schanden abgesetzt wenn her hat ysz wolverdient, mit seyner gewalt und untreu djher gepraucht hat, it. dy Kerber hat man überal frey mtissen halten, dy haben in solcher unmassigkeit und überflüssigkeit und übermuth gelebt das sj auch iren hunden haben weyn zu trinken geben und das ist geschehen warlich yn der Leutsch yn her thomas schneyders hausz (der hat nicht tofft dawider reden, wie wol ysz ym seer verdrosz).*)

It auch hat man (in) diser sammlung (azaz a Rákoson 1527-ben a Zápolyaiak által tartott országytúlésen, melyet Sperfogel is fentebb Rákos-nak nevez) verzelt und erenlosz gerufft alle dj ungarische herren dj der Konigyn oder Ferdinands bysteendt als nämlich di drey pator istvan grosz graff *Alexium turzo*, den bischoff von vesprym, das sy und ir geschlecht nymer meer sol zu gnaden kommen sonder etliche halten gar wenig von dem gepott, stb.**)

Zipser schloss durch den *turzo* yngenommen. 1531. It. 23. die aprilis commissarii a tursone missi acceperunt castrum szepusiense a manibus dñi prepositi johannis de lomniza et Sebastiani ryby ex commissione regis Ferdinandi ad maiorem provincie defensionem quia nulla defensio a tempore quo mortuus est dnus cristoforus perner facta est de castro ipso.***) (1533) It. feria 2. post Othmari venit fama de morte alexii *tursonis de qua multi gaudent* propter nimias oppressiones quas suis subditis minus juste continuo imposuit et eos in minimo non defendit. It. in die s. Elisabeth mane 200 equites gravis armature exiverunt ad castrum scepusiense missi a dno catzianer, quare autem nescimus. It. nota quod rumor de morte *tursonis* mentitus est, quia vivit bene sanus. †

De alexio *tursone* (1535).

It. rex Ferdinandus castrum trench (én) dederat ipsum *alexio tursoni* sed nescitur quo spiritu (?) ductus ante quam illud possedit ab eo iterum cepit fortassis in aliquo dolo ynvendus est, nam diu fuit fama de eo quod plus adhereat Io. Za(polya) quam regi nostro et forte per sigismundum delatus et manifestatus est. Item post. aliquot tempus Ferdinandus iterum dedit ipsi *tursoni* castrum trentsch et possedit illud. ††

I. Elek II. Jánosnak fia volt, kit is testvéreivel, nevezetesen Wagnernek V. Jánosával a bányaművelésben követte. II. Lajos és eleinte Ferdinand királynak is tárnokmestere volt, mint »Schatzmeister«-ről gyakran szól róla Sperfogel naplójában. Későbbben Ferdinand király híve lett, ki őt országbírónak és helytartójának kinevezte. Két neje volt, Szathmári Anna és ormosdi Székely Mária, fia nem, haneu volt három leánya; kettejék Eleknek második neje szülte.

ad annum 1525 Thurzones et Fuggerii communiter possidebant questum cupri Neosoliensis. — Sub Mathia et Wladislao Regibus prosequitur Thurnschwambius, fornaces liquefactoriae, et mallei non erant apud Neosolienses; unde necessum fuerat mineram cupri ex patria efferre, ac alibi perficere. Thurzones et Fuggeri in Polonia ad Cracoviam habebant officinam, quae Mengel dicta est; aliam habebant Erfordiae in Thuringia, ac aliam ad Forum Juliane, ubi liquefactum cuprum a Fuggeris per totam Italiam et Venetias deferrebatur. Cum porro Maximilianus Imperator etiam cuprifodinas in suis ditionibus habuerit, ubi etiam a cupro accerebatur argentum, non permisit amplius ut Hungaricum cuprum per suas ditiones aliorum devehatur. — Caeterum Joannes cum non cuprum solum sed aurum quoque et argentum studio, quam haecenus majore, fructuque coluisset, Cremnitziensibus, ac vicinis circum fodinis, summa cum potestate praefectus est. Res constat ex synopsi Wladislai Regis mandati, quam inter adversaria mea his verbis reperio: Anno 1499 Wladislao Rex mandat Egregio Joanni Thurzo Camerario suo Cremnitziensi, ut universos proventus Archi-episcopales tam de urburibus, et moneta cusa, quam etiam de omni argento non laborato, Archi-episcopo Strigoniensi persolveri faciat. Datum in Wissegard feria quarta proxima ante festum Nativitatis B. V. M. — Atque hoc munus quidem, quamdiu administravit, res metallurgica et monetaria florentissima per Hungariam fuit; nam et fodinarum et operarum numerus, supra quam credi potest, increvit, et nummi auri, argenteique pondere, ac forma meliori provisi sunt. Addidit iis suum nomen Joannes, siceim rursum Thurnschwambius: «Duae litterae, inquit, quae in aurea, et argentea Hungarica moneta conspiciuntur, indicant, in qua Camera talis moneta cusa fuerit, et ejus Camera grafi temporibus. Ita dum in Cremnitziensi Camera inspectio credit fuisse Joanni Thurzon, in una parte conspicietur littera K. in aliu HT. quae significat Kremnitz, et Hans Thurzo. Pariter in Nagybányiensibus monetis conspicietur litterae NB. et IT. significante Nagybánya et Joannes Thurzo.» (L. Annal. IV. 65. et 66. l.)

*) N. M. Kéz. 91. Ered. 52. b.

**) N. M. Kézirat. 161. Ered. 89. a.

***) N. M. Kéz. 376. Ered. 181. b.

† N. M. Kéz. 585. Ered. 286. a.

†† N. M. Kéz. 667. Ered. 319. b.

Caeso ad Mohatsium Ludovico Rege, Alexius neglecto Joanne de Zápolya, Ferdinandi Austriaci partes amplexus est, eademque ad extremum tenuit. Fidem constantiamque hominis egregie remuneratus est Ferdinandus, cum ei plures arces, quas Zapolius possidebat jure perpetuo addixit. (Analecta IV. 84.). E várak közt volt a szépesi is, mert Ferdinandnak egy 1527. kelt adománylevelében olvassuk: — habentes respectum ad integram fidem, et constantiam, ac servitia cumulata fidelis nostri Magnifici Alexii Thurzo de Bethlemlfalva, Magistri Tavernicorum nostrorum, quae ipse sacrae imprimis hujus Regni nostri Hungariae coronae exhibuit et impendit: volentes igitur pro his ipsius Alexii Thurzo meritis cumulatis, et servitiis gratissimis ei, et causa ipsius Johanni Thurzo de eadem Bethlemlfalva Fratri suo uterino gratia, liberalitate, et munificentia nostra adesse singulari, Castra, Castella, Oppida, villas, possessiones, portionesque et jura possessionaria Joannis de Zápolya Comitis Scepus,

72.

quae alias post felicem nostram electionem in regimen hujus Regni nostri Hungariae Posonii factam, mediantibus certis literis nostris donationalibus superinde confectis, eidem Alexio Thurzo, et suis fratribus dedisse, donasse, et contulissime cognoscimur, puta Castrum Scepus stb. (Ann. IV. 84.)

E szerint a Thurzó-családot már négy évvel előbb, mint ezt a chronika és Sperfogel mondja, a szépesi vár (névleges) birtokosának kell tekintenünk.

Későbbben e várat Ferdinandtól ismét visszakérte Zápolya özvegye; mert az 1542-iki békepreliminárékban olvassuk:

Quod sacratissimus Dominus Ferdinandus Rex nobis et Illustrissimo Domino Joanni Ducis, Filio nostro carissimo, Arcem Scepus cum omnibus Civitatibus, Oppidis, Villis, Vectigalibus, teleoneis, fodinis minerarum, et pertinentiis quibuslibet ad Arcem Scepus de jure, et ab antiquo spectantibus, ad manus nostras, et Illustrissimi Ducis, Joannis, Filii nostri charissimi, semoto quolibet impedimento imprimis assignet stb. Ann. I. 44.

Egyébiránt a szépesi vár birtoka hosszú perre is adott alkalmat magában a Thurzó-családban.

Thurzó Elek sírtáblája a keresztelő-kápolnán kívül, hanem közel ahhoz a déli hajó hosszfalába, alaptervünk § pontján volt befalazva; azonban legújabb időben átvitték a keresztelő-kápolnába és a b) betűs sírtábla mellett elhelyezték. Anyaga fehér márvány, közepén Krisztus a keresztfán, jobbján egészen fölfegyverzett szakállas férfi térdelve, lábánál sisakja; balfelől négy imádkozó nő. A közép domborodó alakok hátterén félkúppal fűdött apsis-szerű fülke, renaissance stylben, melyet leginkább a félkúppan látható casettek kitüntetnek.

Ez a löseai templomban levő Thurzó- emlékeknek legjobbika. Több oldalról emlékeztet még a régi iskolának módjára; mely szerint a halott és családja imádkozva ábrázoltatnak a feszület lábánál; a páncélos vitézt tehát Thurzó Elek arczképének kell vennünk. A keresztfá második oldalán megjelenik két nejének egyike és három leánya: Veronika, Anna és Erzsébet. Emlékeztet tovább a régi szokásra az is, hogy a halott, mint főszemély, aránylag sokkal nagyobb a többi személyeknél; mert daczára, hogy

térdel, feje mégis fejeiken tülemlelkedik, ámbár ezek inkább állva, sem mint térdelve ábrázoltatnak. Krisztus meztelen testének rajza meglehetősen correct, a nőknek arcai, bár nem csinos, hanem mégis egyéni vonásokat mutatnak, s úgy tetszik hogy a szobrász egész tehetségét a főszemély jellemzésére összpontosította; Elek fejét valóban sikerültnek kell neveznünk. Nagy gondot fordított a mester a fegyverzet és ruhák előadására is, e tekintetben domborművünk igen érdekes az egykoru jelmezek megismertetésére, minők t. i. az előkelőknel a XVI. század közepén fordultak elő. A kivitel pontosságára és a puha szövetek redőzetének helyes és művészeti visszaadására nézve, méltán dicsérhetjük szobrászunkat. Ugy tetszik, a plastika e korban Lőcsén még nem hanyatlott, csak hogy a régibb vallásos érzet helyébe a renaissance realisticus fölfogása lépett. Dicsérendő a technika szabatosága is. Fámetszetünk nem tarthat igényt művészeti másolat érdemére, az eredetinek csak eszméjét és compositióját adja.

A dombormű alatt következő aláírást olvasunk :

SPECTABILI AC MAGNIFICO DÑO DÑO COMITI ALEXIO THVRZONI
A BETHLENFALWA INCLYTI HVNGARIE REGNI IVDICI CVRIÆ SERE
NISSIMIQVE ROMANORVM HVNGARIE BOHEMILÆ ZC REGIS FERDINANDI
LOCVM TENENTI ET CLARISSIMÆ EIVS GENTIS MARITO DILECTISSIMO AC
AFFINIBVS SVIS CHARISSIMIS GENEROSA ET MAGNIFICA DÑA DOMINA
MACDALENA ZEKEL AB ORMOSD PIA MOESTISSIMAQVE CONIVNX F. F.
Ø COMES ALEXIVS THVRZO ANNO SALVTIS HVMANÆ MDXXXXXIII
ÆTATIS SVÆ LIII. IPSO DIE CONVERSIONIS PAVLI APOSTOLI.

V. JÁNOS.

V. János, II. János fiáról és I. Elek öcséről már fentebb volt szó, hol megjegyeztük, hogy bátyja öt Sziléziából Magyarországra hívta és neki a szépesi várat átadta, melyért azonban perbe keveredett sógornéjával és ennek vejeivel. Ő is a Fuggerek és Thurzók bányászati társulatának tagja volt.

Síremléke a keresztelő-kápolnában, alaprajzunk b)-vel jelölt helyén van fölállítva, daczára, hogy V. János fél századdal később, mint apja II. János, halt meg, mindkettejének vörös-márvány dombormű-táblája igen hasonló egymáshoz, mit az utóbbi csaknem egykoru készítésének kell tulajdonítani; mert ez, tekintve Elek végrendeletét, csakis ennek halála után készült el. Ugy tetszik, mintha a kettő ugyanazon szobrász műhelyéből került volna s e szobrász mindenesetre nem volt oly ügyes mester, mint az Elek-féle sírtáblának készítője; mert köpcös alakjai durvábbak, kutyaszemű oroszlánoi elárulják, hogy oroszánt soha nem látott; a technika is kevésbé szabatos; mindamellett tagadhatlan, hogy a részlet kidolgozása sok szorgalmat fordított és hogy a két arczban még családi hasonlatosságra is ráismerhetni.

Föli rat:

HIC IACET MAGNIFICVS DOMINVS IOANNES THWRZO DE
BETHLEHEMFALWA COMES COMITATVS SCEPVSIENSIS · QVI
PROPRIO QVODAM INSTITVTO CŒLEBS AD SVMMVM VSQVE
DIEM VIXIT · PACIS QVIETIS & IVSTITIÆ AMANS SVO CON-
TENTVS ALIENI MINIME APPETENS · OBIIT ÆTATIS SVÆ
ANNO 66 A NATO AVTEM CHRISTO LIBERATORE ANNO
1558 DIE 29 MARTII.

II. ELEK.

Erről csak keveset tud mondani Wagner (Ann. IV. 113. l.). Halotti beszédében dicsérik vallá-

sosságát, melyet sírköve is kitüntet; a Szepesség-
nek főispánja és az ottani kamrának főnöke volt,
nőül vette Zrinyi Miklós, a szigetvári hősnék
leányát (1569-ben), kivel 11 gyermeket nemzett,
meghalt 1594-ben.

Fölötte érdekes, eredeti ábrái miatt, sír-
köve, melyet csak akkor láthatni egészen, ha
(alaprajzunkban) az e) pillér előtt álló faszékert
helyéből elmozdítjuk.

E sírkő két részre van osztva; a felső osz-
tály sarkában jobbfelől (a kövön) az atyaisten
felhőkben jelenik meg, mellette a szent lélek;
alatta a Thurzók czímerpáisa, másfelől Eleknek
lelke, kis meztelen gyermek alakjában, hanem
nem szokás szerint fölfelé, hanem a boldogult-
hoz fordulva. Jobbfelől a boldogult, magyar
ruhába öltözve, imádkozva térdel; a térdelő
fölött pedig lebegő mondat-szalagon:

VE(ni) VEI VEI SALVATOR MEVS QVIA
TVVS SVM MISERERE MEI

A kő felső balsarkán felhőkben az atyaisten,
kezeben a keresztes világgömb, innen meztelen
gyermekalak az imádkozó felé leszáll; az ellen-

74.

kező szögben, szintén felhőkben idős emberfő jelenik meg.

A felső osztály az alsótól széles szalaggal vagy lécczel van elkülönítve, melyen olvasható:

MISERRIMVS PECCATOR ALEXIVS THWRZO INDIGNVS SERVVS
DNI QVI OBIIT 5 DIE MARTIS ANNO. 1594.

Az alsó osztályban a boldogult, szakállas fejét a vánkossra támasztva, fekszik (lába alatt nincsen, mint a Thurzók hasonló más négy emlékéen, oroszlán), imádkozva összekulcsolt kézzel, hosszú magyar zekében, mely kettős ujjának külseje igen hosszú, hasonló kanonokainkéhoz. Ezen zeke adhatott alkalmat arra, hogy az alakot papéna, még pedig a nyitrai püspökének tartották. E zekét nem gomb, hanem, úgy látszik, szövethkapocs tartja össze, és ilyenl látunk a külső ujj vállrészen is; mivel a zeke igen hosszú, nadrág nem látszik, épen oly kevéssé, mint azon magyaroknál, kiket Burgeimer Miksa császár

diadalmenetében rajzolt. A holtak medencéjén kis alak áll, kezét a fekvőnek bal könyvére teszi, ez hosszú kabátot visel, de egy másik, még kisebb meztelen emberi alak is az előbbihez mintegy csúszik a holtak bal vállán. E két alaknak jelentőségét nem bírom megfejtani.

Ambár a vörös márványba vésett dombormű csak nem a XVII. század műve, mégis sokkal jobb a többi négy, a keresztelő-kápolnában fölállított Thurzó féle emléknél.

A térdelve imádkozóban az ajtatosság, a kiterjesztett halottban a nyugalom elég szerényen van kifejezve; fametszetünk is inkább sikerült, kivéve némely elkopott részleteket a felső osztályban.

A fekvő alak alatt következő háromsoros iratot olvassunk:

INNOVISSIMO DIE RESVCITABIT ME IESVS CHRISTVS
FILIVS ALTISSIMI, DOMINVS SALVATOR
ET REDEMPTOR MEVS.

III. SZANISZLÓ.

II. Eleknek legidősb fia, született Bajmóczon 1576-ban, külföldi egyetemeket látogatott, nevezetesen a strassburgit és az olaszországiakat. Olaszországból, apja halála miatt, rögtön haza hivatott, s itt katonáskodott; Göding mellett II. Ferdinand és Bethlen közt fegyvernagyvást eszközölt és a későbbi békekötésnél, melyhez a török szultán is járult, erőlesen működött; volt szepesi örökös főispán, kun kapitány és nádor. Kortársai, mint tudományos férfit dicsérik, ki iskolák iránti buzgalmáról is ismeretes és több tanuló külföldi egyetemekre küldött. A férfias arcz dús szakállat visel.

Sírköve, mely a keresztelő-kápolnában (alaprajzunkon) d betű alatt áll, vörös márvány dombormű. Az alak fejénél, mintegy czímer helyett, kisebb fehér márványból készült tábla, rajta páncél és keztyű a vörös táblába van berakva; a rajznak több vonalai aranyozvák. A dombormű sokkal jobb II. és V. János sírköveénél, jó ízlésre mutat a mustrás szőnyeg és vánkós, melyen az egészen fölfegyverezett alak fekszik. Ellenkezőleg a többi sírkő fegyvereinek egyenes kardjával itt görbét látunk; nevezetesen az arcznak és kezeknek realisticus egyéni fölfogása.

75.

A fölirotot, mely a kő magasabb perimén körülfut, következőleg olvashatni:
ILLVSTRISSIMO D. D. COMES STANISLAVS THVRSD DE
BETLENFALVA REGNI HVNGAR. PALATINVS IVDEX CVMANOR
TERRAE SCEPVSIENS AC COMITATVS EIVSD : PP COMES,
SACRAT : PRINCIPI & D. D. FERDINANDI II. ROMANOR
IMPERATORIS . AC . GERM . HVNG : BOHEM ꝛC REGIS ꝛC.
INTIMVS CONSILIARIVS; ET PER HVNGAR. LOCVMTENENS
MORT9 1 MAY A : 1625 AETAT : 49. SVAE.

Alaprajzunk ^h) helyén a falra föl van aggatva kerek czímer-fatábla, közepén Thurzó czímerrel, körülöskörül fölrás, ez alatt igen jó ízléssel bevégzett és szerkezett fegyvercsoport: lándzsa, puskák, kard, nyíl, sisak, puzdra, pajzs, dob, törökfej, buzogány, fokos stb. mind festve, aranyozva és ezüstözve. A körírás így szól: Illustrissimus Comes ac Dnus Dnus Comes Stanislaus Thurzo de Bethlemfalva Regni Hungariae Palatinus et Judex Cumannorum, Terrae Scepusiensis ac Comitatus ejusdem perpetuus Comes, Liber Baro, Arcium Semphte, Galgócz, Bajmócz, Temetven, Szepes, Richno &c. et Reg. Intimus Consiliarius et per Hungariam Locumtenens. Obiit in Thermis suis Peostieniensibus prima Maji. Anno MDCXXV. Aetate sua anno XXXIX.

A két sirirat megegyezéséből kitűnik, hogy ezen czímerpais is ugyanazon III. Szaniszlóé, kié a sírkő is. Valamint ma is szokás temetkezéseknél a boldogult czímerét körülhordani, úgy az régenten is történt; csak hogy a czímertáblák azután a templomban fölakasztva megmaradtak. *)

74.

III. KERESZTÉLY.

Ez II. Eleknek volt harmadik fia. Wagner adja (Ann. IV. 128. l.) Xylander (Holzmann) szepesvájai lelkésznek e Keresztély 1614. máj. 26. történt halála alkalmából készített költeményét, melyben a boldogultnak áttérése a r. kath. hitre és ismét visszatérése az ágostai vallásra, valamint hadvezéri működése is van előadva.

Sírköve, melynek helye alaprajzunkon ^d) betti által van jelölve, vörös márvány dombormű. Az arc szakállatlan, a vas-főfegyverzés czifrább az eddigi tárgyalatknál; feltűnő kivált a mell felső helyén levő két rózsza. A mellre tett jobb keze alatt lándzsát látunk, melynek hegye letört, bal keze alatt hosszú egyenes kard látható. Fölötte csinos az alak alatt levő kárpitnak mustrája. E kárpitot két angyal tartja. Az alak lába alatt a szokásos oroszlán fekszik. A kissé durván faragott angyal és oroszlánon kívül, e munkát a II. és V. János sírköveitől felülmúlónak kell mondanunk; az arc az egyéniséget jól tünteti ki; kivált finomul van bevégvezve a fegyverzet és a szőnyegnek mustrája. Itt is a rajzban aranyozások láthatók.

*) Hogy ez Németország szokásai közé is tartozott, erről tanúságot tesz Heffner Otto Titan, kinek „Handbuch der theor. u. prakt. Heraldik” című Münchenben 1863-ban megjelent könyve, 251. l. ezeket olvassuk: „Diese Sitte ist bei uns in Deutschland uralt und viel verbreitet, so dass man die Todtenschilder unter die Quellen der Heraldik rechnen kann. Ich habe deren an vielen Orten gesehen, nirgends aber so viele und schön gearbeitete, als in V. L. Frauenkirche zu München. Hier sind sie durchgehends runde Scheiben (im Durchmesser von 4–7 Fuss) mit einer erhaben geschnitzten oder einfach gewundenen Einfassung (in natura ist dazu manchmal ein dickes Seil verwendet worden), innerhalb derselben auf weissem Grunde die Umschrift mit Namen und Todestag des Verstorbenen und innerhalb dieses Schriftkreises das Wappen mehr oder minder erhaben geschnitten, bemalt, mit Gold und Silber aufgesetzt. — Das Aufhängen der Todtenschilder mag vielleicht seinen Ursprung in dem Aufhängen der Schilde und Wappen gefallener Ritter in Kirchen und Kapellen haben. So sind 1278 die Wappenschilder der bei Wien unter König Rudolf gegen Ottokar von Böhmen gefallenen Züricher in der Basfusser Kirche zum Gedächtniss aufgehängt worden. Noch 1634 wurde des bei Regensburg gefallenen Generalmajors von Pourville, Helm und Wappen über seinem Grabe in der Wörtherkirche bei Nürnberg aufgehängt. — Igen nevezetes

A fölírat, mely a kő perimén körülfut, több helyütt hiányos, azonban ezt mégis elég biztosan így olvashatni:

HIC IACET · MAGVVS : DNVS : CHRISTOPHORVS THVRZO
DE BETLENFALWA PP₉ TERRÆ SCEPVSIEN EIVSDEM QVE
COMITATVS ET SAROSIENSIS SVPREMVS COMES LIBER BARO
EQVES AVRATVS AC SACRAE CAESAREAE REGIÆQ : MATIS
CVBICVLAR : QVI · PIE IN DNO : OBDORMIVIT A : ETATIS SVÆ XXXI.

Valamint Keresztély bátyjának, úgy neki is sírkövén kívül még külön halotti táblája is van a lőcsei templomban, melynek helyét alaprajzunkon a g) betű jelöli. Középén aranyos oroszlán vörös mezőben és vörös rózsá aranymezőben, a rózsá közepe szintén aranyos. A czímer körül két sorban : Cristophorus Thurzo de Bethlemlalwa pp Terrae Scep. ac Saarosiens. Sup. Comes, Liberbaro, Arcium Sempthe, Galgocz, Bajmocz, Themetuen et Richno, Eques auratus ac Sac. Caes. Reg. Altis. Cubic. A tábla nem kerek, hanem nyolczszögletes.

Vége még ide tartozik egy, a déli előcsarnok előtt fekvő nagy kő tábla (alaptervünk i) környékén), hossza 7' 6", szélessége 3' 10". Volt fölírata jelenleg egészen le van taposva, de láthatni azon némiképp még a Thurzók oroszlánát és az ötszirmu rózsának némi vázát; a czímerre így ráismervén, e sírkövet is Thurzó-félének mondhatjuk; a nélkül, hogy tudnók e család mely tagjának tétetett emlékeit.

A RÉGI LŐCSEI NAGY ZÁRDA.

E zárdáról Sperfogel két helyen tesz említést.

Ad annum 1516. Item Simon ein Maler Chnecht hat offentlich auf freyer Gasz am Sontag in octava trium Regum unter der Homesz (Hochmesse?) als dasz Folk post elevationem aus der Khirchen gangen ist mit voll bedachten Mut (hat auch nicht geschieht dasz ihm zween Herren des Rathes haben angeschrien) geveglagt und hinterverts und ungewarnet gehauen auf ein Maler Knecht mit namen Han s, so ihm der nicht aus anschrein ander Leut nicht entsprungen war hef ihm den Kopf fur einander gehauen also ist er bald ins Kloster geriethen und nach etlichen Tagen heimlich davon kommen.*)

és

Item am Freytag post nativ. Mariae (1528) hat man in der Leutschau gehangen einen fon Botzdorf über den Georgenberg gelegen, welcher den Monchen fon stollen hat die ros z gestolen und einem andren 1 fl. u. auch einem andren das grasz fon den viesen abgemehet. It. auch hat er den guten leuten fon Botzdorf getreut dasz sie nicht sicher for ihm sind gewesen. It. er hat auch ein erberen frommen, mit namen Achatius, den alten richter zu Botzdorf (welcher allezeit ein gut gerücht gehat hat) beschuldiget vie her in die ros z helfen hat stelen, sondern das hat er viderrufen und im das abgebenen und sagt vie her das darumb hat aff im gesagt, aff das her mit im möcht frey worden seyn, venn her

példaként említendő két, még a XIII. századból származó, birtokosa által fegyverként tetteleg viselt heraldikai pais, mely sírja fölött a marburgi sz. Erzsébettemplomban van fölakasztva. Mindkettő ábráját adja Hefner-Alteneck rajza után Mayer „Heraldisches ABC-Buch” című Műnchenben 1856-ban megjelent munkája V. J. 1. és 2. idomában. A kisebb vért az 1241-ben elhunyt Konrád, bassiai (thüringiai), a második az 1298-ban elhunyt Henrik gróf. Egyébiránt Mayer id. m. 57. l. mondja, hogy az eredeti pais helyett már korán más utánzottak akasztottak föl: „Die vorbesagte Sitte des Aufhängens von Schild und Helm mit Kleinod in natura ober den Grabdenkmälern verstorbener Edlen in den Tempeln Gottes, blieb nicht lange in Gebrauch, denn schon im XV. Jahrh. treten an die Stelle der Originalen, d. h. des Schildes, Helmes u. s. w. den der Ritter bei Lebzeiten wirklich trug, jene von Holz, Blech u. dgl. bisweilen sehr schön und kunstvoll gearbeiteten, sogenannten Todtenschildes, welche diese heraldischen Attribute in verkleinertem Maasstabe darstellen und überdiess auch immer gar zierlich gewundenen Zetteln und Bändern die betreffenden Inschriften, als: Namen, Jahreszahl, Todestag u. s. f. enthalten, wie man solche heutzutage noch beinahe in allen älteren Hauptkirchen häufig antrifft.

*) Eredeti pag. 2. 6.

viszt vohl dasz her ein fromm mann ver, man vurd in nicht hangen. It. her hat 3 vuchen gefangen gesessen und den freytag, do man in hat solt richten hat her sich ausgebrochen aus dem gefingnisz gegen den Fischbanken über dem sturz des fensters hat her die stein ausgebrochen und ist herabgefallen und *ins Closter off den morgen für kommen*, hat man in gesucht und in dem Chor funden, *haben sich die Herren brkümmert mit den 50 mann ob sie in sollten herausnehmen*, da vurd beschlossen, sintemahls her getreut hat, ver zu besorgen dasz her sich mit feur werd rechen an der stadt und an den von Botzdorf man solt in herausnehmen und guten leut for seiner draüting sichern (azaz kezesség mellett elbocsátani). Also sagt man das dem Gardian an und nam in heraus und hingen in desselbigen tags am galgen.

Ebból kitetszik, hogy a zárdának menhelyi joga (Asylrecht) volt, és hogy a városi urak a guardianat az utóbbi esetben hamis ígérettel jogának lemondására bírták.

A Lőcsei chronikában is csak kevés van, mi e zárdára vonatkozik.

Anno 1544 ist der Ehrwürdige Barth. Bogner von Cron-(stadt) aus Siebenbürgen bey Reformation der Kirchen als ein Lutherscher und der Augsbургischen Confession zugethaner Pfarrherr in die Leutsch beruffen worden, unter dem Richteramt H. Ladislai Polierers. Unter dessen regierung das helle Licht des Evangelii aufgangen und ist erstlich in der Marterwoch angefangen worden mit predigen von Sacrament des Altars unter beiden Gestalten. In diesem Jahre sind die Minoriten Mönche (kik a szóban lévő zárdát bírták) ohne der Obrigkeit wissen und Willen aus Leutschau weggezogen und haben das Kloster verlassen.

1599 d. 15. Sept. grosses Feuer — und sind nur 45 Häuser in der Neugasz sammt dem alten Kloster geblieben.

1671-hez a chronika hosszasan írja le, mint jöttek Lőcsére a kir. biztosok és vették el a tótjaku lutheranusoktól a régi zárdá-templomot.

1671 d. 12. July ist das grosse Kloster, so den 5. May von denen Papisten uns und unser windischen Gemein entzogen worden, und bis dato von H. Martino Scholtzani Canonico Cap. Scepus. verwaltet worden, denen P. P. Jesuiten übergeben worden durch H. Barsony Praep. Capituli Scepusiens, und haben sich nicht wenig die Franciscaner Mönch mit denen Jesuiten wie man sagte, darum gezaucket, die letzteren es doch endlich erhalten, welche alsobalden den 27. huj. das Baußillige Kirchen Gewölß daselbst einzubrechen, u. auch sonst in dem Kloster zu bauen angefangen.

A boltozat újítása nem vonatkozik a szentélyére, mely még ma is az eredeti, hanem csak a hosszajóéra és a tövek felső részének teljes újítására.

Lányi chronikájában, melyet Ngs Still Pál prépost velem szívesen közlött, a templomnak és zárdáunk építkezése a XIV. századba tétetik; felépült pedig eredetileg a ferencziek számára, átment a tót lutheranusok és ezektől a jezsuiták birtokába, befogadta utóbb a minoritákat és végre a premonstreiket; jelenleg pedig állami főgymnasium és gymnasiális templom. Ide vonatkozólag Lányinál olvassuk:

Ecclesia Reginae Angelorum, cum Gymnasio. Anno 1308 Comes Ladislaus Dank*, in honorem S. Ladislai erexit Leutschoviae Ecclesiam; quae sub patribus e societate Jesu, Reginae Angelorum dedicata est. Primitus hic solum Capella, postmodum vero Ecclesia stucta fuit. Scholare aedificium erectum fuit anno 1672 per Georgiam Szielespescényi, A. Eppum Strigoniensesu, dotem tamen habuit jam a Petro Pázmány (1616—1637), qui etiam adjacens Clastrum fundasse dicitur (ez nem áll; mert a zárda a templommal egykoru) Clastrum hoc vocabatur antiquitus *Clastrum majus*, quod Franciscani (minores servi ordinis S. Francisci) inhabitaverunt. Modernum aedificium scholare erectum est 1786 e fundamentis,

* Ipolyi a régi beszercezbányai emlékeket leíró munkájában gyakran említi a Donch családot, mint a Beszercezbánya vidékén lévő egyházak jötevőjét. Ezen Donch nevet Ballagi Aladár (l. »Archeol. Értesítő» 1878. évf. 147. l.) Dank-nak akarja olvasztatni. Érdekes volna kifizértsni, vajjon az itt említett Dank László nem volt-e ivadéka a Beszercezbánya vidékén lakó Douchoknak?

sumptibus Fundi Religionis et Josephi Batthyányi A. Ep̄pi Strigoniensis, quod anno 1844 renovatum est. Primi professores erant e societate Jesu ab anno 1672, his successerunt Minoritae cum saecularibus, hos soli saeculares, port hos Praemonstratenses, ac recentissime denuo saeculares. Modernum Gymnasium est R. Gymnasium majus cum 8 classibus.

Sem a chronika nem mondja, sem másutt nem találom, vajjon a minoriták menekülése után 1544-ben adatott-e át templomuk a tótajku lutheránusoknak? Csak későbbben találjuk az utóbbiak birtokában; mert ezektől vették el 1671 ben. Azonban a tótok más templomot kaptak 1570-ben; miről a chronika így szól: «Anno 1570 ist die Spittal Kirch zugerichtet vorden mit Fenstern, Thürmel und Glocken, und solche denen Windischen zum Gottesdienst gegeben vorden.» — Egyébiránt itt zavar van Lőcse történelmében; mert a minoritáknak még ma is van templomuk és zárdájuk a felső kapunál, mely egészen új ugyan, hanem mégis régi alapon álló. Nem lehet, hogy ugyanazon rend, ugyanazon ágának, Lőcsén két temploma és zárdája lett volna. Nézetem szerint a mostani templom a minoritáknak kárpótlásul adatott, mikor régi egyházukat kénytelenek voltak a jezsuitáknak átengedni. A mostani minorita-templom helyén állott régebbről Lányi chronikája ezt mondja: *Ecclesia S. Spiritus*. De anno foundationis certi nihil constat. Eccl. S. Spiritus jam anno 1047 (?) structa esse dicitur, et quidem per quandam viduam, huic deinde nova successit ecclesia, quae anno 1664 renovata fuit. Tempore Reformationis in manibus Protestantium fuit, usque annum 1679. quo, die 1. Junii, Minoritae ecclesiam S. Spiritus, una cum Residentia in hospitale conversa, receperunt; ast anno 1682, die 4. Sept. per fractionem Tökölyianam in exilium missis sacerdotibus et hanc ecclesiam denuo Lutherani occuparunt stb. 1687-ben a templom és zárdá ismét a minoritáknak adatott át, kik azt jelenleg is bírják; míg régiebb templomuk és zárdájuk állami gymnasiumi templommá és iskolává van átalakítva.

A nagy zárdá eredeti épületeiből fennmaradt:

1. A templom két tornyával.
2. A káptalanház.
3. A dormitorium.
4. A keresztfolyosó.

Mindezen épületek zöme, daczára a több ízben történt ujításoknak és elferdítéseeknek, kétség-telenül a XIV. századra, mint keletkezésük korára utal, mit a XIII. táblánkon adott alapterv is világosan bizonyít.

Ezeket kívül fölismerhető még némileg, részint fekvéséből, részint még élő tanuk bizonyítgatásából: a refectarium, a hajdani főnök lakása, a konyha, mely alatt még megvan a régi pincze, a külső udvar és a hajdani falkerítésnek része. Beszélük, hogy még nem régen kápolna állott az udvaron és hogy a szomszéd, éjszakra fekvő házak alatt sok sírt találtak. A zárdá csakis éjszak felé terjeszkedhetett; mert délnyugati határát a templom képezte, nyugat-éjszak felé fekszenek a városfalak, melyekhez, mint erősítés, magának a templomnak erős tornya és a zárdá falának nyugati része tartozik és végre inkább kelet felé egy utca fut végig a zárdá-épületek előtt.

TEMPLOM.

A lőcsei nagy zárdá-templom stíljé, mennyiben ez még a föntartott eredeti részletben mutatkozik, a csúcsívesnek szigorúbb korából való s így nem ellenkezik azon adattal, mely e templom építkezését a XIV. század, talán derekára, vagy talán még valamivel korábbra helyezi, midőn mondja: «Anno 1308 Comes Ladislaus Dank, in honorem S. Ladislai erexit Leutschoviae Ecclesiam. — Primitus hic solum Capella, postmodum vero Ecclesia structa fuit.» Az 1308-dik év hihetőleg a kápolna építésére vonatkozik, melyre későbbben, de hihetőleg még a XIV. század első felében a még főnálló egyház és zárdá építése következett.

A barátok nagy matematikusok vagy csillagászok nem voltak; mert mint XIII. táblánk nyíla mutatja, a templom keletelése igen hibás; azonban itt tekintetbe veendő nemcsak az építkezési tér, melyen a templom áll, kedvezőtlen alakítása, hanem az is, hogy a zárda a város erősítésének részét teszi, s így a tökéletes keletelés e két körülményben áthághatlan nehézséget talált. Másrészt észrevettem, hogy nálunk, még nagyobb templomok elrendezésénél is hibás a keletelés; úgy sz. István basilikája, úgy a XIII. századbeli kalocsai székesegyház nem voltak kellőleg keletelve, hogy ne is szóljunk a régibb kalocsai templomról, mely diagonal irányban vonul el a XIII. századbeli alatt. A lőcei parochialis templom keletelése is hibás, ámbar itt a szabad tér a legszabadabb mozdulatot engedte. De ha a minoriták nem adtak sokat a keletelésre, annál szigorúbban ragaszkodtak azon a köbháromszög mérveiből fejlődött rendszerhez és sorozatának mérveire, melyek használata a középkori építészetet jellemzi. Ennek bizonyítványát adom, hol egyházunk arányait taglalom; itt előleg csak annyi megjegyzendő, hogy ama rendszer alkalmazását nem csak a templomban, hanem a káptalanházban és a zárda egyéb részeiben is találjuk. Ha a lőcei parochialis templomnak alaprajzát (l. fametszetét a 35. lapon) egyházunknak XIII. táblánkon adottával összehasonlítjuk, a községi és zárdai templom elrendezése közti különbség igen világosan fog kiderülni.

A községi, vagyis parochialis egyház megkívánja testének, azaz hosszahajójának nevezetes kiterjedését; nálunk inkább szélességében, Franciaországban hosszában is. Ellenben azon hely, hol a szertartást végzik, azaz a szentély (chorus, sanctuarium) kisebb lehet; mert itt csak kevés pap, a plebános káplánnaival van elfoglalva.

Egészen másként áll ezen ügy ott, hol a szertartásban nagyobb számú papság veszen részt; s ez az eset a székes- és a zárda-egyházakban. De midőn itt nem lehetett túlmenni a hosszahajó szélességén, a szentélyt aránylag kellett meghosszabbítani. Mindkét templomunkban a szentély keleti vége a nyolcszögnek öt egész oldalából van szerkesztve; de ezzel a parochialis templomban vége van; mert ebből áll egész szentélye, míg a zárda-templomban ezen szentélyzáráshoz még három osztály nyugatfelé van csatolva, melynek mindegyike hosszával a nyolcszög egy-egy oldala hosszának felel meg.

Ellenkezőleg, mit a parochialis templom szentélye kicsinysege miatt kiterjedésében veszít, azt bőven visszanyeri hosszahajójának nagyságában.

A PAROCHIALIS TEMPLOM HOSSZHAJÓJÁNAK HOSSZA.

(L. a 47. és 48. lapot.)

	Bécsi láb.
A hosszahajó 1. osztályának hossz mérve	16,75'
„ 2. „ „ „	15,50'
„ 3. „ „ „	15,50'
„ 4. „ „ „	21,00'
„ 5. „ „ „	21,00'
„ 6. „ „ „	20,50'
„ 7. „ „ „	16,50'
A következő falnak vastagsága	4,00'
A kápolnák hossza	24,50'
A hosszahajó összes hossza	155,25'
azaz 155 és $\frac{1}{4}$ bécsi láb.	

Ez ellen a zárda-templom hosszahajójának hosszmérve (l. XIII. táblánkat) $23 + 1,40 + 8,80 = 33,20$ meter. Nincs szükség, hogy, összehasonlítás végett, vagy a lábat meterre, vagy a metert lábra redukáljuk, gyakorlatibb ennél, a hasonlítás alapjául a két templomnak egységét használni. A parochialis templomét kimértük 35,50 bécsi lábra, ha ezen egységnek négyszeresét és $\frac{1}{4}$ -át vesszük, leend 153 és $\frac{3}{4}$ lábunk, tehát ezen összeg igen közel jár a hosszahajó egész 155,25'-nyi hosszához. A zárdatemplom egységét

9,24 meterre találtuk, ha ezen egységnek hármát és kétharmadát vesszük, leend 33,88 meterünk, a hosszahajónak mért 33,20 meternyi hossza ellenében; tehát kimondhatjuk, hogy a lőcsei parochialis templom hosszahajója kétharmad egységgel hosszabb a zárdáénál.*) De ezen különbség még tetemesen szaporodik a szélességi arányban; mert midőn a zárdában a mellékahajót csak 3,206 meterre s így csaknem az egység harmadára ($\frac{9,24}{3} = 3,08$) találjuk, addig a parochialis templomnak éjszaki mellékahajója 24,85, a déli pedig éppen 23,50 bécsi lábat tevén, a középsszám 24,175', még nagyobb a templom egységének, = 23,66 bécsi lábnak, két harmadánál.

A parochialis templomnak szüksége van a sekrestyére, azt kevésbbé kívánja a zárda-templom; mert a barátok laka közvetlen van csatolva templomukhoz; ezért a zárda-templomban nem találunk sekrestyét, hanem találunk e helyett nagy *káptalanházat*, melyből a szerzetesek a szentélybe mehettek, de melynek főczélja volt a tanácskozási gyűléseknek gyűlőhelyét szolgálni. Ezen káptalanházhoz csatlakoznak azután a kolostor elzáró lakhelyei, a tulajdonképi *clausura*. A középkor régebbi korában ily clausura kivált Francia-, de ide s tova Olasz- és Németországban is, a székes-egyházak mellett megvolt; mert akkor a kanonokok, mint a szerzetesek, még együtt éltek. Nálunk ily társas élet alig létezett, legalább a régi, még sz. István korából származó kalocsai székes-egyház alapzatában a clausuranak semmi nyomát nem találtam. Tekintsük most közelebb a lőcsei nagy zárda templomának arányait.

A ZÁRDA-TEMPLOM RENDSZERES ARÁNYAI.

(XIII. tábla.)

Az egységet, azaz a középhajó szélességét a két ellenkező pillérek vagy tövek központjai közt találjuk 9,24 meterre, mi a régi római 31 lábának és 3 hüvelyének megfelelő, vagy 9,24 szorozva 37,97 bécsi hüvelyvel ad 29 lábat és csaknem 3 hüvelyket, tehát ezen egység több mint egész öllel kisebb a lőcsei parochialis templom egységénél.

Mint ezt a parochialis templom analysisénél tettük, itt is az egységet vesszük alapmértvül és annak elméleti sorozatából, melyet lásd «Fehérvári ásátásaim» 53. és 54. l., fogjuk származtatni zárda-templomunk különleges mérveit.

A ZÁRDA-TEMPLOMNAK HOSSZA.

	Mérce meterben.	Rendszerezen.
A szentély fentő	4,40	2a = 4,416
A hossz-szentély kezdetéig	1,94	2r = 1,964
1. Szentélyosztály	3,89	4t = 3,928
2. "	3,89	4t = 3,928
3. "	3,89	4t = 3,928
A szentély egész hossza	18,01 = 18,01	
A diadalívnek vastagsága	1,10 = 1,10	1a = 1,104
1. Hosszhajóosztály	5,90	4c = 5,892
2. "	5,90	4c = 5,892
3. "	5,90	4c = 5,892
4. "	(?) 5,30	2b = 5,100
	23,00 = 23,00	
5. "		2b = 5,100
6. "		2b = 5,100
Falvastagság	1,40 = 1,40	—
A csarnok hossza	8,80 = 8,80	—
Az egész templomnak hossza ürben	52,31 m.	52,244

*) Ha a zárda-templom egész hossza mégis nagyobb a parochialisénál, ezt éppen három osztályú szentélyének kell tulajdonítanunk, holott a parochialis templomban nincsen hossz-szentély.

Az öt és két harmad egység = 52,36 meternyi összeg jól megegyezik a mért és a rendszeresen talált összeggel. A szerzetesek tehát templomukban szigorubban ragaszkodtak a rendszerhez és a részletek annak sorozatából való kifejlődéséhez, míg a parochialis templomban a laicus építés sokkal hanyagabban járt el; mi a rendszeres számok összehasonlításából a megfelelő mértékkel világosan kiderül. Felteszem, hogy templomunk nyugat felé eredetileg nem végződött mint most, hanem hogy még két hosszosztálya volt; egyébiránt mostani egészen megrongált állapota miatt biztosan mit sem állíthatni.

Templomunk $5\frac{1}{2}$ egységnyi hosszával úrben hazánk leghosszabbjai közé tartozott; mert bár másutt, kivált Franciaországban, a nagy templomok hossza egész 12 egységre terjedt, nálunk már az $5\frac{1}{2}$ egység hosszú templomok is a ritkaságok közé tartoznak. De ha a zárda-egyház ezen hosszához még hozzá adjuk az abból kiszökő toronyt is:

	Mérve.	Rendszeresen.
A torony keleti fala	2,40 . . .	$\frac{1}{2}\mathfrak{B}' = 2,405$
Csarnokának üre	3,00 . . .	$4\mathfrak{B} = 3,021$
Nyugati falának vastagsága	2,40 . . .	$\frac{1}{2}\mathfrak{B}' = 2,405$
Leend a torony négyeg oldala	7,80	7,831
És hozzá adva a fentebb talált templomtör hosszát	52,31	52,244
Az egész templomnak hossza	60,11	60,075

mi ismét megfelel $6\frac{1}{2}\mathfrak{B}' = 60,06$ meternyi hosszának, mihez hasonlót Magyarországon nem ismerek.

Ennek ellenében a szélesség feltűnőleg csekély.

	Mérve.	Rendszeresen.
Az éjszaki mellékahajó	3,23 . . .	$4\mathfrak{f} = 3,206$
A főhajó	9,24 . . .	$\mathfrak{B}' = 9,240$
A déli mellékahajó	3,23 . . .	$4\mathfrak{f} = 3,206$
Egész szélesség úrben	15,70	15,652

ennek közelítőleg megfelelne $1\frac{1}{2}\mathfrak{B}' = 15,40$ meter.

De van mégis valami, mi templomunkat itt is kitünteti, s ez az, hogy három hajós, holott a magyar kolduló barátok templomai csak osztatlan hosszahajóval szoktak bírni, mi szegénységi fogadásukkal jobban megegyezik.

Nevezetes a szentély és hajó osztályai hosszának szabatos meghatározása, midőn amazok ezekhez úgy állanak, mint $\frac{1}{2} : 1$ -hez, vagyis megfordítva $\frac{1}{2}$ a $\frac{1}{2}$ -hez, mi a zenében a quint és prim közti arány. Úgy szintén a szentély-polygon fentőjének hossza úgy áll a hossz-szentély osztályának hosszához, mint $\frac{1}{2} : \frac{1}{2}$. Mindezekből világos, hogy a zárda-templom építészé sokat tűnődött terve szigoru szabályosságának létrejöttén, s e tekintetben felülmulta a parochialis templomot tervező collegáját.

A kerítő falnak vastagsága, úgy tetszik, azonos a diadalívével, azaz $\frac{1}{2}\mathfrak{A} = 1,104$, és ez csak keveset különbözik a parochialis templom $\frac{1}{2}\mathfrak{C}'$ vastagságától; mert a sorozatban csak három taggal fentebb áll:

$\frac{1}{2}\mathfrak{A}$

2

$\frac{1}{2}\mathfrak{C}'$

Azaz valamivel, hanem csak kevéssel, erősebb.

A parochialisban a hosszahajó támainak egész hossza, beletudva a fal vastagságát is, a $2\mathfrak{C}$ -nek megfelelő mérvvel bír, a zárdaénak hossza $4\mathfrak{f}$; itt is az előbbi arány csaknem meg van tartva; mert a két sorozat tagjának távolsága csak egy taggal több, mint fentebb.

$4\mathfrak{f}$

3

$4\mathfrak{B}$

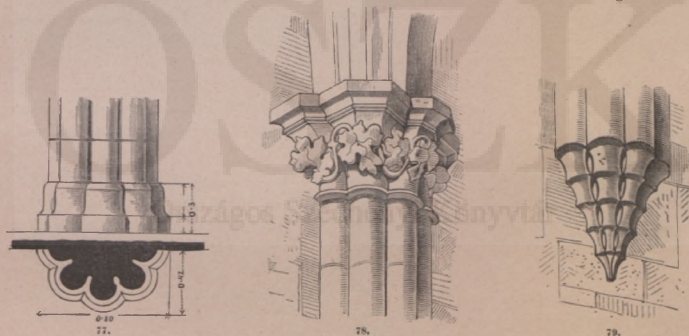
$2\mathfrak{C}$

Azaz itt is a tám valamivel erősebb, mint a parochialis templomban; ellenben igen nagy a különbség a két templom pillérei vagy tövei átmérője közt. Megemlítettük, hogy a parochialis egyháznak eredeti tervén csakis $\frac{1}{2}$ átmérővel bírt; oly mérv, mely 30 taggal áll a zárda-temploménak 24-je alatt. Későbbben kőköpeny körülvételével erősítették ugyan amaz átmérőt 26-re, de még ez is 10 taggal alacsonyabb a 24-vel jelöltnél. Ebből világos, hogy a parochialis templomot eredetileg csak famennyezettel akarták ellátni, ellenben a zárda-templomot már eredetileg is boltozásra készítették elő. Egyébiránt a zárda-töveknek már azért is erősebbeknek kellett lenniök, mert a hosszahajónak osztályai sokkal hosszabbak a parochialisoknál; vannak itt 14 és 12 tagnyi távolságok, tehát közelítőleg azon arány, mely az egység és a gyök a kettőből közt létezik, vagyis ha a zárda-osztályok hossza 1,414, a parochialis temploméi csak 1,000-re vehető.

Feltűnő végre a nyugati toronynak 2,40 meternyi falvastagsága ($\frac{1}{2}$), mely a körfal 14-nyi vastagságának csaknem $\frac{1}{2}$ -ét teszi; mert $14 = 1,104$; annak 4-ed része 0,276 és ez szorozva 9-el ad 2,484. Egyébiránt a toronyfalnak ezen nagy vastagsága annak is tulajdonítható, hogy e torony a város falaival együtt csaknem erődnek tekinthető.

ÉPÍTÉSZETI LEÍRÁS.

Eredeti jellemét a templom többi részletei közt legjobban megtartotta *szentélye*, melyen még a legujabb tatarozás és elferdítés csak keveset változtatott. Öt oldalú zárásának hat szögeiben ott áll még

az eredeti faltő, mely négy szögben három, kettőben öt kis horony által egymástól elválasztott oszlop-kából van szerkesztve. E faltőnek lába igen egyszerű, sőt durvának mondható. A hossz-szentélynek faltői hasonlóak a szentély-zárásaihoz, csak hogy nem szállanak le a padozatig, hanem végződnek gyámkőben a falnak középpárkányzata fölött. E gyámkő egészében esőrök alaku, hanem, az oszlop-kának megfelelőleg, öt és három magánálló részre ágazik szét, melynek mindegyike öt vízirányos osztályban csúcsosodik; az osztályok egészben és csomókáikban a czukornád szárához hasonlíthatók. Van ezen faltő-oszlop-káknak csinos kapitaelük is. Alul mindegyiket külön gyűrű fogja körül, mely fölött korinthiai as emelkedik, ezt körülveszi a korban szokásos négyes levél, melyből idestova ember-vagy állatfő kikandikál. Az úgynevezett chapiteau historié, az alakos kapitael Franciaországban kivált a XII. században divott, nálunk sokkal tovább tartja fenn magát; ilyen a löcsei templom gyámkővein is látunk s ez a XIV. század elejére mutat. A vállkő nyolczoldalu; mi szintén a csúcsves stíl szigorúbb korát árulja el. De ezen korra még a boltnak gerinceiben is ráismertünk, melyek a szentélyzárásban rendes csillagot, a hossz-szentélyben egyszerű keresztböltöt képeznek. E gerinczek élükön elvágott körte-

alakuak, de ott, hol a körte a gerincz felső részéhez csatlakozik, még nem találkozunk a későbbi horonynyal, hanem a régibb, egymás fölött kiszökő épszögű taggal, mi szintén még szigorubb fölfogást tanúsít. A fal középpárkányzattal két osztályra vagy emeletre van osztva, a szentélyzárásban e középpárkányzat körülveszi a padozatig lefutó faltövet, ellenben a hossz-szentélyben e párkányzat egyes vonalban végig fut az ablakok alatt. Ablakok csak a déli falba vannak tűrve, az éjszakában nincsen ablak, — a szentélyzárás ablakának hármra el van falazva, mindazáltal mérműve még látható, mind kívülről, mind belülről. A zárásnak ablaka három osztályu, csúcsíves mezejét három kisebb és ezek fölött nagyobb háromlevelű egyszerű mérmű foglalja el. A hossz-szentély ablaka csak kétszotályu. A középpárkányzat szokásos alaku és számú tagokból áll, csakhogy a legfelső kajács vezetésesen kiszökik és átmegey az ablaknak kajácsába, melyről a bételt elég egyszerűen, de mégis dúsabb tagozattal emelkedik, mint a minő a hossz-hajó ablakaié.

A szentély három alacsony lépcsőfokkal emelkedik a hosszhajó fölött s attól a diadalív által van elválasztva, melyet későbbi tatarozás eretiségéből kivetkőztetett. A szentély bútorzása különöst nem mutat, a fő oltár, mint a pompázó, túlrakott, csikornyás jezsuita-kornak szüleménye, magasban és szélesen foglalja el a szentély keleti oldalát és annak ablakait egészen elfedi. — Falképeket még a szentélyben sem találtunk.

A hossz-szentélyből, még régi, hanem nem különös vas fölszereléssel ellátott ajtó szűk folyosóba nyílik, mely éjszak felé más, szintén régi vaspántozatot mutató ajtón keresztül a káptalanházba, nyugat felé pedig egy kisebb toronynak lépcsőzetéhez vezet. E toronykának látható, a szentélytető fölött emelkedő részének ablakai későbbiek; talán a toronyka eredetileg nem is volt kiépítve, valamint a szentély közepén emelkedő tetőtorony (Dachreiter) csak újabbbkoru faépitmény.

A szentély külsején, de csakis kelet és dél felé, nevezetesen kiszökő, három osztályu tám emelkedik, mely nem ér föl a templomnak hajdani korona-párkányzatáig, az egyes osztályok szokásos alaku párkányzata fölött kajács különböző magasságu, legmagasabb a legfelső. Diszító mérmű e tákokon sehol sem jelenik meg.

A hosszhajó díszesebb a hazánkban kolduló barátok által épített és fönmaradt templomok hosszhajójánál, mire már az is mutat, hogy három hajós, noha két mellékhajója feltűnőleg keskeny, ellenben a középhajót tágasnak mondhatjuk és osztályait kiváólag hosszaknak, mi az építésnek nagy bátorságát és tapasztaltságát tanúsítja. Épen maradtak itt: a pillérek lábái és tövei, és a hosszfalak, melyek délie megtartotta ablakait, támaít és a templom főkapuját. Azonban nyugati része oly rongált állapotú, hogy a templomot meg kellett kurtítani és káros részét egészen elfalazni; úgy hiszem, hogy itt két egész hosszosztály elveszett. XIII. táblánk az elfalazás falait világosabb színben tünteti föl, úgy-szintén az orgona-karzat alatti új pilléreket is. Az említett elfalazásnak oka a régi boltnak megromlása. Ha a szentélyből a még fönmaradt pilléreket tekintjük, szembeszökő azok kihajlása a mellékhajók fölé úgy, hogy a főhajó fenn tágasabb, mint lenn. Állítják, hogy az eredeti, a mostaninál magasabb bolt megromlása miatt, ezt a mostanival kellett helyettesíteni és hogy a pillérek eltérését a függőleges vonaltól a régibb csúcsíves boltnak oldalnyomása okozta. Nem érthetjük a löcei építés ezen okoskodását, ki ezen oldalnyomás káros következményét a mostani laposabb boltozattal akarta elhárítani, holott a csúcsíves boltnak sokkal csekélyebb oldalnyomása elméletileg és gyakorlatilag be van bizon-ytítva; ha tehát már ezen csúcsíves bolt is szétfeszítette volna a pilléreket, mennyivel inkább fogja e káros hatást folytatni a mostani sokkal nagyobb súlyával és oldalnyomásával. Feltűnő, hogy a hossz-hajó boltozatának e rossz állapota ellenében, a szentélyé megtartotta egész épségét; az első esetben tehát rosszabb építészeti anyag alkalmazását és kiviteli hanyagságot kell okoznunk. Még inkább szembe-tűnő a hosszhajó boltjának csekély tartóssága, ha meggondoljuk, hogy az épület csarnoktemplom, melyben tehát a három hajónak ugyanazon magasságu boltja egymást kellőleg egyensúlyozza, egy-másnak oldalnyomását semlegesíti, a mellékhajó külfelé ható nyomását fölfogták a támaít. Alig hozhatni

föl azon körülményt, hogy az északi falnak nincsen táma; mert ehez a szakadatlan keresztfolyosó csatlakozik s hogy ezzel végződik az épület; mivel valószínű, hogy a keresztfolyosó fölött eredetileg második emelet nem létezett. De legyen az bárhogy is, kétségtelenül az új bolt még oly tartós nem leend, mint volt a régi csúcsíves, valamint a templom megkuratítása sem gyökéres gyógyszer; másrészt pedig elrontja a templomnak eredeti jó hatását a nézőre. De a tatarozási hiba nemcsak az új bolt építésében, de történt ez a pillérek ügyében is. E pilléreket, ha már ezelőtt is a függőlegesből kihajlottak, egyenesekké kellett vala tenni, oly móddal, mely nálunk, bokros alkalmazása miatt, még nem szokásos, de melyet másutt régóta a legjobb sikerrel gyakorolnak.

A pillérek igen egyszerű nyolczoldalu prismák, minők a bártfai, eperjesi, sőt még a pozsonyi koronázási templomban is fordulnak elő. Testüknél díszesebb fönmaradt lábuk, ez a csúcsíves stýlben módosított a középkorban csaknem általánosan alkalmazott attizáló láb, melyben a felső pálczatag helyét két metsző szélbe átmenő kajácsocsa foglalja el; a közbeeső horony meredek és nem nyúl be, mint Franciaországban, az alsó pálczatagba. Minő volt a restauratio előtt a pillérek felső része, már nem tudhatni, valószínűleg hasonló volt a löcei parochialis templom és szentélyünk kapitáljeihez; valamint nem érthetni, miért tették föl a durva töre ama ropant kettős, igen magas és tömérdek tagu római stýl vállkövet, mely czéltalanul kiszökte, semmiképen sem illik a templom többi csúcsíves részletébe. Mi több, e vállkövek kiszökö része hihetőleg csak stucco-építészet, minőt a jezsuiták számalanszor alkalmaztak.

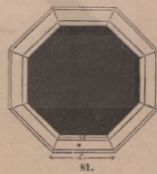
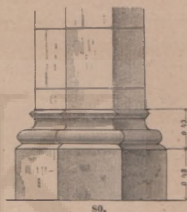
Hosszhajónk osztályai hosszabbak lévén, mint a hosszszentélyei, az ablakok is szélesebbek, s ezért négyosztályuak, mindegyik osztály löherívbe végződik, mely fölött ismét négylevelű rózsák képezik a nagy csúcsívnek mérművét. Ez egészen véve még a szigorúbb kort árulja el. A kapu fölötti rózsablatnak mérművében már a halhólyag jelenik meg, ez talán valami későbbi restauratiónak műve. Igen egyszerű az ablakbéllet is, mely belső és külső kajácsból áll s ezek közepén az ablakkeret és üvegtábla befogadására való kisebb tagozatból, illetleg hajtékból (Falz). A templom északi falában nincsen ablak, részint a zordon északi szelek hatásának kikérülése végett, részint mivel itt nagyobb ablakot, minő a déli oldalé, nem lehetett alkalmazni; mert a templomon kívül itt a keresztfolyosó végig fut.

A déli falat az egyetlen, a laicus községnek szolgáló ajtó töri át. Ennek alapterve is elég egyszerű és szigorú. Bélletét négy horonynyal egymástól elválasztott hengertag képezi; hengertagnak pedig annál inkább nevezhetjük, mert az oszlopnak lábát és kapitaeljét nélkülözi és a csúcsívben (az archivoltban) közvetlen ívgerinczévé változik. E kapuzat fölött, két szomszéd tám közt a premontreiek, kik e templomot, mielőtt a gymnasium lett, bírták, az eső ellen védő köríves hevedert húztak, melynek közepén czimerök van kifaragva. Az ajtószárnyak kívül simák, de belül bírnak csinos kovácsolt vasból készített fűlszereléssel. A pántokban a szokásos kettős horgonyalak uralkodik; a horgonyok ágai mindentütt stylizált liliumvirágba végződnek. A kapu magas-sága benső csúcsáig 3,80 meter.

A hosszahajó bútorzata is egészen új, csak egy régibb részlete feltűnő, azon faoroszlánkákbán, melyek minden modern padnak végén fekszenek. Nagyobb régiségüket nemcsak stýlük árulja el, hanem azon körülmény is, mely szerint mindenikük elég durván egyetlen nagy szöggel a padhoz van illesztve.

Hosszhajónk támai a hossz-szentélyéhez hasonlóak: három osztályuak, közbe eső és koronázó kajácsesal. Csak a délnyugati sarkon van egy diagonal irányba helyezett, a többinél hosszabb tám, mely azzal is különbözik, hogy harmadik (legfelső) osztályában igen egyszerű, sekély mérműnek al hylet.

Nyugoti homlokzatán templomunk nem bir és nem bírt szokásos bejárással; mert a homlokzata

előtt áll *torony* nemcsak templomtorony, hanem egyszersmind erődítmény is. A halom, melyen a város fekszik, itt ugyan nagyon meredek, hanem van mégis a torony mellett kis, kifelé vezető kapu (poterne), melytől a netalán írt fölkapaszkodó ellenséget távol kellett tartani, s ez ezen toronynak főczélja. Áll jelenleg három emeletből, a negyedik csak meg van kezdve s e kezdetén hordja alacsony födelét, mely még a templomig sem ér föl. Földszint a torony átjárással van áttörve, mely a város falai közti közlekedést eszközölte. Itt tehát nincsen toronycsarnok, mely a templomépülethez tartoznék. Délnyugati sarkán e torony diagonál irányban álló támmal van erősítve. Kelet és nyugot felé a torony alól fallal van zárva, alatta tehát bejárás a templomba nem volt. Talaptagozata még némileg fölismerhető: áll szalagból vagy táblából, mely fölött hengertagba végződő karniesz emelkedik. Az alsó és második emelet közt keskeny párkányzat vonul el, ugyanaz, mely a templom támainak kajácsai alatt is látható. A második emelet tömör falu, itt csak keskeny lőrés mutatkozik, egy-egy minden oldalon; de az ezen emeletnek megfelelő diagonáltám osztályában van mérmű és annak alján gyámkövön koronás fő, sőt emberfő volt a lőherívben is. E két fő mondára adott alkalmat, mely szerint hajdan e toronyba férfit és nőt elevenen befalaztak. Az épen említett emberfőhez hasonló a templom éjszakekeleti sarkán is fordul elő. A torony harmadik emelete déli oldalán díszes alatti nyílók, ívének tagozata még egészen ép. Éjszaki oldalán csak lőrés nyílik. Magán a tornyon, valamint a templom nyugati homlokzatán sárgás színű alapon a köréseket fehér vonalokkal utánozták, de ezen kívül valamely befestésnek nyomát sehol a templomban nem találtam.

Templomunk falzömének anyaga nagyban csak törött kő (Bruchstein); faragott kőből csak az építészeti tagok, a kapu és ablakok bélétei és párkányzatok készültek. Állítják, hogy midőn a föld-főlepi kiegyenestése végett a falak mellett mélyebbre ástak, a templom alapzata kárt szenvedett. Jelenleg a meztelenné lett falrészek nagy palakő-táblákkal vannak befödve.

Ámbár templomunk az ismételt tatarozások, módosítások, alkalmazkodások, sőt egész átépítések által tetemes stylszerű kárt szenvedett, ámbár a jezsuiták pompázó, hanem ízléstelen czopfos modorukkal az épületet eredetiségéből nagyon is kivetkőztették és kivált a hosszajót egészen elferdítették: mégis a fennmaradt eredeti részekben ezen egyház a kolduló barátok templomai közt még mindig mintaképen áll és világosan mutatja ama stylt, melyet e társaságok bevonulásuk első idejében követtek. E styl folytatta a XIII. század szigorúbb gyakorlatát egyszerűséggel és tömörséggel; de e stylt kevésbé költséges volta is ajánlotta. Németországban a XIII. században szokásossá lettek a három ugyanazon magasságú hajóval emelkedő u. n. csarnok-templomok, melyek a költséges ívtámaszt téttek nélkülözhetőkké és kivált a szegényebb barátoknak kiválólag ajánlkozottak; ezeket hozták tehát magukkal a hazánkba bevándorló barátok, és ezen egyházak közt díszes helyet foglalt el a lőcsei nagy zárda-templom is.

KÁPTALANHÁZ.

Keresztülmenvén a szentélytorony lépcsőjéhez szolgáló ajtón, még egy régi ajtóra akadunk, mely a jelenleg sekrestyének használt, hajdani *káptalanháza* vezet. Ezen ajtónak kőbéléte igen egyszerű, de nevezetes az ajtó tábla vagy szárny eredeti vasalása. Pántjai nem különöseks ugyan, de figyelemre méltó az andráskeresztbe rakott, s valamint a szárny erősítésére úgy díszre is szolgáló négy-négy lilium, ez eltölti csaknem az egész ajtó alapját, alakja az, melyben e virág heraldikai idomával az Anjouak korában szokásos volt. A szárny közepén igen hosszú vaslatnak nyúlik el, melynek egyik végén vésett ezírfázatot látunk. A kulcslyuk a mostaniakhoz hasonló, az eredeti kulcs elveszett.

XIII. táblánkon a tökéletes négyezet képező teremnek oldala 8,00 meterre van adva. A templomnak egységét 9,24-re találtuk, ha már most ezen utóbbi mérvet $\sqrt{3}$ -al = 1,732 szorozzuk, nyerünk $9,24 \times 1,732 = 16,003$, minek fele tökéletesen megegyezik a mért oldallal; a káptalanház oldala tehát a templom egységének $\frac{1}{\sqrt{3}}$ éra határozottatott; mely mérv sorozatomban $\frac{1}{\sqrt{3}}$ van jelölve. Ha az egyes boltok oldalát tekintjük, ez 4,00 meter lévén, közel jár a templom hossz-szentélye osztályának = 3,928 hosszához; mert ennek 4-e mérve a sorozatban $\frac{1}{\sqrt{3}}$ helyett áll.

Káptalanházunk a középkori egynemű termek mintájára készült, azaz: négyeg terem, közép-pontján erős oszlop emelkedik, mely a befedő négy keresztboltok négy sarkát és az azok közti négy heveder-ívnek egyik végét vállkővén hordja. Ezen oszlopon kívül nincsen más támasztó tag, mert a keresztboltok többi sarka és a négy heveder ellenkező vége a falhoz támaszkodik. Ezen elrendezés által a szerzetesek lehető legnagyobb tért nyertek, melyben tanácskozás és választás végett összegyűlni szoktak.

A középoszlop nyolczoldalu s így legalkalmasabb az arra támaszkodó nyolcz gerincez fogadására. E gerincek alakzása igen egyszerű, két összefutó, de hegyén elvágott lapos horony, mely fölfelé táblába megy át; ezen utóbbinak felső részéhez támaszkodik a boltsüveg, míg alsó része a két horonnyal együtt a süvegből kiszökve, képezi a gerincznek látható végét. A falon és fal sarkain a gerinceket fölvevő gyámkövek szöknek ki. Megjegyzendő, hogy gerinczünk alakja későbbi a szentély gerinceinél; a beboltozás tehát itt újabb koru.

A káptalanház keleti falát két csúcsíves ablak töri keresztül, mely elegendő világosságot szolgáltat, csúcsát egyszerű mérmű díszíti.

E káptalanházban még a jesusiták korából származó sok czopfös modoru szekrény és másféle bútor áll; a régibb felszerelés elveszett nemcsak itt, hanem a zárda minden helyiségéből úgy, hogy még valamely sírkőnek legkisebb nyomát sem tudtam felföldözni. Azonban van jelenleg a káptalanházban egy színes préselt bőrkárpit, melyet Still prépost csak imént a templom föltára mögött felföldözött. Ezen kárpitnak két külön darabja áll több négyegből és keretből, melyen változó czífrázatok vannak alkalmazva. Nagy szerepet játszik itt a nemzeti tulipán, az ötszirmu piros rózsza, czopfös nagyhasu edények, melyekből a keretet díszítő növények kiszöknek, vannak kirívó színtű papagályok, melyek szőlőfürtökön élésködnének, de vannak antikszertű gyöngypálcák is. Az egész igen jó hatása, bár a színek élénksége az idő által sokat veszített. Nemzeti muzeumunkban e nemű régi műipari tárgy nem létezik, s így igen kíváncsok, hogy ezen bőrkárpitot, melyhez Lőcsén nem könnyen férhetni, gyűjteményei számára megszerezze.

A káptalanház második ajtaja a keresztfolyosóra szolgál. Ezen ajtó egyszerű, de van mellette mintegy a káptalanházra nézve egyenmértvűleg elrendezve, egy csinos csúcsíves fulke, melyben hajdan talán valamely szentnek szoborkája állott.

KERESZTFOLYOSÓ.

A keresztfolyosónak egy-egy osztálya XIII. táblánkon különbözőleg van adva. A keleti öt osztálynak hossza adva van 16,3 meterre $\frac{16,30}{5} = 3,260$ m.
 a déli szárnyának osztály-szélessége $\frac{16,30}{5} = 3,260$ m.
 az éjszaki szárnyának osztály-hossza $\frac{24}{7} = 3,428$ m.
 9,688 m.
 ezen összeget fölösztva hárommal, leend a középszám $\frac{9,688}{3} = 3,229$ m. vagyis 4f = 3,206, vagyis a templom mellékhajóinak szélessége.

A keresztfolyosó osztályai már eredetileg nem a szokás szerinti négyeg, hanem hosszukás négyszög alakra voltak tervezve. Ha a keresztfolyosót szabályos négyszögnek és osztályait négyegeknek tekintjük, kellett volna lenni a keleti és nyugati oldal mindegyikének hét ily osztálya, azaz:

$$4f \times 7 = 22,442 \text{ m.}$$

déli és éjszaki oldala tíz osztályának pedig:

$$4f \times 10 = 32,060 \text{ m.}$$

A szélességre nézve, a vonalat északról délre véve, a mérés megegyezik ezen rendszeres elméleti mérvvel; ellenben a keresztfolyosó hosszkitérése szabályos nem lehetett; mert ezt a fölepnék

minősége ellenezte. A folyosó nyugati oldala sziklán áll, melynek vonalát követni kellett, s ez smét párhuzamosan fut a város körfalával úgy, hogy a keresztfolyosó nyugati fala a városvédnék második vonalát képezte; s ezért e fal és az abból kiszökő támak erősebbek a templom falánál és támainál. A középkorban e fal igen valószínűleg rovatkás volt és támai közt alól nyitott folyosó (a németek Pechnase, a francziáknak maccucilis) lehetett, melynek lyukain keresztül az alól támadó ellenség rádobott kövekkel, rálőtt nyilakkal és más efféle eszközzel a faltól eltávolítható volt. Hogy pedig a zárda a város védő rendszerének részét és tagját képezte, ezt a templom nyugati tornya világosan tanúsítja.

A keresztfolyosó azon középpont, mely körül a középkori zárdákban a szerzetesek lakhelyiségei csoportosulnak úgy, hogy együttvéve a szorosabb értelemben vett klastromot, a clausurát képezik, melyben az egyházi élet, elzárva a külvilágtól, mozgott. Hiszen még napjainkban is az úgynevezett exercitiumok alatt a clausura föntartatik, s ezért biztosan állíthatjuk, hogy a jelenleg a keresztfolyosóból közvetlen az utcára vezető pitvar és ajtó új módosítás és hogy a közlekedés a külvilággal eredetileg a keresztfolyosó éjszakkéleti sarkán volt, hol e közlekedés nem közvetlen, hanem egy itt levő udvaron keresztül történt.

Az érintett lakhelyek többnyire a középkori keresztfolyosók három oldalát foglalják el, a negyedik a templomhoz csatlakozik s itt legtöbb esetben csak a folyosó fut végig. Zárdánk kivételes; mert a templom melletti folyosón kívül, még a város-fal felé fordított része is nélkülözi a lakhelyek elrendezését, s így ezek csak két, keleti és éjszaki, oldala mellett voltak alkalmazhatók; miert is a tartózkodási helyek a keleti oldalon túlterjednek éjszak felé, az előttük elvonuló folyosón. Itt a káptalanház szomszéd helyisége, hosszú oszlopokkal két hajóra vagy részre elválasztott terem maradt fenn, melyet inkább hálóteremnek (dormitorium), mintsem étteremnek (refectorium) tekinthetünk, és alig vagyunk képesek annak éjszaki végét pontosan meghatározni; mert itt későbbben igen nagy változások történtek. Ha a dormitorium a keresztfolyosó ezen szárnyán volt, a refectoriumnak éjszaki szárnyán kellett lennie.

A régi keresztfolyosók udvart vagy kertet vettek körül, melyben kút volt, az úgynevezett «lavabo», hol a meghalt szerzetesek testét mosták. Keresztfolyosóknk udvarán nem volt, vagy legalább jelenleg nincsen kút, sőt az udvart vagy kertet tekintő, hajdan nyitott osztályokat úgy elfalazták, hogy azok eredeti alakjára többé rá nem ismerhetni; de megvan még mindenütt az eredeti osztályboltozat, a káptalanházéhoz hasonló gerincezett. A gerincek gyámkövei hasonlóak a hossz-szentélyéihez, a zárköveken még némi ékesítés is látható, minőt a szentély zárkövei nélkülöznek. A keresztfolyosónak déli és nyugati szárnya el van zárva és lomtárnak használva.

HÁLÓTEREM.

Rendesen a hálótermek legközelebb feküdtek a templomhoz, hogy a szerzetesek könnyen juthassanak az egyházba, kivált az éjjeli szertartásra; s erre legalkalmasabb a zárda keleti része, mely a szentélynek tőszomszédságában fekszik. Zárdánkban itt van a káptalanház, tehát a közlekedést a templommal inkább az éjszaki mellékahajó ajtaján keresztül kell föltennünk. Azonban így is az út a dormitoriumból legközelebb, ha ezt a clausura keleti oldalán a káptalanház mellett keressük.

Itt hajdan egy mintegy 22 meter hosszú és 6,40 meter széles öt oszloppal két hajóra osztott terem délről éjszak felé terjedett el. Az öt oszlopból a két szélső még egészen, a második (délről) részenként látható, nagyobb része, valamint a következő kettő az újabb falban van eltemetve, vagy pedig kettőt egészen elszedtek, midőn a mostani bejárásí folyosót építették. A második és harmadik oszlop közt van a házfelügyelőnek szobája, a harmadik és negyedik közt a mostani bejárás. Az ötödik oszlop épen áll azon teremben, melyben a gymnasium szegényebb növendékei étkeznek. Következik a jezsuiták által konyhává átalakított helyiség és erre a jezsuiták étterme, jelenleg fölolvási terem. Ez egészen a jezsuiták építészeti modorában van alakítva. Három boltoztály közepén Jézus, Mária és József nevével és igen csikornyás stucco-díszekkel.

A régi dormitoriumnak tehát csak két része maradt épen: a végső déli és a végső éjszaki. Mindkettő, mint a káptalanház, négy, keresztbolttal födött osztályból áll, melynek oldala, mint a folyosó osztályának hossza 4 f = 3,206 meter. Az e két rész közepén álló oszlop nyolczoldalu és a boltgerincek alakja is hasonló a káptalanházhoz és a keresztfolyosó gerincezéihez.

Figyelemre méltó a káptalanházhoz üttető s kelet felé irányzott kiszökésű, épszögű fülke; e fülkében hajdan kis oltárka állhatott, mely előtt a szerzetesek lefekvés előtt imádkozhattak.

Dormitoriumunk ajtai és ablakai újabb korúak.

REFECTORIUM.

Az éttermet a folyosó éjszaki oldalán kell keresnünk, hol jelenleg öt újabb helyiség van; mert e mellett volt a régi konyha, mindkettő alatt van pince és mert a középkori szokás értelmében az étkezőterem a külvilággal közlekedő konyha tőzsomszédságában és a templomtól legtávolabb volt elhelyezve. A refectorium és a konyha egészen átalakítva van ugyan, de a konyháról mondják, hogy újabban történt átalakítása előtt jól lehetett ráismerni. A konyha mellett volt a zárda főnökének két szobából álló laka, ennek is a külső udvarral kellett közlekednie. E kétrendbeli helyiség tehát a clausurán kívül volt.

Nem bizonyos, volt-e a leirt helyiségek fölött más emelet; jelenleg ilyen van ugyan, de ez alkalmasint csak későbbi, hihetőleg jezsuita korból származik; mert ezeknél a cellularis rendszer uralkodott, míg a középkori szerzetesek együtt étkeztek és háltak és e célra az érintett helyiségek elegendők valának. Természetesen a felső emeletet csak oda építhették, hol alatta az alsó megvolt, tehát a kereszt-folyosó déli és nyugati oldalán ismét csak folyosó emelkedhetett. A jezsuiták a déli felső folyosón a templom falát áttörvén, itt oratoriumot készítettek, melyről a templomba beláthatni. Jelenleg a felső folyosó ezen része szintén, mint az alatta való, lomtárnak használatik.

A KARTAUSIAK KÁPOLNÁJA.

Erről Lányi krónikájában így szól:

Anno 1454 donavit Rex Ladislaus V. Carthusianis Lapidis Refugii Leutschoviae spatium terrae, ubi Capellam in honorem S. Laurentii et aliquot domunculas erexerunt, ut tempore periculi asylum habeant, et quas ab anno 1543 (?) longiori tempore incolabaut. Tempore Reformationis 1571 has domunculas opignoravit Praepositus Scepus. Georgius Bornemissza Civitatis, quos Martinus Pethe 1604 redemit et Jesuitis Leutschoviensibus donavit. Clastrum hoc vocabatur: «Clastrum minus». Modernum aedificium in locum harum domuncularum erectum fuit per Celsissimum ac Reverendissimum Principem Georgium Széchényi Episcopum Strigoniensem circa annum 1690, qui in hoc 40,000 fl. impendit et fuit Convictus pro nobili juventute Hungara, qui tamen 1784 esse desiit. Aedificium ipsum per Excelsum Cons. Regium a. 1817 mediante Licitatione Civitatis Leutschoviensi venditum est, quae illud una cum Capella in Contubernium militare transformavit.

A kartausiak régi celláit e szerint már a jezsuiták szétrombolták s azok helyett a mostani épületet emelték úgy, hogy azt könnyen katona-laktanyává átváltoztatni lehetett.

De megmaradt, sok részben, a régi csekély kápolna. Kápolnának pedig azért kell neveznünk, mert a szentély ugyanazon szélességgel bír, mint az előtte való épület része, vagyis az osztatlan hossz-hajó közvetlen átmege a szentélybe, melytől csak a diadalív választja el. A szentély a nyolczszög három oldalával záródik, hajdani boltgerincezhordói még idestova megmaradtak, de boltozata már nem az eredeti. Ámbár az épület meglehetősen egyszerű, mégis az említett gerincezhordókban már a XV. század mesterkétsége mutatkozik; miért is az idézett krónikának igazat kell adnunk, midőn e kápolnát csakis

a XV. század második feléből kelteti. A hosszajó, úgy tetszik, boltozva eredetileg sem volt, hanem, mint most, csak famennyezettel volt fődve. Jelenleg az épületet katonai laktanyának használják és a kápolnából két, egymásfélőtti hálótermet csináltak.

A kápolna legépebb állapotban ránk jutott részei: szentélye, melyen, kivált kívülről, a régi igen egyszerű elrendezés látható, és a kapuzat, melyet befalazással ablakká átídomítottak ugyan, hanem úgy, hogy a régi bôlet az ablak körül meglehetős épségben megmaradt.

A lőcsei chronika más, terjedelmes chronikát vesz föl, melyben névtelen a kartausi szerzetes a »lapis refugii» helyén épített zárdájának viszontagságait adja elő; ennek végén ez áll:

Und so viel weisz man von dem Kloster des Steins der Zuflucht, welches hernacher Anno 1543 von Bocza verwüstet, und endlich von den Leutschauern gar zerstöhret und in Grund geschleiffet worden, da gleich zu Leutsch H. Conrad Henckel Richter war.

A kartausi zárdának ezen elpusztítása tehát alkalmat adott V. Lászlónak arra, hogy a fennmaradt barátoknak menhelyet készítsen Lőcsén.

Van Szepes vármegye határán, a Dunajecz partján még más kartausi, az úgynevezett vörös kolostor, tulajdonképen »claustrum montis coronae» s ez az egyetlen hazánkban, melyen még romszerű állapotában is tanulmányozhatni a kartausiak cellularis rendszerét, míg ez a lőcsei zárdában többé föl nem ismerhető.

A LŐCSEI VÁROSHÁZ.

E városház a nagy téren, a parochialis és a lutheranus templom közt áll és nagy ívvel össze van kötve a harangtoronnyal. A városházat és a harangtoronyot XIV. táblánk ábrázolja.

Sperfogel naplója alig említi a városházat, s ha arról szól is, nem építészeti, hanem csak politikai, polgári rendeltetésére vonatkozik.

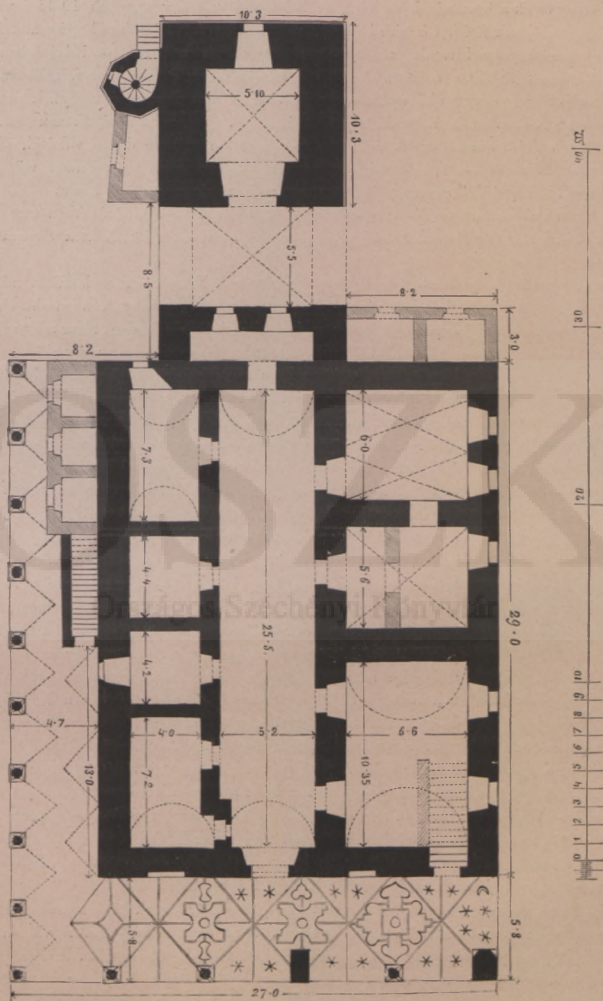
A chronika nem mondja mikor építették a lőcseiek első városházukat, de megmondja, hogy egy régibb városház 1550-ben és ismét 1599-ben égett le és hogy a jelenlegi 1615-ben épült föl.

E szerint a mostani városházat még a renaissance-koron is innen épültnek kellene hinnünk és első tekintetre XIV. táblánk is e nézetet igazolja; azonban behatóbb vizsgálat után biztosan kimondhatjuk, hogy városházunk zöme, termeinek és szobáinak nagy része, sőt csaknem egész teste sokkal régibb az 1615-ik évnél, és hogy Sperfogel azért nem szól ezen kora előtti építkezésről, mert keletkezési ideje saját naplóját megelőzte; végre azért nem szól erről a lőcsei chronika sem, mert róla compilatorainak egyik fő kuttorrása, Sperfogel naplója, mélyen hallgat.

A régibb épület testének földszinti alaprajzát adja 82-ik ábránk, egy, hosszában 29, szélességében mintegy 22,30 metert mérő parallelogrammban; igen valószínű, hogy ezen testhez már eredetileg is az éjszak felé, mintegy három meterrel kiszökő két ablakos helyiség is tartozott; mert falainak nagy vastagsága arányban áll a nagyobb épület falainak vastagságával. Hihető, hogy e kiszökő rész az eredeti lépcsőház volt; alakja alig egyezik meg másféle rendeltetéssel és a középkori városházakban a lépcsőt, helyikimélés okából, rendszeren kívülről az épülethez csatolták; végre e mellett szól az is, hogy e lépcsőházból ajtó nyílik az első emelet nagy pillércsarnokába, ámbár, miután az utóbbit megkurtították, az ajtó csak annak sikátorába vezet.

A rendkívül (több mint $\frac{1}{2}$ meterre rugó) falak vastagsága már maga kizárja az épület keletkezését oly késő korban, minő az 1615-ik év. Ekkor a jezsuiták zárdájukban még emeltek ugyan roppant falakat, talán számítva az épület több emeletre történhető magasodására; de a polgári architektura már nem pazarolta többé hasonló mérvben a mindinkább dráguló építészeti anyagot.

Eredetileg, csaknem mint jelenleg, a földszinti épület állott sötét sikátor által elválasztott két terem- vagy szobasorból: nyugat felé volt négy helyiség, melynek háma csaknem semmis világitása

miatt börtön, a negyedik a börtönőr laka lehetett; kelet felé volt egy nagyobb 10,35 hosszú és 6,60 széles terem, mögötte éjszak felé két kisebb helyiség, melynek egyikét későbbben ketté osztották. A terem jelenleg a városkapitányság hivatala, mellette van őrszoba és a harmadik helyiségben a pénztár. E szerint itt (földszint) kíválság a biztonságáról, a rendőri felügyeletről van gondoskodva. Hajdan a terembe az utcáról igen csinos ajtó nyílt, mely jelenleg el van falazva és melynek díszes stylje e részletet világosan a XV. századba helyezi s így tanúságot tesz arról, hogy az épületnek teste régibb az 1615-ik évnél. Ezen ajtó a háznak egyik fő ajtaja volt; mert, eltekintve díszes voltától, fölötté látjuk alkalmazva a város címérét, még pedig még egyszerűbb alakban, mint azon címér volt, melylyel a várost I. Ferdinánd király 1550-ben megajándékozta és melynek leírását alább adom.

Mind, a mi eddig nem volt érintve, a későbbi egyes vagy többes újításokhoz tartozik, nevezetesen pedig az 1615-ik évi építkezéshez, melyet a chronika nem újításnak, hanem tévesen egészen új építésnek tekint.

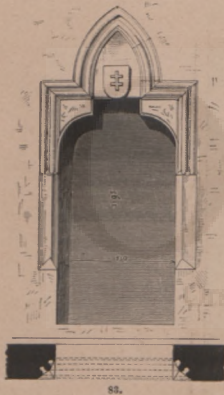
A felsőbb emelet helyiségeinek már eredetileg is tágasabbaknak kellett lenniök, mint voltak a földszintiek; mert itt pontosult össze a városnak magasabb élete, illetőleg kormányja, itt ült össze a tanács, itt gyülekezett össze a község.

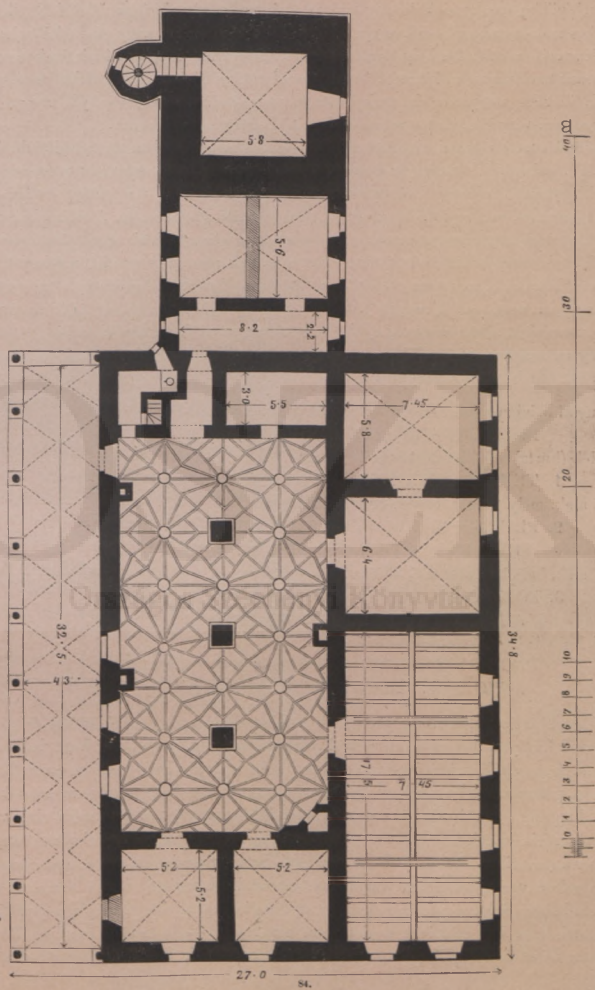
Első lépésünk nagy pilléres terembe vagy előcsarnokba vezet. Ugy tetszik, mintha ezen helyiség eredetileg hosszabb lett volna éjszak felé, hogy a mostani három helyett, négy erős pillérrel bírt és hogy éjszakai részén az ottani apróbb helyiségeket a nagy teremből szakították ki. Igen nevezetes díszes csillagboltozata, melynek elrendezése szintén a XV. század második felére utal; négyzögű pillérei az alsó emelet egy középfalán állanak, melynek, hogy azokat hordhassa, erősebbnek kellett lennie, mint azt különben helye kívánta volna. E pillérek is, ha azokat a szabad külső csarnokéival összehasonlítjuk, ezekénél régibb korra mutatnak. Valószínűleg ezen legnagyobb terem szolgált az összegyűlt község befogadására, valamint hogy itt tartattak a diszlakomák és a középkori a mostanainknál gyéreb táncmulatságok is, kivált az előkelők esketési ünnepélyei alkalmával. Talán az elvágott helyiségből zenekart alkottak.

Ezen községi teremből léptek a tanácsterembe; ennek 7,45-nyi szélessége nem változott, de eredeti hossza csekélyebb volt a mostaninál, t. i. mintegy 11,50, a mostani 17,50 meter ellenében. Hosszának nagyobbitására alkalmat szolgáltatott a földszint 1615-ben emelt csarnok, melynek

pilléreire a tanácsterem déli falát kitolták, valamint e csarnok fölébe építették azon két helyiséget is, mely a nagy községi terem nyugati oldalán fekszik. A tanácsterem jelenleg csak famennyezettel bír, mit annak tanuságául vehetni, hogy miután meghosszabbították, a talán a tűzvész által meggyőngített felső emeleti falakra boltot rakni nem mertek, míg az e terem éjszakai oldalán fekvő két helyiség keresztboltja épen maradt s így ujitást nem kívánt. E helyiségekben van a városnak levéltára. Okmányai többnyire újabak; mert a régiebbek, lehetőleg más helyiségben lerakva, elégték. Vannak itt mindenféle régiségek: zászlók, fegyverek, vasmunkák stb., szóval ez a városnak kis muzeuma.

A középkori városházak elrendezését elve az összpontosításé; ennek következtében az alak többnyire a négyzettől csak keveset eltérő paralelogrammé, vagy épen a négyegé. A városház rendszeren szabad téren áll, hogy négy homlokzata és négy oldalról jövő világítása lehessen. Alsó emeletén gyakran oszlopcsarnok nyílik és a felső emeletre vezető lépcső az épület zömén, helykímélés végett, kiszökik. Földszint vannak a rendőrség helyiségei, felsőbb emeleten a község és tanácséi. Ezen elrendezést nagy részben követve látjuk hazánk legrégebbi épen maradt városházain, p. o. a bártfain, s ez megvan a lőcseiben is, mely egyébiránt legközelebb áll a németországi gosslári városházhoz. Ez utóbbinak

földszintén van*) pillérsarnok s csak ebbe nyílnak az alsó emelet helyiségeinek ablakai. Egyik kurta oldalán van az épülethez csatolt szabad lépcső, melyen közvetlen a felső emelet nagy csarnokába jutunk. E csarnokra nyílnak azután a különféle helyiségek ajtai; a tanácsteremé és azon hódolatnak nevezett teremé, melyet Wolgemut tanítványaival kifestett. A felső emelet fő homlokzatának ablakai renaissance módon vannak újítva, illetőleg nagyítva, de azok fölött megmaradtak a csúcsíves stílus eredeti ormok. Volt Gossarban igen régi városház, de a mostani csak a XV. századból származik.

Tekintsük most a löcsei városháznak 1615-ben és még későbbben történt újítását.

A XV. századbeli épületnek zöme, főteste megmaradt; de ezen test tetemesen lett nagyobbitva az épület nyugati és déli oldalához csatolt oszlopcsarnok által, úgy, hogy eredeti 29 meternyi hossza 34,80 m., eredeti mintegy 22,30 meternyi szélessége 27 meterre nőtt. A szélességnek szaporodása nem változtatott a régi helyiségek szélességén; ellenben a meghosszabbítás kettővel szaporította a felső emelet helyiségeit és meghosszabbította a tanácstermet is, más részt, úgy tetszik, megkurtította a községi termet és más czelokra alkalmazta az eredeti lépcsőházat, a lépcsőt pedig áttette a nyugati oszlopcsarnokba, úgy, hogy ez most sem kicsinyíti a főtest helyét. — Még későbbi az 1615-ik évnél azon két szoba, mely a városházat a harangtoronynyal összekötő nagy ív fölött fekszik.

Hogy az oszlopcsarnok a XVII. századból származik, ezt, eltekintve stíljétől, a fölötte előforduló fölíratok és festmények is bizonyítják:

Nyugati oldalán a felső emelet oszlopsora fölött olvasható:

PULCHRITUDO CIVITATIS CONCORDIA 1615.

A déli (kurta) oldal ablakai közt és fölött:

1. TEMPERANTIA EST VIRTUS CUPIDITATES MODERANS.

Női alak, mely korszóbból csészébe folyadékot önt.

2. PRUDENTIA EST VIRTUS ACCURATE RESPICIENS
ID QUOD IN UNA QUAQUE ACTIONE DECEAT.

Női alak, baljában tükröt, jobbájában két kigyót tartva, melynek egyike szájához közeledik.

3. FORTITUDO EST FIDUCIA ET MAGNANIMITAS
AUT PATIENTIA ET CONSTANTIA.

Női, bal vállán oszlopot hordozó alak.

PACE REFLORESCUNT OPPIDA MARTE CADUNT
ANNO 1615. RENOVATUM ANNO 1838.

A második fölírat alatt Lőcse városának czimere látható, melyet az 1550-ik évi pusztító tűzvész után I. Ferdinand királytól újra nyert és mely Ferdinand okmányában ekként iratik le**): Scutum rubrum ejus inum mons viridis trium jugorum occupat, e medio jugo caeteris altiore prostat lignum coloratum albo colore, correctum ad superiorem pene scuti oram, binam habens crucem, eam duo albi leones apertis oribus, linisque exertis diademata regia in capitibus habentes, altera dextro, alter vero a sinistro scuti lateribus, crucis inferiorem partem posterioribus, medium ligni anterioribus, supremam vero crucem similiter anterioribus alternis pedibus prensant. Scuto apposita est galea, eam contegunt laciniae albo et rubro colore variegatae, galeae impositum est diadema regium, e quo prominet aliud lignum crucis, duplicem habens crucem priori similem, prout haec in capite, sive principio praesentium literarum nostrarum pictoris arte suis coloribus depicta esse cernuntur. — In nostra sacrique Romani imperii civitate Augustae Vindelicorum XII. die mensis Augusti anno MDL. regnorum nostrorum etc.

*) L. a gossleri városház leírását Mithoff «Kunstdenkmale und Alterthümer im Hannoverischen» czimű, 1875-ben Hannoverában megjelent könyvének 67. s. köv. l.

**) L. Wagner «Analecta Seepus» I. 92. l.

A czímer alatt :

D : MICHA : CLEM : IUDICE : ET : D : PANCRA : MAILAND :
AEDILE : EXISTEN : ANNO : 1615.

A második föliрат keleti oldalán :

4. PATIENTIA EST FORTITUDO LABORES
DOLORESQUE SUSTINENS.

Női alak, baljával bárányt vezetve, melyre jobbjával mutat.

5. IUSTITIA EST VIRTUS SUUM CUIQUE
TRIBUENS.

Női alak, jobbjában kard, baljában mérleg. (Szeme nincsen bekötve.)

Ezen falképek még az 1838-iki restaurációjukban is a keletkezésük idejében szokásos modort meglehetősen világosan elárulják.

Az 1615-ben épületünk két oldalához csatolt csarnoknak van, földszint nyugati oldalán tíz, délién (a délnyugati sarkét kétszer olvasván) hat pillére (l. 85. ábra). E pillérek nyolczszögűek és jó erősek, magasságuk, a lábat és vállkövet is beszámítván, 3,90 m., a tőnek átmérője mintegy 0.79 meter. Azonban a déli oldal délkeleti sarkán és innen nyugat felé a második pillér még sokkal erősebb.

A felső emeletnek csak nyugati oldalán van oszlopcsarnok, mert a déliét két szoba és a tanácsterem meghosszabbítása foglalja el. Az oszlopok egész magassága 2,9 m., tővük átmérője 0,38 meter. (L. 86. ábra.)

Ha a kétrendbeli támasz vállkövet tekintjük, a pillérének mintegy kettős volta és az oszlopének nagy kiszökése emlékeztetnek a nagy zárda pillérének vállkövére, mint ezt a jezsuiták restaurálták. A pillér talapján, sarkának leszelésében, még a régibb stýlnek nyoma látszik, de vállkövét az építés phantastikai fölfogásának kell tulajdonítanunk; mert e vállkőnek ládafaé alakja az építészetben egészen szokatlan. Az oszlop az úgynevezett toscanai oszloprendszeréjé, oly lábbal és vállkövel, minőt a czopfos kor használt.

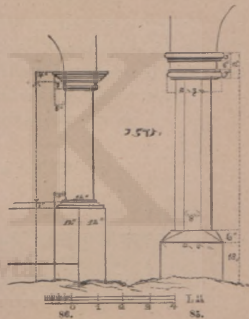
Természetes, hogy ily idomu támaszokra csak félkörű hevederív illet és hogy ennek következtében az ajtók és ablakok alakját is mindenütt meg kellett változtatni s így nyerte városházunk egészen modern tekintetét, melyet azonban nem csak a már fölhozott részletek, hanem szigorú középkori arányai is meghazudtolnak.

Ezen czopfos modornak felel meg városházunk teteje is; ez kettős, mintha a tetőt is kétemeletnek akarták volna csinálni az akkori francia divat szerint; azonban Franciaországban ily kettős tetőnek volt értelme és jogosultsága; mert az alsó tetőben lakható szobákat, az úgynevezett mansardokat (Dachkammern) helyeztek el, mi, minálunk, daczára kettős tetőnk magasságának, alig jött szokásba.

A VÁROSHÁZ ARÁNYAI

A templomok arányozásánál követett módszer analógiájára, itt is alapmértékül vagy egységül a nagy csarnoknak szélességét vettük, mely 84. ábránkon mérve 11,45 m. tesz; vagyis a meternek megfelelő 40,639 régi római hüvelykkel sorozva 465,316 hüvelyket, röviden 38 $\frac{1}{2}$ régi római lábat.

Ezen egység sorozásához alkalmazták azután csak közelítőleg és kevésbé szigoruan, mint a templomokban általán, az épületnek összhosszát és összszelességét; mondjuk közelítőleg, mert itt az összes mérv az egyes részletek meghatározott mérveiből áll össze s ezen részletmérvek kevésbé, mint a templomokban, alkalmazkodnak az egység sorozásaihoz; s így meglátandjuk, hogy az épület szélességében a

részletek rendszeres összege sokkal közelebb áll a mért összeghez, mintsem az azt csak távolról megközelítő két egységhez.

Legnagyobb eredeti hossza adva van 84. ábránkon 29,000 meterre;
közelítőleg 21 egység (21') ad 28,625 metert.

Legnagyobb eredeti szélessége adva van 84. ábránkon

27,00—4,70 = 22,300 meterre;
közelítőleg 2 egység (21') ad 22,900 metert.

Ez az eredeti parallelogramm, eltekintve az ennek éjszaki oldalához csatolt lépcsőháztól.

Az épület magassága (XIV. tábla) adva van 12,500 meterre. *)

Ha az alsó emeletet a középkor alkotó kisebb háromszög átlójára vesszük $\frac{1}{2}B' = 5,805$ m.

és a felsőt a köb átlójának harmadára $\frac{1}{3}B' = 6,610$ »

Leend eredeti magasságunk 12,415 m.

Tekintve a nagyobb mérvadó helyiségeket egyenkint :

A nagy községcsarnoknak eredeti hossza $\frac{1}{2}A' = 25,762$ m.

szélessége $\frac{1}{2}A = 11,450$ »

a tanásterem eredeti hossza csak $\frac{1}{2}A' = 11,450$ »

(Jelenlegi hossza nagyobb = 17,500, mi a déli pilléresarnoknak köszönhető, mely fölött ezen terem dél felé meghosszabítva lett.)

A tanásteremhez szomszéd szobának hossza adva van (84. ábránkon) 6,400 m.

és az utolsó szobáé 5,800 »

12,200 m.

ha az előbbi veszünk $2\frac{1}{2}B$ -re = 6,320 m.

az utóbbit $\frac{1}{2}B'$ -ra = 5,805 »

leend 12,125 m.

tehát csak 0,075 kevesebb a kimért összegnél.

Még szigorúbban ragaszkodik a részletek mérve a középkorban szokásos arányosítási rendszerhez :

A jelenleg elfalazott ajtónak ürszélessége adva van (83. ábránkon) 1,000 meterre

a középkori sorozatban találjuk $\frac{1}{2}f = 0,992$ metert

egész ürmagassága adva van 1,950 meterre

minek megfelel a sorozatban $\frac{1}{2}A = 1,935$ meter

az előcsarnoknak pilléroidala mér $\frac{1}{2}B = 1,147$ metert,

mely mérvet számtalanszor adva találjuk a középkori templomok tövei átmérőjének.

A falak nagy vastagságát (az alsó emeleten felszáll a sorozat $\frac{1}{2}f$ betűjéig = 1,820 meterre), annak kell tulajdonítanunk, hogy az alsó emelet helyiségei dongabolttal vannak födve és a felső emeleti is boltot hordoznak, még pedig oly erőset, hogy ez képes volt ismételt tűzvésznek ellentállani.

Miután most ismerjük a falvastagságot, hasonlítsuk össze az alsó emelet méreteit (82. ábránkon) a rendszeres méreteikkel.

*) Itt felfigyelnünk hiba van: a felső emelet oszlopának magasságát 2,6-tól 2,90-re kell igazítani és az ide sorozott 0,30 metert a felső és alsó oszlop közti térről levonni, leend tehát:

A felső oszlop fölötti tér 2,70

A felső emelet oszlopának magassága 2,90

A felső és alsó oszlop közt 3,00

Az alsó emelet pillérének magassága 3,90

Összesen 12,50

	Mérre.	Rendszeresen.
A nyugati falnak vastagsága	1,83	ē = 1,820
A nyugati szárnynak írszélessége	4,00	4f = 3,968
A középfalnak vastagsága	1,00	f = 0,992
A középfolyosó írszélessége	5,20	2ē = 5,162
Falvastagság	1,83	ē = 1,820
A keleti szárny írszélessége	6,60	3ē = 6,610
A keleti zárfalnak vastagsága	1,83	ē = 1,820
Az eredeti szélesség	22,29	22,192

Ábrákon a mostani szélesség 27 meterre van adva, miből azonban a 4,70-re adott oszlop-csarnok szélességének levonása után marad 22,30 meter. Jogosan föltehetjük tehát, hogy az építész elosztásában az itt adott rendszeres aránymeghatározást követte.

A felső emeleten a falak keskenyedése és az alsótól eltérő fölosztás miatt, az összes szélesség ugyanaz maradván, a rendszeres arányozás csak e falak és a nagyobb csarnok szélességénél volt megtartható; ennek kellett alárendelve lennie a tanácsterem szélességének, s úgy annak 7,45 meternyi mérvének megfelelőt nem találhatunk sorozatunkban.

De legyen elég annak bebizonyítására, hogy a lőcsei városház zöme régebbi azon 1615-ik évnél, melybe a chronika és az oszlop-csarnok földratai azt teszik. És ezért épületünket példányul állíthatjuk föl, melyből a középkori városházak czélszerű elrendezését és azt is tanulmányozhatjuk, miként törekedtek a kényelmes közlekedést a helynek lehető megtakarításával összekötni.

A HARANGTORONY.

A parochialis templom déli homlokzatának csaknem közepe előtt áll egy erős harangtorony, melyhez, ellenkező oldalán a városház felső emeletének, két (hajdan csak egy osztatlan) szoba csatlakozik (I. 82. és 84. ábrákat és XIV. táblánkat). E torony stylje a még elég tiszta renaissanceé, ámbár máris a XVII. század második felének szüleménye.

A lőcsei chronika e toronyról a következőket jegyzi meg:

Anno 1656 d. 12. Sept. ist der erste Grundstein zum neuen Glockenthurm gelegt worden. Als man das Fundament gegraben, hat man 2 Backen Zähne von solcher Länge (következik egy 3" 1"-nyi vonal, mely a kérdéses fognak hosszát jelzi) gefunden, fast 2 Finger dick, war schön gelb, u. hatte 3 Wurtzen, von einer Wurtzen schlug man ein Stückel ab, welches inwendig wie Kreide weisz war. Vor dem hat man auch 2 dergleichen Zähne gefunden, welche auf dem Rathhaus aufbehalten werden.

1661 d. 31. Okt. ist der Anfang gemacht worden mit den Glocken von Kirchenthurm (a parochialis templom tornyáról) herunter zu lassen.

1663 d. 3. Aug. hat man anfangen den neuen Glockenthurm mit rother Farb anzustreichen, wurd innerhalb 6 Wochen gantz fertig und verriichtet.

1666 d. 8. Sept. ist der Erzengel Michael auf den neuen Glockenthurm gezogen u. aufgerichtet worden.

Ugy tetszik, mintha Magyarország felföldi városaiban nem ritkán a templomoktól elkülönített harangtoronyok csakis a középkor lejártával jöttek szokásba; így a kassai sz. Urbánnak szentelt harangtorony is, valamint a lőcsei, a XVII. század szüleménye. Lengyelországban és Gallicziában a külön álló harangtoronyok mindennapiak s így alkalmasint hibázni nem fogunk, ha a mieinket onnan származtatjuk; kivált mivel e toronyok leggyakrabban a Szepességen fordulnak elő, mely kiváló összeköttetésben volt Lengyelországgal. Francoiaországbán e torony nemének neve »befroi», ott a torony harangjaival együtt a községé volt, elkülönítve az egyháznak birtokában levő templomtorony és annak harangjaitól; a

beffroi-k keletkezése tehát leginkább azon időre (a XII. századba, a ravennai tornyok előbbiei) esik, midőn a francia községek municipális jogaik kivívására szembe szállottak kivált a püspökök bitorlott hatalmával; ekkor, mivel a püspök a községnek összehívását az egyházi haranggal megtiltotta, a község maga harangokat szerzett és azok föllakasztására szükséges tornyokat épített, melyeknek minél magasabbra való emeltetésére és minél díszesebb kiállítására nézve a községek ismét magok közt vetélkedtek.

Legrégibbek a külön, hanem mégis az egyház szomszédságában álló tornyok Olaszországban, hol azokat p. o. Rómában és Ravennában már a VI. és VII. században találjuk, azonban mint a templomhoz tartozókat, attól függőket. Ezek már eredetők óta harangok számára emeltettek, Olaszországban e korban már el volt terjedve a harangok használata, mely csak későbbben vált általánossá Európa északi tartományában.

Nálunk a külön álló tornyok építése csakis a mindinkább nagyságban és súlyban növekedő harangok kedvéért történt; ezek öntésében vetélkedtek városaink és mivel a növekedő harang nem fért el többé a karsus csúcsíves toronyba, szükséges volt annak számára külön építeni. Meglehet, hogy Lőcsén arra okot adott a többszöri tűzvész alkalmával történt templomtoronynak károsítása is, úgy, hogy annak falai erősségében nem bíznán, az új harangnak új s vastagabb falu tornyot emeltek.

E torony nem igen magas, hanem négyegének oldala igen vastag fallal bír, s így sokkal inkább képes nagy harangok föllagztatására, semmint volt, legcélszerű idejében is, a parochialis templomnak magas, hanem karsus tornya.

A harangtorony négyeg alakját megtartja egész falazott magasságában, melyet végén alacsony, u. n. olasz tető koronáz. Alakja tehát igen egyszerű; annál nagyobb mesterének érdeme, ki ezen egyszerű alakot mégis tetszővé tudta tenni. Tornyunk nyugati oldalán áll, három emelet magasságban, hatoldalu és négy emeletre osztott lépcsőháza, mely három oldalával az anyatornyon szökik ki. Ez utóbbi négy, egyszerű, antikizáló párkánnyal egymástól elkülönített emeletből áll, s minden emelet sarkán pilasterrelkkel van szegélyezve, melyek a negyedik emeleten csinos korinthiai kapitáellel ellátvák. A három alsó emelet mindegyik oldalát — kivéve a nyugati, hol e helyütt a lépcsőház áll — négyszögű csinos kőkerettel körülfogott ablak töri keresztül. A negyedik emelet ablaka az alsóknál sokkal nagyobb, díszesebb, és mivel a lépcsőház már a harmadik emeleten végződik, itt a torony nyugati oldalán is megvan az ablak. Keretét oldalpilasterek képezik, és egy közép pillérre az ablakot két osztályra osztja. A pilasterek gyámköven emelkednek, s az ablak felső küszöbét képező antikizáló párkánnyal háromszögű csúcsot hordanak, mely közepén keresztültörve, hézagában kockán álló gömböt vesz föl. A csúcs fölött a torony minden oldalán óralap mutatkozik; az óralapot antikizáló koronapárkánnyal félkörben veszi körül.

E toronynak építésze, úgy látszik, a vonaltávlát törvényeirez törekedett alkalmazkodni: két alsó emeletét hasonló magasságra mérte ugyan, hanem a harmadik és negyediket máris emelkedettebbé tette, mivel ezek távolabb esnek a szemtől; mindenesetre leginkább az emeletek változó magasságának és a negyedik emelet könnyűbb s felszálók tekintetének kell tulajdonítanunk azon kellemes hatást, melyet e harangtoronynak elrendezése és arányai a néző szemére gyakorolnak, és épületünket, kifogás nélkül, a felvidék legjelesebb harangtoronyává teszik.

Jelenleg e hatást gyöngíti egy a torony nyugati oldalához tapasztott ronda házikó, és a város-háznak a toronyhoz csatlakozó építkezése. Mindez szegényes tekintetet idéz elő s bizonyítja, mily izléstelenül bántak el korunkban a jobb régibb épületekkel.

Mivel az 1550-ik, 1599-ik és más tűzvészekben a régi harangok elolvadtak, tornyunkban sem találunk régi harangot; a legrégebb 1691-ben öntetett; a legnagyobb 1749-ben, ennek föllírata ez: „Hanc ut ignis thono (sic) privavit vigesima secunda Augusti (1747) ita virtus Vulcani pro gloria Dei pristino suo sonitu restituit in ipso septembri (1749).” Déli oldalán Flórián, éjszakin id. Jakab apostol képe látható és föllírásokkal: „S. Floriane ora pro nobis — S. Jacobe ora pro nobis”; e két alakon kívül

ott van a város czímere is. A harang súlya 62 mázsa. Alsó kerete körül: «Fusa sum per Sebastianum Lecherer Eperiesensem in honorem S. Jacobi et Floriani sub Parocho Rmo Dño Ignatio Perger S. Theol. Doctore, Judice vero Perillustri ac Generoso Domino Martino Huss.» Egyik oldalán az 1750-ik év olvasható, az ellenkezőn S+T.

A középső, 42 mázsás harangot öntötte Pester, selmeczbányai harangöntő 1782-ben.

A harmadikat ismét az eperjesi harangöntő, Lecherer öntötte 1752-ben.

A negyedik az áll: «Soli Deo gloria Anno 1691.» Rajta van Lőcsé városa czímere; lent: «Sit nomen Domini benedictum E. Leutschoviae. Joachim Hanibal Broos.»

A haldokló harangján: «Sancte Dismas» (a Krisztus jobboldalán fölfeszített latornak neve) és «Sancta Barbara orate pro nobis omnes 1751». Dismas és Barbara képével.

A torony *arányai* nincsenek meghatározva a középkor sorozata értelmében; mert mikor építették ennek ismerete már elveszett volt. Csak egy mérvben mutatkozik annak utóhangja. A középkorban a toronyfalak erősségét, vastagságát nem üre után, — mint ez a templomoknál történt, — hanem négyegének oldala után határozták. Ezen oldal tornyunkon 10,30 metert mér, ha e mérvet egységnek vesszük és ebből négyeket alkotunk, átlóját az alapvonalra átvéve és végpontját az egység végpontjával összekötve, oly háromszöget alkotunk, melynek egysége = 1, négyegének átlója = $\sqrt{2}$ leend az összekötő vonal az egységből alkotott köbnek átlója = $\sqrt{3}$. Ezen nagyobb háromszögben állandó a négyegen kívül eső kisebb hasonló háromszög; ezen utóbbinak hosszabb oldala $\sqrt{2}-1$, rövidebb oldala $(\sqrt{2}-1)\sqrt{\frac{1}{2}}$ és átlója $(\sqrt{2}-1)\sqrt{\frac{1}{2}}$ és az utóbbinak megfelelő szám = 0,5073. Ha már most e számmal a toronyegységet sorozzuk, $10,30 \times 0,5073$, nyertünk 5,225 metert, melynek fele = 2,612 megfelel a toronyfal vastagságának; mert $10,30-5,10 = 5,20$ és ennek fele 2,60 (l. 83. ábra). S ez tornyunk egyes egyetlen mérvé, mely a középkor sorozatából van véve.

THURZÓ-HÁZAK.

Lőcsén a Thurzó-családnak három háza volt, mind hárma a város főterén, kettő szemközt a városházzal, a tér nyugati; egy, szemközt a templom szentélyével, a tér keleti házorán állott.

Az első kettőnek egyike jelenleg katonai laktanya, eredeti állapotából csak az alsó emeletnek pillérsarnoka és annak támai maradtak meg. Hajdan az egész nagy tért oly házak fogták körül, melyek alsó emeletén pillér vagy oszlopcsarnok futott végig, úgy, hogy esős időben az egész tért szárazon lehetett megkerülni, ezen csarnokokat, melyek felföldi városainkban még részben fennmaradtak, lugosoknak (Lauben) nevezték. Lőcsén ilyenekkel már csak igen kevés ház bír, egyike az idézett katonai laktanya, melynek régibb részeihez több roppant durva tám is tartozik, a pillérsarnok boltjainak és a felső emelet támasztására.

Közel ezen laktanyához fekszik éjszak felé a Thurzók második lőcsei háza. Ez három emeletes, a földszintet elsőnek számítva. A ház keskeny, csak három ablaknyi szélességgel bír. Homlokzata igen hasonlít a jelenleg épített házak homlokzatához; ezektől csak kettővel különbözik igen magas attikájával és kovácsolt vasból készített kapumezőrácsozatával. Az attika magasan emelkedik a harmadik emelet fölött, két sarkipilasterrel és két féloszloppal az alsó ablakokénak megfelelő három mezőre van osztva; a féloszlopok kellemetlen módon keskenyülnek nem csak fel, hanem lefelé is, fölöttük koczkat látunk, melyből állatfejek szöknek ki, csak e koczka fölött fekszik a magas, korinthizáló koronapárkányzat és minden oszlop és pilaster fölött áll egy-egy gömb. A pilasterekkel és a két féloszloppal keretelt mezőn látunk épszerű renaissance módra bekeretett alacsony ablakot és minden ablak fölött egy-egy nagy kagylót. — A kapumező vasrácsozata készítője meglehetősen ügyességre mutat.

Házunk homlokzatánál sokkal érdekesebb udvara, különösen pedig szabad járdája és kutja.

A szabad járdát, mely az épület éjszaki szárnya előtt végig fut, a renaissance styl remekének nevezhetjük; ez rövid dongabolt-osztályokból, melyeken a járda alja vagy táblái fekszenek, a boltosztályokat elválasztó gyámkövekből és a járda kartámából áll.

A donga boltosztályok egyszerűek, simák; annál czifrábbak az elválasztó gyámkövek, melyek négy csigaalakban egymás fölött kiszökvé, a járda aljához fölfutnak, minden gyámkőnek megfelel egy-egy csinosan tagozott köpillérke (Docke), mely a kartám párkányzata által van összekötve és egymás közt fölveszi a jeles ügyességgel készített lakatos-munkát. Az ábra, mely egymást föl váltja, kettős; vagy sirenaféle, szárnyas, lombba végző női alak volutában, vagy, ismét két volutában egy-egy szakállas alak, mely szintén lombozatban végződik. Itt a renaissance korában divó eszme élénk képzelőtehetségben működött. Nem csekélyebb figyelmet érdemel a kartám helyenként az épület falával összekötő vasmunka, melynek virága, kanyarive és testének cirrhusa még a csúsesíves stýlnak hasonló alakzataira emlékeztet. Végre az ajtók és ablakok kereteit is díszeseknek mondhatni.

87.

Nem kevésbé díszes volt hajdan az udvaron álló kút is. Díszének elve az úgynevezett «templum in antis»-é. Az udvar déli oldalából két rövid fal szökik ki, melynek homlokán egy-egy díszes, korinthizáló kapitáellel ellátott pilaster áll; a két pilastert volutákkal és középső edénnyel ornamentált kartám köti össze, mely mögött a kút szája nyílik. A két pilaster hordja a díszített gerendázatot és e fölött hajdan hordott egy hihetőleg szintén díszes háromszögű homlokzatot; azonban jelenleg e helyen csak durva ormot látunk. A pilasternek fő oldalán szintén van, hosszú keretbe foglalt díszesítés, valamint talapján, mely a kút kartámát maga közé foglalja, egy-egy torz-fő jelenik meg, szarvféle füllel és nagy nyitott szájjal, minőt a renaissance korában oly gyakran alkalmazni szerettek. A kút kiszökö két falát kisebb henger töri át, melyen a nagyobb, a vedernek lánczát fölvevő henger forog. Mindez, valamint a mozgató kerék is új, s így hajdani, valószínűleg díszesebb alakját többé nem ismerjük. Ezen mellékes tárgyak csinos megjelenése méltán következtethet a lakosbák hajdani dús ornamentatiójára, és föltétlenül velünk, hogy e házat egykor a Thurzók magok lakták.

Érdekes a harmadik Thurzó-háznak homlokzata, ámbár itt tiszta stylt nem, hanem különböző stylnek phantastikai összevegyítését látjuk. Nem csal meg a románszerű félköríves friesz, hogy az épület

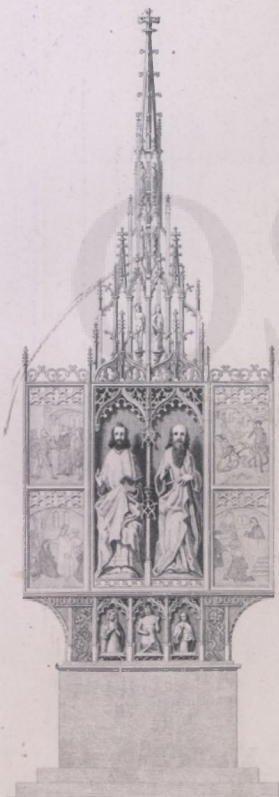
eredetét a román styl korába helyeztük, de a csúcsíves kapu legkésőbb a XVI. század első feléből való, míg az épület legfelső részei a czopfos kort árulják el és az ablakok alakása az 1824-ben történt újításnak teremtménye. E ház kettőből van összeolvasztva és az egyenmértékű tekintetéből az ablaknyílásokat ugyanegy magasságra helyezték és azoknak ugyanazon alakot adtak. Érdekes a csúcsíves kapu épszügtü bekeretelésével, egyszerű ívezetével, és mezeje csinos lakatos munkájával. Érdekesekek az alacsonyabb ház vak arkádjai, melyek a renaissance korból származnak. Érdekes végre, dacára hogy czopfos koru, mindkét háznak koronázása; mert ezen csigás és toronyfias végső díszítménnyel felföldünkön, kivált Sáros- és Szepesmegyében, nemcsak a lakházakon és a kastélyokon, hanem a tornyokon is igen gyakran találkozunk s ennek különös példányát látjuk a késmárki zömök és csinos sgraffitókkal ellátott harangtornyán is. A kérdésre, honnan jön e különös díszítmény, a felelet: a Szepességgel igen nagy közlekedéssel állott Lengyelországból, kivált Krakóból, hova ez Olaszországból származott; hogy az utóbbiból közvetlen nem jutott hozánk, azon körülményből következtethetjük, hogy e díszek hazánknak nem az Olaszországhoz közelebb, hanem éppen távolabb fekvő részében fordulnak elő.

Midőn Löcse emlékeitől búcsút veszek, hálás köszönetemet kell kifejeznem mindazok iránt, kik engemet munkám megírásában segítettek; első sorban Ngs Still Pál prépost és Justus úr irányában. Több illusztrációt a bécsi középponti bizottság szivességének köszönök. A réztáblát Doby Jenő metszette, id. Storno Ferencnek köszönjük a bűnök, könyörület cselekvények, a Mária-hóoltár és a Dorottya-legendának ábráit; a Thurzók síremlékeit photographiák után Pollak metszette; a nagy zárdát, a város-házat, harangtornyot és Thurzó-házakat Myskovszky Victor kassai főreáltanodai tanár rajzolta és Pollak metszette.

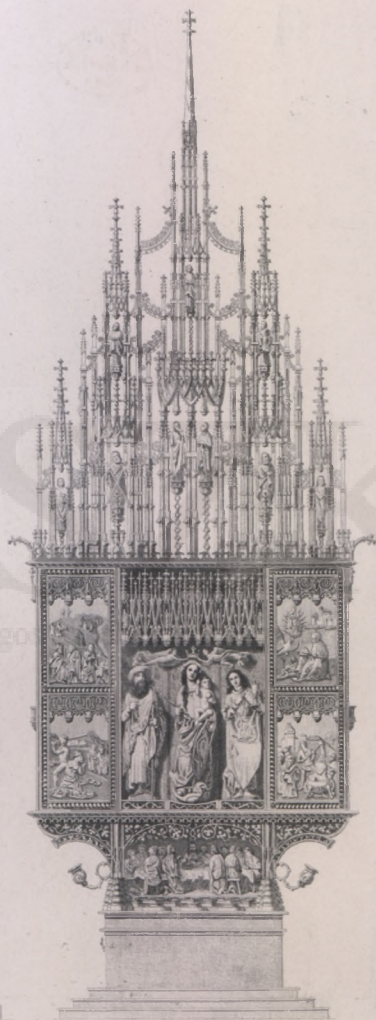
OSZK

Országos Magyar Könyvtár

reliquary of St. Martin

reliquary of St. Denis

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országszéchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

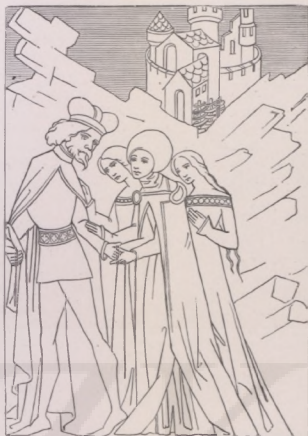
OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VIII.

1.

2.

3.

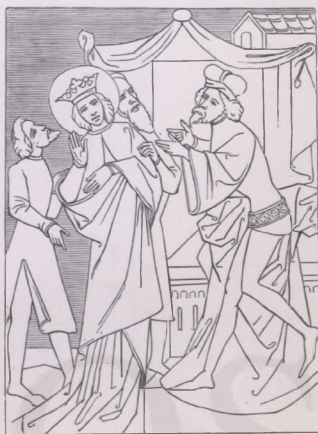

4.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

5.

6.

7.

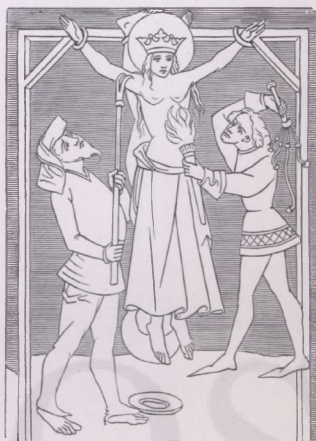

8.

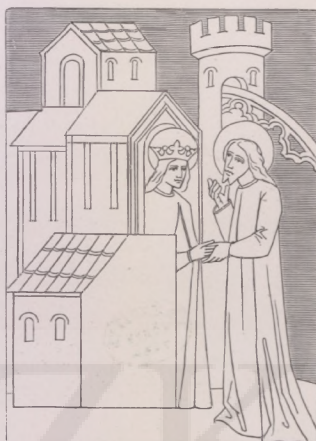

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

9.

10.

11.

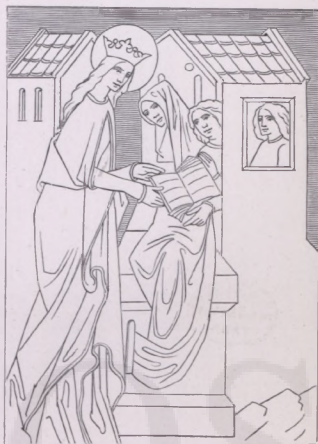

12.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

13.

14.

15.

16.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

17.

18.

19.

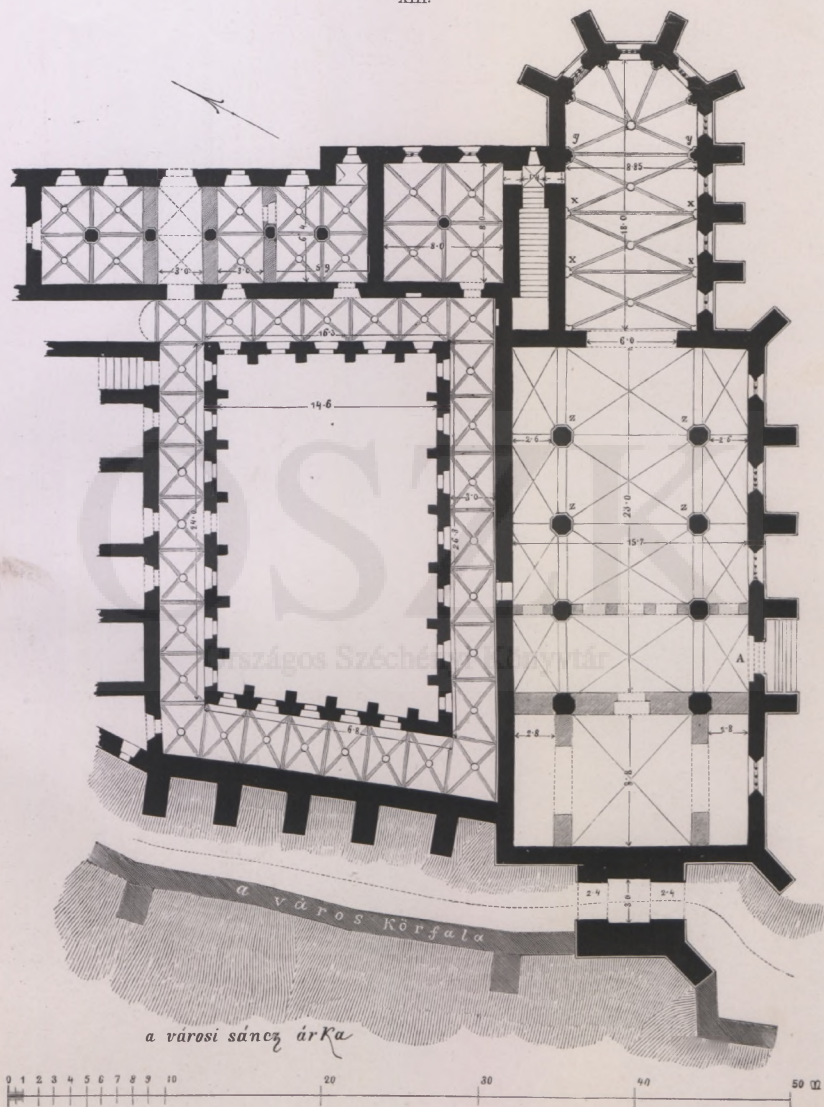

20.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

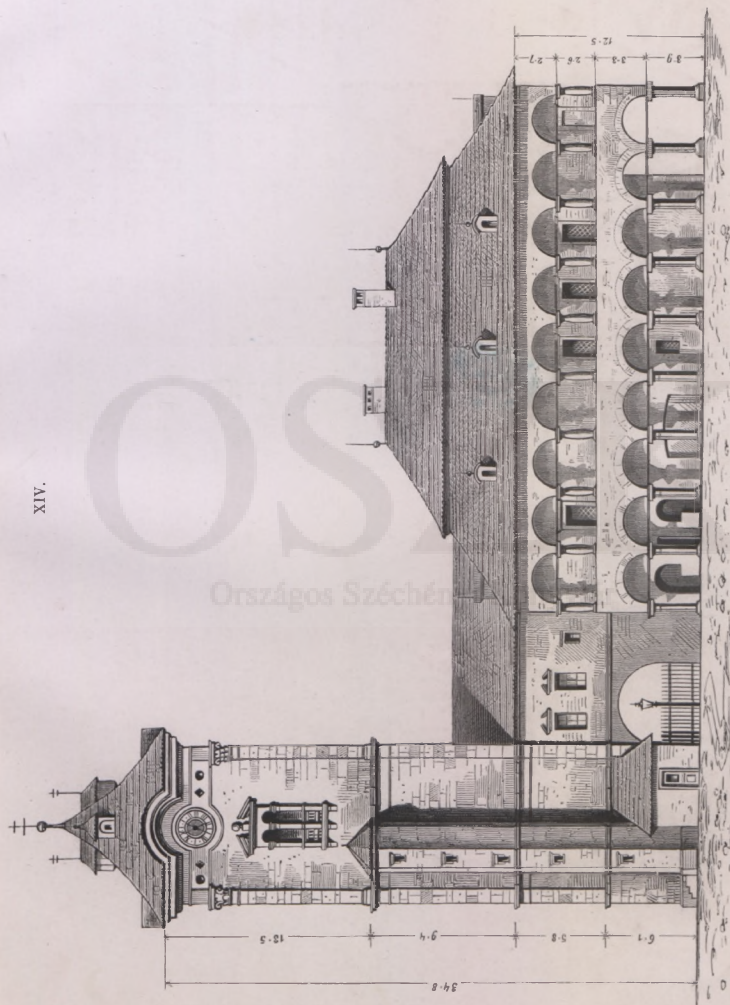

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

